

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

12. ÉVF. 3. SZÁM

BUDAPEST

1969

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, EMBER GYÖZŐ, FARÁDI LÁSZLÓ, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, KOVÁCS ISTVÁN, KULCSÁR KÁLMÁN, MILTÉNYI
KÁROLY, SZABADY EGON (főszerkesztő), TÖRŐ IMRE, VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Главный редактор: *Д-р Эгон Сабоди*

Адрес редакции: Будапешт, V. ул. Вереш Палне д. 10.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов, Будапешт 62, П. Я. 149.

DEMOGRÁFIA

A Population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editor-in-Chief: *Dr. Egon Szabady*

Editorial Office: Budapest, V. Veres Pálné u. 10.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest, 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Nora Federici</i> : A demográfia irányzatai és fejlődésének távlatai	225
<i>Petr Zvidrin's</i> : A születések vizsgálatának egyes eredményei a Lett Szovjet Szocialista Köztársaságban	241
<i>Shrimati M. Chandrasekhar</i> : Hogyan küzd India népesedési problémájával	251
<i>Dr. Szabady Egon</i> : Az alkoholizmus demográfiai vonatkozásai	263
<i>Paul Compton</i> : A magyar városok belföldi vándorlási jellemzőinek többváltozós elemzése	273
<i>Dr. Thirring Lajos</i> : Adatok a termékenység alakulásának város és vidék közötti különbségeiről	307

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Szabady Egon</i> : Az 1970. évi népszámlálás	323
---	-----

FIGYELŐ

Hírek	342
A demográfia jövőjéről (<i>Kohn Hillel</i>)	349
Az MTA Demográfiai Bizottságának ülése (<i>Cs.—Sz. L.</i>)	352
Nemzetközi Konferencia az Alkoholizmus Megelőzésére és Gyógykezelésére Budapesten (<i>Cs.—Sz. L.</i>)	354
Demográfiai problémák a Szovjetunióban (<i>Gy. F.</i>)	356
Településdemográfiai ülés Szombathelyen (<i>B. L.</i>)	360
A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közél-keleti Régiójának hatodik konferenciája	363
A Népeségstudományi Kutató Intézet közleményei	377

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population	380
Studia Demograficzne	384
Demography	387
Population et famille	395

KÖNYVEK

- Pressat, R.*: L'analyse démographique. (Demográfiai analízis.) Paris, 1969. (*Sz. E.*)... 396
 Osznovná problémü demograficeszköj nauki. (A demográfia fő problémái.)
 Szerk.: *Broner, D. D.* — *Belaëvszkij, I. K.* Moszkva, 1969. (*Gy. F.*) 397
 Statistische Methoden und Materialien für Demographen. (Statisztikai módszerek
 és anyagok demográfusok számára.) Szerk.: *Harmsen, H.* Hamburg, 1967. (*M. G.*) 399
 Tavole di fecondita dei matrimoni per l'Italia 1930 — 1965. (Olaszország házasság-terme-
 kenységi táblái, 1930 — 1965.) Firenze, 1969. (*A. Gy.*) 400
Smolinski, Z. — *Holzer, J. Z.*: Problemy reprodukcyj ludnosci Polski. (Lengyelország
 népességének reprodukciós problémái. (Warszawa, 1968. (*A. R.*) 402
 Croissance démographique et développement régional. (Demográfiai növekedés és
 regionális fejlődés.) Bordeaux, 1967. (*A. R.*) 402

FOLYÓIRATCIKKEK

- Carisse, C.*: Fécondité et famille au Canada français. (Termékenység és család francia-
 Kanadában.) — *Revue de l'Institut de Sociologie*. 1968. 1. sz. (*Cs.-Sz. L.*) 403
Polgar, S. — *Jaffe, F.*: Evaluation and Recordkeeping for U. S. Family Planning
 Services. (Értékelési módszerek és nyilvántartás az USA Családtervezési Szol-
 gálatai számára.) — *Public Health Reports*. 1968. 8. sz. (*J. P.*) 403
Arnold, H.: Über die Fruchtbarkeit sozialer Isolate. (Társadalmi izolátumok termé-
 kenysége.) — *Zentralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde, Infektionskrankheiten
 und Hygiene*. 1967. 205. sz. (*K. V.*) 404
Hines, C. — *Goldzieher, J. W.*: Large Scale Study of an Oral Contraceptive. (Egy
 orális fogamzásgátló kiterjedt vizsgálata.) — *Fertility and Sterility*. 1968. 6.
 sz. (*J. P.*) 405
Michalopoulos, C.: Labor Migration and Optimum Population. (Munkaerő-vándorlás
 és az optimális népesség.) — *Kyklos*. 1968. 1. sz. (*P. T.-né*) 405

Utánnyomás csak a forrás megjelölésével

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Нора Федеричи</i> : Направления и перспективы развития демографии	225
<i>Петр П. Звидриньш</i> : Некоторые результаты исследования рождаемости в Латвийской ССР	241
<i>С. Чандрасекхар</i> : Как Индия справляется с проблемами народонаселения	251
<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Демографические аспекты алкоголизма	263
<i>Поль Комpton</i> : Анализ с рядом переменных статистики миграции городов Венгрии	273
<i>Д-р Лайош Тирринг</i> : Данные о различиях динамики плодovitости между городом и деревней	307

СООБЩЕНИЯ

<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Перепись населения 1970 г.	323
---	-----

ОБОЗРЕНИЯ

Известия	342
О будущем демографии (<i>Кои Хиллел</i>)	349
Заседание Демографического Комитета ВАН (<i>Л. Ч.—С.</i>)	352
Международная Конференция для предотвращения и лечения алкоголизма в Будапеште (<i>Л. Ч.—С.</i>)	354
Демографические проблемы в СССР (<i>Ф. Дь.</i>)	356
Сессия по демографии населенных пунктов в городе Сомбатхей (<i>Л. Б.</i>)	360
Шестая Конференция Европейской и Ближневосточной Региональной Федерации планирования семьи	363
Сообщения Исследовательского Института по Демографии ЦСН	377

ЛИТЕРАТУРА

Обзор демографических журналов

Популасион	380
Студия демографичне	384
Демографи	387
Популасион с фамији	395

Книги

- Пресса Р.: Демографический анализ. Париж, 1969. (Э. С.) 396
 Основные проблемы демографической науки. Ред.: Броунер Д. Д.—
 Белаевский И. К., Москва, 1969. (Ф. Дь.) 397
 Статистические методы и материалы для демографов. Ред. Г. Гармсен,
 Гамбург, 1967 (Г. М.) 399
 Таблицы брачной фертильности Италии, 1930—1965 гг. Флоренция,
 1969 (Дь. А.) 400
 Смолински З.—Гольцер Й. З.: Проблемы репродукции населения
 Польши. Варшава, 1968. (Р. А.) 402
 Демографический рост и региональное развитие. Бордо, 1967. (Р. А.) 402

Журнальные статьи

- Карис С.: Фертильность и семья в французской Канаде. — *Revue de
 l'Institut de Sociologie*, № 1 за 1968 г. (Г. Ч.—С.) 403
 Полгар С.—Джесафф Ф.: Методы оценки и регистрации для службы пла-
 нирования семьи США. — *Public Health Reports*. № 8 за 1968 г.
 (П. Й.) 403
 Арнольд Г.: Фертильность общественных изолятов. — *Zentralblatt für
 Bakteriologie, Parasitenkunde, Infektionskrankheiten und Hygiene*
 № 205 за 1967 г. (В. К.) 404
 Нэйнс С.—Голдцигер Дж. Ю.: Распространенное исследование од-
 ного орального противозачаточного средства. — *Fertility and Ste-
 rility*. № 6 за 1968 г. (П. Й.) 405
 Михалопулос С.: Миграция рабочей силы и оптимальное население. —
Kyklos. № 1 за 1968 г. (Т.не П.) 405

Перепечатка разрешается только с указанием источника

ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБЗОРОВ
 СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ

CONTENTS

PAPERS

<i>Nora Federici: Schools and Prospects of Development of Demography</i>	225
<i>Petr P. Zvidrin's: Some Results of the Study of Birth in the Latvian Soviet Socialist Republic</i>	241
<i>Shrimati M. Chandrasekhar: How India is Tackling her Population Problem</i>	251
<i>Dr. Egon Szabady: The Demographic Aspects of Alcoholism</i>	263
<i>Paul Compton: A Multivariate Analysis of the Internal Migratory Characteristics of the Towns of Hungary</i>	273
<i>Dr. Lajos Thirring: Data on the Development of Fertility Differences between Urban and Rural Areas</i>	307

ARTICLES

<i>Dr. Egon Szabady: The Population Census of 1970</i>	323
--	-----

CHRONICLE

News	342
On the Future of Demography (<i>Kohn Hillel</i>)	349
Session of the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences (<i>L. Cs.-Sz.</i>)	352
International Conference on the Prevention and Curing of Alcoholism in Budapest (<i>L. Cs.-Sz.</i>)	354
Demographic Problems in the Soviet Union (<i>F. Gy.</i>)	356
Session on Settlement Demography at Szombathely (<i>L. B.</i>)	360
The Sixth Conference of the Europe and Near East Region of the International Planned Parenthood Federation	363
Publications of the Demographic Research Institute	377

REVIEWS

Review of Demographic Journals

Population	380
Studia Demograficzne	384
Demography	387
Population et famille	395

Books

- Pressat, R.*: Demographic analysis. Paris, 1969. (*E. Sz.*) 396
 Main Problems of Demography. Edited by *Broner D. D.*—*Belaevski I. K.*, Moscow, 1969. (*F. Gy.*) 397
 Statistical Methods and Materials for Demographers. Editors: *Harmsen, H.* Hamburg, 1967. (*G. M.*) 399
 Tables of Married Fertility for Italy, 1930—1965. Florence, 1969. (*Gy. A.*) 400
Smolinski, Z.—*Helser, J. Z.* The Reproduction Problems of Poland's Population. Warszawa, 1968. (*R. A.*) 402
 Demographic Growth and Regional Development. Bordeaux, 1967. (*R. A.*) ... 402

Articles

- Carisse, C.*: Fertility and Family in French Canada. — *Revue de l'Institut de Sociologie*. 1968, No. 1., (*L. Cs.—Sz.*) 403
Polgar, S.—*Jaffe, F.*: Evaluation and Recordkeeping for U. S. Family Planning Services. — *Public Health Reports*. 1968. No. 8. (*P. J.*) 403
Arnold, H.: Fertility of Social Isolates. — *Zentralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde, Infektionskrankheiten und Hygiene*. 1967, No. 205. (*V. K.*) 404
Hines, C.—*Golzieher, J. W.*: Large-Scale Study of an Oral Contraceptive. — *Fertility and Sterility*. 1968, No. 6. (*P. J.*) 405
Michalopoulos, C.: Labor Migration and Optimum Population. — *Kyklos*. 1968, No. 1. (*Miss T. P.*) 405

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

A DEMOGRÁFIA IRÁNYZATAI ÉS FEJLŐDÉSÉNEK TÁVLATAI

NORA FEDERICI

1. Mint ismeretes, a demográfia eredete azonos a statisztika eredetével — mind az adatgyűjtés (az első ismeretes adatgyűjtések jórészt demográfiai adatokat tartalmaznak), mind a leíró elemzés (az első kvantitatív leírások főleg az államok életének demográfiai aspektusait érintik), mind pedig a kutatás terén (az első statisztikai kutatások demográfiai jelenségekre vonatkoznak).¹

A népességstatisztikának és a demográfiának ezt az elsőbbségét a „humán tudományok” körébe sorolható többi kvantitatív tudománnyal szemben könnyű megérteni, ezért nem szükséges ennél a kérdésnél hosszabban időznünk; egyrészt elsőrendű fontosságú a népesség létszámának és struktúrájának megismerése és a reprodukciójában szerepet játszó összetevők intenzitásának mérése; másrészt a népesség állapotával és mozgalmával kapcsolatos jelenségekre vonatkozó adatgyűjtés különféle okokból kifolyólag kisebb nehézségekkel jár, mint amilyenekkel akkor találkozunk, ha a társadalmi élet más jelenségeire vonatkozó statisztikai adatokat gyűjtünk. Természetes tehát, hogy a kvantitatív kutatás a leggazdagabb anyagot a demográfiai jelenségek körében találta. Így történt, hogy amikor *Quetelet* 1880-ban megteremtette a statisztika fejlődésében szerepet játszó különböző nézőpontok szintézisét, alapvető művében (1) összefoglalóan egy olyan anyag organikus rendszerezését mutatta be, amely nagy részében népességstatisztika volt², mert attól az időponttól eltelt kb. egy évszázad folyamán, amikortól a demográfia mint önálló diszciplína létrejöttét általában számítjuk³, ez a tudomány tovább mélyült és gazdagodott és még a statisztikai kutatások legszerveesebb részét képviselte.

¹ Nem kétséges, hogy *John Graunt*, aki *Natural and Political Observations upon the Bills of Mortality* c. művével 1661-ben megteremtí a „politikai aritmetika” és következőképpen a statisztikai vizsgálódás alapjait, egyben a demográfia megalapítójának is tekinthető. Lásd ezzel kapcsolatban *M. Pfluga: John Graunt, fondateur de la Démographie* című, az 1937-ben Párizsban tartott Nemzetközi Népeségi Kongresszusra benyújtott dolgozatát.

² A „Physique Sociale” első kötele demográfiai, a második antropometriai és biometriai anyagot tartalmaz, a harmadik az ember pszichikai tulajdonságaival (intelligencia és bűnözés) foglalkozik, a negyedik pedig az átlagember elméletét és a társadalmi rendszer szervezetét tárgyalja. A demográfiai anyag fejtegetése egymaga annyi, mint a többi tárgy együtt.

³ Ez a dátum, 1741, azaz *G. P. Süssmilch: Die göttliche Ordnung in den Veränderungen des menschlichen Geschlechts, aus der Geburt, Tod und der Fortpflanzung desselben erwiesen* (Berlin, Spener, 1741.) c. műve első kiadásának éve.

Nem lehet és nem szabad azonban elfelejtenünk — és ezt éppen Quetelet műve idézi emlékezetünkbe —, hogy a demográfia természeténél fogva olyan diszciplína, amelynek az a szerepe a humán tudományok keretében, hogy összekötő híd legyen a természettudományok és a társadalomtudományok között, tehát hivatása kettős és ez a jövőd tudományos fejlődésben is így fog maradni. Annak érdekében, hogy jobban értékelhessük jelenlegi tendenciáit és jövőbeli távlatait, idézzük fel, hogyan alakult Quetelet után a statisztika fejlődése.

2. A statisztikának a belga tudós által adott rendszerezése után a statisztika tudományos és organikus egységet képez, melynek tartalma az emberre, következőképpen az embert érintő antropológiai, demográfiai és erkölcsi jelenségekre összpontosul: az ember fizikai karakterének és élettörténetének fejlődésére, viselkedésének pszichikai, intellektuális és morális aspektusaira. Az önmagában teljes anyag Quetelet koncepciójában az „átlagember” („l'homme moyen”) statisztikai fogalmában leli meg azt a sajátos egységet, amelyhez képest az egyéni magatartások a véletlen eltéréseknek megfelelő különbségeket jelentik. Éppen Quetelet volt az, aki véglegesen megteremtette az egységet a módszer és a kutatás tárgya, az eszköz és a vizsgált anyag között, mivel első ízben alkotott olyan statisztikai elméletet, amelyre a statisztikát kialakító, eddigi különféle áramlatok eredményei valamilyen formában visszavezethetők.⁴ Abban a pillanatban azonban, amikor ez az egységesítés létrejött, megindult a módszerek függetlenedése a tartalomtól: a valószínűségszámítás eszközei olyan ütemben szaporodnak és tökéletesednek, ahogyan maga az anyag növekszik és individualizálódik. Mindez automatikusan a statisztikai módszertan elkülönülésére vezet a statisztika rendszerén belül, mindinkább különválva azoktól az anyagoktól, amelyekre a statisztikai elemzés eszközeit alkalmazzák. Következőképpen az alkalmazott tudományágak ezzel párhuzamosan többé-kevésbé autonóm képet öltenek, olyan gondolati rendszert képeznek, melyben a kutatási módszer közös, de a kutatási tárgyak különböznek egymástól. Az első, amelyet autonóm tudományként ismertek el — nemcsak tudományos, hanem didaktikai szempontból is — a demográfia volt, melynek inkább eredete és fejlődése közös a statisztikával, mint eredménye.

Mindamellet a statisztika és ennek eredményeként a többi kvantitatív diszciplína — mint a biometria, antropológia, egészségügyi és szociálistatisztika — fejlődése hozta magával, hogy a demográfia⁵ tartalma az utóbbi évszázad folyamán úgy fejlődött, hogy közben nagymértékben leszűkült.

Guillard 1855-ben adott definíciójától, mely szerint a demográfia tágabb értelemben véve „az emberi faj természet- és társadalomrajza”, szűkebb értelemben pedig „a népességnek, a népesség általános mozgásának fizikai, családi, intellektuális és morális állapotának matematikai ismerete”

⁴ Quetelet tulajdonképpen elsősorban az enciklopédikus-matematikai áramlatot követi, „átlagember” elméletét a valószínűségszámításból vett fogalmakra építi; rendszerezésébe emellett a különböző más áramlatok eredményeit is befogadja.

⁵ A gazdaságstatisztika párhuzamosan fejlődött a demográfiával (talán azért is, mert a 17. század óta a demográfia körén kívül éppen a gazdasági szektorban folytak politikai aritmetikai kutatások). Bár fejlődése sokkal lassúbb és nehezekebb volt, mint az utóbbié, azonkívül szüntelenül követnie kellett a gazdasági fejlődés fázisait, a gazdaságstatisztika — eltérően a többi statisztikai diszciplínától — kezdetől fogva teljesen elkülönült a demográfiától.

(2), már a 19. század vége felé eljutunk egy sokkal szűkebbre szabott koncepcióig. Ekkor még az egyes tudósok különböző állásfoglalása⁶ ellenére a demográfia fogalma *Levasseur* definíciójával⁷ azonosítható, aki a „népeség tudománya”-ként jelöli meg, amely „megállapítja a népesség állapotát, vizsgálja annak mozgásait, főleg a születéseket, a házasságkötéseket és a halálozásokat, valamint a vándorlást és arra törekszik, hogy megismerje az ezeket irányító törvényeket”. Ez a szűkebbre szabott koncepció megfelel a demográfia specializálódási szakaszának, melynek folyamán a kutatási terület elhatárolásával egybeesik annak elmélyülése, bár lehetőségeit egyrészt a rendelkezésre álló demográfiai adatok, másrészt a statisztikai-matematikai eszközök keretei szabják meg.

Ez a fázis talán a 19. század vége és a második világháború közti időszakra esik.

Ebben a korszakban — bár vannak már általános elméletek⁸ — a tudósok figyelme elsősorban a természetes népmozgalom két komponensének elemzésére összpontosul, melyeket mind általános tendenciájuk, mind sajátos aspektusaik szempontjából vizsgálnak, míg a vándorlások főként a leíró elemzések tárgyát képezik. Ugyanekkor megkezdődik a demográfiai elemzési módszerek specializálódása, ez megmarad a matematikai-statisztikai módszertan területén, de figyelembe veszi a demográfiai adatok sajátosságait.

3. A második világháború után a demográfia fejlődésében — amely a háború alatt természetesen megakadt — különféle irányzatok figyelhetők meg. Nem nehéz kimutatni a változás tüneteit, sem az azokat meghatározó okokat felismerni.

A háború befejezése óta tanúi lehettünk minden országban a demográfiai vizsgálatok gyors ébredésének és a demográfia iránti tudományos és társadalmi érdeklődés megnövekedésének;⁹ azóta se csökkent sem a kutatás lendülete, sem a társadalmi érdeklődés, sőt úgy látszik, egyre mélyül és terjed. A felsőoktatás területén tanszékek létesülnek, Európában és Amerikában majdnem mindenütt megszervezik a demográfusképzést, kutatóintézeteket és demográfiai főosztályokat állítanak fel,¹⁰ tudományos területen új szakfolyóiratok indulnak,¹¹ társaságok létesülnek vagy újrászerveződnek,

⁶ A demográfia határvonalai több esetben vita tárgyát képezték, lásd például *Kőrösi József* és *Jacques Bertillon* állásfoglalását e tárgyban, az 1882-ben tartott genfi Nemzetközi Közegészségügyi és Demográfiai Kongresszuson.

⁷ *E. Levasseur*: La population française. Paris, Rousseau, 1889—92. Vol. I. 18. p.

⁸ Elegendő *Knibbs* (3) és *Lotka* elméletét idéznünk.

⁹ Ez az érdeklődés nem mindenütt tapasztalható egyidejűleg, hanem a speciális történelmi és politikai viszonyoknak megfelelően más és más az eredete és a kibontakozása. Például Olaszországban a háború utáni időszakban a demográfia néhány éven át viselte annak negatív következményeit, hogy a fasiszta rezsim bizonyos népesedési és fajai politikai céljai érdekében eltorzítva használta fel. Ehhez hasonló történet a Német Szövetségi Köztársaságban is.

¹⁰ Olaszországban például hat demográfiai tanszék létesült; Belgiumban és Franciaországban szaktanfolyamokat vezettek be speciális egyetemi továbbképzés keretében, szakdiplomákkal; Nagy-Britanniában „kutatóegységeket” hoztak létre, míg az Egyesült Államokban újabban egy „tudományszakközi” egyetemi programot dolgoztak ki demográfusok képzésére (Berkeley).

¹¹ Az alábbi folyóiratok indultak meg a világháború után: *Population* (Franciaország, 1946), *Population Studies* (Egyesült Királyság, 1947), *Rivista Italiana di Demografia e Statistica*, jelenleg . . . d'Economia, *Demografia e Statistica* (Olaszország, 1947), *Population Review* (India, 1957), *Journal of Population Problems* (Tokyo, 1957), *Demográfia* (Magyarország, 1958), *Demografie* (Csehszlovákia, 1958), *Population et Famille* (Belgium, 1963), *Stanovništvo* (Jugoszlávia, 1963), *Studia Demograficne* (Lengyelország, 1964), *Demography* (Egyesült Államok, 1964), *Demografia y Economía* (Mexikó, 1967), *Demostat* (Csehszlovákia, 1968). A második világháború előtt még nagyon kevés demográfiai szakfolyóirat létezett (közülük megemlítjük a *Genus-t* (Olaszország), melyet *Corrado Gini* alapított 1934-ben).

a tudományos akadémiákon speciális szekciók jönnek létre;¹² politikai téren pedig a különböző szervek konferenciáit és gyűléseit szervezik, valamint kutató központokat állítanak fel a demográfiai problémák vizsgálatának céljára.¹³

A demográfia fejlődése is kétségtelenül az általánosabb összefüggések keretében megy végbe, a többi humán tudomány részéről ért erős impulzusok hatására. Mindezt a második világkonfliktus után végbement politikai-gazdasági és társadalmi fejlődés hozta magával, mint szükségszerű elméleti és gyakorlati feladatot.

A tudományos és technikai haladás új kutatási távlatokat nyit és új életfeltételeket teremt; a gyors hírközlés lehetősége csökkenti a távolságokat és elősegíti a különböző népek és különféle kultúrák közti gyakori vagy állandó kapcsolatokat. Az összes társadalomtudománynál tapasztalható az az igény, hogy új és a valóságot általánosan átfogó dimenziókat kell a kutatás számára biztosítani. Nem véletlen, hogy a társadalomtudományok területén az olyan diszciplínák, mint a közgazdaságtudomány, a szociológia¹⁴ vagy a demográfia új módon fejlődnek és ugyanakkor új diszciplínák is születnek, mint pl. a szociálpszichológia, kultúrantropológia, lingvisztika.¹⁵

A demográfia esetében ez az igény úgy jelentkezik, hogy a specializálódás fázisa helyébe az integráció fázisa lép: a kutatási terület, amely az előző évtizedek folyamán csak néhány hagyományos témára korlátozódott, meglehetősen nagymértékben kibővül és új, interdiszciplináris kutatásokkal próbálkozik.

A demográfianak ez az integrációja a hozzákapcsolódó tudományágakkal észrevehetően gazdagítja tartalmát és problémakörét, ez viszont automatikusan a különböző kutatási területek elkülönüléséhez vezet a demográfian belül.

Jelenleg az a helyzet, hogy egyrészt annyira tökéletesednek és szakosodnak a kutatási eszközök, hogy már külön „demográfiai elemzésről” kezdünk beszélni,¹⁶ mely mint módszertan, didaktikai céljai mellett önálló tudománnyá is válik. Másrészt az egyre gazdagabb tartalmak új felosztást sugallnak, amely nem állapodott még meg, a legújabb fejlődésben azonban mind világosabban jelentkezik.¹⁷

¹² A társaságok és egyesületek közül az alábbiakat idézhetjük: többé-kevésbé újban létesített speciális szekciók, bizottságok vagy kutatóközpontok több szocialista országban, a tudományos akadémiák keretében: Bulgáriában, Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában, a Szovjetunióban és Jugoszláviában.

Új társaságok alapítása, mint a Société de Demographie Historique (Párizs, 1968) és a Société Belge de Demographie (Brüsszel, 1968). Feltétlenül meg kell még említenünk, hogy az 1928-ban, Párizsban R. Pearl elnöksége alatt megszervezett Nemzetközi Tudományos Unió (Union Internationale pour l'étude scientifique de la population) 1947-ben Washingtonban A. Landry elnöksége alatt újrászervezték és azóta kifejezetten világszintű társasággá fejlődött.

¹³ Nemzetközi szinten elég megemlítenünk az ENSZ által szervezett népesedési világkongresszusokat, az Európa Tanács által szervezett európai demográfiai konferenciákat, az ENSZ által speciális demográfiai problémák tanulmányozására létrehozott Szakértői Tanácsokat, a Világ Egészségügyi Szervezetet és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatalt. Országos szinten számos demográfiai kutatóintézetet szerveztek Latin-Amerikában és Ázsiában, melyek többnyire nemzetközi szervekhez kapcsolódnak (az ENSZ regionális hivatalai), ezek azonban kizárólag vagy csaknem kizárólag a születésszabályozás problémáival kapcsolatos kutatásoknak szentelik munkásságukat.

¹⁴ Jellemző példa erre a folyamatra az empirikus szociológia fejlődése, amely a deduktív szociológia fejlődésével párhuzamosan ment végbe, majd kiemelkedőbb helyzetbe került ez utóbbival szemben.

¹⁵ Bár e tudományok eredete többé-kevésbé a második világháború előtti időre nyúlik vissza, tudományos önállóságukat általában csak újban ismerték el, a háború után elért fejlődésük eredményeként.

¹⁶ Ez a specializálódás didaktikai szempontból már megvalósult Franciaországban és R. Pressat (5) és L. Henry (6) munkáiban jutott kifejezésre.

4. A demográfia fellendülését és gazdagodását létrehozó okokat, az előző fejezetekben már említett feltételek mellett, abban kell keresnünk, hogy korunkban rendkívüli jelentőségük van bizonyos — speciálisan demográfiai — elemzéseknek, és hogy a gazdasági-társadalmi problémák körében egyre növekszik az államok beavatkozása.

A halandóság hirtelen csökkenése, amely az új gyógyászati eszközök felfedezésének, valamint általában az orvostudomány és sebészet fejlődésének köszönhetően az összes kontinensen bekövetkezett, új, egészen a második világháborúig ismeretlen jelenséget idézett elő: az ázsiai, amerikai és afrikai kontinensek hatalmas zónáiban, ahol a születési arányszám mind-egyedül igen magas volt, rendkívül nagy népességnövekedés indult meg. Ez az, ami világszinten a demográfiai robbanás problémáját okozza; ezt eddig még sehol sem tapasztalhattuk, sem ezeken a kontinenseken, ahol a magas halandóság mérsékelte a népességnövekedést, sőt alacsony szinten tartotta, sem Európában, ahol a halandóság csökkenése fokozatosan következett be, és vele párhuzamosan, sőt azt meghaladva, csökkent a termékenység.¹⁸

Míg a demográfiai robbanás majdnem kizárólag a fejlődő országok problémája, addig egy másik és sok komplex vonatkozása révén hasonló jelentőségű demográfiai jelenség éppen ellenkezőleg, az iparosodott vagy a gyors iparosodás fázisában levő országokat érinti közelebbről: ez a vándorlás és urbanizáció jelensége.

Ez a probléma a demográfiai robbanással ellentétben nem új: már az ókortól kezdve megtaláljuk az urbanizációt; a vándorlások pedig mint tömegjelenségek az előző század utolsó évtizedeit és a jelenleginek első évtizedeit is jellemezték. Magát a vándorlás problémáját azonban mégis új problémának tekinthetjük. A nemzetközi vándorlások helyébe, amelyek egészükben véve érezhetően csökkentek, belső vándorlások léptek tömegjelenséggé; az urbanizáció makro méretűvé vált, és bár különböző formában, de ugyanúgy érinti az iparosodott, mint a fejlődő országokat.

A népesség belső helyváltoztatásai jelenleg annyira jelentősek, annyira komplexek és annyira folytonosak, hogy válságba sodorták a struktúrákat és infrastruktúrákat, sőt még új problémákat teremtettek az adatgyűjtés és a demográfiai elemzés terén is.¹⁹

Ez a két jelenség mind nemzetközi szinten a demográfia iránymutató politikuská fejlődött. A gazdasági tervezés, területfejlesztés, az egészségügyi politika és a szociálpolitika ma a közigazgatási hatóságok feladatkörébe tartoznak és megkövetelik a demográfiai változók elmélyült tanulmányozását; másrészt viszont a fejlődő országoknak nyújtott segélyek és a gazdasági, tudományos és technikai szinten folyó nemzetközi

¹⁷ Ez a felosztás már kialakulóban van pl. a Nemzetközi Népeségtudományi Unió által a demográfia oktatására vonatkozóan indított kutatásban, az UNESCO „Társadalomtudományok az oktatásban” (Les sciences sociales dans l'enseignement) című programja keretében. Ez a program az alábbi felosztást vette tervbe: általános demográfia, népességi statisztika, demográfiai elemzés, népességföldrajz, történelmi demográfia, demográfiai szociológia, gazdaságdemográfia, népesedésközpont és -politika, a népeségtudományhoz kapcsolódó egészségügyi statisztika. Az egyes szektoroknak egy másféle lehetséges felosztását lásd (7) alatt.

¹⁸ Ismeretes, hogy Európának teljesen ellentétes problémája volt, mert a 19. század végétől bizonyos országokban, de elsősorban Franciaországban komoly aggodalmat kellett az elnéptelenedés (8).

¹⁹ A helyváltoztatás könnyebbé válásával napjainkban a vándorlásnak egy új fajtája jött létre: az egymás utáni szakaszokban történő helyváltoztatás. Sokkal intenzívebbé váltak a visszafelé való áramlások és az ingavándorlás jelensége makro méretű jelenséggé vált. A szakaszos vándorlások és a visszafelé történő áramlások nagymértékben megnehezítik az adatgyűjtést és a demográfiai elemzést, és pedig nemcsak a vándorlás elemzését.

együttműködés is megköveteli, hogy az országos és nemzetközi szervek alaposan ismerjék a demográfiai fejlődés ismérveit és körülményeit.

A demográfiai jelenségek iránt megnyilvánuló politikai érdeklődés jelentős hatással van a demográfia fejlődésére: mind nagyobb mértékben irányítja a demográfiai kutatásokat — társadalmi értelemben — és gazdagítja az alkalmazott kutatás területének tematikáját.²⁰

A demográfia fejlődésének jelenlegi szakasza, amit a belsőleg lezajló szakosodás és az analóg tudományágakkal való új integráció folyamata jellemez, kétségtelenül a tudományág új, az előbbiekhöz hasonló, növekedési fázisának tekinthető.

A demográfiai kutatások tárgya belső magvának — amit gyakran „tisztá demográfia”²¹ névvel jelölnek — megszilárdulásával a népesség-tudomány horizontja újabb, sokkal szélesebb határok felé tárult ki, de nem olyan értelemben, hogy magába szívta más diszciplínák tartalmát, hanem inkább úgy, hogy szervesebb egységben vizsgálja azokat a tényezőket, amelyek a demográfiai fejlődést és annak következményeit befolyásolják.

5. A demográfiai kutatás hagyományos differenciált áramlatokat követett, jelenleg azonban arra törekszik, hogy a különböző irányzatok közt kapcsolatot teremtsen.

A *statistikának* nevezhető irányzat egészen közvetlenül a „politikai aritmetikusok” kutatásaiból származik. Ez a demográfiai kutatások leg-gazdagabb áramlata. A demográfiai elemzési módszerek tökéletesítésével párhuzamosan egyre megbízhatóbb és fontosabb eredményeket ért el.

A „népesedés problémájának” Malthus utáni elméleteiből származó gazdasági irányzat²² fokozatosan elkülönült a népesedésméleletektől, míg végül valódi „népesedésgazdaságtan” formájában kristályosodott ki. Keretében egyidejűleg tanulmányozzák a demográfiai és a gazdasági fejlődést, mint kölcsönösen összefüggő jelenségeket, továbbá egyiknek a másikra való hatásait, és pedig nemcsak tudományos céllal, kvantitatív szinten elemelve, hanem a konkrét gazdaságpolitikai és szociálpolitikai alkalmazás céljaira is (12) és (13).

A *szociológiai irányzat*, amely hasonlóképpen eltávolodott az általános elmélettől, a demográfiai valóság alaposabb megismerése felé haladva létrehozta a „társadalomdemográfiát”. Ennek keretében az egyes jelenségek leíró elemzését mind gyakrabban követi az összefüggések individualizálására való törekvés. A szociológiai irányzat néha összefonódik a *földrajzi irányzattal* vagy a *történelmi irányzattal* — legalábbis abban az értelemben, hogy a népességföldrajzi²³ (14), (15), (16) vagy a történelmi demográfiai kutatásokat rendszerint sokkal tágabb társadalmi összefüggésben fogják össze.

²⁰ Ez utóbbi aspektust itt nem fogjuk tárgyalni, mivel ez külön tanulmányt igényelne, bár egyébként érdekes volna és megérdemelné, hogy foglalkozzunk vele. A népesedéspolitika egyrészt, a gazdaságpolitika és szociálpolitika másrészt olyan speciális kutatási témákat sugallnak a demográfiai kutatásnak, amelyek pontosan meghatározott irányba terelik napjainkban a kutatást.

²¹ A. Landry (9) kifejezése.

²² A „népesedésméleletek” meg kell különböztetnünk a „népesedésmélelettől”, ez utóbbiról tudjuk, hogy *Lotka* modelljével született (4), melyből eszméileg származtathatók a demográfiai szimulációs modellek legújabb eredményei (ezeknek kutatása elsősorban Svédországban és az Egyesült Államokban jelentős).

Ezzel ellentétben a „népesedésméleletek”-ben nézetünk szerint tanulmányozható a közgazdászok, biológusok, demográfusok, statisztikusok által javasolt és kialakított összes leíró és interpretatív modell. E modellek rendszerezését lásd (10) és (11).

²³ A népességföldrajz elsősorban Franciaországban jött létre és fejlődött ki, míg némileg eltérő jelleggel az Egyesült Államokban jött létre a földrajzi nézőpontból kiinduló „Regional Science”.

A *biológiai irányzat* viszont, amely szintén nagy fejlődésen ment át (bár országonként más-más irányban)²⁴ — úgy látszik, szintén a megújulás szakaszában van, s a demográfia új problémáinak központi kérdéseit érintő olyan kutatások felé fordul, amelyek bizonyára megkönnyítik majd a környezet átalakulása és a biodemográfiai elemek²⁵ közti kapcsolatok kutatását.

Ugyanekkor kialakul egy globális kutatási irányzat, melyet *Gini* „átfogó (integrális) demográfiának”²⁶ nevezett; ez jellemzi minden esetben a demográfia fejlődésének jelenlegi szakaszát.²⁷

Tehát nyilvánvaló, hogy napjainkban a hagyományos nézőpontok egyesítésének tendenciája érvényesül. Ezek az irányzatok úgy kapcsolódnak össze, hogy a bonyolult demográfiai valóság elemeit globális aspektusokban tudják vizsgálni.

Megkíséreljük ennek a folyamatnak megvilágítására a demográfia fejlődését befolyásoló tényezők rendszerezését annak ellenőrzése végett, hogy a jelenleg tapasztalható integráció valójában — ahogyan én látom — olyan minőségi ugrás-e, amellyel a demográfia, más tudományokhoz hasonlóan, összetett rendszerre válik, amelyen belül a különböző részek fejlődése az egész teljességét és érettségét szolgálja.

Aligha kell hangsúlyoznunk, hogy a rendszerezésre irányuló törekvés még nem elég ahhoz, hogy a bonyolult valóságot különböző aspektusainak többszörös és változó összefüggéseiben rajzolja meg. Sokkal szerényebben megfogalmazva, az a célunk, hogy kimutassunk bizonyos lényeges kapcsolatokat a demográfiai jelenségek és a természeti, ill. társadalmi jelenségek között, s mindenek előtt az a szándékunk, hogy megvilágítsuk a demográfia és a vele szorosan összefüggő diszciplínák közötti kapcsolatokat.

Elsősorban nézzük meg tehát, mik a demográfiai jelenségek forrásai. A természetes demográfiai folyamatok (születések és halálozások) egyrészt a népességfejlődés alapjai. Másrészt — figyelmen kívül hagyva most azokat

²⁴ Mint ismeretes, a biológiai irányzat *Galton* óta a legjelentősebb fejlődést az angol iskola működésében érte el inkább speciálisan biometriai irányban. Fejlődése jól figyelemmel kísérhető a *Biometrika* című folyóiratban. Megjegyezzük, hogy a biológiai irányzathoz még számos, inkább sajátosan demográfiai érdeklődésű tanulmányt sorolhatnánk. Olaszországba vonatkozóan példaként idézhetjük *C. Gini* tanulmányait a nemek arányáról, elsősorban „Il sesso dal punto di vista statistico” (Milano, Sandron, 1908) című alapvető művét, amely eredményeiben és hipotéziseiben — többféle okból — olyan gondolatokat vetett fel, amelyeket későbbben igazoltak és pontosabban meghatároztak a genetikai kutatások; továbbá *Gini*nek sok tanulmánya jelent meg az 1951—1962 közötti időszakban, különböző olasz és külföldi folyóiratokban. Megemlíthetjük még *M. Boldrini* kutatásait (17), valamint tanítványai munkáit (18) a testalkat és a termékenység és halandóság közti összefüggésről.

²⁵ Rendkívül jelentős népességgenetikai kutatásokat folytatnak részben genetikusok, részben demográfusok is, elsősorban Franciaországban. (Lásd az *INED Population* című folyóiratát, továbbá *Sutter*, *Sutter* és *Tabah*, *Jaquard* és mások számos tanulmányát.)

Ezenkívül nagyon érdekesek a férfiak fokozott halandóságának biológiai elemeire vonatkozó újabb belgiumi kutatások (19), melyek új módon közelítenek meg egy, a demográfusok, statisztikusok és genetikusok által széles körben tanulmányozott problémát.

²⁶ *Gini* rámutatott ennek teljes jelentőségére és állítása érvényességét egy kutatássorozattal igazolva, melyet közvetlenül végzett el néhány, a verifikálásra jobban alkalmas etnikai csoporton; ezeket a kutatásokat a *Gini* által 1928-ban a népesedési problémák tanulmányozására alapított olasz bizottság (CISP) szervezte 1933 és 1940 között, éppen ennek a kutatási irányzatnak támogatása céljából (20). Ez az orientáció jellemzi a CISP 1934-ben alapított *Genus* című folyóiratát is.

²⁷ Ez az irányzat jellemzi pl. a párizsi *INED* tevékenységét és tükröződik az *Intézet* folyóiratának (*Population*) jellegében is. Ugyancsak mondható a kutatóintézetek nagy többségének tevékenységéről és az európai demográfiai folyóiratokról is — többek között a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságáról és a *Demográfia* című folyóiratról is. Napjainkban egyébként az a törekvés jellemzi az összes területeken folyó interdiszciplináris kutatást, hogy rámutassanak a biológiai tényezők és a szociális-kulturális tényezők közti kapcsolatra. Jellemző például, hogy az *American Eugenics Society* folyóiratának, a *Eugenics Quarterly*nek borítólapján a Társaság célját az alábbi módon fogalmazta meg: „...az emberi populációkra ható biológiai és szociális-kulturális erők megismerésének előmozdítása”.

a befolyásokat, amelyek egy csoporton belül módosítják a születés és halálozás körülményeit vagy e jelenségek gyakoriságát —, a születés, a reprodukció és a halálozás biofiziológiai jelenségek. Kétségtelen tehát, hogy a demográfiai magatartást az egyéni biofiziológiai tényezők befolyásolják (vagy — ha úgy tetszik — genetikai tényezők a szó tágabb értelmében): ezen tényezők következtében az egyén vitalitása lehet gyengébb vagy erősebb (szélső esetben nem élheti túl esetleg a születés előtti időszakot), többé vagy kevésbé termékeny (szélső esetben esetleg steril). A genetikai örökség valószínűleg befolyásolja bizonyos fokig magát a házassági hajlamot és a reprodukcióval szemben tanúsított ösztönös magatartásra ugyanúgy hat, ahogyan bizonyosan hat az egyének egészségi állapotára is. Nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a házastársi kapcsolatokban a genetikai örökség kombinációinak bizonyos hatása van a házaspár termékenységére is.

Az alapvető örökléstanai tényezőkhöz adódnak a természetes környezet tényezői főként az éghajlati tényezők (hőmérséklet, páratartalom stb.), amelyek bizonyos mértékben módosíthatják az egyén biofiziológiai jellemzőit²⁸ és ezen keresztül befolyásolhatják a demográfiai magatartást. Sőt egyes esetekben közvetlenül is közbeszólhatnak (pl. valamely természeti katasztrófa, mint földrengés, árvíz stb. következtében az átlagon felüli halandóságot idézve elő).

A természetes (genetikai és a természet körébe tartozó) tényezők alapvető működését idővel mind nagyobb mértékben irányítják a szociális-kulturális jellegű tényezők: a demográfiai magatartás tulajdonképpen mindig kisebb mértékben a természeti erők megnyilvánulása, sokkal inkább a társadalmi-gazdasági struktúrákkal és az ezekből eredő erkölccsel kapcsolatos, komplex hatások eredményei, és pedig a kevésbé fejlett társadalmaktól a fejlettebb társadalmak felé haladva fokozódó mértékben.

E hatásmechanizmusok működése mindenestre rendkívül bonyolult és ezért nehéz rá sémát felállítani, mivel még mindig sötétben tapogatózunk afelől, hogyan fejtik ki hatásukat. Még csak ott tartunk, hogy megpróbálhatjuk a lényeges vonásokat felvázolni.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy a szociális-kulturális, ugyanúgy mint a természet körébe tartozó hatások csak bizonyos esetekben tükröződnek közvetlenül a demográfiai magatartásban: meghatározzák a baleseti (pl. a munkahelyi vagy közlekedési balesetek következtében fellépő) halandóság egy részét, azonkívül a népességek bizonyos részében — még napjainkban is — a hiányos táplálkozás következtében fellépő halandóságot. Hatásuk nagyobb része tulajdonképpen közvetett és két fő irányban befolyásolja az összes demográfiai jelenségeket.

A társadalmi-gazdasági tényezők egyik hatásmódja az egyének biofiziológiai jellegében idéz elő átalakulást; ez párhuzamos azzal a hatással, amelyet a természet körébe tartozó tényezők fejtenek ki az egyén biofiziológiai jellegére (abban az értelemben, ahogyan az előzőkben már rá-

²⁸ Elfogadhatónak látszik például az, hogy az éghajlati tényezőknek bizonyos hatásuk van a szexuális érettség ritmusára, amire már több tanulmány is rámutatott (*Skerlj, Engelmann, Itaciborski, Gini és De Orchi, Federici*) (21). Gondolni lehet tehát arra, hogy e tényezőknek más életmegnyilvánulásokra is van befolyásuk. Ezekben az esetekben közvetlen hatásról van szó, melynek nincs semmi kapcsolata a környezet által létrehozott változások esetleges öröklődésének sokat vitatott és mindaddig eldöntetlen problémájával.

mutattunk)²⁹, de talán sokkal intenzívebb és gyorsabb, mint ahogyan jelenlegi, egyáltalán nem kielégítő ismereteinkkel e téren észlelni tudjuk.³⁰

A társadalmi-gazdasági tényezőknek a demográfiai viselkedést alakító sokkal jelentősebb másik hatása könnyebben felismerhető, de kevésbé közvetlen úton érvényesül. Az egyént a környezettel pszichéje köti össze, amely mintegy összegyűjti a külső erőhatásokat és magatartásokként fordítja le azokat. Abból a tényből kiindulva, hogy az egyén a társadalomban él és cselekszik, s megvan azon belül a saját helye, az *individuálpszichológia* mellett a *csoportlélektan* is foglalkoznunk kell.³¹

A gazdasági tényezőknek, a társadalmi struktúrák átalakulásának, s általában az életfeltételek változásainak impulzusaira az egyének pszichológiai sajátosságaik szerint különféle módon reagálnak, ez viszont genetikai örökségük egyik megnyilvánulása. A reakciók azonban nem olyan differenciáltak, ahogyan az várható volna. Ugyanis egyrészt az alapvető tényezők (melyek közt elsőrendű jelentősége van az iskolai végzettségnek és lényeges szerepük van a vallási és — általában — az ideológiai tényezőknek) többnyire homogénné teszi a reakciókat azáltal, hogy befolyásolják az egyének pszichéjét, másrészt pedig az egyéni psziché és az erkölcs állandó kölcsönhatásban vannak, ebből alakul ki a csoportlélektan. Az erkölcs viszont — amely egy csoport modális magatartásaként határozható meg³² — közvetett és közvetlen módon egyaránt befolyásolja az egyének tényleges magatartását. Az erkölcs tehát részben közvetett módon hat, mert az egyének pszichéjében tükröződve, állandóan konform értelemben módosítja azt, részben pedig közvetlen módon hat, mivel minden egyes egyén konkrét magatartása az események változásával szemben nemcsak az ezen eseményekre megnyilvánuló reakciót fejezi ki, hanem egyben az egyénre az erkölccsel szemben rákényszerített konformizmus különböző fokát is.³³ Tehát az egyéni magatartások és az erkölcs (a demográfia területén éppúgy, mint másutt) kölcsönhatásban vannak egymással, miközben a társadalmi-gazdasági viszonyok változásának hatása alatt maguk is változnak.

Végző fokon ennek az az eredménye, hogy a gyorsan fejlődő modern társadalomban a demográfiai jelenségekre kifejtett környezeti hatások, vagy általánosabban mondván a *kulturális milió* hatása abszolút mértékben dominál. Ez a hatás azonban elsősorban közvetett hatás, amely részben pszichológiai úton, részben az alkati biofiziológiai jellemzők módosítása útján érvényesül.

²⁹ Lásd a 28. lábjegyzetet.

³⁰ Ismereteink csak néhány olyan részleges hatásra korlátozódnak, amelyent pl. bizonyos munkakörülmények (meghatározott szakmai tevékenységek patológiai hatásai), életkörülmények (a légkör szennyezettségének vagy a dohányzás szokásának patológiai hatásai, a táplálkozás jellegének befolyása) váltanak ki; még mindig bizonytalan elméleteink vannak arra vonatkozólag, hogy milyen következményei lehetnek a modern ipari társadalmi munka- és életritmusának vagy miliójének az emberi szervezet fiziológiai vagy idegrendszeri egyensúlyára.

³¹ Mivel a társadalom elemi sejtje a család, igen fontos figyelembe vennünk azt a tényt, hogy a család egyes tagjai pszichéjének kölcsönös akciói a család minden tagjának pszichéjét befolyásolják.

³² Az erkölcs mint modális magatartás az egyének szándékos magatartásainak (reakcióinak) eloszlási görbéjéből adódik; nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a valóságban távolról sem spontán eredője e magatartásoknak. Az erkölcsöt tulajdonképpen döntő módon befolyásolják a külső jogi, vallási, politikai stb. erők, melyek részben a történelmileg determinált kulturális milió, részben pedig az egyéni és osztályérdeknek nyomásának kifejezői. Ezenkívül napjainkban a tömegkommunikációs eszközök nagymértékben meggyorsítják a magatartási modellek elterjedését.

³³ Abban az értelemben beszélhetünk ráerőszakolt konformizmusról, ha az erkölcs elfogadása nem spontán, hanem társadalmi, vagy bizonyos esetekben külső (családi vagy egyéb) preszciók sugallta megfontolásból ered.

Ezek a befolyások annyira bonyolultak, hogy elég nehéz egymástól elkülöníteni az egyes hatásokat.

Amikor a demográfus például a házasságkötési átlagéletkor esetében két embercsoportnak, két területi egységnek, vagy két korszaknak a különbségeit elemzi, figyelembe kell vennie, hogy a házasadási hajlamnak biológiai gyökerei vannak, a házasadási szándékot pedig esetleg a természeti környezet is befolyásolja, de azt is tekintetbe kell vennie, hogy az egyéni döntésekben pillanatnyi (a gazdasági konjunktúra adott szakasza, természeti katasztrófák vagy társadalmi zavargások stb.), vagy tartós (rossz gazdasági viszonyok) külső tényezők is szerepet játszanak, amennyiben ezek az egyén pszichéjében is tükröződnek (aki azért, hogy kisebb vagy nagyobb jelentőséget tulajdonít nekik, csökkenti vagy növeli a felsorolt tényezők súlyát). A demográfus nem hagyhatja figyelmen kívül azt sem, hogy az erkölcs elsőrendű fontosságú szerepet játszik, mert minden egyes csoportra jellemző magatartási modellt alakít ki. Hasonlóképpen nem szabad figyelmen kívül hagynia pl. a termékenységi tendenciák vagy a különböző csoportok termékenysége közti összehasonlításnál az eredmények interpretálásában, hogy különbségek lehetnek a biológiailag steril egyének arányában és hogy az is lehetséges, hogy a biológiai termékenység nem marad meg állandó szinten; de mindenekelőtt azt a kérdést kell felvetnie, hogy melyek azok a gazdasági és társadalmi tényezők, amelyek a születésszabályozás különböző mértékű elterjedésének okát alkotják. Továbbá, ha speciálisan egy csoportra vagy egy meghatározott időszakra vonatkozóan végez elemzést, meg kell vizsgálnia azt is, hogy az egyes házaspárok demográfiai viselkedése³⁴ milyen módon differenciálódik mennyiségi és minőségi szempontból szabályozott termékenység esetén és melyek azok a pszichológiai és más jellegű tényezők, melyek megmagyarázhatják e differenciákat. Bizonyos, hogy a termékenység esetében az egyén lelkivilága rendkívül nagy szerepet játszik, elsősorban annak a nyilvánvaló ténynek következtében, hogy a nemzés végső fokon egyéni döntésen múlik, amikor olyan objektív feltételek állnak fenn, melyek közt tényleges választásról lehet szó (vagyis olyan feltételek közt, ahol ismertek a születésszabályozási eszközök és hozzá is férhetők mindenki számára), másodsorban pedig azért, mert az ilyen jellegű döntéshez vezető megfontolások is aszerint változnak, hogy az egyén hogyan reagál az objektív valóságra és változataira. A termékenység kérdésében kisebb jelentősége van az erkölcs befolyásának, annak ellenére, hogy fokozott fékező vagy ellentétes hatást fejthet ki a családtervezéssel szemben.

Továbbá, ha a demográfus pl. a halandósági struktúra intenzitásának jellemzőit vizsgálja, nem hagyhatja figyelmen kívül azt a tényt, hogy az ember mind ez ideig csak részlegesen szüntette meg a belső tényezők hatását a halandóságra, olyannyira, hogy e tényezők már önmagukban is bizonyos differenciális halandóság előidézői lehetnek.³⁵ Nem szabad elmulasztania annak elemzését sem, hogy a természetes környezeti tényezők milyen

³⁴ A nemzéssel szemben tanúsított egyéni magatartások a valóságban eltérők lehetnek, akár az utódok számát, akár a családforma módjait illetően.

³⁵ A genetikai tényezők hatását a halandóságra jellemzi a két nem differenciális halandósága, amelyet napjainkban általában — ha nem is kizárólagosan, de túlnyomórészt — belső tényezők következményének ismernek el. Ilyen értelemben nyilatkozott jelentésében az ENSZ és a Világ Egészségügyi Szervezet Bizottsága, a halandósági szintek és trendek különböző aspektusainak vizsgálata alapján (22).

ingadozást idéznek elő a halandóság szintjében. Foglalkoznia kell azokkal a hatásokkal is, amelyeket a gazdasági-társadalmi fejlődéssel párhuzamosan átalakuló életviszonyok gyakorolnak a halálozási valószínűsége, figyelembe véve egyúttal, hogy maguk ezek az átalakulások mennyiben változtatják meg a természetes környezeti feltételeket is. Egyébként az egyén pszichéjének a halandóságra is hatása van — bár első pillantásra másként látszik —, mert kisebb vagy nagyobb mértékben hagyja érvényesülni a társadalmi környezet hatását; az egyén ugyanis magatartásával csökkenthet bizonyos károsnak tartott hatásokat (pl. leküzdve a szokás hatalmát, lemond a dohányzásról, mivel a dohányzás közismerten súlyos patológiai elváltozások okozója). A halandóság elemzésénél tehát figyelembe kell venni azon pszichológiai jellemzőkhöz kapcsolódó magatartásbeli differenciálódást, amely módosíthatja a (természetes vagy társadalmi) környezet hatását.

A demográfusoknak a vándorlás vizsgálatánál is (amely lényegében társadalmi jellegű demográfiai jelenség és mint ilyet, a demogazdasági tényezők határozzák meg) a lehető legátfogóbb szemléletből kell kiindulnia. Ugyanis a népesség helyváltoztatása nagyrészt visszavezethető valamilyen, a származási és a rendeltetési hely közt fennálló differenciális demográfiai feszültségre,³⁶ de nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a helyváltoztatás gyökerénél rejlő objektív gazdasági feltételek csak akkor eredményeznek vándorlást, ha a népesség tudatában van a fejletlenség állapotának, ez viszont csak akkor következik be, ha meghatározott társadalmi-kulturális feltételek állnak fenn.³⁷ Megjegyezzük, hogy egyéb tényezők is (melyek igen fontosak lehetnek az urbanizáció esetében) közrejátszhatnak az elvándorlásra való készítésben. Ezek közül idézhetnénk például a szolgáltatás (egészségügyi, oktatási, szórakozási szolgáltatások) hiányát vagy elégtelen voltát, bár ezek csak részben függenek össze a gazdasági fejlettséggel. Nem lehet figyelmen kívül hagyni még bizonyos pszichológiai tényezők hatását sem, amelyek nemcsak az egyén korával, hanem fizikai-pszichikai jellemzőivel is összefüggésben vannak,³⁸ befolyásolhatják a helyváltoztatásra vonatkozó egyéni döntéseket.

Nem látjuk szükségesnek, hogy bővebb magyarázatokba bocsátkozunk, s még több példát soroljunk fel: összefoglaló vizsgálódásunkkal részleteire bontottuk a különféle eredetű demográfiai jelenségek összetett egészét.

7. Láttuk tehát, hogy a demográfiai jelenségek intenzitását és jellemzőit meghatározó tényezők számosak és különbözők; de talán még változatosabbak és számosabbak azok a hatások, amelyeket a demográfiai fejlődés idéz elő az antropológiai, egészségügyi, gazdasági, társadalmi és kulturális területen. Fontos, hogy legalább röviden ismertessük ezeket a hatásokat, mert míg senkinek a figyelmét sem kerülik el a demográfiai jelenségek társadalmi-gazdasági okai, azokat a hatásokat nem mindig vesszük észre, amelyeket a demográfiai jelenségek a népességek arculatában és életében létrehozhatnak.

³⁶ „A demográfiai feszültség” kifejezésen a demográfiai fejlődés és a gazdasági fejlődés közötti (statikus vagy dinamikus) arányt értem.

³⁷ Elég, ha csak India esetét említjük, ahol egész népeket tizedel az éhség, anélkül, hogy bizonyos sűrűségi vándoráramlások kifejlenének.

³⁸ Néhány szerző ezeket alapvető tényezőknak tekinti. Pl. Gini felállított egy elméletet az „adaptációs vándorlások”-ról (23), újabban pedig *Alberoni* vetette fel ezt az elméletet, más szempontból, a „várható szocializálás”-ról beszélve (24).

A különböző csoportok differenciális demográfiai növekedése révén (akár a differenciális természetes szaporodás, akár a vándorlások hatása-ként) a népségek és a területegységek etnikai képe állandó változásban lehet, antropológiai arculata pedig minden esetben változik. Másrészt a változó intenzitású endogámia maga is genetikai változásokat idézhet elő és ezáltal a népségek antropológiai összetételét is megváltoztathatja, ugyanakkor befolyásolhatja bizonyos örökölhető betegségek és örökölt betegségi hajlamok elterjedését, ezáltal viszont hozzájárul az egyes népségek jellemző patológiai képének módosításához.

A különböző ütemű népességnövekedés és a vándorlások progresszív átalakulást idéznek elő az emberi létesítményekben és így együttesen megváltoztatják az urbanisztikai formákat.

Éppen a fejlődés legfontosabb területein fejt ki azonban legfeltűnőbben a demográfiai fejlődés a hatását.

A demográfiai fejlődés intenzitásának jellemzői és a népesség korstruktúrájának alakulása sokszor döntő módon befolyásolják a gazdasági élet átalakulását és a jövedelem növekedését: a termelők és fogyasztók között bizonyos egyensúly fenntartása nagy részben demográfiai kérdés, továbbá az, hogy az iparosodás folyamata zökkenésmentes lehessen, részben attól függ, hogy a munkaerő-kínálat elég nagy-e. A demográfiai fejlődés hatása a népességnövekedésre összességében negatív lehet nagyon gyors és nagyon lassú népességnövekedés esetén egyaránt.

Nem kevésbé fontos a demográfiai jellegű tényezők szerepe a társadalmi átalakulásokban és a művelődési modellek állandó változásában még ha ezeket a hatásokat — helytelenül — el is hanyagolják.

A dinamikusabb átalakulási periódusokban (például a forradalmi vagy a gyors fejlődési periódusokban) az elnyomott osztályok a küzdelem vezetői; nem véletlen azonban, hogy a forradalmi fejlődésnek nagy lökést ad az olyan demográfiai struktúra, amelyben a fiatalok népesség nyomása különösen erős, míg ellenkező viszonyok között (az idősebb korosztályok nagy súlya esetén) könnyebben jutnak érvényre konzervatív tendenciák, vagy sokkal erősebb akadályok lehetnek az új eszmék és életmód térhódításaútjában.

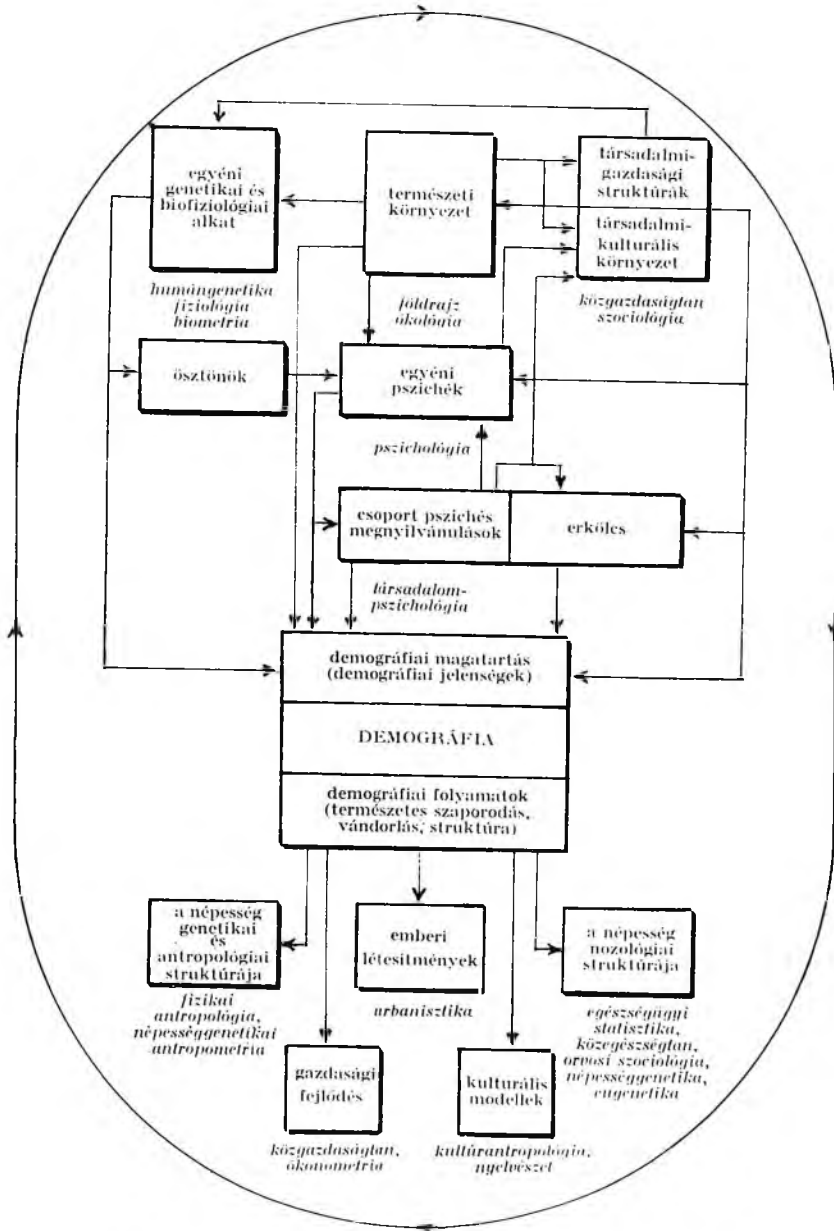
8. A két előző fejezetben felvázolt kölcsönös összefüggések alapján láthatjuk, hogy a demográfiát abszolút központi hely illeti meg a humán tudományok között, amint ezt a mellékelt ábra is mutatja.³⁹

Tulajdonképpen a természet és a társadalmi tényezőket összekötő út két központi tudományon, a pszichológián és a demográfián keresztül vezet. Úgy is mondhatnánk, hogy a valóság és változatai megismerésének tengelye e két diszciplínára támaszkodik, ugyanis mindkettő egyidejűleg részt vesz a természet világában és a társadalom világában is.

Az első, a pszichológia képviseli a két világot összekötő, lényeges, egyedí momentumot; a második, a demográfia ezzel szemben a társadalom-pszichológiával együtt a kollektív momentumot és következésképpen, a tömegjelenségeket vizsgálja.⁴⁰ Ha ez a szemlélet helytáll, akkor eléggé nyil-

³⁹ Ebben az ábrában nincs semmiféle hivatkozás a statisztikára (sem a valószínűségszámításra, sem a matematikára), mivel a demográfia kapcsolata ezekkel a diszciplínákkal módszertani jellegű és nem tartalmi, ui. ez a három diszciplína szolgáltatja a demográfiának a kutatási eszközöket.

⁴⁰ A demográfia ennek a meg nyilvánulásnak objektív aspektusait vizsgálja, míg a társadalom-pszichológia szubjektív aspektusaival foglalkozik.

A demográfia főbb kapcsolatai más humán tudományokkal
 Основные связи демографии с другими гуманитарными науками
 Main Relations of Demography with Other Human Scientific Disciplines

vánvalo: mely tényezők határozták meg és határozzák meg továbbra is egyrészt a demográfia új irányait, másrészt a népeségtudomány fejlődésének perspektíváit.

9. Amint már említettük, a tudományos és technikai felfedezések következtében a természet körében bekövetkezett gyors átalakulások, valamint a hatásukra végbement mélyreható társadalmi átalakulások, közvetve vagy közvetlenül megváltoztatták, sőt olykor felborították az évszázados egyensúlyi helyzetet, ismételten azt sugallják a tudósoknak, hogy a szemünk előtt lezajló történeti valóságot globálisan kell elemezni. Ennek a valóságnak aktuális jellegzetességei és magának a tudományos fejlődésnek a folyamata mindinkább vitássá teszik az örök törvények létét és megerősítik azt a fel fogást, hogy a megfigyelt összefüggések nem egyetemes jellegűek, hanem inkább bizonyos adott történelmi szituációk tükröződései. Tehát azt sugallják a társadalomtudományok számára, hogy le kell térni a deduktív elméleti konstrukciók útjáról, hogy a valóságba be tudjanak hatolni és az eddigiekkel ellentétben, az ismereteket empirikus elemzés alapján kell felépíteni; következésképpen, a filozófiai és általában a deduktív diszciplínák válságba jutottak és az empirikus (kísérleti vagy statisztikai) kutatás bontakozik ki az összes humán tudományok területén. Ennek a fejlődési iránynak kedveznek azok az új lehetőségek, amelyeket a komplex matematikai-statisztikai eszközök felhasználása nyújt. Ezeket ma az elektronikus számítógépek segítségével a gyakorlatban is alkalmazni lehet. Ennek a fejlődésnek keretében a demográfia rátalál a tudományokat áthidaló, alapvető hivatására; erre kell támaszkodniuk a népesedési jelenségek és a társadalmi-gazdasági jelenségek közli kölcsönös összefüggések individualizálására irányuló kísérleteknek. Ugyancsak a demográfiára kell támaszkodniuk a biofiziológiai jelenségek és a társadalmi-gazdasági jelenségek közti kölcsönhatások kutatására irányuló próbálkozásoknak, amelyek ma még a kezdeti stádiumban vannak, de a jövő legérdekesebb perspektívái közé tartoznak.

Tehát a demográfia előtt ez a jövő tárulkozik ki: anélkül, hogy fel kellene hagynia sokféle speciális aspektus és probléma kutatásával — melyek még távolról sem tekinthetők teljesen kikutatott és megoldott kérdéseknek — ⁴¹ a demográfiára vár az a feladat, hogy a népesedési jelenségek elemzésében a természeti és a társadalmi-kulturális eredetű tényezőket összekapcsolja.

A demográfus munkája nélkülözhetetlen az e két világot folyamatosan átalakító kölcsönös kapcsolatok individualizálására irányuló erőfeszítésben, mert éppen a demográfiai jelenségekben ismerhető fel a legteljesebben és legszembetűnőbben ezeknek találkozási pontja.

Az interdiszciplináris kutatásban, amely napjainkban a tudományos haladás legalkalmasabb eszközévé vált, a demográfusnak jól meghatározott helye van. A demográfia — kutatási területének különböző kérdéseit vizsgálva — döntő módon járulhat hozzá az összes hozzá kapcsolódó tudományok haladásához, ugyanúgy, ahogyan ez a statisztika esetében történt. Ettől függetlenül azonban a demográfiának megvan a sajátos, jól körül-

⁴¹ Az elmélyült kutatásra váró sajátos problémák részletes ismertetését lásd J. Bourgeois-Pichat-nak az UNESCO számára készült jelentésében (Tendances principales de la recherche en démographie) egy, az összes humán tudományokban megnyilvánuló aktuális irányvonalakat átfogó elemzés keretében („Études internationale sur les tendances principales de la recherche dans les sciences de l'homme”).

határolt tartalma, ezért megőrizheti saját arculatát anélkül, hogy a vele rokon tudományok fejlődése következtében el kellene veszítenie tartalmának egységét, mivel sajátos tárgya — a népesség — önmagában véve is egységesítő elemként hat, egyben biztosítva e tudományág folyamatoságát.

IRODALOM

1. A. *Quetelet*: Sur l'homme et le développement de ses facultés. Essai de Physique Sociale. Bruxelles, 1835.
2. A. *Guillard*: Éléments de statistique humaine ou démographie comparée. Paris, 1885.
3. G. H. *Knibbs*: The mathematical theory of population, of its character and fluctuations and of the factors which influence them. Vol. 1. Census of the Commonwealth of Australia, Melbourne, 1917.
4. A. J. *Lotka*: Théorie analytique des associations biologiques. 2ème partie. Paris, Hermann, 1939.
5. R. *Pressat*: L'analyse démographique. INED. 1961.
6. L. *Henry*: Leçons d'analyse démographique. CDU et SEDES. Paris, 1964.
7. N. *Federici*: L'insegnamento delle scienze sociali in Italia. Bari. Laterza (kiadás alatt) c. műben „L'insegnamento della Demografia in Italia”.
8. A. *Dumont*: Dépopulation et civilisation. Lecrosnier et Babe. Paris. 1890.
9. A. *Landry*: Traité de démographie. Payot. Paris. 1949.
10. C. *Gini*: A coordination of the different population theories. *Revue de l'Institut International de Statistique*. 1943. évi 1—2. sz.
11. C. *Gini*: Teorie della popolazione. Castellani. Roma. 1945.
12. A. *Sauvy*: Théorie générale de la population. Vol. I.: Economie et population. P. U. F. 1952. I. kiadás.
13. G. *Mortara*: Economie de la population. Utet. Torino. 1960.
14. J. *Beaujeu Garnier*: Géographie de la population. Ed. de Médecis. Paris. 1957—8.
15. P. *George*: Introduction à l'étude géographique de la population du monde. INED. Paris. 1951.
16. Questions de géographie de la population. P. U. F. Paris. 1959.
17. M. *Boldrini*: La fertilità di biotipi. Vita e Pensiero. Milano. 1936.
18. A. *Costanzo*: Costituzione e mortalità. Vita e Pensiero. Milano. 1936.
19. J. V. *Joossens—E. Meulepas*: Tje sex ratio of mortality. Verhandelnigen van den Koninklijke Vlaamse Akademie voor Geneskunde van Belgie. XXIX. No. 3—4. 1968.
20. C. *Gini—N. Federici*: Appunti sulle spedizioni scientifiche del CISP. CISP. Roma. 1943.
21. N. *Federici*: Sull'età alla prima mestruazione e sui fattori che la influenzano. Atti della X Riunione scientifica della Società Italiana di Statistica. Roma. 1950. c. kötetben.
22. UN-WHO: Meeting on programmes of analysis of mortality trends and levels. Geneve. 7—11. october, 1968.
23. C. *Gini*: La théorie des migrations adaptatives. Études européennes de population. INED. Paris. 1954. c. kötetben.
24. F. *Alberoni—G. Baglioni*: L'integrazione dell'immigrato nella società industriale. Il Mulino. Bologna. 1965.

НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ДЕМОГРАФИИ

Резюме

Автор кратко излагает происхождение демографии и ее развитие, связанное с развитием статистики, и потом те критерии, которые характеризуют возобновление демографических исследований за последних 20 лет.

По мнению автора настоящий этап развития характеризуется тенденцией, заключающейся в том, что различные направления демографических исследований (статистическое или чистое демографическое направление, экономическое направление, социологическое направление, историческое направление, географическое направление, биологическое направление) объединяются в одном глобальном направлении, целью которого является предоставление сводного представления о составных частях комплексной демографической действительности.

После этого автор делает попытку на приближенную систематизацию факторов, оказывающих влияние на демографическую эволюцию (индивидуальные генетические и биологические факторы, факторы окружающей природы, общественно-экономические структуры и факторы общественно-культурной среды), и их основные влияния (их влияние на генетическую

и через нее на антропологическую структуру населения, на носологическую структуру, на созданные людьми объекты, на экономическое развитие, на модели культуры). Целью автора является освещение связей демографии со связанными с нею научными дисциплинами.

На основе этой систематизации автор считает, что, с одной стороны, психология и социальная психология, а, с другой стороны, демография представляет собой научные дисциплины, связывающие круг природы с кругом общества. Психология и социальная психология, через которые получают действительность и накладываются формы поведения влияния общественно-культурной среды, репрезентируют субъективные (индивидуальные и коллективные аспекты этой связи, в то время как демография представляет собой ее объективный аспект. Следовательно на демографию возложена задача выполнить эту основную функцию в рамках и в перспективах развития гуманитарных наук.

SCHOOLS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHY

Summary

The authoress briefly reviews the origin of demography and its development which is connected with the history of statistics. Then she deals with the features characterizing the renewal of demographic research in the last 20 years.

In the view of the authoress the present stage of development is characterized by the tendency to combine the different branches of demographic research (statistical or pure demography, economic demography, sociological demography, historical demography, geographical demography, biological demography) into one global discipline in order to give a comprehensive picture of the components of the complex demographic reality.

Then the authoress tries to give an approximate systematization of the factors influencing demographic evolution (the individual genetic and biological factors, the factors of natural environment, the socio-economic structures and the factors of the socio-cultural environment) as well as their fundamental effects (their impact on the genetic and — through it — on the anthropologic structure of the population, on the nosologic structure, on human establishments, on the economic development, on cultural models.) She tries to elucidate the connection of demography with its related disciplines. On the basis of this systematization the authoress finds that psychology and social psychology represent one side of the disciplines connecting nature and society, while demography stands on the other side. Psychology and social psychology through which the effects of the socio-cultural environment become realized and changed into forms of behaviour, represent the subjective (individual and collective) aspects of this connection while demography the objective ones. It is the task of demography to fulfil this fundamental function in the framework of human sciences and in the perspectives of their development.

A SZÜLETÉSEK VIZSGÁLATÁNAK EGYES EREDMÉNYEI A LETT SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGBAN*

PETR ZVIDRIN'S

A népesség tanulmányozásával kapcsolatos kérdéskomplexumból jelenleg a népesség reprodukciójának a tanulmányozása a legfontosabb, amit a Szovjetunióban — éppen úgy, mint más országokban — lényegében a születések színvonala határoz meg. A hatalmas területű Szovjetunióban, ahol nemcsak a természeti feltételekben, hanem az egyes szövetségi köztársaságok, sőt egyetlen köztársaság területei gazdasági és társadalmi fejlődésében is hatalmas differenciák vannak, és pedig főképpen a születések színvonalában fennálló különbségek miatt, a népesség reprodukciója tekintetében eltérő típusokat figyelhetünk meg. A születési arányszám 1967-ben a Turkmén Szovjet Szocialista Köztársaságban 35,6‰-et, a Lett Szovjet Szocialista Köztársaságban pedig csak 14,0‰-et tett ki, vagyis 2,5-szer kevesebb volt. Igen fontos, hogy tisztázzuk az ilyen erős különbség okait és tendenciáit és megállapítsuk a népesedéspolitika regionális sajátosságait. Tudományosan megalapozott népesedéspolitikát csak akkor folytathatunk, ha ismerjük a demográfiai folyamatok jellegét, valamint a társadalmi-gazdasági tényezők által a népesség reprodukciós folyamataira gyakorolt hatások kapcsolatának és mértékének mechanizmusát. A születések tanulmányozása különösen aktuális azokban a köztársaságokban, ahol ezek a folyamatok kevésbé kedvezően alakulnak. Az egyik ilyen köztársaság Lettország. Lettországbán már hosszabb idő óta igen alacsony színvonalon van a népesség reprodukciójának intenzitása, aminek oka a születések alacsony szintje. Lettországbán a születési arányszám az utóbbi három év folyamán nemcsak a legalacsonyabb volt a köztársaságok között, hanem világviszonylatban is az egyik legalacsonyabb. Lettországbán a népesség reprodukciós folyamatai megközelítik a Magyarországon végbemenő folyamatokat. Erről tanúskodik a természetes népmozgalom, a termékenység mutatóinak és a népesség nettó reprodukciós együttthatóinak összehasonlítása. Hasonlítanak Lettország és Magyarország népessége nettó reprodukciós együttthatóinak optimális értékei is. Ezt a mutatót Lettországbán

*A cikk eredeti címe: Nekotorüe rezul'tatü iszszledovanija rozszdaemoszti v Latvijszkoj SZSZR.

Andorka Rudolf és *Millényi Károly* által javasolt módszer szerint számították ki, az 1958—1959. és 1965—1966. évre vonatkozó halandósági táblák alapján.¹ Bár véleményünk szerint e módszer felhasználásánál vitatható tétel is alkalmazást nyer, a kapott azonos eredmények jelentős mértékben bizonyítják a népesség struktúrájának és a demográfiai folyamatoknak hasonlóságát Magyarországon és Lettorszáiban. Különbségként csak annyit említhetünk, hogy a népesség reprodukciójának (a születéseknek) legalacsonyabb színvonala Magyarországon 1962—1965-ben, Lettorszáiban pedig 1965—1967-ben volt megfigyelhető. Az utóbbi évek folyamán Magyarországon a születések bizonyos emelkedése mutatkozik, ami a szülések ösztönzésére 1965—1967-ben hozott intézkedések következménye.² Meg kell azonban jegyezni, hogy 1965—1967-ben a termékenységi együtttható Lettorszáiban még valamivel alacsonyabb is volt, mint Magyarországon a születések minimális szintjének éveiben. Lettorszáiban 1965—1967-ben a termékenységi mutató csupán 52% volt.

A születések demográfiai tényezőinek (a házasságkötési kor, a házas nők aránya, a nők és férfiak aránya stb.) hosszú távra vonatkozó mélyreható és sokoldalú elemzése azt mutatja, hogy a születések csökkenésének alapvető útja, a jelenlegi alacsony színvonal oka a házas termékenység csökkenése. A házas termékenység és következésképpen a születések általános szintjének csökkenését Lettorszáiban meghatározó tényezők feltárása és mélyrehatóbb tanulmányozása végzett a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézetének Lettországi Osztálya az Egészségügyi Minisztériummal együtt 1966—1967-ben speciális reprezentatív felvételt hajtott végre.³

A mintasokaságot az 1959-ben házasságot kötött nők alkották. Azért választottuk ezt az évet, mert a 7—8 éves házasságtartamot (ténylegesen ez az időszak több esetben hosszabb volt, kb. 1 évvel) elégségesnek tekintettük a termékenység alapvető kérdéseinek tanulmányozásához. Ezenkívül arra számítottunk, hogy éppen azok a családok, akiknek az adatfelvétel végrehajtása idején 1—2 gyermekük van, adhatják a népesedéspolitikai aktivizálásának tudományos megalapozásához szükséges legértékesebb anyagot, mely révén meghatározható, hogy milyen életkörülmények kellenek ahhoz, hogy a családban a népesség egyszerű reprodukcióját biztosító 2—3 gyermek legyen. Ez az év egybeesik a legutóbbi össz-szövetségi népszámlálás évével, ami a minta és a fősokaság különböző összehasonlításaira nagy lehetőségeket biztosít.

A kérdőív több mint 50 kérdést tartalmazott. Figyelembe véve a családban levő gyermekek számától, a terhességek számától stb. függő több válaszváltozatot, minden egyes kérdőív átlagosan több mint 150 mutatót

¹ *Andorka Rudolf—Millényi Károly*: Az alacsony születési arányszám gazdasági okai és következményei. (Ékonomicseszkie pricsinü i poszledstvija nizkoj rozsdaemoszti.) A „Rozsdaemoszti i ce faktorü” (Sztatisztika. Moszkva. 1968. 120 p.) c. kötetben (22—28. p.).

² *Demográfia*. 1968. évi 3—4. sz. 492. p.

³ Az adatfelvétel közvetlen szervezői és irányítói *Ja. Ju. Rudzal*, a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézete Lettországi Osztályának tudományos főmunkatársa (jelenleg a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Központi Statisztikai Hivatalának elnökhelyettese), továbbá *A. I. Sündnan*, a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Egészségügyi Minisztériumának fő nőgyógyásza, valamint a cikk szerzője voltak. Az adatfelvételi programok megvitatásában és a felvétel végrehajtásával kapcsolatos egyéb kérdések eldöntésében aktívan részt vettek a Lett SZSZK Központi Statisztikai Hivatalának, valamint a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala és Szovjetunió Egészségügyi Minisztériuma tudományos kutatóintézeteinek munkatársai.

tartalmaz. Az adatfelvétel programja előirányozta az adatok gyűjtését az egész családról (a családtagok száma, összetétele, lakáshelyzete, jövedelme stb.), és külön-külön a házastársakról (életkora házasságkötés idején, foglalkozás, munkahely, nemzetiség, képzettség, egészségügyi állapot stb.). Külön fejezetek foglalkoztak a családok házassáletére (fogamzásgátló eszközök használata, a terhességek tartama és kimenetele stb.), az elveszületett gyermekekre (nem, életkor, a csecsemő egészségi állapota, iskola előtti gyermekintézményekben történő nevelésük), valamint a Szovjetunióban még kevésbé kidolgozott családtervezésre (véleménykutatás) vonatkozó információk gyűjtésével. Az alapvető kérdőívben 6 kérdés foglalkozott közvetlenül ezzel a problémával.

Az 1959-ben házasságot kötött 23,0 ezer nő közül 13,9 ezer nőt, vagyis az összes 60%-át kérdezték meg. A nők egy részét nem tudtuk a fentiekről kikérdezni. Ide tartoztak azok a nők, akik az ország határain kívül tartózkodtak, a propagatív koron túli nők, az elhaltak, továbbá a felvétel alá nem tartozó nők, azaz azok, akiknek házasságát 1959—1961. években felbontották stb.

A program terjedelmét és alaposágát tekintve, az adatfelvétel a szóban forgó témára vonatkozóan a Szovjetunióban végrehajtott legnagyobb vizsgálatok közé tartozik. Az ország valamennyi területi egységében megkérdezték nőket. Az adatok reprezentativitásának ellenőrzése céljából a felvétel anyagát összevetették egyéb anyagokkal. A vizsgált nők átlagos házasságkötési kora (nem számítva azokat, akik 1962—1966. években házasságukat felbontották) 25,5 év volt. Az 1959. évben házasságra lépett és a felvétel időpontjában még a propagatív életkorba tartozó összes nő átlagos házasságkötési kora 25,1 év volt. Az adatfelvételbe bevont nők házasságkötési kora tehát lényegében nem különbözik a fősokaság átlagos házasságkötési korától. Az adatfelvétel időpontjában a nők átlagos életkora 33 év volt, ami csak jelentéktelen mértékben haladja meg a propagatív korban levő nők átlagos életkorát az országban. A folyamatos statisztika adatai szerint az utóbbi évek folyamán a gyermekeket szülő nők átlagos életkora 27—28 év, ami megközelítően megfelel az általunk tanulmányozott időszakban (1959—1966) a felvételbe bevont nők átlagos életkorának. Összehasonlítottuk a nyert eredményeket egyéb adatfelvételek adataival. Annak ellenére, hogy az általunk alkalmazott mintasokaság specifikus jellegű, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nyert eredmények alapján véve helyesen képviselik a házastársak teljes sokaságát. Minthogy csak propagatív korban levő nőket kellett és csupán egy rövid időszakra vonatkozó adatokért megkérdezni, feltételezhattük, hogy az információ hibájának veszélye — abból kifolyólag, hogy a múltban bekövetkezett demográfiai eseményekről emlékezetből számoltak be — nem nagy.

A kérdőív anonim volt, ami hozzájárult az adatok nagyobb hitelességének a biztosításához. A tapasztalat azt igazolta, hogy a születésekkel kapcsolatos kérdések vizsgálatára irányuló ilyen kiterjedt adatfelvételt kellő szinten, legeredményesebben az egészségügyi dolgozók hajthatják végre, minthogy a válaszok megbízhatósága ilyen kikérdezés esetén növekszik.

Az adatfeldolgozás annak figyelembevételével történt, hogy az alapmutatók ne csak az egész köztársaságra, hanem a városokra (külön Rigára) és a községekre is rendelkezésre álljanak.

A felvétel adatai azt mutatták, hogy a születések döntő része a házastársak tudatos akaratnyilvánításának az eredménye. Az utóbbi évek folyamán végrehajlott abortuszok számának a növekedése nagymértékben utal a születésgyakoriság korlátozásának a fokozódására, a művi terhesség-megszakítás mind nagyobb szerepére a születések korlátozásában. A születésszabályozás szociális és pszichológiai indítékainak tanulmányozása az országban eddig még nem történt meg.

E feladat megoldása, valamint a családtervezés kérdéseinek mélyrehatóbb tanulmányozása érdekében az 1967–1968-ban Lettországból újabb reprezentatív vizsgálatot végeztek.⁴

A felvétel azokra a nőkre terjedt ki, akik (kórházi vagy kórházon kívüli) abortusz miatt egészségügyi intézményekben tartózkodtak. A kikérdezést 3–4 hónapon keresztül a Köztársaság valamennyi területi egységében orvos-egészségügyi dolgozók végezték. Összesen 9100 nőt kérdeztek meg, vagyis az ország egészségügyi intézményeiben 1967-ben abortuszon átesett nők 13,5%-át vizsgálták meg.

A felvétel programja terjedelmes volt. Minden egyes nőről külön kérdőívet állítottak ki, amely adatokat tartalmazott a lakóhelyről, a családi állapotról, a megkérdezett házasságának tartamáról; tartalmazta a házastársak fő jellemző adatait (életkor, nemzetiség, képzettség, társadalmi csoport, lakásviszonyok, munkahely, jövedelem); a családban levő gyermekek számát, az élve- és a halvaszületett gyermekek számát; a kórházban, a kórházon kívül történt és a spontán abortuszok számát; adatokat tartalmazott a fogamzásgátló szerekről és hatékonyságukról; az egészségi állapotról; az abortuszt előidéző okokról; azokról a körülményekről, amelyek ahhoz szükségesek, hogy a családban 3 gyermek legyen; az egészségügyi felvilágosító munkáról és egyéb kérdésekről. A kérdőív összesen majdnem 50 kérdést tartalmaz. A felvétel programjának kidolgozásánál célul tűztük ki, hogy a lehetőségekhez képest kimerítő információt kapjunk nemcsak a társadalmi-gazdasági tényezőknek, hanem nagyszámú fiziológiai, biológiai és pszichológiai tényezőnek, valamint a lakosság egészségügyi-higiéniai viszonyainak a születésekre gyakorolt hatása megállapításához. Ezt a felvételt csupán a program és a megkérdezettek száma tekintetében szélesebb első felvétel kiegészítésének, illetve folytatásának szántuk, bár önálló jelentősége is volt. Végeredményben ezek és a születésekre vonatkozó egyéb vizsgálatok a szülő nők kb. 6%-át ölelték fel (az ország lakossága 2,3 millió fő).

A fent említett adatfelvételek igazolják a folyamatos statisztikának azon adatait, amelyek szerint jelenleg az országban a születések színvonala igen alacsony. A vizsgált, 1959-ben házasságot kötött nők csoportjában a gyermekek átlagos száma családonként 1,4 volt. A házasságban töltött 8–9 év után a családok 15%-ának egyáltalán nem volt gyermeke, 48%-ának pedig 1 gyermeke volt. Csak a családok 5%-ának volt 3 vagy több, az adott házasságból származó gyermeke. Figyelemre méltó a gyermektelen családok magas aránya. Ez bizonyos mértékben a házaspárok terméketlenségével is magyarázható. Az elsődlegesen terméketlen házaspárok aránya 5,5%-ot

⁴Ézt a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Kutató Intézetének Lettországi Osztálya szervezte a Lett Szocialista Köztársaság Egészségügyi Minisztériumával együtt. A vizsgálatot közvetlenül a Lett Szovjet Szocialista Köztársaság Egészségügyi Minisztériumának fő nőgyógyásza irányította a jelen cikk szerzőjével együtt.

tett ki, a másodlagosaké még magasabb volt. A gyermektelen családok száma azonban meghaladja a terméketlenek számát, amit egyes esetekben a gyermektelenség tervezése magyaráz. Az előző házasságokban született, valamint a fogadott gyermekek számának figyelembevételével a gyermektelen és az egy-gyermekes házaspárok aránya valamivel alacsonyabb (12, illetve 16%), a három és több gyermekes házaspároké pedig magasabb (7%).

Közismert, hogy falun a születések száma általában magasabb, mint a városokban. Ezt meggyőzően bizonyítják a vizsgálatok adatai is. A városokban a vizsgálatba bevont családoknál a gyermekek átlagos száma 1,29, falun pedig 1,68 volt. A legalacsonyabb születésszám a nagyvárosokban tapasztalható. Rigában a gyermekek átlagos száma csak 1,19-et tett ki.

Figyelembe véve, hogy Rigában él a városi lakosságnak fele, vagyis az ország lakosságának majdnem egyharmada (Európában csak a csekély lakosságú Izlandban él a fővárosban az ország lakosságának nagyobb része), érthetővé válik, hogy miért oly alacsony a születések országos száma.

Mindkét felvétel adatai azt tanúsítják, hogy a születések szintje a társadalmi csoporthoz való tartozástól függően különböző. A kolhozparaszt asszonyoknál a születési arányszám magasabb, mint a munkásnőknél. A legalacsonyabb az alkalmazottaknál. A születési arányszám szintje jelentős mértékben függ a házastársak foglalkozásától is (a szakmáktól) és bizonyos mértékben a munkahelytől is.

A születések sokkal kisebb ingadozást mutatnak nemzetiségek szerint vizsgálva. Lettország lakosságának fő tömegében — a lett és orosz nemzetiségű lakosoknál — a születések közötti eltérések jelentéktelenek. Azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ebben döntő szerepe a környezetnek, a lakosság konkrét társadalmi-gazdasági életkörülményeinek van. A születések színvonalában jelentkező eltérések az ország területei (övezetei) szerint nagyobbak, mint nemzetiségek szerint.

Mind országosan, mind a városokat és a falvakat tekintve fordított összefüggés van a képzettség és a családban levő gyermekek száma között. Főként azoknál a nőknél tapasztalható a nagy gyermekszám, akik nem rendelkeznek középfokú képzettséggel, valamint a nem dolgozóknál. Általában véve a nem dolgozó nőknél (vagyis azoknál, akik kizárólag a háztartásban vannak foglalkoztatva) a születések száma magasabb, mint a dolgozó nőknél. A hosszabb munkaviszonyú nőknél a gyermekek száma kisebb, mint a rövidebb munkaviszonnyal rendelkező nőknél. Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy a nők nagy foglalkoztatottsága az egyik olyan ok, amely a születésszám csökkenését előidézi. Ugyanerre a következtetésre jutott a Szovjetunióban, Magyarországon, Csehszlovákiában és más országokban sok olyan tudós, aki a kérdés tanulmányozásával foglalkozott.

Az anyagi jólét hatását a születésekre a legkönnyebben a jövedelmi adatok tanulmányozása útján állapíthatjuk meg. A lakosság életszínvonala és a születések közötti negatív összefüggés széles körben ismert jelenség. Az esetek döntő többségében ugyanilyen kapcsolat található az általunk végzett vizsgálat adatai szerint is. Természetes, hogy ha az egy főre eső jövedelem meghatározásánál az újonnan született gyermekek számát is figyelembe vesszük, akkor az ok és az okozat bizonyos mértékben keveredik. E kapcsolat mechanizmusának a tisztázása érdekében kiszámítottuk az egy főre eső jövedelmet arra az időpontra vonatkozólag, amikor a házastársak úgy

döntöttek, hogy gyermekük lesz, a kép azonban így sem változik: magasabb sorszámú gyermek megszületésére vonatkozó döntés gyakrabban fordul elő az alacsonyabb egy főre eső családi jövedelem mellett, mint megfelelően az alacsonyabb sorszámú gyermek születése esetén.

A jövedelemnek a születésszámra gyakorolt hatását vizsgálva kitűnik, hogy a család bevételi struktúrájának is fontos szerepe van. Ha a családi jövedelmen belül a nő keresete nagyobb arányú, akkor gyakrabban lemondanak a további születekről. Természetesen ebből nem következik, hogy a jövedelmek növekedése csökkenti a születéseket. A mélyrehatóbb elemzés arra a következtetésre juttat, hogy a különböző jövedelmű lakosságcsoportok összehasonlítása esetén a szükségletek különböző színvonalával találkozunk, amelyek jelentős mértékben függenek a lakosságcsoportok kulturális színvonalától.

Azoknál a családcsoportoknál, ahol a férj jövedelme a legmagasabb volt, több gyermekkel találkozhatunk, mint a férj jövedelmének nagyságát tekintve megelőző családcsoportoknál. Feltételezhetjük azt is, hogy a jövedelem színvonala és a születésszám között fordított összefüggés csak bizonyos jóléti határokon belül tapasztalható, azaz olyan feltételek között, amikor a szükségletek nincsenek teljesen kielégítve. Ezt a világ több országában végzett kutatások is igazolják, ahol megállapították, hogy a jövedelem színvonala és a születek között közvetlen összefüggés van.⁵

Ellentétesen hatnak a születekre — mint a vizsgálatok megmutatták — a családok eltérő lakásviszonyai. Alapjában véve a sokgyermekes családok nagyobb lakóterülettel rendelkeznek, a kevesebb gyermekkel rendelkező családokban azonban egy családtagra nagyobb lakóterület jut. Bizonyos hatást gyakorol erre a lakáselosztás rendje is, azonban a mélyebb elemzés arra utal, hogy a lakásviszonyok javulása bizonyos mértékben mégis elősegíti a születek növekedését. Az egyes társadalmi-gazdasági tényezőknek a születekre gyakorolt hatásáról bizonyos kiegészítő információt ad a nők között végzett véleménykutatás. A megkérdezett nők többségének van elképzelése a normális családnagyságról, amelynek elérésére maga is törekszik. Ebben a kérdésben a házastársak véleménye (megkérdezték a nőket a férjük véleményéről is) lényegében megegyezik. A férfiak a nőknél valamivel gyakrabban nyilatkoznak igenlőleg a következő gyermek megszületéséről. Nem véletlen az, hogy a családokban a tényleges, a kívánt és az ideális gyermekszám szoros közvetlen kapcsolatban van.⁶

Hasonló jelenség (azaz a fent említett mutatók közötti szoros kapcsolat) tapasztalható a Szovjetunió más részeiben is a kérdés vizsgálatánál, valamint a világ számos országában. Magyarországon az 1965—1966. évi reprezentatív felvétel adatai szerint az élveszületett gyermekek átlagos száma 1,9, a kívánt gyermekeké pedig 2,2 volt. Az ideális gyermekszám ezeknél a nőknél 2,4-et tett ki.⁷ Más adatok szerint Magyarországon az ideális gyermek-

⁵ K. Edin—E. Hutchinson: Studies of differential fertility in Sweden. London. 1935.

⁶ C. Kiser—P. Whelpton: Social and psychological factors affecting fertility. Fertility planning and fertility rates by socio-economic status. *Mitbank Memorial Fund Quarterly*, April, 1949.

⁷ Karl Schwarz: Nombre d'enfants suivant le milieu physique et social en Allemagne Occidentale. *Population*, 1965. évi 1. sz. 77—92. p.

⁸ P. Zvidrin's: Nuzsen li tretij rebenok? (Kell-e a harmadik gyermek?) *Nauka i Tehnika*, 1969. évi 1. sz. 22. p.

⁹ Dr. Szabady Egon: Családtervezési trendek: a magyar vizsgálat. *Demográfia*. 1968. évi 3—4. sz. 336—337. p.

szám 1960-ban 2,27-et tett ki.⁸ Ezeknek az adatoknak az összehasonlítása kétségtelenül csupán megközelítő képet adhat a családok alakulásában a ténylege nagyságrendű színvonalról, mivel a vizsgált nők csoportja és a vizsgálati módszer különböző volt. Összehasonlítás céljából ismertetjük a Szovjetunió más részeiben végrehajtott vizsgálatoknak a kívánt gyermekek átlagos számára vonatkozó adatait.⁹

A gyermekek átlagos száma a családban
Среднее число детей в семье
Average Number of Children in the Families

Terület (1)	A gyermekek (6)		
	tényleges (2)	a megkérde- zettek által kívánt (3)	a megkérde- zettek szerint ideális (4)
	száma (5)		
1. Lettország	1,39	1,78	2,12
2. Városok	1,29	1,68	2,05
3. Ezen belül Riga . . .	1,19	1,59	2,02
4. Falvak	1,68	2,07	2,33

Горизонтальная графа: (1) Область; (2) Фактическое; (3) желаемое опрошенными лицами; (4) считаемое опрошенными лицами идеальным; (5) число; (6) детей.

Вертикальная графа: 1. Латвийская ССР; 2. Города; 3. в т. ч. г. Рига; 4. Села.

Heading: (1) Area; (2) actual; (3) desired; (4) ideal; (5) number; (6) of children.

Lateral text: 1. Latvia; 2. Town; 3. of which Riga; 4. Villages.

Az Udmurt ASZSZK-ban a kívánt gyermekek száma 2,5, a Novgorod területen 2,6, Moszkvában azonban csak 1,6 volt, ami megfelel a Rigában megállapított számnak. Magyarországhoz hasonlóan a legelterjedtebb a kétgyermekes család gondolata. A nők 56,9%-a vélekedik így. A nők 73,3%-a a kétgyermekes családot tekinti ideálisnak (sőt Rigában 80,1%-a). Csak a nők 12,0%-a kíván 3 és több gyermeket és 18,2%-a tartja ideálisnak ezt a gyermekszámot. A megkérdezett nők jelentős része (2/3-a) a felvétel időpontjában a család kialakítását befejezettnek tekintette. Sőt, a legfiatalabb korosztályba tartozó, 2 gyermekkel rendelkező nők is az esetek 88%-ában nem kívántak több gyermeket. Jelentős részük meg van elégedve a meglévő gyermekek számával, a nők egy bizonyos része azonban a család kialakítását csak különböző anyagi, szociális, biológiai, orvosi és pszichológiai okok miatt tekintik befejezettnek. A nők által szülési akadályként említett, kiküszöbölhető okok között a legnagyobb arányban a „lakáshiány” szerepel (különösen a városokban).

A Lett Szocialista Köztársaságban a népesség egyszerű reprodukciójának biztosításához családonként átlagosan legalább 2,5 gyermekre lenne szükség. Ezért a felvétel során a terhesség megszakitása céljából kórházi

⁸ Roland Pressat: A gyermekek ideális és tényleges létszáma. Rozsdaemoszt' i ee faktorü. Moszkva. 1968. 115. p.

⁹ Изучение воспроизводства населения. Сборник статей. Раздел IV. Из опыта изучения материнства и детства. (A népesség reprodukciójának vizsgálata. IV. fejezet. A családnagyságra vonatkozó vélemények vizsgálatának tapasztalataiból.) Изд. Наука. Москва. 1968. 285—316. p.

kezelésben részesült nőktől megkérdezték, hogy milyen körülmények szükségesek ahhoz, hogy a családban harmadik gyermek is legyen. A két gyermekkel rendelkező nők 61,2%-a kategorikusan azt válaszolta, „semmilyen körülmények között” nem lehet szó harmadik gyermekről. 2684 nő adott ilyen választ. Az alkalmazottak között még gyakrabban tapasztalható a harmadik gyermek elutasítása (63,9%), a kolhozparaszt nők között jelentősen ritkább volt az ilyen válasz (50,8%). A kétgyermekes nőknek csak 4,8%-a akar harmadik gyermeket a „körülményektől függetlenül”. Hasonló eredményeket kaptak a kérdés tanulmányozásánál Csehszlovákiában is 1961 novemberében (az összes megkérdezettek 59,6%-a válaszolta azt, hogy „semmilyen körülmények között” sem és 3,2% akarja a harmadik gyermeket „a körülményektől függetlenül”).¹⁰

Felvételi kérdőívünkön szerepelt a következő kérdés is: „Miért nem kíván jelenleg szülni”. (A rávezető válaszokban 19 ok szerepelt.) Az összes megnevezett okból a legnagyobb arányban (30%) „a saját elhatározásából nem kíván több gyermeket” válasz fordult elő. Az átlagos gyermekszám azoknál a nőknél, akik az abortuszt így indokolták 1,9 volt, ugyanakkor, amikor a felvételbe bevont összes nőknél az átlagos gyermekszám 1,4-et tett ki. Az abortusz indokolásaként említett okok sorában a második helyet a „rossz lakásviszonyok” foglalják el (13%). Ezeknél a nőknél az átlagos gyermekszám 1,1 volt. A legnagyobb gyermekszám (2,2) azoknál a nőknél volt tapasztalható, akik a terhesség megszakításának indokaként az „életkort” nevezték meg.

Érthető, hogy a születéskorlátozás okai jelentős mértékben függenek a családban levő gyermekek számától és a nők életkorától. Nem azonos az okok eloszlása városok és falvak szerint sem. A kérdéses különböző metodikája és a megkérdezettek különböző csoportjai ellenére a születésszabályozás okainak (szociális, anyagi, orvosi, biológiai stb.) csoportok szerinti eloszlása keveset különbözik egymástól.

A családtervezéssel kapcsolatos vélemények vizsgálata kiegészítő információt nyújt nemcsak tisztán tudományos célokra, hanem a demográfiai folyamatok optimalizálására irányuló megfelelő intézkedések végrehajtásához is. Bár, ha a szubjektív értékelés nem is esik egybe az objektív értékeléssel, mindenesetre az a fontos, hogy objektíve a születés korlátozott (amennyiben a vélemények megfelelnek a házastársak tényleges magatartásának). A nők véleményének megkérdezése során nyert eredmények az objektív mutatókkal együtt bőséges anyagot biztosítanak a születések ösztönzését szolgáló intézkedések kidolgozásához. A véleménykutatás adatai igazolják, hogy Köztársaságunkban a születésszám növelésére teljesen reális lehetőségek vannak. A nők többsége számára az ideális gyermekszám magasabb nemcsak a tényleges, hanem a kívánt gyermekszámnál is (átlagosan az ideális gyermekszám 19%-kal magasabb a kívánt gyermekszámnál). Természetesen a házastársak anyagi helyzetének változásával, a lakásviszonyok továbbjavulása stb. esetén az átlagos gyermekszám növekedése következtében megváltozhat az ideális családnagyság is. Csupán az aktívabb népese-déspolitikai útjait kell ehhez feltárni. Több ország, köztük Magyarország

¹⁰ Iri Prokopec: Zamuznaja zsenesina v szem'e i na rabote, 1961 g. Ocserk osznovnüh rezul'tatov' iszsztedovanija. (A férjes asszony a családban és a munkában, 1961. A vizsgálat alapvető eredményeinek leírása.) Rozsdaemoszt' i ee faktorü. 55. p.

tapasztalata is bizonyítja, hogy a tudományosan megalapozott intézkedések fokozatosan elvezetnek a születések terén a kívánt színvonalváltásokhoz.

НЕКОТОРЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ РОЖДАЕМОСТИ В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Резюме

Коэффициент рождаемости в Латвийской ССР составлял 14‰ в 1967 г., что является одним из наиболее низких коэффициентов рождаемости в мире.

С целью открытия и более глубокого изучения факторов, обуславливающих сокращение брачной плодовитости и следовательно общего уровня рождаемости в Латвии, Латвийское отделение НИИ ЦСУ СССР вместе с Министерством здравоохранения в 1966—1967 гг., а потом в качестве дополнения в 1967—1968 гг. осуществили специальное выборочное исследование.

В рамках первого обследования было опрошено 13 900 женщин (60%) из числа 23 000 женщин, заключивших брак в 1959 г. Средний возраст бракосочетания включенных в обследование женщин был 25,5 лет, а средний возраст всех женщин, вступивших в брак в 1959 г. и находящихся во время обследования еще в пронагативном возрасте был 25,1 лет. Во время обследования средний возраст женщин был 33 года, и по данным текущей статистики средний возраст рождающих женщин был 27—28 лет.

Данные обследования показали, что преобладающее большинство родов является результатом сознательной воли супругов. Увеличение числа абортот указывает на усиление ограничения частоты рождений, на увеличивающуюся роль абортов в ограничении рождаемости.

Второе обследование служило целям открытия социальных и психологических причин регулирования рождаемости. Это обследование охватило 13,5% (9100 женщин) женщин, прошедших аборт в учреждениях здравоохранения страны в 1967 г.

Согласно обследованию данных в группе женщин, вступивших в брак в 1959 г., среднее число детей по семьям составляет 1,4 (в городах 1,29, в деревне 1,68, в Риге 1,19). После 8—9 лет супружеской жизни в случае 15% семей не было ребенка, а в случае 48% был только один ребенок. Только в случае 5% семей было 3 или больше детей из данного брака.

Колебание коэффициентов рождаемости изучалось по общественно-профессиональным группам, по национальностям, а также в зависимости от уровня образования, доходов и жилищных условий.

Дополнительная информация о влиянии отдельных общественно-экономических факторов на рождаемость была получена высказыванием женщинами мнения о размере семьи. Фактическое, желаемое и идеальное число детей в Латвии составляет 1,39, 1,78 и 2,12 соответственно (в Риге 1,19, 1,59 и 2,02 соответственно). 56,9% женщин хотели иметь двух детей и 73,3% женщины считала семью с двумя детьми идеальным размером. Только 12,0% хотели иметь 3 и больше детей и 18,2% женщины считали этот размер семьи идеальным.

Наконец, анализ показал, что с изменением материального положения супругов, в случае улучшения жилищных условий и т. д. среднее число детей может возрастать и может измениться и идеальный размер семьи. Однако для этого следует открыть пути более активной политики народонаселения. Опыт ряда стран, в том числе Венгрии, служит в качестве доказательства того, что научно-обоснованные мероприятия приводят к желаемому изменению уровня рождаемости.

SOME RESULTS OF THE STUDY OF BIRTHS IN THE LATVIAN
SOVIET SOCIALIST REPUBLIC*Summary*

In 1967 the birth rate in the Latvian Soviet Socialist Republic was 11 ‰, i. e. one of the lowest in the world.

In order to reveal and study in more detail the factors causing the decrease of the general level of married fertility and, as a consequence, of birth rates in Latvia special sample surveys were organized by the Latvian Section of the Scientific Research Institute of the Central Statistical Office of the Soviet Union in co-operation with the Ministry of Health first in 1966—1967, then, as a completion, in 1967—1968.

In the course of the first survey out of 23 000 women who married in 1959 13 900 women (60 per cent) were interviewed. The average age at marriage of the women studied was 25,5 years, that of the women who married in 1959 and were still in the reproductive age at the time of the survey was 25,1 years. The average age of the women at the time of the survey was 33 years, according to the evidence of the continuously registered data the average age of child-bearing women amounted to 27—28 years.

The data of the survey have shown that most births are related to the conscious decisions of the spouses. The increasing number of abortions refers to the spread of birth control, to the increasing role played by induced abortions in it.

The second survey has served the purposes of revealing the social and psychological causes of birth control. It covered 13,5 per cent of the women (9 100 persons) who had abortion in the health institutions of the country in 1967.

According to the evidence of the data the average number of children of the women who married in 1959 was 1,4 by family (1,29 in the towns, 1,68 in the villages, 1,19 in Riga). After a length of marriage of 8—9 years 15 per cent of the families had no child, 48 per cent had one. Only 5 per cent of the families had 3 or more children from the given marriage. The fluctuation of the birth rates was studied by socio-occupational groups, nationalities, educational level, income and housing conditions.

Supplementary information on the impact of the different socio-economic factors on births was supplied by the opinion of the women about family size. The actual, desired and ideal numbers of children in Latvia were 1,39, 1,78 and 2,12 resp. (in Riga: 1,19, 1,59 and 2,02 resp.). 56,9 per cent of the women wanted to have two children and 73,3 per cent of them regarded the two-children family as ideal. Only 12,0 per cent wanted to have 3 and more children and 18,2 per cent regarded this family size as ideal.

The analyses have at last shown that with the changing financial circumstances of the spouses, with the betterment of the housing conditions etc., the average number of children may increase and also the ideal family size may change. To attain this goal it would be necessary to reveal the measures of a more active population policy. The experience of several countries (among others also the experience of Hungary) has proven that scientifically founded measures may bring about the desired changes in the level of natality.

HOGYAN KÜZD INDIA NÉPESEDÉSI PROBLÉMÁJÁVAL*

SHRIMATI M. CHANDRASEKHAR

India kormánya és gondolkodó polgárai már eddig is tudatában voltak azoknak a problémáknak, amelyeket India népességének gyors növekedése vetett fel az utolsó másfél évtizedben; de a legutóbbi 2–3 év nehéz gazdasági körülményei nyomán minden eddiginél nagyobb mértékben megmutatkozott az indiai demográfiai robbanás nyugtalanító jellege. Kialakult a családtervezési program végrehajtásához szükséges pszichológiai légkör.

India népesedési problémájának méretei és nagyságrendje röviden ismertethető. 1968 közepén India népessége meghaladta az 520 milliót. Ez azt jelenti, hogy a világ népességének minden hetedik tagja indiai állampolgár. A világ összes földterületének 2,4%-ával rendelkező Indiának kell ellátnia a világ össznépességének 14%-át. Ehhez a népességhez másfél másodpercenként születik egy csecsemő; egy évben 21 millió születés fordul elő, ami 41‰-es születési arányszámnak felel meg. Évente mintegy 8 millióan halnak meg — ami 16‰-es, magas halálozási arányt jelent. Így az ország évente 13 millió emberrel — ami Ausztrália jelenlegi össznépességével egyenlő — szaporítja népességét. A növekedés tehát valamivel meghaladja az évi 2,5‰-ot. A jelenlegi szaporodási ütem mellett a népesség 28 év alatt megkétszereződik és a század vége előtt eléri a hihetetlennek tűnő egy milliárdot.

Ennek a magas szaporodási aránynak nem is annyira a magas születési arányszám az oka, hanem az ázsiai mértékkel mérve jelentősnek minősíthető siker, amit India egészségügyi és orvosi szolgálata az utolsó három öt-éves terv során elért. A főbb járványokat, mint a kolera, malária és himlő csaknem teljesen megfékeztek és a teljes megszüntetésükre alkalmas intézkedéseket most hajtják végre. A megjavult egészségügyi helyzet eredményeképpen a várható átlagos élettartam az 1950. évi 32 évről 1968-ra 51 évre emelkedett.

India politikai szabadságának utolsó 20 évében jelentős fejlődést ért el mind a mezőgazdaság, mind az ipar területén is. Ez a fejlődés messze meghaladja bármely összehasonlítható előbbi időszakét és még jelentősebb,

* How India is Tackling her Population Problem. *Foreign Affairs*, 1968. október. 138 – 150. p.

ha figyelembe vesszük azokat a soha nem látott súlyos problémákat, amelyekkel India új kormányának szembe kellett néznie, kezdve a Pakisztánból Indiába való hindu kényszeráttelepitésekkel, ami a menekültek milliószerű letelepítését jelentette, egészen a rövid, de költséges határmenti háborúig Kína és Pakisztán ellen. Mindezekhez járul még, hogy az élelmezés kérdése aggasztóvá vált — különösen az utóbbi néhány évben.

A javak és szolgáltatások mennyisége ugyan az utolsó évtizedben háromszorosára nőtt, az egy főre eső fogyasztás azonban egyáltalán nem emelkedett. Ez évben a mezőgazdasági termelésben átütő sikert értek el, ami csaknem 100 millió tonnás rekordtermést jelent az utolsó évek mintegy 65 millió tonnás terméseivel szemben, az egy főre jutó gabonafogyasztás mégsem nőtt érzékelhetően. Ami az oktatási intézményeket illeti, az egyetemek száma az 1947. évi 16-ról 1968-ig 67-re emelkedett, és ezekhez az egyetemekhez csatlakozó kollégiumok száma is arányosan nőtt. Ez nagyszerű fejlődés. A diákok ezrei azonban, kezükben a továbbtanulásra képesítő bizonyítványokkal, nehezen tudják biztosítani felvételüket a kollégiumokba. A növekvő lehetőségek egyszerűen nem tudnak lépést tartani a szaporodó népesség szükségleteivel. És ez így igaz az indiai élet csaknem minden vonatkozásában.

Ez tükröződik a nemzeti jövedelemre vonatkozó számításokban is. India nemzeti jövedelme az 1948—49. évi 86 milliárd rupiáról 1966—67-re 149 milliárd rupiára nőtt, ami a 20 éves időszak alatt 73,25%-os emelkedést jelent. Ugyanezen idő alatt azonban az egy főre jutó nemzeti jövedelem 248 rupiáról csupán 297 rupiára emelkedett, vagyis csak szerény 19,76%-kal. Így az indiai egy főre jutó nemzeti jövedelem nemcsak az egyik legalacsonyabb mutató a világon, hanem a két évtized alatti növekedési arányt tekintve is teljesen jelentéktelen.

Az ország népességének rendkívüli gyarapodása a fő oka annak, hogy India gazdasága továbbra is hiány-gazdaság. 1947 közepe óta, amikor India elnyerte politikai függetlenségét, 1968 közepéig a népesség száma 182,7 millióval nőtt. India, ugyanúgy mint a többi gyengén fejlett ország, tanúbizonysága annak a ténynek, hogy az egészségügyi és higiéniai fejlesztés gyorsabban keresztülvihető, mint a termelési technológia és a gazdaság fejlesztése. Ez azt jelenti, hogy a halálozás csökkentésének eredményeként a népesség száma gyorsan nő, de az élelmiszerek és egyéb javak termelésének növekedése azzal nem tart lépést.¹

II.

India kormánya ezért tűzte maga elé azt a célt, hogy a jelenlegi 41‰-es születési arányt, amilyen gyorsan csak lehet, le kell csökkenteni 25, de inkább 20‰-re. A népesedési politika ugyan már az utolsó években előtérbe került, mégis csak az új kormány megalakulása után, 1967 elején alakult ki az új születésszabályozási politika és kezdődött széles körű kampány annak érdekében, hogy 1975—1976-ra, ha lehetséges, felére csökkenjen a születési arány.

¹ Ázsia népesedési problémáinak különböző szempontok szerinti vizsgálatát lásd: S. Chandrasekhar (Ed.): *Asia's Population Problems*. New York, Praeger, 1967. é. műben. (Magyarul az 1966. évi londoni kiadás alapján „Demográfiai robbanás Ázsiában” címmel jelent meg, *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1968. 304 p. Ismertetését lásd *Demográfia* 1969. évi 1—2. sz. 203—204. p. Szerk. megjegyzése.)

Ezt a népesedési politikát egy szabad társadalmi rendszer keretében kell eredményessé tenni sok évszázados szokások és tradíciók mellett. India az egyik legnagyobb demokratikus állam a világon, de a népesség túlnyomó többsége írástudatlan (több mint 70%), egyszerű paraszt (mintegy 80%) és mintegy 564 000 faluban él; 14 nagyobb nyelven beszél több mint 200féle dialektusban. A népesség kulturális színvonala a Nobel-díjas tudóstól az írástudatlan parasztlig változik. Ehhez járul még az az igazgatási-szervezeti probléma, hogy az egészségügyi és családtervezési kérdések nem a szövetségi (föderális) hatóságok, hanem az egyes tagállamok illetékessége alá tartoznak. Mivel pedig az egyes tagállamok adminisztratív gépezetének hatékonysága nem egyforma, jelentős eltérések vannak a családtervezési feladatok teljesítése érdekében.

A kormány előtt nem kisebb feladat áll, mint megtalálni a kapcsolatot az ország házaspárjaival, és meggyőzni őket arról, hogy kis családokra van szükség. Az elmúlt 20 évben mintegy 30 vizsgálatot végeztünk a szülők álláspontjának megismerésére a falusi és városi lakosság körében, különböző kasztok, vallási, kulturális és jövedelmi helyzetű csoportok szerint. Ezeknek a véletlen mintavétel alapján végzett felvételeknek eredményei összegezve azt mutatták, hogy az olyan házaspárok közül, akiknek legalább 3 gyermekük van, az asszonyok 70, a férfiek 66%-a helyesli a családtervezést — gazdasági és egészségügyi okokból. Megállapítható tehát, hogy az indiai házaspárok többsége híve a családtervezésnek, legalábbis elvben. Ma az ország 105 millió házaspárjából, akik együtt élnek és normális házaseletet élnek, 90 millió pár van reprodukzív életkorban; és az a cél, hogy ezekkel a párokkal fogadtassuk el a kiscsalád normáját. Ezek 17 államban, 11 területen, 326 közigazgatási körzetben, mintegy 2690 nagy- és kisvárosban és 564 258 faluban oszlanak el. India mind a 17 államában (kivéve a 4 hindi nyelvet beszélő államot) más nyelven beszélnek, és mindegyiket külön országnak lehet tekinteni. Valóban, ha például Uttar Pradesh állam az Egyesült Nemzetek sorába akarna lépni, valamivel több mint 80 millió lakosával a hetedik legnagyobb lélekszámú ország lenne azok között.

India nagy- és kisvárosai közötti közlekedési kapcsolat jó, ezek lakosait nem nehéz elérni. A városoknak állami kórházai és klinikái, iskolái és főiskolái vannak, vasúttal és részben légi közlekedéssel is össze vannak kapcsolva. Iskolázottsági arányuk magas, a lakosság újságot, folyóiratot rendszeresen olvas és hallgatja az Össz-Indiai Rádiót. A programunkban azonban tekintettel kell lennünk a kulturális, vallási szokásokban és hagyományokban meglévő nagy különbségekre. Végrehajtásához az Egészségügyi és Családtervezési Minisztériumban tájékoztatási osztályt létesítettünk. A közeledés alapja az, hogy néhány egyszerű, pár szavas közleményt ugyanabban a formában, minden lehetséges eszközzel megismételünk. Példa erre a kezdeményezésre az a hirdetés, amelyen egy négytagú, mosolygó család fényképe látható, azzal a jelszóval „Két vagy három gyermek — elég” és egy piros háromszög, ami a program jelvénye, valamint az ismertetés a családtervezési tanácsadó szervek elhelyezkedéséről. Ezt az egyszerű üzenetet terjesztik filmen, rádión, családtervezésről szóló dalokban, sajtó útján, plakátokon, fényképeken, autóbuszok oldalán stb.

A falvak azonban problémát jelentenek, és éppen annak a 60 millió paraszt házaspárnak volna legnagyobb szüksége a családtervezésre, akik

műveletlenek és szegények. Előadásokat, csoportos megbeszéléseket és *Bhajan-okat* (vallásos, zenés előadásokat) tartanak a családtervezésről; és mozgó klinikákat szerveznek a falusi területeken. Leghatásosabb eszköz propagandánk terjesztésére a rádió lenne, a falusi községek (*Panchayat-ok*) negyedrészenek ajándékozott rádió-vevőkészülékek azonban gyakran elromlanak.

India a világ második legnagyobb filmgyártó országa, a forgalomba kerülő filmek azonban elsősorban mitológiai és vallásos tárgyúak, és nagyon keveset szánnak a családtervezési témára. Az indiai kormány készítettettt ezzel a témával foglalkozó filmeket a legtöbb regionális nyelven, de az összes filmek az össznépszerűségnek mintegy 20 százalékához jutnak csak el. Ami a televíziót illeti, jelenleg csak egy kísérleti adó működik. New Delhiben 30 mérföldes hatósugárral. Szerencsére a miniszterelnök szorgalmazza a televízió adók fejlesztését az egész országban, főleg a televízió oktató, nevelő hatása miatt, amit ilyen nagy arányban írástudatlan országban, mint India, nem lehet eléggé hangsúlyozni. Pénzügyi erőforrásaink azonban korlátozottak és sokan a televíziót luxusnak tartják egy olyan szegény országban, mint a miénk. E nehézségeket tekintve az audiovizuális módszerek látszanak legeredményesebbnek.

III.

Talán legnehezebb probléma számunkra olyan fogamzásgátló módszert találni, ami megfelel az indiai körülmények között, különösen az elmaradott falusi területeken, ahol nincs magánélet, folyó víz, villany; a reprodukció fiziológiájának és ami a legfontosabb, motivációjának ismerete többé vagy kevésbé hiányzik. Ezenkívül nincs egyetlen olyan módszer sem — bármilyen jó is legyen —, amely megfelelő lenne az egymástól rendkívül eltérő csoportok mindegyikének. Ezért fogadtuk el azt, amit „önkiszolgáló” módszernek neveztünk el: elméletileg az összes tudományosan elismert fogamzásgátló kapható a kormány családtervezési klinikáin (állomásain), azonban tömegfogyasztásra négyféle módszert javasolnak és bocsátanak rendelkezésre.

Ezek közül az első a sterilizálás, vasectomia az apáknál vagy tubectomia az anyáknál. A férfiakon elvégezhető egyszerű műtétet, a vasectomiát, amit én népszerűsítettem Madras államban tizenöt évvel ezelőtt, most elfogadták és kezd népszerűvé válni. Indiában rendszerint fiatalon házasodnak és van három vagy négy gyerekük; azután pedig szeretnének egyszerű és állandó fogamzásgátló módszert. Néha, ha a férfi nem hajlandó, az asszony veti alá magát tubectomiának, ami viszonylag nagyobb műtét és legalább egy hét kórházi kezelést igényel. Mindegyik szolgáltatás ingyenes — a sebész, a kórház, a gyógyszer — és még néhány rupiát is adnak a páciensnek a kereset kiesésének és rendkívüli kiadásainak fedezésére. Az a néhány rupia — öt dollár körüli összeg — ösztönző jellegű. A nagyobb ipari vállalatoktól dolgozóik, ha a harmadik gyermek után hajlandók magukat alávétetni a vasectomiának, 250 rupia jutalmat kapnak és néhány nap fizetéses szabadságot. 1968. június közepéig 4,2 millió személyt sterilizáltak. Ez 90%-ban vasectomia, a többi tubectomia volt.

A másik elterjedt módszer az IUD (Intra-Uterin Device; méhen belüli fogamzásgátló eszköz), a hurok vagy karika (loop), amit 1965-ben kezdtek

alkalmazni. Eddig 2,4 millió loopot alkalmaztak. Ez a módszer nem nagyon népszerű, mert az esetek 10%-ában rendkívüli vérzéseket okozott és az esetek mintegy 6%-ában akaratlanul kilökődött. Jobb eszközök kidolgozására vonatkozó kutató munka folyamatban van. Az összes loopokat Indiában gyártják egy állami tulajdonban levő üzemben.

A harmadik fogamzásgátló módszer, amit támogatunk, a condom. Az évi kereslet több mint 300 millió darab és a hazai termelés csak 30 millió körül van. A többit importálni kell, ami külföldi valutát igényel. 1968-ban azonban az Egyesült Államok kormányától segélyakció keretében 200 millió darabot kapott az indiai Családtervezési Program. Ezenkívül alapítottunk Japán és az Egyesült Államok technikai segítségével egy gyárat Kerala-ban, ami az indiai kormány tulajdona. Ez a vállalat néhány hónapon belül termelni kezd és évi termelése 145 millió darab lesz.

A termelésen kívül azonban elosztási problémáink is vannak. Meg kell szerveznünk az elosztó rendszert, hogy elérjük távoli, szétszórt falusi közösségeink lakosait, ahol meg kell teremteni az igényt is, és annak kielégítését is biztosítani kell. Természetesen minden kórház, klinika és Családtervezési Központ el van látva az összes eszközökkel, és ingyen osztja azokat. Egy másik elosztó hálózat működik a postásokon, tanítókon, szövetkezeteken keresztül; ezek ingyen kapják a condomot, és 3 darabot 5 paise (kevesebb, mint 1 cent) névleges árért adnak, a befolyt összeget maguknak megtarthatják. Így sok embert el lehet érni, aki másképp nem menne el a Családtervezési Központ-hoz.

Legújabban megszervezték egy új tömeges elosztási rendszert is, felhasználva egyes nagy kereskedelmi cégeket. E cégeknek mintegy 400 000 kereskedelmi eladója járja a vidéki piacokat. Ezek 15 paise-ért (kevesebb, mint 2 cent) árulják a condom 8 darabját, 7 paise pedig az eladók jutalmazására marad. Ez az első eset, hogy a kormány belement ilyen elosztási módszerbe, főleg a fogamzásgátlókkal kapcsolatban.

Az utolsó fogamzásgátló módszer, amit hozzáférhetővé igyekszünk tenni, az orális tableta. Elődöm ellenezte a tablettáknak a hivatalos családtervezési programba való felvételét, de az Egészségügyi Világszervezet (WHO) és az Egyesült Államok Segélyprogram (USAID) szakértőivel történt tárgyalások alapján én helyeseltem használatát. Minthogy Indiában nem gyártanak tablettákat, a behozatali költség kemény valutában gondot jelent. Programunkhoz viszont jelentős amerikai dollársegélyt kaptunk, ami lehetővé tette, hogy elkezdjünk egy kísérleti eljárást kb. 100 000 művelt városi asszonnal, akik orvosi felügyelet mellett használják az orális tablettákat. Ha a tabletták sikeresnek bizonyulnak, használatukat ki fogjuk terjeszteni.

A családtervezési módszerek, a hozzá szükséges eszközök és tanácsadás az országban 26 202 központban rendelkezésre áll, ezek közül 1815 városi központ, 5133 vidéki főközpont és 19 254 vidéki alközpont. Ezeken kívül 1592 kórház és városi intézet, valamint 7401 vidéki intézmény végez családtervezési munkát. A szövetségi kormány megtette a szükséges lépéseket, hogy ezeket a központokat férfi és női orvosokkal ellássa. Eddig 13 089 orvost képeztek ki a családtervezési módszerekre, hogy ezekben a központokban dolgozzanak és mintegy 120 520 asszisztentst, akik az orvosoknak segédkeznek. Továbbra is akut probléma azonban az orvoshiány, különösen

az olyan, családtervezésben járatos nőorvosok hiánya, akik hajlandók vidéken dolgozni. Valóban, itt az örök problémával állnak szemben: minden szintre elegendő megfelelő szakembert találni — akár ápolónőről, egészségügyi oktatóról vagy védőnőről van szó. Reméljük azonban, hogy ezt a nehézséget is sikerül majd leküzdeni egyrészt az olyan orvostanhallgatók részére nyújtott ösztöndíjak segítségével, akik vállalják, hogy a családtervezési munkában fognak dolgozni, másrészt külön jutalmak segítségével, amit azok az orvosok kapnak, akik nehéz vidéki körülmények között dolgoznak.

IV.

Milyen — politikai, gazdasági, társadalmi, vallási — tényezők segítenek bennünket abban az erőfeszítésben, hogy India születési arányát csökkentjük? A legelső tényező a kormány felismerése, hogy az ország elsőrendű problémája a népesség növekedése, egyenrangú India mezőgazdaságának és élelmiszer-termelésének modernizálásával. Valóban, az élelmiszer-termelés és a családtervezés két oldala annak az éremnek, ami az ország gazdasági és szociális fejlődését jelenti. Ennek a ténynek a felismerése vezetett a világon legnagyobb hivatalos családtervezési program megszervezéséhez. *Indira Gandhi* asszony, miniszterelnök az ügy odaadó pártfogója és a szövetségi kormányban a családtervezési bizottság elnöke. Az a tény, hogy ő asszony és 2 fiú anyja, támogatásának különös jelentőséget ad az indiai kulturális miliőben.

Az első öt éves terv alatt (1951—1956) kis összeget, mindössze 3 millió rupiát fordítottak a családtervezésre, de az egészségügyi miniszternek a ritmus módszer (időszakos önmegtartóztatás) népszerűsítésére fordított erőfeszítése olyan pazarlás volt, hogy az öt év alatt csak 1,5 millió rupiát használtak fel mindössze 147 családtervezési klinika felállítására. A második öt éves tervben (1956—1961) 22 millió rupiát használtak fel és a klinikák száma 4165-re nőtt. A harmadik öt éves terv (1961—1966) során bevezették az összes családtervezési módszert, beleértve a loopokat is, és széles körű tájékoztatói munkával elterjesztették azokat. Az 1966-ban kezdődött negyedik öt éves terv részére 2300 millió rupiát kitevő előzetes költségvetést terjesztettek elő. A jelenlegi programban szerepel egy egészségügyi főközpont létesítése 80 000 falusi lakos és egy városi központ 50 000 lakos részére.

Mivel a világ csaknem összes vallási képviselve vannak India népességében, fontos a családtervezés szempontjából a vallások állásfoglalása. Szerencsére Indiában ma egyáltalán nem emelnek kifogást a családtervezéssel szemben vallási alapon. Mint azt *Radhakrishnan* professzor, kiváló filozófus és India előző elnöke hangsúlyozta: „A hindu *dharma* egy szabályokból és előírásokból álló rendszert (programot) ad nekünk és megengedi azok mindenkori megváltoztatását. A *dharma* törvényei a halhatatlan eszmék halandó megjelenési formái, így változók.” A társadalmi rugalmasság lényeges jellemzője volt mindig a hindu etikának. Sem a mohamedán, sem a többi vallási csoport nem ellenzik a hivatalos családtervezési programot. Még a kis létszámú indiai katolikus kisebbség régi ellenkezése is csökken manapság.

Az utolsó másfél évben nőtt a nemzetközi támogatás, segély és rokon-szenv programunk iránt. Kisebb-nagyobb anyagi támogatás érkezik az

Egyesült Államokból (30 millió dollár)² Svédországból (2,2 millió dollár), Japánból és Dániából. Több külföldi szervezet is segítséget nyújtott, legtöbbit a Ford Alapítvány (Ford Foundation). Ez a külföldi segítség széles körű — szakemberrel, áruval, felszereléssel és kiképzéssel segítő munkatársainkat Indiában és külföldön. A támogatások listáján a legkülönbözőbb eszközök szerepelnek, úgymint gépjármű, audiovizuális berendezés, papír, nyomdai és postai cikkek, film, condom, orális fogamzásgátló, nyersanyag, oktató és kutatási eszközök.

V.

Van azonban néhány kedvezőtlen tényező, amivel számolnunk kell. Talán a legaggasztóbb ezek közül a közösségi és vallási elfogultság behatolása a programba. Míg mi mindent elkövetünk, hogy a programot valóban országos, nemzeti szinten minden politikai és vallási csoporton felül tartsuk, bizonyos ellenzéki pártok azon az alapon támadnak bennünket, hogy a gyakorlati végrehajtás meg fogja változtatni a vallási csoportok jelenlegi arányát. A Jana Sangh, a szélsőséges jobboldali hindu ellenzéki párt által leggyakrabban hangoztatott érvelés szerint lényegesen több hindut sterilizáltak, mint mohamedánt (a megfelelő népességhez viszonyítva). Továbbá azzal érvelnek, hogy míg a hindukat köti a monogámia törvénye, a mohamedánoknak saját törvényük szerint négy feleségük is lehet, ezért a hindu népesség csökkenhet, míg a mohamedánoké gyorsan emelkedni fog. Mivel a demokráciában a számok döntenek, és mivel sokan szavaznak vallási (és kaszt szerinti) lojalitásból, a jelenlegi családtervezési program végső soron teljesen megváltoztathatja az indiai (hindu) nemzet összetételét. Így szól az érvelés.

Válaszunk az, hogy mohamedánok, keresztények (mind protestánsok, mind katolikusok) és a többi vallási kisebbséghez tartozók egyaránt jönnek az állami klinikáinkra, és India népességének összetételében semmi jele nincs változásnak. Minden jel arra utal, hogy a hindu szélsőségesek félelme alaptalan, és hogy mindegyik vallási csoportban a tanult és tudatos férfiak és nők elfogadják a családtervezést, míg a nagyon szegények, műveletlenek és tudatlanok nem.

Abban azonban igaza van az érvelésnek, hogy egy világi demokráciában nem kellene megengedni a kisebbségi mohamedán közösségnek a többnejűséget, bármit mond is az iszlám vallás. Ha már a túlnyomó többségben iszlám vallású országok mint Törökország, az Egyesült Arab Köztársaság és Pakisztán felszámolta a poligámiát, semmi ok sincs arra, hogy éppen az indiai muzulmánok ne adják fel jogukat, hogy több feleséget tarthassanak, különösen akkor, amikor az indiai mohamedánok 95%-ának gyakorlatilag egy felesége van. Ennek az elkésztett társadalmi reformnak azonban a muzulmánoktól kell kiindulnia, elsősorban a muzulmán asszonyoktól.

A másik komoly nehézség a hatékony, modern, országos jóléti célú adminisztrációs gépezet hiánya. A jelenlegi bürokráciát a brit uralom hozta létre, mely érthetően a törvény és rend megtartásában és az adó beszedésében volt érdekelt.

² Az indiai gazdasági élet különböző szektorainak nyújtott amerikai segély tárgyalását lásd *S. Chandrasekhar: American Aid and India's Economic Development. (Amerikai támogatás és India gazdasági fejlődése) New York. Praeger, 1967. c. művét.*

Jawaharlal Nehru néhai miniszterelnök sokat beszélt erről a „nyikorgó”, „lassan mozgó”, „hivatalnok szellemű”, „késleltető bürokrácia”-ról és számtalan csűrő-csavaró szabályáról. Több komoly, de többé-kevésbé sikertelen kísérletet tettek reformra az elmúlt 20 évben. Újabban a Közigazgatási Reform Bizottság dolgozott ki terveket a közigazgatás reformjára, de vannak, akik azt hiszik, hogy nincs különös okunk radikális javaslatokat vagy azok azonnali alkalmazását remélni. Egyetértek Nehruval abban, hogy a jelenlegi közigazgatási gépezetet nagyrészt olyan emberek mozgatják, akik nagy jártasságra tettek szert a régi és idejétmúlt módszerek alkalmazásában, és nem felelnek meg a modern ipari társadalom követelményeinek egy változó világban. Amire Indiának szüksége van, az egy sereg speciálisan képzett közhivatalnok, akik értenek ahhoz, hogy megfelelően és gyorsan megvizsgálják az ügyeket és komoly, felelősségteljes döntéseket hozzanak. A mi programunkban különösen hátrányos az általános hivatalnok, aki járatlan olyan alapvető témákban, mint a demográfia, népmozgalmi statisztika, nőgyógyászat és szülészet. Ehhez a hátrányhoz járul még az is, hogy általában nem ismerik a fejlett országok körülményeit. Vannak azonban kivételek, és a családtervezési programot a lehető legteljesebb mértékig végre szándékozzuk hajtani.

Van némi kulturális ellenállás is a családtervezéssel szemben bizonyos közösségekben, különösen vidéki körzetekben. A hindu szülők fiú utáni vágya közismert. Ha egy házaspárnak például két fia van, sokkal inkább hajlandó a családtervezés híve lenni, míg az öt lányos házaspár inkább tovább szeretne próbálkozni egy fiúért. Ez a fiú utáni vágy részben vallásos színezetű, de alapjában véve a gazdasági szükségnek felel meg, mert a teljesen mechanizálatlan gazdálkodásban a falusi embernek munkaerőre van szüksége. Az a falusi házaspár, akiknek két vagy három gyermeke van, de csak egy fia, gyakran elutasítja a családtervezés gyakorlását, mert a magas gyermekhalandóság miatt fia esetleg nem éli túl a kritikus első öt életévét. Ez a nagyon reális probléma bizonyítja a szükségességét annak az intenzív programnak, amit most Indiában elindítottak a rosszul tápláltság (a gyermekhalandóság fő oka) leküzdésére az iskoláskornál fiatalabb gyermekek között. Ebben a koreszportban a rosszul tápláltság mind minőségi, mind mennyiségi kérdés és szükség van a táplálékhiány csökkentésére, az élelmiszerek (búza, rizs, só) tápértékének emelésére, olcsó ételkészítményekre és széles körű gyermekélelmezési akcióra. Egy újabb vizsgálat becslése szerint a gyermekkori rosszul tápláltság 70 százalékát ki lehetne küszöbölni Indiában, ha a családnagyságot három gyermekre lehetne korlátozni.

Mint már rámutattunk, nincs ugyan semmi vallási akadály a családtervezésnek, azonban mindig súlya van a szokásoknak, hagyományoknak, fásultságnak, tehetetlenségnek. Itt is kulturális jellegűnek tűnik a nehézség, de a gyökerek gazdaságiak. Az a mi dilemmánk, hogy míg a termékenység csökkentésére lenne szükség, hogy népeink máris alacsony életszínvonalnak fenyegető csökkenését megakadályozzuk, addig a sikeres széles körű családtervezési gyakorlat egyik követelménye, sőt bizonyos fokig előfeltétele a sokkal magasabb életszínvonal, mint amilyen ma Indiában van. A szegénység és alacsony jövedelem rosszul tápláltsághoz, éhezéshez vezet, az pedig fásultságot, tehetetlenséget eredményez. Bámulatatos, hogy parasztságunk a fehérjeszegény, sovány, kiegyensúlyozatlan táplálkozás mellett

mennyi munkát képes elvégezni. Mindenesetre kormányunk és éledő közösségünk sokrétű erőfeszítéssel állandóan törekszik társadalmunkat modernizálni; ennek megfelelő tárgyalására azonban itt most nincs mód. A változással szembeni nyilvánvaló ellenállás ellenére fokozatosan töredeznek a szokások jege, a kasztok súlya lassan csökken. s az irányított társadalmi változás végbemenése során a maradiság lassan eltűnik.

VI.

Ezek a fő vonásai India jelenlegi programjának, amellyel születési arányát csökkenteni kívánja. Két további javaslat van még előttünk, amelyek segítenének csökkenteni az ország teljes termékenységét és most kerülnek a parlament elé törvényjavaslat formájában, egyik a lányok nagykorúságának felemelése, a másik a művi abortusz engedélyezése.

Elfogadott tény, hogy vagy azért, mert általában érettebbek, vagy a tanulásra nagyobb alkalom, vagy a kereső foglalkozás miatt, vagy e tényezők együttes hatásaként a későbbben férjhezmenő lányok helyeslik és készebben elfogadják a családtervezést. Összefüggés áll fenn lányaink házasodási korának felemelése és a születési arány csökkenése között. Az idősebb korban való férjhezmenés csökkenti a reprodukív időszakot. A legújabb tanulmányok kimutatták, hogy ha a nők legalacsonyabb házasodási korát 20 éves korra rögzítenék, a születési arány csökkenése egy évtized alatt elérhetné a 12–30%-ot.

Az 1929-es gyermekházasságot korlátozó törvényben lányok számára 14 évben megállapított minimumot 1957-ben 15 évre emelték. Reméljük, hogy most fel tudjuk emelni 18 évre. Ellenzésben nincs hiány, bizonyos bírálatok azt állítják, hogy ez a parasztlányoknál nehézséget okozhat, mert számukra nincs tanulási lehetőség, ezért mennek férjhez — ami számukra az egyetlen életpálya — olyan korán, ahogy csak tudnak. Bízunk abban, hogy a parlament elfogadja a javasolt intézkedést a születési arány csökkentésének nyomasztó szükségességére való tekintettel.

Második előttünk fekvő javaslat a jelenlegi abortusz törvény liberális átalakítása. Az indiai büntető törvénykönyv abortuszra vonatkozó intézkedéseit kb. egy évszázaddal ezelőtt alkották az akkori vonatkozó brit törvényekkel összhangban. A művi abortuszt bűnnek minősítették, amelyért az anyát is, az abortórt is meg lehetett büntetni minden esetben, kivéve, ha a művi vetélést az anya életének megmentése érdekében végezték. Ezt a törvényt nagyon sok esetben megszegték egész Indiában mind a vidéki, mind a városi régiókban. Bármilyen lehet a társadalom bizonyos rétegeinek morális és etikai nézete a művi abortusz kérdéséről, tagadhatatlan tény, hogy nagyszámú indiai anya kockáztatta életét illegális abortusszal is, inkább, minthogy kihordta volna a gyermeket. Ezen túlmenően az is bizonyos, hogy ezeknek az anyáknak nagy része férjes asszony.

Fő érv Indiában az abortusz szabaddá tétele ellen az, hogy a meglevő orvosi szolgálatra túl nagy megterhelést jelentene. Egy új szovjet módszer azonban hamarosan idejét múlttá teszi ezt az érvelést. Szovjet tudósok kidolgoztak egy abortusz berendezést, ami a szívó elven alapszik, és lényegében veszélytelen és nem igényel speciális sebészi ellenőrzést. Ezenfelül az egész műtét nem tart tovább öt percnél.

VII.

A kételkedők — indiaiak és külföldiek —, akik kétségbe vonták, hogy egy agrárjellegű, gyengén fejlett, konzervatív, „vallásos” társadalom tudatára ébredhet túlzott termékenységének, már elcsendesedtek. Sok nehézség ellenére, sok szinten el tudtuk érni már demográfiai robbanásunk ijesztő voltának intellektuális felismerését. Figyelemre méltó, hogy az emberek állásfoglalása a családtervezéssel kapcsolatban az elmúlt húsz év alatt milyen gyorsan változott a fogamzásgátlásnak, melyről azt hitték, hogy zűrzavart és erkölcstelenséget fog eredményezni, a könyörtelen elítélésétől addig a helyeslésig, mely szerint a szívesen látott új szokás elősegíti az asszonyok egészségét és a gazdasági jólétet. Végül is India szabad társadalom és több szellemi szabadság van Indiában, mint sok fejlett országban. A haladó, pozitív születésszabályozási politikát néhai Nehru miniszterelnök indította el és a jelenlegi miniszterelnök még erőteljesebben folytatja.

A múltban a családtervezési munkát kizárólag az államilag fizetett orvosokra korlátozták. A magánorvosi gyakorlatot folytatókat, akik természetesen díjat számítottak fel a tanácsért, eszközökért és szolgáltatásokért, nem vonták be a kormány programjába. Az eredmény részükről lappangó ellenségeskedés volt. Az utolsó évben azonban sikerült bevonni a magánorvosokat is az országos programba a fizetésre vonatkozó kölcsönös meg egyezés alapján. Ezeket az általános orvosokon kívül most biztosítottuk a három hazai orvosi rendszer (Ayurveda, Unani és Siddha) orvosainak, az asszony-szervezeteknek, a képzett szociális gondozóknak, a külföldi keresztyén missziók kórházainak és orvosainak, az ipari munkaerőben érdekelt üzleti és ipari vezetőknek, a különböző minisztériumok és kormányhivatalok különféle rangú alkalmazottainak, a különböző vallási szervezeteknek, a Panchayati Raj és más falusi választott szerveknek, a községi és egyéb helyi közigazgatási testületeknek és a falusi körzetekben dolgozó Gandhista Sarvodaya munkások óriási tömegeinek együttműködését. Az önkéntes szervezetek széles rétegeinek bekapcsolása a családtervezésnek igazi országos támogatást adott.

Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi népesedési politika nem hozhat azonnali teljes sikert, de biztató, hogy már észrevehetően csökken a születési arány bizonyos területeken, ahol odaadó orvosi és egészségügyi személyzet van, ahol jó az ellátás, jók az ösztönzők, kiváló adminisztratív gépezet és kielégítő propagandaszolgálat működik. Mint előbb rámutattunk, eddig 4,2 millió személyt sterilizáltunk. Mivel a sterilizációk nagy részét olyan szülőknél végezték el, akiknek három gyermekük van, és ezek nagy része abból a társadalmi-gazdasági csoportból való, ahol az átlagos gyermeklétszám 6,2, minden sterilizáció megakadályozza 3 olyan gyermek születését, akik egyébként megszülettek volna a következő 6–10 évben. Más szavakkal, konzervatív becslés szerint eddig 10–12 millió gyermek megszületését akadályoztuk meg. Emellett 2,4 millió anya használ loopot, és felmérhetetlen azok száma, akik condomot használnak. Ezek a módszerek összesen talán közel 15 millió gyermek megszületését akadályozzák meg. Reméljük, hogy a következő néhány évben ezt a folyamatot meggyorsíthatjuk. Elhatároztuk, hogy India születési arányszámát évi 25%-re csökkentjük legkésőbb 1975–1976-ra. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy ezt sikerülni fog elérnünk.

Álmaim Indiájában egyetlen polgárnak sem kell koldulnia a következő étkezésért, sem az utca kövén aludnia, sem az írástudatlanság sötét-ségében élnie, sem gyógyítható és megelőzhető betegségben szenvednie, sem a kényszerű tétlenség demoralizált életét élnie. Ezen ősi ország jövő polgárainak büszkének kell lenniök kulturális örökségükre, a közösség értékes tagjának méltóságát kell érezniök, és remélniök kell a béke és jólét egyre jobb jövőjét még meg nem született unokáik számára

КАК ИНДИЯ СПРАВЛЯЕТСЯ С ПРОБЛЕМАМИ НАРОДОНАСЕЛЕНИЯ

Резюме

В середине 1968 г. численность населения Индии превысила 520 миллионов. Естественный прирост составляет 13 миллионов за год, много больше, чем 25%. В быстром росте численности населения значительную роль играют успешная борьба с эпидемиями, успешная работа медицинской и здравоохранительной службы. В результате улучшенного положения в области здравоохранения ожидаемый средний срок продолжительности жизни увеличился от 32 лет в 1950 г. до 51 лет в 1968 г.

За последние 20 лет Индия развивалась в значительной степени как в области сельского хозяйства, так и в области промышленности. Хотя в результате этого развития количество материальных благ и услуг за последнее десятилетие увеличилось в три раза, потребление на душу населения не возросло. Национальный доход увеличился от 86 миллиардов рупий в 1948—49 гг. до 149 миллиардов рупий в 1966—1967 гг., что означает увеличение в 73,25%. Однако национальный доход на душу населения за этот же период увеличился только на 19,76%.

Хотя политика народонаселения уже выступила в передний план в последние годы, только после создания нового правительства в 1967 г. формировалась новая политика в области регулирования рождаемости и началась широкая кампания с целью сокращения коэффициента рождаемости, составляющего в настоящее время 41%, на половину в 1975—1976 гг.

Осуществление политики народонаселения наталкивается на небольшие трудности вследствие многовековых навыков и традиций. Кроме того преобладающее большинство населения (больше чем 70%) составляют безграмотные, удельный вес крестьян составляет около 80% и 564 000 человек живут в деревне. Имеется 14 более значительных языков и больше, чем 200 диалектов. Трудности увеличиваются тем, что вопросы, связанные с планированием семьи и с здравоохранением, входят не в компетенцию федеральных органов администрации, а в компетенцию отдельных стран-членов и их государственная администрация является различной.

С целью ознакомления с точкой зрения родителей за последние 20 лет было произведено 30 выборочных обследований. Согласно результатам этих выборочных обследований в случае супружеских пар, имеющих по крайней мере 3 детей, 70% жен и 66% мужей считает планирование семьи правильным по хозяйственным причинам и по соображениям здравоохранения. В больших и маленьких городах относительно больше возможностей имеется для осуществления программы: имеются больницы, поликлиники, уровень школьного образования является более высоким. Однако население деревень представляет собой большие проблемы. Для деревенского населения организуются групповые беседы о планировании семьи; организуются передвижные поликлиники в деревенских областях. Радио-вещание, кино и телевидение тоже используются однако их распространение еще очень незначительные.

Подбор соответствующих методов тоже представляет проблему. В настоящее время пропагируются четыре метода. Они являются следующими:

восектомия в случае отцов или тубектомия в случае матерей, внутриву-трубные противозачаточные средства кондом, оральные таблетки.

В стране ознакомление с методами планирования семьи, приобретение противозачаточных средств и консультация осуществляются в 26 202 центрах. Кроме того 1592 больницы и городских учреждения и 7401 сельское учреждение осуществляют работу в области планирования семьи.

С точки зрения осуществления программы серьезную трудность представляют коллективные и религиозные предубеждения и отсутствие эффективной, современной административной системы благосостояния в национальных масштабах.

Осуществлению программы может способствовать принятие законопроектов относительно увеличения возраста достижения совершеннолетия девушками и позволения аборта.

HOW INDIA IS TACKLING HER POPULATION PROBLEM?

Summary

India's population surpassed 520 millions in the middle of 1968. The natural increase of the population is 13 millions yearly, i. e. somewhat more than 25 0/00. The successful fight against epidemics, the efficient work of the medical and health service have greatly contributed to the quick increase of the population number. As a result of the improved sanitary conditions the average expectation of life increased from 32 years in 1950 to 51 years in 1968.

In the last 20 years India has seen a quick development in both agriculture and industry. Though, as a result, the quantity of the goods and services has trebled in the last decade, the per capita consumption has not increased. The national income increased from 86 milliard Rupias in 1948/49 to 149 milliard Rupias in 1966/67, i. e. it went up by 73,25 per cent. During the same period the per capita income increased by 19,76 per cent only.

Although a population policy came into the forefront already in the last years, a new birth control policy started only after the formation of the new government, in early 1967, when also a wide campaign was launched to decrease the birth rate of 41 0 00 to its half by 1975—1976.

On account of the centuries-old customs and traditions the implementation of a population policy in India encounters with no small difficulties. Besides, the great majority of the population (more than 70 per cent) consists of illiterate, simple minded peasants (about 80 per cent) who are living in about 564 000 villages and speak 14 greater languages, more than 200 dialects. The difficulties are increased by the fact that the different member states and not the federal authorities are competent in health and family planning problems and the former's administrations function with different efficiency.

In the last 20 years 30 sample surveys have been carried out in order to get acquainted with the viewpoint of the parents. The results have shown that out of married couples with at least 3 children 70 per cent of the wives and 66 per cent of the husbands agree with family planning on economic and health grounds. To implement the programme there are relatively more possibilities in the big and small towns where there are hospitals, clinics, the level of education is higher, etc. The rural population causes, however, many problems. Lectures, talks in groups and Bhajan-s on family planning are held and mobile clinics are organized for them in the rural areas. The radio, cinema and TV are also used, their, spread, however, is still rather limited.

Also the choice of appropriate methods causes some problems. At present 4 kinds of methods are disseminated: vasectomy in case of fathers or tubectomy in case of mothers; intrauterine devices; condom; oral tablets.

Information on methods and means of family planning is given in 26 202 centres in the country. In addition, family planning work is done in 1 592 hospitals and urban institutes as well as in 7 401 rural institutes.

Communal and religious prejudice, the lack of an efficient, up-to-date and country-wide administrative machinery for social welfare raises further difficulties in implementing the programme.

The realization of the programme may be promoted by passing Bills about the increase of the full age of girls and the permission of induced abortions.

AZ ALKOHOLIZMUS DEMOGRÁFIAI VONATKOZÁSAI*

DR. SZABADY EGON

Fél évvel ezelőtt, 1968 végén jelent meg a Népeségtudományi Kutató Intézet „Alkoholizmus” című kiadványa¹, amelyben beszámoltunk az Intézetnek az alkoholizmussal és az alkoholistákkal foglalkozó több éves kutatásáról és ennek eredményeiről.

Első pillanatra talán meglepő, hogy Magyarországon az alkoholizmus problémájával foglalkozó kutatások egyik központja a Népeségtudományi Kutató Intézet lett. Magától értetődő, hogy az alkoholizmussal orvostudományi és közegészségügyi intézetek foglalkozzanak, hiszen ma már senki sem vitathatja, hogy az alkoholizmus betegség. Hasonlóképpen megszo- kott, hogy az alkoholizmus pszichológiai kutatások tárgya, mert az alkoholisták személyiségének, e személyiség kialakulásának megismerése elenged- hetetlen mind a betegség megértése, mind pedig a helyes prophylaxis kidol- gozása szempontjából. Ezzel szemben viszonylag kevés demográfiai intézet foglalkozott eddig az alkoholizmus jelenségének vizsgálatával, és az alkoholisták demográfiai sajátosságai a társadalomtudományi jellegű kutatások- ban sem váltottak ki nagyobb érdeklődést.

A Népeségtudományi Kutató Intézet nagyobb szabású vizsgálatait az alkoholizmus kérdését illetőleg részben a magyar társadalomtudományok egyenlőtlen fejlődése indokolja, részben pedig az a felismerés, hogy a demog- ráfiai sajátosságok elemzése fontos segítséget nyújthat az alkoholizmus okainak, stádiumainak, következményeinek felderítéséhez.

Az empirikus társadalomtudományi kutatások fellendülése tudomány- áganként különböző időpontokban indult meg hazánkban. A demográfiai vizsgálatok elmélyülése, a reprezentatív felvételek számának növekedése viszonylag hamar bekövetkezett, és a demográfiai kutatás és publikálás intézményes formái is előbb létrejöttek, mint sok más társadalomtudomány- ban, elsősorban a szociológiában. Ebből következett, hogy a hazai népesség-

* Az alkoholizmus megelőzése és gyógykezelése tárgyában 1969. június 9—18 között Buda- pesten tartott XV. Nemzetközi Konferencián megvitatott dolgozat.

¹ Alkoholizmus. A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei. 24. Budapest. 1968.

tudományi folyóirat, a *Demográfia* számos olyan tanulmányt közölt le, amely más országban talán inkább szociológiai folyóiratban jelent volna meg, és az 1962-ben megalakuló Népeştudományi Kutató Intézet (Csoport) is szükségesnek tartotta, hogy néhány olyan égető társadalmi problémát napirendre tűzzön, amelynek társadalomtudományi jellegű vizsgálatára akkor még más intézménynél nem volt lehetőség.

Az alkoholizmus azonban nemcsak alkalmi, véletlenül adódó témája a demográfiának. Az alkoholizmus mint betegség és mint halálok már régóta foglalkoztatja a morbiditást és mortalitást vizsgáló kutatókat. Újabb vizsgálatok célul tűzték ki az alkoholizmusnak a születések számára gyakorolt hatásának felmérését is. Mindezen vizsgálatok szükségszerűen a demográfia körébe tartoznak. A demográfia szemlélete és vizsgálati módszerei azonban eredményesen alkalmazhatók az alkoholizmus kialakulására és okaira vonatkozó kutatásokban is, mivel, mint látni fogjuk, az alkoholisták demográfiai sajátosságai sok esetben alkalmas mutatók arra, hogy ezekből más társadalmi jellegzetességekre következtethessünk.

AZ ALKOHOLIZMUS HATÁSA A NÉPESEDÉSI JELENSÉGEK ALAKULÁSÁRA

A Népeştudományi Kutató Intézet vizsgálatai az alkoholizmus hatását illetőleg egyaránt érintették mind a halandóság, mind pedig a termékenység kérdését. Az alkoholizmus halandóságra gyakorolt hatását két úton kíséreltük meg felmérni: 1. vizsgáltuk azon különleges halálokok előfordulását, amelyek részben vagy teljesen az alkoholizmusra vezethetők vissza; 2. elemeztük a férfiaknak a nőknél kedvezőtlenebb halandóságát, várható élettartamuk különbözőségét, melyet részben az alkoholizmusnak szoktak tulajdonítani.

Az alkoholizmussal szorosan összefüggő halálokok az idült alkoholizmus és az alkoholos elmebaj, de ide sorolható a májzsugorodás is, mivel becslések szerint a májzsugorodás okozta halálesetek 60–65%-át az alkoholizmus hatásának lehet tulajdonítani.

A fenti három halálok közül a legjelentősebb a májzsugorodás. 1967-ben 1099 személy halt meg májzsugorodásban, azaz az összes halálozások 1%-a volt ez okra visszavezethető. A májzsugorodásban elhalt többsége, 62%-a férfi volt, és ezek jelentős része a 40–59 éves korcsoportba tartozott. Míg az összes férfi halottaknak 17%-a volt 40–59 éves, addig a májzsugorodásban elhalt férfiaknál ez az arány 37% volt. A májzsugorodásos halálozás tehát a középkorúak esetében sokkal jelentősebb, mint amikor az összes halálozáson belül vizsgáljuk.

Az elmúlt évtizedekben a májzsugorodásos halálesetek száma fokozatosan emelkedett. 1938-ban 675 haláleset következett be ez oknál fogva, 1957–1958-ban 770–780, 1965-ben pedig már meghaladta e halálesetek száma az ezret is. Ezekből az adatokból az alkoholizmus terjedésére lehet következtetni hazánkban, ugyanis a májzsugorodásos halálesetek számát az alkoholisták számának mutatójaként is fel szokták használni.

A májzsugorodás okozta haláleseteknek a népesség számához viszonyított arányai nemzetközi összehasonlításokra is alkalmasak. Ezen ada-

tok szerint Magyarország az európai országok között a középcsoportban foglal helyet. Míg nálunk 100 000 lakosra kb. 10 májzsugorodásos halál jut, addig Franciaországban 33–34, Ausztriában 25–27, a Német Szövetségi Köztársaságban 20–21, Svájcban pedig 15, hogy a legmagasabb arányszámú országokat említsem. Jelentősen alacsonyabbak viszont a magyar mutatónál a skandináv országok arányszámai. Megjegyzem, hogy nagyjából ugyanezt a képet kapjuk, ha az országokat az összes szeszfogyasztás abszolút szeszben kifejezett mértéke szerint rangsoroljuk, ekkor is Franciaország áll a rangsor élén, Magyarország a középén, a skandináv országok pedig a végén.

1. Az európai országok rangsora az egy főre jutó összes szeszfogyasztás nagysága és a májzsugorodás okozta halandóság szerint, 1964–1965

Порядок европейских стран по размеру всего потребления алкоголя на душу населения и по смертности, вызванной циррозом печени, 1964–1965 гг.

Order of the European Countries According to the Total Alcohol Consumption per Head and the Mortality Caused by the Cirrhosis of the Liver, 1964–1965.

Ország (1)	Az összes szeszfogyasztás (abszolút szeszben kifejezve) (2)		A májzsugorodás okozta halandóság 100 000 lakosra számítva (5)	
	liter (3)	rangsor (4)	fő (6)	rangsor (4)
Franciaország	19,6	1.	34,2	1.
Portugália	13,9	2.	30,4	2.
Olaszország	12,8	3.	20,7	5.
NSZK	10,9	4.	20,8	4.
Spanyolország	10,6	5.	17,4	7.
Svájc	10,3	6.	15,4	8.
Ausztria	10,2	7.	26,9	3.
Magyarország	7,7	8.	9,9	9.
Belgium	6,7	9.	9,8	10.
Románia	6,4	10.	18,0	6.
Nagy-Britannia	5,8	11.	2,9 ^a	17.
Dánia	5,0	12.	7,8	11.
Svédország	4,6	13.	6,3	13.
Hollandia	4,2	14.	3,5	15.
Jugoszlávia	3,7	15.	7,0	12.
Norvégia	2,8	16.	3,6	14.
Finnország	2,6	17.	3,4	16.

^a Anglia és Wales.

Горизонтальная графа: (1) Страна; (2) Все потребление алкоголя (в абсолютном спирте); (3) литр; (4) порядок; (5) Смертность, вызванная циррозом печени, на 100 000 жителей; (6) чел.

Heading: (1) Countries; (2) Total alcohol consumption, expressed in absolute spirits; (3) Litres; (4) Order; (5) Mortality caused by the cirrhosis of the liver per 100 000 population; (6) Number of persons.

A magyarországi szeszfogyasztás adataival kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy az elmúlt tíz év alatt e tekintetben is emelkedés tapasztalható, mégpedig valamennyi szeszféleségnél. A legerősebben a sörfogyasztás növekedett, mégpedig olyan mértékben, hogy alapvető eltolódás következett be a magyar alkoholfogyasztás struktúrájában.

Még egy halálok van, amelyben az alkoholizmusnak feltételezhetően szerepe van. Ez az öngyilkosság. A Központi Statisztikai Hivatal rendszeres adatgyűjtésének eredményei szerint az elmúlt években a férfi öngyilkosok-

nak kb. kétötöde iszákos volt. Az iszákosok aránya a 35—49 év közötti öngyilkos férfiak között még nagyobb: eléri az 50 százalékot.

Az alkoholizmus azonban nemcsak a vele szorosan összefüggő három halálokon és az öngyilkosságokon keresztül befolyásolja a halandóságot. A mértéktelen italfogyasztás következtében legyengült ember könnyebben esik áldozatul más betegségeknek. Különösen nagy az alkoholizmus hatása a keringési rendszer betegségeinek kifejlődésére. Egyes kutatók az alkoholizmusnak a halandóság alakulásában játszott szerepét olyan lényegesnek tartják, hogy részben ezzel magyarázzák a férfi és női halandóság között mutatkozó különbséget.

2. Az egy főre jutó szeszital-fogyasztás Magyarországon (liter)

Потребление алкогольных напитков на душу населения
в Венгрии (литр)

Alcohol Consumption per Head in Hungary (in litres)

Év (átlag) (1)	Bor (2)	Sör (3)	Égetett szesz (4)
1934—1938. évek átlaga	32,1	3,1	.
1950—1954. évek átlaga	28,1	14,0	1,07
1966	30,4	46,4	1,73

Горизонтальная графа: (1) Год (средняя); (2) Вино; (3) Пиво; (4) Жженый спирт.

Heading: (1) Year (average of years); (2) Wine; (3) Beer; (4) Spirituous liquor.

A gazdaságilag fejlett országok körülményei között a férfiak halandósága még teljesen azonos viszonyok esetén is lényegesen magasabb a nők halandóságánál. A különbség azonban azokban az országokban hangsúlyozottabb, ahol az alkoholizmus nagyobb fokú. Szignifikáns korreláció mutatható ki a férfiak és a nők várható élettartama közötti különbségek nagysága és az alkoholizmus elterjedtsége között. Eszerint, ahol az iszákosság elterjedtebb, ott a férfiak halandósága a nőkhöz viszonyítva rosszabb.

Magyarországon 1964-ben a 20 éves férfi még várható átlagos élettartama 51 év volt, a 20 éves nőé 55 év. A különbség tehát négy év; 1931-ben viszont ez a különbség alig másfél évet tett csak ki. Ugyanez a különbség az 1960—1963. években Franciaországban 6,4, a Német Szövetségi Köztársaságban 4,9, Svédországban 3,6, Jugoszláviában pedig 2,3 év volt.

Az alkoholizmus hatása a termékenységre statisztikailag csak közvetve vizsgálható. Az alkoholisták körében végrehajtott felvételek általában csak igen kevés nőre terjednek ki, és így ezek kis száma miatt nehéz gyermekszámuk alakulását az össznépesség adataival egybevetni és így általános következtetést levonni. Statisztikailag megbízhatóbbak azok az elemzések, amelyek az alkoholista férfiak született gyermekeinek számát vetik egybe az összes férfiak gyermekszámával.

A Központi Statisztikai Hivatal felvételében szereplő férfiak átlagos gyermekszáma 1,4 volt. Ez lényegesen alacsonyabb, mint az ország összes felnőtt férfi népességére vonatkozóan megállapított 1960. évi 1,9 gyermek. Ez a különbség korcsoportonként vizsgálva is kimutatható; az alkoholisták kumulált termékenysége a 30 éven aluliak kivételével minden korcsoportban alacsonyabbnak bizonyult, mint az országos átlag. A 30 éven aluliaknál

az alkoholistáknak az összesen született gyermekszáma valamivel magasabb, mint az országos átlag, ezzel szemben a legidősebbeknél különösen alacsony az alkoholisták gyermekszáma.

3. A KSH vizsgálatában szereplő alkoholista férfiak átlagos gyermekszáma a népszámlálási adatokkal összehasonlítva

Среднее число детей мужчин-алкоголиков, фигурирующих в обследовании ЦСУ, в сопоставлении с данными переписи населения
 Average Number of Children of the Male Alcoholics Included in the Study of the Central Statistical Office as Compared with the Population Census Data

Korcsoport (1)	Kumulált termékenység (2)	
	Teljes férfi népesség (3)	Vizsgált alkoholisták férfiak (4)
29 éves és fiatalabb	0,4	0,5
30–39 éves	1,7	1,3
40–49 éves	2,3	1,6
50–59 éves	2,7	1,7
60–69 éves	3,1	1,6
70 éves és idősebb	3,9	2,5
1. Átlag	1,9	1,4

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа; (2) Кумулированная фертильность; (3) Все мужское население; (4) Включенные в обследование мужчины-алкоголики.

Вертикальная графа: 1. Средняя.

Heading: (1) Age group; (2) Cumulative fertility; (3) Total male population; (4) Male alcoholics studied.

Lateral text: 1. Average.

Az idősebb korcsoportokban tapasztalható erős eltérés esetleg azzal is magyarázható, hogy az idősebb alkoholisták téves válaszokat adtak, valószínű azonban, hogy a különbség reális. Ennek oka az lehet, hogy egyrészt a hosszú ideig tartó alkoholizmus valószínűleg csökkenti a férfi termékenységét, de még lényegesebb lehet a családi kapcsolatok gyakori felbomlása, mely az alkoholizmus egyik elsődleges következménye.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy ellentétben a közhiedelemmel, az alkoholistáknak nincs sok gyermekük, sőt ellenkezőleg, az alkoholizmus a termékenység alakulására negatívan hat.

AZ ALKOHOLISTÁK DEMOGRÁFIAI JELLEGZETESSÉGEI

A Népszégtudományi Kutató Intézet vizsgálata során összesen 6867 alkoholista adatait gyűjtötte be. Valamennyi megfigyeltet a budapesti alkoholista gondozó intézetekben kezelték, ezért a vizsgálat eredményeiből az alkoholisták összességére csak fenntartással lehet következtetni.

Az alkoholisták túlnyomó többsége, 89%-a férfi volt. Valószínű, hogy a férfiaknak ez a magas aránya az elvonó kezelésen részt vevők között megfelel az összes alkoholista közötti arányuknak. A külföldi vizsgálatok ugyanis a magyar kutatásokhoz hasonlóan arra az eredményre jutottak, hogy az alkoholizmus főleg a férfiak betegsége.

A megfigyelt alkoholisták korösszetételét elemezve megállapítható, hogy az alkoholelvonó kezelésben résztvevőknek több mint kétharmada

30—49 éves korú. Ezeknek a korosztályoknak aránya sokkal nagyobb az alkoholisták között, mint a budapesti össznépeségben. Az elvonókúrán részt vett alkoholista férfiak és nők korösszetétele némileg eltérő: a 29 éves és fiatalabb, valamint a 30—39 éves korcsoportokba tartozó nők aránya kisebb, mint a férfiaké, viszont a felső korcsoportokban magasabb. Ebből következik, hogy az alkoholista nők átlagos életkora magasabb, mint a férfiaké.

A vizsgálat során megkérdezték az elvonó kezelésen megjelenteket, hogy hány éves korukban kezdtek el inni. A kikérdezett alkoholista férfiak többsége 15—24 éves korában kezdett rendszeresen inni, míg a nők többsége 25 éves kora után. A vizsgálat időpontjában betöltött kor és a rendszeres ivás kezdetekor elért életkor egybevetése a férfiak esetében arra mutat, hogy általában kb. egy évtized rendszeres ivás előzi meg az alkoholizmus azon stádiumának kialakulását, amikor a mértéktelen ivó orvosi segítséget kér szenvedélyének leküzdéséhez. Más a helyzet a nőknél: ők rövidebb időszak után érkeznek az iszákosságnak abba a stádiumába, amikor nyilvánvalóvá lesz előttük, hogy betegségükből egyedül nem tudnak kigyógyulni. A férfiak és nők alkoholizmusának különböző időtartama a férfi és női alkoholizmus eltérő jellegével függ össze. Míg a férfiak iszákosságának kialakulásában a barátoknak, munkatársaknak döntő szerepe van, addig a nők alkoholizmusát igen gyakran lelki sérülések váltják ki. A férfiaknál az ivás hosszú időn át a társadalmi érintkezés, az együttlét kísérője és csak fokozatosan válik az összejövetel céljává, amikor már a barátok kiválasztása is úgy történik, hogy azok megfelelő ivótársak legyenek. Így évek múlnak el, amikor a rendszeres ivóból szenvedélyes iszákos lesz. Ezzel szemben a családott, lelki válságban levő nők gyakran azzal a feltett szándékkal kezdenek el inni, hogy az alkohol hatására elfelejtsék bánatukat. Alkoholfogyasztásuk korábban jelentéktelen volt, mivel a társadalmi normák nemcsak hogy nem írják elő a nők számára az alkoholfogyasztást társaságban, mint a férfiaknál (akik sokszor lenézésnek teszik ki magukat, ha egyáltalán nem isznak), hanem a társadalom hamar elítéli már azokat a nőket is, akik rendszeresen isznak, bár sohasem részegednek le. Ezért a nőknél a rendszeres fogyasztás kezdete gyakran egybeesik az alkoholmámorba való meneküléssel, és az alkoholizmus elhatalmasodása rövid idő alatt bekövetkezik.

A Népeségtudományi Kutató Intézet által vizsgált alkoholista férfiak négyötöde, a nőknek közel kétharmada volt házasságban. Ha az alkoholisták családi állapot szerinti megoszlását összehasonlítjuk az össznépeségével, akkor azt tapasztaljuk, hogy kisebb a házások aránya az alkoholisták között, különösen a nők esetében, mint a megfelelő korú össznépeségnél. Ezzel szemben az alkoholisták között több az elvált családi állapotú.

A fenti adatok, véleményünk szerint, bizonyos korrekcióra szorulnak. Egyrészt megállapítható, hogy az alkoholisták között nagy azoknak az aránya, akiknek tényleges családi állapota a jogi helyzettől eltér, például különélő házasságban vagy házasságon kívül együttélő. Az ilyen jogi állapotával ellentétes családi körülmények között élő alkoholista férfiak aránya 7—9, a nők aránya 13—19% volt az egyes korcsoportokban. Ez azt jelenti, hogy a normális házassági viszonyok közepette élő alkoholisták száma még kisebb, mint amit a házások aránya jelez.

Másik megjegyzésünk arra vonatkozik, hogy feltehetően az elvonó

kezelésre jelentkező alkoholisták legkevésbé éppen a családi állapot szerinti összetételük szempontjából reprezentálják az alkoholista népességet. Az elvonó kezelésre való jelentkezés okai között ugyanis első helyen szerepel a családi ok, különösen a házasoknál, ami azt jelenti, hogy a házastársak ösztönzésének nagy szerepe van a jelentkezésben. Valószínű, hogy a házias alkoholisták nagyobb arányban fordulnak az alkoholista gondozó intézetekhez segítségért, mint a nem házias családi állapotúak, és ezért arányuk a kezelt alkoholisták között magasabb, mint az összes alkoholista esetében. Mindezek figyelembevételével azt mondhatjuk, hogy a Népeségtudományi Kutató Intézet eredményeinél feltehetően még kisebb a házások aránya az alkoholistáknál.

A nem házások magas aránya az alkoholisták körében az alkoholizmus családbomlasztó szerepével áll összefüggésben. Erre utal a válások magas száma is: a vizsgálatban szereplő alkoholista férfiaknak 21, a nőknek pedig 33%-a vált már el élete folyamán.

Az elvonó kezelést igénybe vevők több mint négyötöde fizikai dolgozó volt; ezek aránya lényegesen magasabb, mint Budapest kereső népességében. A férfiak esetében legnagyobb arányban a szakmunkások szerepeltek, súlyuk az alkoholisták között jelentősen magasabb volt, mint az összes kereső férfiaknál, de nagyobb volt a betanított és a segédmunkások aránya is. A nőknél az alkoholisták a kereskedelmi, szolgáltatási és közszolgálati fizikai dolgozók közül kerültek ki a legnagyobb számmal; e foglalkozások aránya az alkoholisták között kétszerese az összes budapesti kereső közötti arányuknak. A szellemi foglalkozásúak aránya mind a férfiaknál, mind a nőknél viszonylag kicsi.

A fenti adatok több következtetésre adnak lehetőséget. A szakmunkások magas aránya azt mutatja, hogy az alkoholisták nem tekinthetők egységesen teljesen talajt vesztett, már csak segédmunkás feladatokat ellátni képes elemeknek. Az alkoholisták jelentős része munkahelyén még helyt tud állni, akkor, amikor az iszákosság más területen, főleg a családi életben nagy rombolást végzett. Erre utal az a vizsgálati adat, amely szerint a megfigyelt alkoholista férfiak többsége a felvételt megelőző öt év alatt vagy mindig ugyanazon munkahelyen dolgozott, vagy csak egyszer változtatott munkahelyet. A szakmunkások esetében ezek aránya megközelíti a 60%-ot. Az alkoholisták tehát nem jellemezhetők az ún. vándormadár típussal.

A női alkoholisták között nagy számban vannak a pincérnők, kiszolgálók, felszolgálók, tehát olyan foglalkozást folytatók, akiknél a rendszeres italfogyasztás lehetősége adott. Meglepő a tisztviselők magas aránya is, mely lényegesen nagyobb, mint a tisztviselők aránya a férfi alkoholisták körében. Általában azonban a megfigyelt férfiaknál és nőknél egyaránt kicsi a szellemi foglalkozásúak hányada, ami valószínűleg megfelel a tényleges helyzetnek, annak, hogy az alkoholizmus nagyobb veszélyt jelent a fizikai dolgozók, mint a szellemi dolgozók körében. A helyzet pontos megállapítását azonban megnehezíti, hogy a szellemi foglalkozásúak sokszor presztízs okokból magánorvosokhoz fordulnak segítségért, igyekeznek eltitkolni szenvedélyük előrehaladott stádiumát, és elkerülik az alkoholista gondozó intézeteket. Ezért feltehető, hogy a gondozó intézetek beteganyagának vizsgálatán alapuló adatok némileg alulbecsülik az alkoholizmus veszélyét a szellemi foglalkozásúak körében. Másik korrekciós tényező a lefelé való

mobilitás az alkoholisták körében: az alkoholisták foglalkozási és iskolai végzettségének adatait egybevetve ugyanis azt tapasztalhatjuk, hogy az érettségizettek között viszonylag magas a nem szellemi foglalkozásúak aránya, sőt még az egyetemi végzettségű megfigyelt alkoholisták között is jelentős volt azoknak a száma, akik olyan foglalkozást folytattak, amely iskolai végzettségüknek nem felelt meg. Ezek feltehetően alkoholizmusuk következtében kényszerültek ilyen foglalkozások vállalására.

Az alkoholisták demográfiai jellegzetességeinek vizsgálata nem lép fel azzal az igénnyel, hogy helyettesítse a szociológiai, pszichológiai, pszichiátriai és genetikai kutatásokat. A tudományok kölcsönös összefüggése miatt azonban úgy vélem, hogy az alkoholizmus demográfiai kutatásának eredményei segítségére lesznek más tudományok területén folytatott vizsgálatoknak e témában. A jövőben végrehajtandó, alkoholizmussal foglalkozó kutatási elképzeléseink kialakításánál pedig feltétlenül figyelembe fogjuk venni a többi tudomány által feltárt összefüggéseket és törvényszerűségeket, amelyeknek ismeretében bizonyára magasabb szinten tudjuk folytatni az alkoholizmus demográfiai vonatkozásainak vizsgálatát.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АЛКОГОЛИЗМА*

Резюме

Обследования Научно-исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР по вопросам алкоголизма стремились в первую очередь к измерению влияния алкоголизма на динамику демографических явлений. Обследования подвергали анализу изменение возникновения причин смерти — хронический алкоголизм, психиатрические заболевания алкоголического характера, цирроз печени, связанных с алкоголизмом, и на основе полученных данных можно сделать выводы о распространении алкоголизма в Венгрии. Согласно международному сопоставлению Венгрия занимает центральное место среди европейских стран по размерам алкоголизма. Относительно влияния алкоголизма на фертильность можно установить, что в противоположность общим взглядам алкоголики не имеют большого числа детей и даже наоборот алкоголизм оказывает отрицательное влияние на динамику плодovitости. Алкоголизм, кроме того, влияет и на самоубийства. По данным ЦСУ, в прошлые годы примерно 2/5 мужчин, совершивших самоубийство, были алкоголиками. Удельный вес алкоголиков среди лиц, совершивших самоубийство в возрасте 35—49 лет составлял 50 процентов.

Обследования Научно-исследовательского института по демографии подвергли глубокому анализу демографические свойства наблюдаемых алкоголиков.

Было установлено, что преобладающее большинство алкоголиков — 89% — составляют мужчины. Больше двух третей подвергавшихся наблюдению алкоголиков составляют люди в возрасте 30—49 лет. Удельный вес этих возрастных групп в общей численности алкоголиков является гораздо большим, чем в общей численности населения Будапешта. Вышло, что средний возраст женщин-алкоголиков является более высоким, чем средний возраст мужчин-алкоголиков. Различными были и распределения мужчин и, соответственно, женщин также и по семейному состоянию — в то время, как четыре пятых мужчин были женатыми, в случае женщин

*Данная статья является идентичной с докладом автора, прочитанным и обсужденным на XV. Международном Конгрессе, посвященном предотвращению и лечению алкоголизма, с 9 по 18 июня в Будапеште.

только две третьих являлись замужними. При сравнении распределения алкоголиков по семейному состоянию с семейным состоянием общего населения наблюдается то, что удельный вес замужних и, соответственно, женатых людей является меньшим, чем в случае общего населения. Больше четырех пятых получающих лечение алкоголиков — это физические работники, их удельный вес больше, чем удельный вес физических работников в самодеятельном населении Будапешта. В случае мужчин наибольший удельный вес представляли собой квалифицированные рабочие, в то время как у женщин наибольшее число алкоголиков — это физические работники в области торговли, услуг и коммунального обслуживания.

Во многих случаях демографические свойства являются пригодными показателями для создания на их основе выводов о влиянии общественных характеристик на формирование алкоголизма. Так, например, на основе состава наблюдаемых алкоголиков по возрасту и полу и момента начала регулярного выпивания можно было установить, что формулирование мужского и женского алкоголизма имеет различия — в случае мужчин, как правило, систематическое выпивание в течение около одного десятилетия предшествует алкоголизму, в то время как женщины после более короткого времени уже вступают в ту стадию, из которой они уже не могут быть вылечены без помощи со стороны. Различная продолжительность алкоголизма мужчин и женщин связана с различным характером мужского и женского алкоголизма — в то время как при формировании мужского алкоголизма решающую роль имеют друзья и товарищи по работе, источником женского алкоголизма очень часто являются душевные повреждения.

THE DEMOGRAPHIC ASPECTS OF ALCOHOLISM*

Summary

The research on alcoholism conducted by the Demographic Research Institute has attempted to reveal the impact of alcoholism above all on the population phenomena. In the course of this changes in the frequency of the causes of death closely connected with alcoholism — chronic alcoholism, alcoholic mental disease, cirrhosis — were analysed and on this basis conclusions were drawn as to the spread of alcoholism in Hungary. International comparisons have shown that with regard to the spread of alcoholism Hungary occupies a middle place among the European countries. With regard to the impact of alcoholism on fertility it can be stated that, contrary to the general belief, alcoholics have not many children, and alcoholism has a negative impact on fertility. (Presumably alcoholism plays a role in the size of suicide rate too. According to the data of the Central Statistical Office about two-fifth of the male suicides were alcoholics in the last years. In the age-group of 35—49 years the proportion of alcoholics was about 50 per cent in the case of male suicides.)

The Demographic Research Institute has thoroughly analysed the demographic characteristics of the alcoholics observed. It has been stated that the overwhelming majority, 89 per cent of the alcoholics was male. About two-fifth of the alcoholics observed belong to the age group 39—49 years. The proportion of these age-groups is far greater in the alcoholic population than in the total population of Budapest. It was established that the average age of female alcoholics was higher than that of males. The distribution of males and females according to the civil status differed too: while four-fifth of the men were married only two-thirds of the women belong to the same group. If we compare the distribution of alcoholics according to civil status with that of the total population we can see that the proportion of married is less among the alcoholics than in the total population. Four-fifth of those who underwent a cure against alcoholism were manual workers; their proportion was higher than their size in the economically active population of Budapest. In the case of men skilled workers were represented with the highest propor-

* The article contains the lecture of the author delivered and discussed at the 15th International Institute on the Prevention and Treatment of Alcoholism in Budapest 9th—18th June, 1969.

tion, while in the case of women most alcoholics were manual workers employed in commerce and service. In many cases demographic characteristics are good indicators to draw conclusions to the role played by social characteristics in the development of alcoholism. Thus, for instance, on the basis of the composition of alcoholics by sex and age, and on the basis of the start of regular drinking, differences in the development of alcoholism among men and women could be stated; in case of men the development of passionate drinking is preceded, in general, by a regular drinking of about one decade, while women get in a situation when they are no longer able to recover alone from their illness within a shorter time. The different length of time of the alcoholism of men and women is connected with the different character of male and female alcoholism; while friends and colleagues play an important role in the development of the alcoholism of men, in case of women alcoholism is started or brought about very frequently by mental injuries.

A MAGYAR VÁROSOK BELFÖLDI VÁNDORLÁSI JELLEMZŐINEK TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉSE

PAUL COMPTON

A tanulmányban lineáris, többszörös regressziós modelleket alkalmazunk a 62 magyar város vándormozgalmának megmagyarázására és arra a célra, hogy statisztikai értelemben leírjuk a vándorlási különbséget, valamint az oda- és elvándorlás arányait 1960 és 1964 között. A vizsgálatban Budapesttel nem foglalkozunk. Ha a kapcsolatokat időben állandónak tekintjük, a modell matematikai megfogalmazása lehetővé teszi a különböző vándorlási paraméterek előrelátását is, feltéve, hogy az elemzésben használt független változók ismertek.

A vizsgálat abból indul ki, hogy a vizsgált települések eltérő vándorlási sajátosságai ezen települések demográfiai, gazdasági és társadalmi jellemzőinek, továbbá e jellemzők közötti kölcsönös kapcsolatoknak függvényei. Ez a megközelítés nem új a vándormozgalom elemzésében, a vándorlási különbséget leírására több kutató is sikerrel használta, így az Egyesült Államokban *Anderson* (1965), *Kariel* (1963) és *Tarver* (1961). Svédországban pedig *Lovgren* (1956) és *Olsson* (1965).

Annak ellenére, hogy a lineáris, többszörös regresszió jól kipróbált módszer, mégis ahhoz, hogy jogosan alkalmazhassuk néhány alapfeltevést bizonyítani kell. Kérdéses például a használt adatok mérték-skálájának megválasztása, mivel a regressziós egyenletek számítását az adatok lineáris kapcsolatára alapozzuk. A jelen elemzésben nincs okunk kételkedni abban, hogy a változók közötti kapcsolatok lineárisak, így ezt a feltevést nem is vizsgáltuk. További alapvető feltétel a feldolgozott adatok „normális” volta, minthogy ezek alapján számítjuk a szórást, varianciát, szignifikanciát és a megbízhatósági próbákat.

Ha a feldolgozott adatok közül bármelyik nem normális megoszlású, akkor átalakítások válnak szükségessé. A társadalmi-gazdasági adatok között azonban kevés a teljesen normális eloszlású (*Ferber és Verdoorn*, 1962) és így kompromisszumot kell kötnünk a normalitás feltételezése és a regressziós eredmények interpretálása között, amely egyre nehezebb lesz, amint az átalakítás matematikailag bonyolultabbá válik. A társadalomtudományokban egészen egyszerű átalakításokkal megközelítőleg normális elosz-

lásokat kaphatunk, bár ilyen esetekben a korrelációs és regressziós együtt-hatók vizsgálatának szignifikancia szintje szintén csak megközelítőnek tekinthető.

Végül, utolsó feltételezéseként a regressziós egyenlet jobb oldalán levő változókat függetlennek tekintjük. Ez fontos kérdés, mivel főleg a multi-kollinearitás eredményeként kovariancia léphet fel. Ha ezeket a kapcsolatokat nem tudjuk feltárni, akkor a regressziós eredmények csupán közelítően értelmezhetők.

1. ELMÉLETI FELEPÍTÉS

A jelen analízis a fent említett tanulmányokhoz hasonlóan használja a „push-pull”¹ (*Goodrich*, 1936) alapvető vándorlási fogalmat. Minden település olyan demográfiai, társadalmi és gazdasági sajátosságokkal rendelkezik, amelyek taszítják és vonzzák a népességet, és amelyek különbözőképpen hatnak a vándorlókra, azok státusától, társadalmi és gazdasági rétegétől, életkorától stb. függően. Az egyes települések közötti vándorlások volumene és aránya kifejezhető ezen helységek taszító és vonzó sajátosságainak kapcsolatával. Az odavándorlások volumene, és aránya a települések viszonylagos vonzó erejét tükrözi, míg az elvándorlásokat inkább a taszító tényezők befolyásolják. Természetesen a vándorlóra mind a származási hely taszító ereje, mind a letelepedési hely vonzó ereje hatást gyakorol. A vándorlási különbözet előjele és nagysága a települések között ható vonzó és taszító erők mérlegét tükrözik.

A „push-pull” elv a magyar vándormozgalmra vonatkozóan az alábbi négy pontban foglalható össze.

Először is, a magyar városok demográfiai, társadalmi és gazdasági jelleg terén különböznek egymástól, ami például nemcsak a népesség számában vagy az elhelyezkedési alkalmakban mutatkozik meg, hanem az ilyen paraméterek felépítésében is.

Másodszor, a jelenleg fennálló társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségeket hosszú időn át tartó egyenlőtlen fejlődés eredményezte. Figyelembe véve azonban a jelenlegi változások nagyon gyors ütemét Magyarországon, az egyenlőtlenségek főleg a közelmúltban történt eltérő arányú fejlődésnek tulajdoníthatók.

Harmadszor, Magyarország gyors átalakuláson megy át, amikor az ipar egyre inkább szétszóródik tradicionális elhelyezkedésének területéről (*Markos*, 1962). Ez sok településen teremtett új munkaalkalmakat, amelyeket a helyben lakó népesség nem mindig tudott betölteni. Ezt bizonyítja egy egyszerű korrelációs számítás eredménye is, amely szerint minél fejlettebb egy település gazdasági struktúrája és minél gyorsabb a változás, annál alacsonyabb a nyers születési és természetes szaporodási arány.² Így tehát a népességnek a kevésbé fejlett városokból és a falusi területekről való elvándorlásának kell pótolnia az így keletkezett egyenlőtlenségeket.

¹ Ezt a kifejezést először *Goodrich* használta 1936-ban az egyes települések népességvonzó és -taszító erejének leírására, ami azóta általánosan elterjedt.

² Három esetet említünk itt meg. Negatív korreláció áll fenn egyfelől az élveszületési arány, másfelől a szolgáltatási ágakban dolgozó népesség aránya ($r = -0,4608$), az 1960 és 1964 között a nehéziparban foglalkoztatottak számának változása ($r = -0,075$) és a könnyűiparban foglalkoztatottak számának változása ($r = -0,4143$) között.

A negyedik pont szorosan összefügg a harmadikkal. Ámbár az ipar koncentrációja a hagyományosan ipari országrészekben megszűnően van, és az ipari munkalehetőségek területileg egyenletesebben oszlanak el a nép-gazdaság nem mezőgazdasági szektoraiban, ez hosszú lejáratú folyamat és rendkívül nagy beruházásokkal jár. A mezőgazdaság modernizálása és fejlesztése ugyan Magyarországon gyorsan haladt előre, az ennek következtében felszabadult mezőgazdasági munkaerő azonban nem mindig talált helyi munkaalkalmat, mivel a munkalehetőségek a gazdasági élet nem mezőgazdasági szektoraiban még nincsenek egyenletesen elosztva. A munkavállalás terén így keletkezett egyenlőtlenségeket rövid távon inkább a népeség vándormozgalom útján történő átrétegződésével kell megoldani.

2. A MAGYAR VÁROSOK DEMOGRÁFIAI ÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI SAJÁTÓSÁGAI MUTATÓ INDEXEK

Mivel azt állítottuk, hogy a magyar városok vándorlási tulajdonságait demográfiai, társadalmi és gazdasági sajátosságaiknak bizonyos kombinációi határozzák meg, a következő feladat azoknak a változóknak kiválasztása, amelyekkel ezeket a tulajdonságokat mérhetjük. Az egyes városok társadalmi-gazdasági helyzetének komplex voltára tekintettel tételezzük fel először, hogy egyes változók a vándormozgalom befolyásolásában hatékonyabban vagy fontosabbak, mint a többiek. Így egy csoport változóval kell dolgoznunk, amelyek a városok demográfiai és társadalmi-gazdasági hátterének különböző oldalaira vetnek fényt. A 62 város demográfiai és társadalmi-gazdasági sajátosságainak jellemzésére 46 változót választottunk ki, ezeket az 1. táblán soroljuk fel.³

1. A magyar városok társadalmi-gazdasági sajátosságait mérő változók

Переменные, измеряющие общественно-экономические особенности венгерских городов
Index Variables of the Socio-Economic Characteristics of the Towns of Hungary

1. DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK

I. A demográfiai jellemzők mértéke és nagysága

- X_1 — a népesség száma (1960)
- X_2 — a népesség száma (1961)
- X_3 — a természetes szaporodás (1960–1964)
- X_4 — a tényleges szaporodás (1960–1964)

II. Demográfiai struktúra

- X_5 — a népesség számának változása (1960–1964; százalék)
- X_6 — a nemi arány: 1000 férfira jutó nők száma (1962)
- X_7 — az élveszületési arányszám (ezer lakosra; 1962)
- X_8 — a halálzási arányszám (ezer lakosra; 1962)
- X_9 — a 14 éven aluli népesség százalékaránya (1962)
- X_{10} — a 15–59 éves népesség százalékaránya (1962)
- X_{11} — a 60 éven felüli népesség százalékaránya (1962)

³ A 46 változót az 1960. évi magyar népszámlálás anyagából, valamint az 1960 és 1964 közötti demográfiai évkönyvekből és a Magyar városok, 1966 c. kötetből választottuk ki.

2. GAZDASÁGI VÁLTOZÓK

I. A gazdasági aktivitás nagysága és terjedelme

- X_{12} – a dolgozók száma (1962)
- X_{13} – a nehéziparban dolgozók száma (1962)
- X_{14} – a gépiparban dolgozók száma (1962)
- X_{15} – a könnyűiparban dolgozók száma (1962)
- X_{16} – az összes ipari vállalatok száma (1962)
- X_{17} – a minisztériumi vállalatok száma (1962)
- X_{18} – az összes kiskereskedelmi forgalom (millió forint; 1962)
- X_{19} – a kiskereskedelmi élelmiszer-forgalom (millió forint; 1962)
- X_{20} – a tartós fogyasztási cikkek forgalma (millió forint; 1962)
- X_{21} – MÁV jegyeladás (1962)

II. A gazdasági aktivitás struktúrája

- X_{22} – a mezőgazdaságban alkalmazottak százaléka (1960)
- X_{23} – az iparban és építőiparban dolgozók százaléka (1960)
- X_{24} – a szolgáltatási ágakban dolgozók százaléka (1960)
- X_{25} – a nehéziparban dolgozók százalékos változása (1960–1964)
- X_{26} – a könnyűiparban dolgozók százalékos változása (1960–1964)
- X_{27} – az egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom százalékos változása (1960–1964)
- X_{28} – a 100 dolgozóra jutó eltartottak száma (1962)
- X_{29} – a 100 családra jutó dolgozók száma (1962)

3. TÁRSADALMI VÁLTOZÓK

I. Iskolai végzettség

- X_{30} – az általános iskolát befejezők százaléka (1960)
- X_{31} – a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal és egyetemi diplomával rendelkezők aránya (1960)

II. Tanulási lehetőségek

- X_{32} – a középiskolai tanulók száma (1962)
- X_{33} – a gimnáziumi tanulók száma (1962)
- X_{34} – az óvodai férőhelyek száma (1962)
- X_{35} – az általános iskolai oktatók száma (1962)

III. Lakásvizonyok

- X_{36} – az összes lakások száma (1962)
- X_{37} – az 1960–1964 között épült lakások száma (százalék)
- X_{38} – a lakásállomány évi átlagos növekedése (1960–1964)
- X_{39} – a fürdőszobával ellátott lakások száma (1962)
- X_{40} – a 100 lakásra jutó szobák száma (1962)
- X_{41} – a 100 lakásra jutó népesség száma (1962)
- X_{42} – a laksűrűség (1962)
- X_{43} – a külterületi (tanyai) népesség (1960)

IV. Egészségügyi ellátás

- X_{44} – a 100 lakosra jutó orvosok száma (1962)

V. Szórakozás

- X_{45} – a televízió-előfizetők száma (1962)
- X_{46} – a filmszínházak férőhelyeinek száma (1962)

1. ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕННЫЕ

I. Размер и величина демографических характеристик

- X₁ — численность населения (1960)
- X₂ — численность населения (1964)
- X₃ — естественный прирост (1960—1964)
- X₄ — фактический прирост (1960—1964)

II. Демографическая структура

- X₅ — изменение численности населения (1900—1964; %)
- X₆ — половое соотношение: число женщины на 100 мужчины (1962)
- X₇ — коэффициент рождаемости (на 1000 жителей; 1962)
- X₈ — коэффициент смертности (на 1000 жителей; 1962)
- X₉ — процентная доля населения до 14-летнего возраста (1962)
- X₁₀ — процентная доля населения от 15 до 59-летнего возраста (1962)
- X₁₁ — процентная доля населения старше 60-летнего возраста (1962)

2. ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕННЫЕ

I. Величина и распространение экономической активности

- X₁₂ — число работающих (1962)
- X₁₃ — число работающих в тяжелой промышленности (1962)
- X₁₄ — число работающих в машиностроении (1962)
- X₁₅ — число работающих в легкой промышленности (1962)
- X₁₆ — число всех промышленных предприятий (1962)
- X₁₇ — число предприятий, подчиненных министерствам (1962)
- X₁₈ — весь розничный товарооборот (млн. форинтов; 1962)
- X₁₉ — розничный оборот продовольствия (млн. форинтов; 1962)
- X₂₀ — оборот предметов длительного пользования (млн. форинтов; 1962)
- X₂₁ — продажа билетов Венгерских железных дорог (1962)

II. Структура экономической активности

- X₂₂ — процент занятых в сельском хозяйстве (1960)
- X₂₃ — процент работающих в промышленности и строительстве (1960)
- X₂₄ — процент работающих в обслуживающих отраслях промышленности (1960)
- X₂₅ — процентное изменение работающих в тяжелой промышленности (1960—1964)
- X₂₆ — процентное изменение работающих в легкой промышленности (1960—1964)
- X₂₇ — процентное изменение розничного товарооборота на одного человека (1960—64)
- X₂₈ — число иждивенцев на 100 работающих (1962)
- X₂₉ — число работающих на 100 семей (1962)

3. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПЕРЕМЕННЫЕ

I. Школьное образование

- X₃₀ — процент лиц, оканчивающих общую школу (1960)
- X₃₁ — доли лиц, имеющих аттестат зрелости средней школы и университетский диплом (1960)

II. Возможности учебы

- X₃₂ — число учеников средней школы (1962)
- X₃₃ — число учеников гимназий (1962)
- X₃₄ — число мест в детских садах (1962)
- X₃₅ — число преподавателей общей школы (1962)

III. Жилищные условия

- X₃₆ — число всех квартир (1962)
- X₃₇ — число квартир, построенных с 1960 по 1964 гг. (%)
- X₃₈ — средний рост жилого фонда (1960—1964)
- X₃₉ — число квартир с ванной (1962)
- X₄₀ — число комнат на 100 квартир (1962)
- X₄₁ — число населения на 100 квартир (1962)
- X₄₂ — плотность проживания (1962)
- X₄₃ — периферийное (хуторное) население (1960)

IV. Обслуживание в области здравоохранения

- X₄₄ — число врачей на 100 жителей (1962)

V. Развлечение

- X₄₅ — число абонентов телевидения (1962)
- X₄₆ — число мест в кинотеатрах (1962)

1. DEMOGRAPHIC VARIABLES

I. Volume and magnitude of demographic characteristics

- X₁ — Population size (1960)
- X₂ — Population size (1964)
- X₃ — Natural increase 1960 to 1964
- X₄ — Actual increase 1960 to 1964

II. *Demographic structure*

- X₅ — Per cent population change 1960 to 1964
- X₆ — Sex ratio (1962)
- X₇ — Live birth rate per thousand (1962)
- X₈ — Crude death rate per thousand (1962)
- X₉ — Per cent population under the age of 14 (1962)
- X₁₀ — Per cent of population between ages of 15 and 59 (1962)
- X₁₁ — Per cent of population over the age of 60 (1962)

2. ECONOMIC VARIABLES

I. *Volume of magnitude of economic activity*

- X₁₂ — Labour force number (1962)
- X₁₃ — Labour force employed in heavy industry (1962)
- X₁₄ — Labour force employed in the machines industry (1962)
- X₁₅ — Labour force employed in light industry (1962)
- X₁₆ — Total number of industrial establishments (1962)
- X₁₇ — Number of ministry industrial establishments (1962)
- X₁₈ — Total retail trade sales (millions of forint) (1962)
- X₁₉ — Retail food sales (millions of forint) (1962)
- X₂₀ — Durable consumer goods sales (millions of forint) (1962)
- X₂₁ — MAV ticket sales (1962)

II. *The structure of economic activity*

- X₂₂ — Per cent employed in agriculture in 1960
- X₂₃ — Per cent employed in industry and construction in 1960
- X₂₄ — Per cent employed in service industry in 1960
- X₂₅ — Per cent change in heavy industry labour force 1960 to 1964
- X₂₆ — Per cent change in light industry labour force 1960 to 1964
- X₂₇ — Per cent change in per capita retail sales 1960 to 1964
- X₂₈ — Dependents per 100 workers (1962)
- X₂₉ — Workers per 100 families (1962)

3. SOCIAL VARIABLES

I. *Educational attainment*

- X₃₀ — Per cent finishing general school (1960)
- X₃₁ — Per cent with high school matriculation and university diploma (1960)

II. *Educational opportunities*

- X₃₂ — Number of middle school pupils (1962)
- X₃₃ — Number of gymnasium pupils (1962)
- X₃₄ — Number of nursery school places (1962)
- X₃₅ — Number of general school teachers (1962)

III. *Housing conditions*

- X₃₆ — Total dwelling stock (1962)
- X₃₇ — Increase in dwelling stock 1960 to 1964 (per cent)
- X₃₈ — Annual rate of dwelling construction 1960 to 1964
- X₃₉ — Number of dwellings with bath (1962)
- X₄₀ — Rooms per hundred dwellings (1962)
- X₄₁ — Population per hundred dwellings (1962)
- X₄₂ — Dwelling density (1962)
- X₄₃ — Suburban (tanya) population (1960)

IV. *Medical facilities*

- X₄₄ — Doctors per 100 inhabitants (1962)

V. *Entertainment*

- X₄₅ — Number of T. V. licences (1962)
- X₄₆ — Number of cinema places (1962)

A demográfiai és gazdasági változók két kategóriáját különböztetjük meg: az egyik e tevékenységek nagyságát és mennyiségét méri, a másik pedig felépítésüket (struktúrájukat) jellemzi.

A társadalmi változókat öt csoportba soroljuk: iskolai végzettség, tanulási lehetőségek, lakásviszonyok, orvosi ellátás és kulturális szint. (Ez utóbbit csak a televízió-előfizetők számával és a mozik befogadóképességével mértük.)

Az olyan regressziós elemzés, amely mind a 46 változót használná, nem lenne gazdaságos, minthogy sok független változó kapcsolódik egymással,

s így a társadalmi-gazdasági környezetnek ugyanazon sajátosságait méri. Továbbá, a független változók ekkora csoportjának a használata, az így keletkező multikollinearitás, akármilyen regressziós eredmény magyarázatát megnehezíti. E problémák részbeni megoldása céljából ún. főkomponens analízist végeztünk a 46×46 -os adatmatrixon azzal a céllal, hogy a feleslegeket kiküszöböljük a független változók közül.

3. A FŐKOMPONENS ANALÍZIS

A módszer lényegét a következőkben foglalhatjuk össze:

Az eredeti változókból olyan ortonormált részhalmazt (amely a komponensek számában megegyezhet az eredeti halmazzal) képezünk, melynek komponensei varianciájuk csökkenő sorrendjében vannak rendezve.

Matematikailag a következő transzformációról van szó:

$$Z_j = \sum_{r=1}^n a_{ir} F_r \quad (i, r = 1, 2, \dots, n)$$

ahol Z_j a j -edik transzformált komponens (változó); (a_{ir}) a transzformációs matrix, F_r — az r -edik eredeti változó.

Kimutatható, hogy az (a_{ir}) matrix az eredeti változók kovariancia matrixához tartozó, csökkenő sorrendbe rendezett sajátértékeknek megfelelő sajátvektorok által meghatározott matrix. (Harman, 1960; Lawley és Maxwell, 1963; Catell, 1965).

Bár az új változók (Z_j) száma ugyanannyi, mint eredetileg volt, a teljes varianciát most már ezek közül viszonylag kevés „hordozza”. Ezek az ún. főkomponensek, amelyeket a továbbiakban a regressziós analízisben fel lehet használni az eredeti változók helyett.

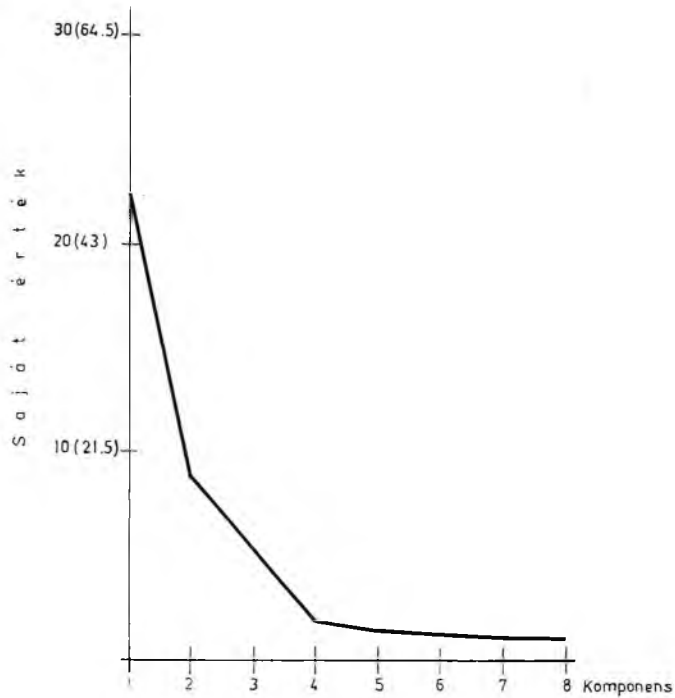
A főkomponens analízis eredményeinek összefoglalása

A 46 demográfiai és társadalmi-gazdasági változó főkomponens-transzformációját a Központi Statisztikai Hivatal I. C. L. 1904 típusú elektronikus számítógépén végeztük el az XDS2 könyvtári programcsomaggal.⁴ Az első komponens az összvariáció 45%-át, az első 10 komponens 90%-át és az első 25 pedig az összvariáció 99%-át szolgáltatja. Így tehát a 46 eredeti változóban levő anyag kifejezhető az első 25 komponenssel.

A komponens felismerése nagy súllyal ható változók kombinációjából nyerhető. Minthogy azonban a komponenseket az összvariációhoz való hozzájárulásuk sorrendjében emeljük ki, a komponensekre ható változók súlya csökkenni fog, amint a komponensek hozzájárulása az összvariációhoz csökken. Azoknak a komponenseknek a súlyozása tehát, amelyek kis részben járulnak csak hozzá az összvariációhoz, egészen elenyésző lesz, ami megnehezíti értelmezésüket. Felmerül a kérdés, hogy egy csoport adatban mennyi jelentős dimenzió vagy komponens található. A jelentőség elbírálására Goddard (1968) végzett kísérleteket, majd ezt követően olyan módszer vált használatossá, amely grafikus módon ábrázolja a fő értékeket, amelyek arány-

⁴ Az XDS2 programrendszer matematikai-statisztikai programokat tartalmaz, a többi között korreláció, regresszió számítást, főkomponens, variancia, faktor analízist.

ban állnak a komponensek által megmagyarázott változásokkal, a komponensekkel szemben. Amint az ábrából kitűnik, az ötödik komponens után következő komponensek kevésbé járulnak hozzá az öszsváltozáshoz. Ezért csak az első öt komponenssel foglalkoztunk a továbbiakban.

*Az első nyolc komponens saját értéke és variációja**
*Собственная величина и вариация первых восьми компонентов**
*Eigen Values and Variance of the First Eight Components**

* A függőleges tengelyen a zárójelbe tett számok a megfelelő saját értékhez tartozó varianciát jelzik.

* На вертикальной оси цифры в скобках показывают вариацию, принадлежащую к соответствующей собственной величине.

* Figures in brackets on vertical scale represent variance equivalents to corresponding eigen values.

Az első öt komponensre jutó legmagasabb súlyozás a 2. táblában található. Az első komponens mind a 62 település társadalmi-gazdasági tevékenységének nagyságát és mennyiségét méri. Így például a lakások száma, a népességszám, az ipari létesítmények száma vagy a filmszínházi férőhelyek száma egyformán jó mutatók. Ha független változóként mind a négyet használnánk a regressziós analízisben, kevés új statisztikai magyarázatot kapnánk.

Bár a második komponensre eső súlyozás nem olyan nagy, mint az első komponensre eső, mégis elég nagy ahhoz, hogy megbízható magyarázatot adjon. Itt különbséget kell tennünk a negatív és a pozitív előjelű súlyozás

között. A második komponens nem a demográfiai és gazdasági tevékenység nagyságát, hanem azok felépítését (struktúráját) méri. Magas pozitív súlyozású a halálzási arány, a mezőgazdasági népesség aránya és a 60 éven felüli népesség aránya. Legmagasabb negatív súlyozása a népesség 1960–1964 közötti változásának, az iparban és építőiparban foglalkoztatottak, a 15–59 éves népesség arányának stb. van. Amint látjuk, a második komponens alkalmas arra, hogy az ország városainak fejlődési fokáról képet adjon.

A harmadik komponens fordított viszonyban áll a városokban található szolgáltatási ágakkal. Magas negatív súlyozású a szolgáltatási ágakban dolgozó népesség aránya az egy főre jutó kiskereskedelmi áruforgalom és az 1000 lakosra jutó orvosok száma. Legmagasabb pozitív súlyozással a 0–14 éves népesség és a nyers élveszületési arányszám rendelkezik.

A negyedik és ötödik komponenseket együttesen az életszínvonal mércejének lehet tekinteni. Az ötödik komponens pozitív súlyozása viszonylagos zsúfoltságot jelent és legmagasabb a 0–14 évesek korcsoportja, a 100 dolgozóra jutó eltartottak száma, a 100 lakásra jutó lakók száma és az élveszületések aránya tekintetében. Ezek a változók negatív súlyozással hatnak a negyedik komponensre, amelynek pozitív súlyozása a viszonylag alacsonyabb életszínvonalat méri, pl. a 100 lakásra jutó szobák számával, vagy a 100 családra jutó dolgozók számával kapcsolatban.

2. A komponensek súlyozása

Взвешивание компонентов
Weights of Component

Első (2)		Második (3)		Harmadik (4)		Negyedik (5)		Ötödik (6)	
komponens súlyai (1)									
X_1	0,9957	X_8	0,9001	X_9	0,3541	X_{10}	0,4445	X_9	0,5491
X_2	0,9954	X_{11}	0,8551	X_7	0,3307	X_{29}	0,3695	X_{28}	0,5125
X_{36}	0,9916	X_{22}	0,8050	X_{23}	0,3218	X_{10}	0,2265	X_7	0,4815
X_{12}	0,9901	X_{13}	0,6889	X_{24}	-0,8163	X_{28}	-0,4846	X_{40}	0,3375
X_{35}	0,9874	X_6	0,6650	X_{14}	-0,7354	X_9	-0,3526	X_{11}	0,3399
X_{19}	0,9627	X_5	-0,8520	X_{27}	-0,6135	X_7	-0,1714		
X_{18}	0,9590	X_{23}	-0,8389	X_{31}	-0,5277			X_{10}	-0,3527
X_{20}	0,9505	X_{37}	-0,8311	X_{12}	-0,5064			X_{25}	-0,3170
X_{46}	0,9485	X_{10}	-0,7541					X_{42}	-0,3130
X_{16}	0,9308	X_{11}	-0,7199						

Горизонтальная графа: (1) Весы компонентов; (2) Первого; (3) Второго; (4) Третьего; (5) Четвертого; (6) Пятого.

Heading: (1) Weights on the; (2) first; (3) second; (4) third; (5) fourth; (6) fifth component

4. A KIVÁLASZTOTT VÁLTOZÓK

Függő változók

A 62 város vándorlási sajátosságainak leírására hat különálló regressziós modellt számítottunk ki. A függő változók, amelyeket Y -nal jelöltünk, a következők voltak: 1. Y_n — a vándorlási különbözet évi átlagos aránya 1960–1964 között; 2. Y_{pi} — az odavándorlások évi átlagos aránya ugyan-ezen években az állandó lakóhelyváltásokat a letelepedés helyének népességszámához viszonyítva; 3. Y_{po} — az elvándorlások évi átlagos aránya az

említett időszakban, az állandó lakóhelyváltozásokat a származási hely népességszámához viszonyítva; 4. Y_{tt} — az Y_{pi} és Y_{po} összege, azaz a teljes állandó vándorlások évi átlagos aránya az adott öt évben; 5. Y_{ti} és 6. Y_{to} — az ideiglenes oda- és elvándorlás évi átlagos arányai 1960–1964 között. Mindegyik függő változó megközelítően szabályosan oszlik el, s így egyik sem lett átalakítva.

Független változók és hipotézisek

A független változók kiválasztása éppen a magyar vándorlási statisztika kitűnő volta miatt valamivel bonyolultabb, a magyar demográfiai évkönyvekben ugyanis évente közzétesznek egy, a vándorlás célja szerinti csoportosítást, amit helytelen lett volna figyelmen kívül hagyni a változók kiválogatása során. Mégis kompromisszumot kellett kötnünk az öt főkomponens leírására szolgáló változók kiválasztása (statisztikailag az optimális csoport változó) és azon változók befoglalása között, amelyeket a vándorlás célja szerinti besorolás szükségessé tett, ami bizonyos fokú interkorrelációra vezetett a független változók között.

Lehetőségek és a vándorlók

Művelleti meghatározás: a népesség száma 1960-ban (X_1)

Régóta ismert, hogy a vándormozgalom, különösen az egyik helyről a másikra történő vándorlási áramlás kapcsolatban áll a népesség nagyságával vagy valamelyik ezzel kapcsolatban álló paraméterrel, mint például a dolgozók számával. A gravitációs modell nevezőjének a népesség számát választotta *Zipf* (1944) és *Steward* (1947), míg *Rogers* (1967) a munkaképes népességet használta s ily módon magyarázó és előrejelző modelleket fejlesztettek ki az egyik helyről a másikra történő vándorlási folyamatok számára.

A vándorlás és a népesség nagysága közötti kapcsolattal már többen foglalkoztak. Először *Anderson* (1956) megállapította, hogy a népesség nagysága meghatározza a vándorlásra képes egyének számát. Másodszer, ha minden más tényező azonos, akkor az egyes települések híre és a települések közötti hírcsere az, ami természetszerűleg meghatározza, hogy vajon a központ viszonylagos vonzóerejének híre a potenciális vándorlók között elterjedt-e, ami szintén a népesség számától függ (*Heide*, 1963). Harmadszor, minden túlzás nélkül állítható, hogy legtöbb esetben minél nagyobb egy település, annál több olyan alkalmat ajánl, amelyek vonzzák a potenciális vándorlókat. Ezek az alkalmak lehetnek társadalmi lehetőségek (pl. a rendelkezésre álló lakás), gazdasági jellegűek (pl. munkaalkalmak), vagy pedig demográfiai jellegűek (pl. házassági lehetőségek). Ha ez nem így lenne, akkor nehezen lehetne a települések népességszámának jelentős különbségeit megmagyarázni.

Az elemzés céljaira a 62 város 1960-as népességszámát használtuk független változóként. Ez alkalmasabbnak bizonyult a modellek előrevetítésénél, mint akár az időszak közepének vagy végének népességszáma. Továbbá az 1960-as népességszám volt az, amely a legnagyobb súllyal hatott a főkomponens analízis első főkomponensére.

A népszámszámok eloszlása lognormális, ezért a megfigyelt értékek logaritmusait megközelítően normálisnak vettük.

GAZDASÁGI VÁLTOZÓK

Mint ahogy mind a nőknél, mind a férfiaknál az új munkavállalás volt a leggyakoribb ok a vándorlásra, három olyan független változót választottunk ki a 62 város gazdasági sajátosságai közül, amelyek befolyással lehetnek a vándorlókra a munkaalkalmak megválasztásában.

A jövedelem területi különbségei

Műveleti meghatározás: ipari kereseti index (X_2)

Az egy főre eső jövedelem területi különbségeit, mint a vándorlás egyik fő meghatározóját, már több kutató felismerte (*Goodrich, Anderson, Lowry 1966, Rogers stb.*) Sajnos az egy főre eső jövedelemről a vizsgálathoz szükséges területi egységek szerint nem áll rendelkezésünkre adat. Az egyes iparágakra vonatkozó bérek területi egységek szerinti 1966. évi listája (Területi Zsebkönyv, 1968) azonban lehetővé tette az állami és a szocialista iparban az egy főre eső ipari kereseti index meghatározását, ezt tartalmazza az X_2 változó. Be kell ismernünk, hogy a kereseti index csak tökéletlen mértéke az egy főre jutó jövedelemnek, mégis ez a legjobb mérték, ami a jövedelem mérésére rendelkezésünkre áll. Figyelembe véve továbbá azt a ténytet, hogy Magyarországon sok vándorló mezőgazdasági munkahelyét ipari munkahellyel cseréli fel, akiknek vándorlási irányát feltehetőleg a városi központokban kínált magasabb ipari keresetek határozzák meg, az ipari kereseti index a vándorlók befolyásolása szempontjából önmagában is fontos tényezőnek tekinthető.

Az X_2 -t nem foglalhattuk bele a főkomponens analízisbe, egy későbbi korrelációs analízis azonban feltárta szoros kapcsolatát az iparban és építőiparban dolgozó népesség arányával ($r = 0,816$), és így a második komponens kielégítő mértékének tekinthető.

Az ipari foglalkoztatási lehetőségek fajtái

Műveleti meghatározás: a minisztériumi irányítás alatt levő ipari vállalatok száma (X_3)

Acsádi (1956) és *Sárfalvi (1965)* arra mutattak rá, hogy a népesség elvándorlását a mezőgazdasági területekről az adott vidékek ipari munkalehetőségeinek hiánya okozza. Következésképpen, a városok vándorlási nyeresége általában az ott biztosított ipari foglalkoztatási lehetőségektől függ. Tovább folytatva a gondolatmenetet, feltehető, hogy a városok viszonylagos vonzóereje az ipar által ajánlott lehetőségek arányától és számától függ.

Feltételezhető, hogy azok a városi központok lesznek a legkívánatosabb bevándorlási centrumok, amelyek növekvő iparágakkal rendelkeznek. E kérdés mérésére a minisztériumi irányítás alatt álló ipari létesítményeket (vállal-

latokat) választottuk ki, amelyek az ország legnagyobb üzemeit és gyárait foglalják magukban a vegyiparban, gépgyártásban, bányászatban, vas- és acélgépgyártásban stb. Ez a megkülönböztetés egyben világosan szétválasztja a gazdasági életben fontos szerepet játszó szektorokat a kevésbé fontosaktól. Ennek a változónak az eloszlása lognormális és a normalitás megközelítése céljából logaritmusos átalakítást kellett végeznünk.

Városi életszínvonal-változások

Műveleti meghatározás: a kiskereskedelmi forgalom százalékos változása 1960 és 1964 között (X_4)

A városias települések gazdasági növekedési arányában mutatkozó különbségeket, különösen a közelmúltban bekövetkezett változásokat a vándormozgalom egyik előidézőjének tekintettük. Megoldandó feladat azonban a gazdasági változások számos mutatója közül a legalkalmasabb kiválasztása. Feltehető az is, hogy a gazdasági növekedés arányainak különbözősége mellett a városok közötti gazdasági színvonalkülönbségek szintén befolyásolják a vándormozgalom irányát. Azok a települések, ahol az életszínvonal magas, nagyobb vonzóerővel bírnak a vándorlókra és megfordítva, azok a települések, amelyekben az életszínvonal az átlagnál alacsonyabb, taszítják a népességet. Az egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom százalékos változása mindkét tényezőt magában foglalja, mert feltehető, hogy azok a helyek fejlődnek a leggyorsabban, ahol a kiskereskedelmi eladás gyorsan felfelé ível és az életszínvonal is ott emelkedik a legjobban.

DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK

A demográfiai környezet szintén vonzó vagy taszító módon hat a vándorlókra, legtöbbször indirekt és feltehetőleg negatív hatása érvényesül. A következő két változóval fogjuk megkísérlni mérésüket.

Népességi nyomás

Műveleti meghatározás: természetes szaporodás 1960 és 1961 között (X_5)

Amint azt az előzőekben láttuk, fordított kapcsolat áll fenn Magyarországon, egyfelől a természetes szaporodási arány, a születési arányszám, valamint a népesség száma, másfelől a nehéziparban, a gépiparban és a könnyűiparban dolgozók számában beállott változás között. Ezzel szemben a mezőgazdaságban dolgozók és a természetes szaporodási arányszám egyenes arányban vannak egymással. Más szóval, azokon a településeken a legalacsonyabb a születési arányszám, ahol az életszínvonal a leggyorsabban növekszik. Így várható, hogy a magas természetes szaporodású területekről, amelyek társadalmi-gazdasági szempontból általában fejletlenek, a népesség a fejlettebb területek felé áramlik, ahol a természetes szaporodás alacsony. Ez úgy is kifejezhető, hogy a népesség várható vándorlási iránya a viszonylag sűrűn lakott népességű településekről — ahol a lehetőségek csekélyek — a viszonylag kevésbé benépesült települések felé mutat (*Hamilton, 1951*). Ter-

mészetesen ezek a sajátosságok leginkább feltételezhetőek a város és falu között, de éppen úgy elképzelhetőek a városiak és olyan városi lakosok között, akik előzőleg falusiak voltak, valamint a városból más városba vándorlók között. A természetes szaporodást itt mint a népességnyomás mértékét használtuk.

Műveleti meghatározás: a 100 keresőre jutó eltartottak száma 1962-ben (X_6)

A népességi nyomás nem feltétlenül tükröződik a természetes szaporodási arány jelenlegi térbeli variációiban, mert létrejöhetett már a múltban bekövetkezett magas szaporodási arány vagy vándorlás következtében. Ez valószínűleg a helyzet Magyarországon is, ahol a nyers születési arány általában hanyatlóban volt az utóbbi években, a legalacsonyabb értéket 1962-ben érte el, az elemzett időtartam közepén. Ezért a kereső népességhez viszonyított eltartottak számát is mint kiegészítő változót szerepeltetjük a népességi nyomás jellemzésére. Az eltartottaknak a dolgozókhöz viszonyított aránya hozzávetőleg tükrözi az utóbbi húsz év termékenységét és ezen felül még az az előnye is megvan, hogy kimutatja az idős családtagok számát, akik különösen falun csökkentik a család életszínvonalát és a fiatalokat vándorlásra készítetik. Az X_6 legnagyobb súllyal az 5. komponensre hat.

TÁRSADALMI VÁLTOZÓK

Iskolai végzettség

Műveleti meghatározás: felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya 1960-ban (X_7)

A vándorlás indokait mutató táblázat szerint a vándorlóknak csak kis százaléka vándorol továbbtanulási céllal. Nem álltak rendelkezésünkre adatok egyetemi és főiskolai diákok eredeti lakóhelyéről és ezért ezt mint független változót nem tudtuk használni. Következésképpen az egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezők számát használtuk fel e jelenség leírására, arra a feltevésre alapozva, hogy a végzett diákok közül sokan ott fognak letelepedni, ahol tanulmányaikat végezték.

Ezenfelül, az általános műveltségi színvonal szintén jó általános mérteke egy település viszonylagos vonzóerejének a potenciális vándorlókra. A legtöbb lehetőség felsőfokú végzettségük számára azokban a nagy és jelentős népességi központokban van, ahol egyébként is a legtöbb munkaalkalom mutatkozik. Ugyanakkor a diplomások nem szívesen költöznek kis vidéki városokba még akkor sem, ha jó álláslehetőségük van ott, a társadalmi és kulturális lehetőségek viszonylagos hiánya miatt. Ezért az egyetemi és főiskolai diplomával rendelkezők aránya a 62 városban azok társadalmi és kulturális szintjének is jó mérőszámai.

A lakóhelyek minősége

Műveleti meghatározás: a 100 lakásra jutó szobák száma (X_8)

A vándorlás célja szerinti osztályozás azt mutatja, hogy a települések közötti vándorlásban az eltartottak egy része a lakáshoz vagy jobb lakás-

körülmények közé jutás miatt vándorol. Az X_8 változó, a szobák átlagos száma lakásonként elsősorban a lakásviszonyok minőségének mérésére szolgál, és ha minden más feltétel azonos, a viszonylagos zsúfoltság indexének is tekinthető. Azok a települések tehát, amelyekben aránylag kevés szoba van a lakások számához viszonyítva, taszítják a vándorlókat, míg azok a települések, amelyek sok férőhellyel rendelkeznek, vonzzák a népességet. Az X_8 legnagyobb súllyal a 4. és 13. komponensre hat.

Lakásviszonyok

Művelleti meghatározás: a lakásalap növekedése 1960 és 1964 között (X_9)

Míg az X_8 a lakások minőségét méri, az X_9 a lakásellátás kimutatására szolgál, ami fontos kérdés minden vándorló, de különösen a családosok számára. A népesség városba özönlése a második világháború óta a városi lakáskérdést egyre súlyosabbá tette. Magyarország 62 városában a lakásellátás szoros összefüggésben áll a lebontott régi és az újonnan épült lakások számával. A lakóhelyek számának növekedése és a vándormozgalom közötti kapcsolat egymást kiegészítő folyamatok. Az új lakóhelyek építése a múltbeli nagytömegű bevándorlás, valamint a természetes szaporodás növekedésére is visszavezethető, és ezért nem jelent ellátást az új bevándorlók számára. Ugyanakkor viszont néhány esetben, mint pl. az új szocialista városok vagy más növekedésre szánt központok esetében, az új lakóhelyeket kizárólag a bevándorlás elősegítésére építették. Különösen az utóbbi példára alapozva azt tételezzük fel, hogy a lakóhelyek növekedése vonzóerőként hat a bevándorló népességre. Továbbá az új lakóhelyek építése valószínűleg szoros kapcsolatban áll azon városok gazdasági fejlődésével, ahol ezek épülnek, és ezért szoros korreláció tételezhető fel X_9 és az ipari keresetek indexe, X_2 között. Az X_9 a legnagyobb súllyal a 2. komponensre hat.

5. STATISZTIKAI ANALÍZIS

Korrelációs számítás

Többszörös lépcsős regressziós analízist végeztünk a hipotézisek bizonyítására és a függő és független változók közötti kapcsolatok modelljének képzésére. Ezzel a módszerrel úgy számítottunk ki egy sorozat regressziós egyenletet, hogy minden lépésnél azt a független változót alkalmaztuk, amely a függő változó legnagyobb megmagyarázatlan változását idézte elő. Így az első iterációnál egy egyszerű lineáris regressziós egyenletet kaptunk annak a független változónak használatával, amely a legmagasabb korrelációt mutatja az Y -nal. A második iterációnál az a következő független változó kerül felhasználásra, amely megmagyarázza az első független változó által statisztikailag meg nem oldott különbség legnagyobb részét a függő változóban, és így tovább. Ez a folyamat akkor fejeződik be, amikor már nincs olyan független változó, amelynek használata a regressziós analízisben a függő változó megmagyarázatlan változását statisztikailag jelentős értékkel csökkentené. Ezt a jelentőségi szintet az analízis célkitűzései szerint határozzuk meg. Az analízis így tehát a független változóknak egy lehető legmegfelelőbb részalmazait szolgáltatja abból a célból, hogy a független változó teljes

halmazából statisztikailag megmagyarázza a függő változót. A jelen analízisben azonban egy teljes népesség, vagyis Magyarország összes városai alkotják a területi vázát.

A regressziós egyenlet a következő:

$$Y = b_0 X_0 + b_1 X_1 + \dots + b_n X_n + E$$

ahol

b_j – regressziós együtthatók (b_0 konstans),

X_j – változók ($j = 1, 2, \dots, n$),

X_0 – kényelmi szempontból bevezetett mesterséges változó, melyeknek értéke 1,

E – véletlen változó, a hibatag.

A lépcsős folyamat szerint a független változókat nagyságrendi sorrendbe állítottuk, minden iteráció végén az Y -ban maradó megmagyarázatlan változás csökkentése terén elért eredményességük szerint. Itt azonban a multikollinearitás problémája merül fel. Ha két vagy több független változó között szoros a kapcsolat, akkor ezek valamelyikének használata (a regressziós analízis az iteráció egy bizonyos fokánál) le fogja csökkenteni azoknak a változóknak fontosságát a későbbi iterációkban, amelyekkel magas a korrelációja. Ezért használjuk a főkomponens analízist a regressziós analízis előtt.⁵

A független változókat oly módon választottuk ki, hogy egyrészt a multikollinearitás minimális legyen, másrészt, hogy megfeleljen az okszerű vándorlás szerkezetének. Az ebből keletkező kompromisszum bár nem teljesen kielégítő statisztikai szempontból, lehetővé tette a köztük fennálló interkorreláció bizonyos fokú elkerülését. Ezenfelül még az X_2 -es független változót (ipari kereseti index) nem használtuk a főkomponens analízisben, mivel az ehhez szükséges adatokhoz csak egy későbbi időpontban jutottunk hozzá.

Az összes változók zárusrendű korrelációs matrixa, amelyet az analízisben használtunk, a 3. táblában található, amely tisztán mutatja az egyes független változók közötti szoros kapcsolatot. X_9 (lakásalap növekedése) szoros korrelációt mutatott az X_2 -vel (az ipari keresetek mutatója, $r = 0,571$). Az X_3 (a minisztériumi irányítás alatt álló ipari vállalatok száma) szoros korrelációt mutatott az X_1 -gyel (a népesség száma 1960-ban, $r = 0,714$), míg X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak száma) kapcsolatban áll az X_7 -tel (a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya, $r = 0,652$). Óvatosan kell következtetéseket levonni ott, ahol ezek a változók szoros kapcsolatban állnak a függő változókkal.

Kevés kivétellel, a független és függő változók közötti korreláció említésre méltóvá válik a 0,1% fokon. A legfontosabb kivétel ez alól az Y_{po} változó (az állandó jellegű elvándorlás aránya), amely statisztikai értelemben fontos korrelációban van az X_1 -gyel (a népesség száma), X_6 -tal (a 100 keresőre jutó eltartottak), X_4 -gyel (a kiskereskedelmi forgalom növekedése), X_7 -tel (a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya) és X_3 -mal (a minisztériumi irányítás alatt álló ipari vállalatok száma). A vándorlási különbséget magas fokú korrelációt mutat minden független változóval.

⁵ Egylépcsős regressziós analízist végeztünk, ahol a vándorlási különbséget mint függő változót használtuk és a 46×46 -os adatmatrix első 10 főkomponensét mint független változót. A magyarázat mértéke meglepően alacsony volt, csak 46%-ot tett ki.

3. A vizsgálatban előforduló változók zérus rendű korrelációs matrixa
 Матрица корреляций порядка нуля переменных, встречающихся в исследовании
 Zero Order Correlation Matrix

	Y _n	Y _{po}	Y _{pl}	Y _{tt}	Y _{ti}	Y _{to}	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈
Y _{po}	-0,240													
Y _{pl}	0,890	0,155												
Y _{tt}	0,691	0,503	0,932											
Y _{ti}	0,611	-0,022	0,609	0,525										
Y _{to}	-0,601	0,516	-0,352	-0,119	-0,304									
X ₁	0,105	-0,477	-0,132	-0,291	-0,045	-0,233								
X ₂	0,651	-0,168	0,554	0,423	0,574	-0,578	0,164							
X ₃	0,495	-0,544	0,216	-0,014	0,187	-0,580	0,715	0,473						
X ₄	0,481	-0,041	0,510	0,431	0,479	-0,254	-0,152	0,281	-0,012					
X ₅	0,527	0,183	0,600	0,592	0,546	-0,240	-0,180	0,601	-0,066	0,434				
X ₆	-0,370	0,571	-0,113	0,111	0,012	0,460	-0,340	-0,065	-0,551	0,038	0,347			
X ₇	0,498	-0,546	0,217	-0,011	0,151	-0,537	0,403	0,214	0,695	0,395	-0,112	-0,652		
X ₈	0,639	-0,113	0,580	0,466	0,481	-0,480	-0,168	0,562	0,290	0,197	0,384	-0,175	0,414	
X ₉	0,860	-0,220	0,758	0,583	0,540	-0,508	0,071	0,571	0,373	0,442	0,601	-0,232	0,387	0,441

A függő változók közötti korrelációk szintén érdekesek. A vándorlási különbözeti arány az állandó odavándorlási aránnyal ($r = 0,890$) áll a legszorosabb kapcsolatban, amely az összes állandó jellegű vándormozgalommal van a legszorosabb korrelációban ($r = 0,932$). Ezzel ellentétben, korrelációja az állandó elvándorlással, amely negatív, nem nagy. Szintén elég szoros interkorrelációk vannak a vándorlási különbözeti arány és az összes állandó jellegű vándormozgalom között ($r = 0,691$), úgyszintén az ideiglenes vándorlási arányok (odavándorlás $r = 0,611$ és elvándorlás $r = -0,601$) között. Laza negatív korrelációk tapasztalhatók az állandó és ideiglenes bevándorlási arányok és a megfelelő elvándorlási arányok között. Elég szoros pozitív kapcsolat van az állandó és ideiglenes bevándorlási arány ($r = 0,609$) és az állandó és ideiglenes elvándorlási arány ($r = 0,516$) között.

Többszörös regressziós modellek

A regressziós analízis eredményeit a 4. táblán összegeztük. Az Y_n mint függő változó használatával, az X_9 (lakásalap növekedése), X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma), X_4 (a kiskereskedelmi forgalom növekedése) és X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak) a statisztikailag jelentős megfejtett változást a függő változóban 99%-os megbízhatósággal magyarázzák meg. Az X_2 (ipari kereseti index) a 95%-os megbízhatósági fokon jelentős. Ennek az 5 független változónak a használata megmagyarázza a vándorlási különbözeti arány városok közötti változásának 86,9%-át, ami hasonló a többi kutató által talált eredményekhez. Az ötváltozós regressziós modell egyenlete a következő (a regressziós együtthatók standard hibáit zárójelben az egyes képletek alatt közöljük):

$$Y_n = -38,5304 + 1,8933X_9 + 0,2656X_8 + 0,4256X_4 - 0,1792X_6 + \quad [1] \\ (9,3614) \quad (0,2205) \quad (0,0629) \quad (0,1686) \quad (0,04835) \\ + 0,0058X_2 \dots \\ (0,0028)$$

A második modell az állandó jellegű elvándorlási arányt, Y_{po} -t tekinti függő változónak. Az X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak száma) és az X_1 (a népesség száma 1960-ban) a 99%-os megbízhatósági fokon voltak jelentősek. A városokban lakó felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya 1960-ban (X_7) a 95%-os fokon volt jelentős. Összesen ez a három változó az állandó jellegű elvándorlási arány változásainak 43,4%-át magyarázza meg. A regressziós modell egyenlete a következő:

$$Y_{po} = 50,0144 + 0,1459X_6 - 2,97,14X_1 - 0,2780X_7 \dots \quad [2] \\ (13,6746) \quad (0,0595) \quad (1,1481) \quad (0,1696)$$

Ha az ideiglenes elvándorlási arányt, Y_{to} -t használjuk függő változóként, két független változó válik jelentőssé a 99%-os megbízhatósági fokon: X_2 (az ipari kereseti index) és X_3 (a minisztériumi irányítás alatt álló ipari vállalatok száma). Az X_9 (a lakásalap növekedése) és X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak) a 95%-os szinten jelentősek. Az ebből felállított négyváltozós regressziós egyenlet a következő:

$$Y_{to} = 38,7090 - 0,2534X_2 - 3,7074X_3 - 0,4710X_9 + 0,1116X_6 \dots \quad [3] \\ (7,5379) \quad (0,0650) \quad (1,2350) \quad (0,2277) \quad (0,0624)$$

4. A regressziós modellek összefoglaló táblája

Сводная таблица моделей регрессии

Summary Table of the Regression Models

Lépés (1)	A regressziós csoporthoz tartozó változó (2)	R ²	„t” próba (3)
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_n		
1	2. Lakásalap növekedése — X_9	0,734	12,89**
2	3. 100 lakásra jutó szobák száma — X_8	0,817	5,19**
3	4. 100 keresőre jutó eltartottak száma — X_6	0,843	3,06**
4	5. Kiskereskedelmi forgalom növekedése — X_4	0,859	2,52**
5	6. Ipari kereseti index — X_2	0,869	2,04**
	7. A becslés standard hibája $S_{yc} = 5,15\%$ - vándorló		
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_{pi}		
1	2. Lakásalap növekedése — X_9	0,569	8,89**
2	3. 100 lakásra jutó szobák száma — X_8	0,638	3,39**
3	5. Kiskereskedelmi forgalom növekedése — X_4	0,676	2,58**
4	8. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya — X_7	0,694	1,86*
	7. A becslés standard hibája $S_{yc} = 8,86\%$ - vándorló		
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_{po}		
1	4. 100 keresőre jutó eltartottak száma — X_6	0,314	5,23**
2	9. A népesség száma 1960-ban — X_1	0,408	3,07**
3	8. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya — X_7	0,434	1,68*
	7. A becslés standard hibája $S_{yc} = 4,98\%$ - vándorló		
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_{fi}		
1	6. Ipari kereseti index — X_2	0,323	5,35**
2	5. Kiskereskedelmi forgalom növekedése — X_4	0,444	3,58**
3	3. 100 lakásra jutó szobák száma — X_8	0,477	1,92*
	7. A becslés standard hibája $S_{yc} = 38,02\%$ - vándorló		
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_{to}		
1	6. Ipari kereseti index — X_2	0,476	7,38**
2	10. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok — X_3	0,613	4,57**
3	2. Lakásalap növekedése — X_9	0,640	2,09**
4	4. 100 keresőre jutó eltartottak száma — X_6	0,659	1,79*
	7. A becslés standard hibája $S_{yc} = 5,82\%$ - vándorló		

4. tábla folytatása

Lépés (1)	A regressziós csoporthoz tartozó változó (2)	R^2	„t” próba (3)
	1. FÜGGŐ VÁLTOZÓ — Y_{it}		
1	11. Természetes szaporodás 1960—1964 között — X_5	0,354	5,73**
2	2. Lakásalap növekedése — X_9	0,430	2,80**
3	9. Népesség száma 1960-ban — X_1	0,496	2,76**
4	3. 100 lakásra jutó szobák száma — X_8	0,513	1,68*
	7. A becslés standard hibája $S_{ye} = 12,06\%$ -vándorló		

* 95 %-os megbízhatósági fokon jelentős.

** 99 %-os megbízhatósági fokon jelentős.

Горизонтальная графа: (1) Шаг; (2) Переменная, принадлежащая к группе регрессии; (3) Проба «t».

Вертикальная графа: 1. Зависимая переменная; 2. Рост жилого фонда; 3. Число комнат на 100 квартир; 4. Число иждивенцев на 100 самостоятельных; 5. Рост розничного товарооборота; 6. Индекс заработков в промышленности; 7. Средняя ошибка оценки; 8. Доля лиц с высшим образованием; 9. Численность населения в 1960 г.; 10. Промышленные предприятия под управлением министерств; 11. Естественный прирост с 1960 по 1964 гг.

Heading: (1) Step; (2) Variable added to regression set; (3) „t” statistic.

Lateral text: 1. Dependent variable; 2. Increase in dwelling stock; 3. Rooms per 100 dwellings; 4. Dependents per 100 workers; 5. Increase in retail sales; 6. Industrial earnings index; 7. Standard error of estimate; 8. Per cent with higher education; 9. Population size in 1960; 10. Ministerial industrial establishments; 11. Natural increase.

Ez a három változó összesen az ideiglenes elvándorlási arány változásainak 65,9%-át magyarázza meg és statisztikai magyarázat terén nagyobb sikerrel alkalmazható, mint a harmadik modell.

A negyedik és ötödik regressziós modell az állandó jellegű bevándorlási arányt — Y_{pi} — és az ideiglenes bevándorlást — Y_{ti} — függő változónak tekinti. Az Y_{pi} változásainak 69,4%-a megmagyarázható négy változó segítségével; X_9 (a lakásalap növekedése), X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma), X_4 (a kiskereskedelmi forgalom növekedése) és X_7 (a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya). Az X_9 , X_8 és X_4 mind 99%-os fokon jelentősek, míg az X_7 a 95%-os fokon. A regressziós egyenlet a következő:

$$Y_{pi} = -34,1263 + 2,1821X_9 + 0,4029X_8 + 0,6604X_4 - 0,4664X_7 \dots [4]$$

(13,3471) (0,3515) (0,1007) (0,2896) (0,2513)

Ha az ideiglenes bevándorlási arányt (Y_{ti}) függő változónak vesszük, akkor a következő három változó: X_4 (a kiskereskedelmi forgalom változása), X_2 (az ipari kereseti index) és X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma) a változás 49,3%-át magyarázzák meg. Az X_4 és X_2 a 99%-os fokon jelentősek. A magyarázati fok azonban sajnálatosan alacsony. A háromváltozós regressziós egyenlet a következő:

$$Y_{ti} = -267,9924 + 4,0707X_4 + 4,3487X_2 + 0,8621X_8 \dots [5]$$

(58,0280) (1,1554) (1,4018) (0,4492)

A négy változóból álló regressziós egyenlet a változás 51,3%-át magyarázza meg Y_{it} -ben (összes állandó jellegű vándormozgalom). A négy változó a következő: X_9 (a lakásalap növekedése), X_1 (a népesség száma), X_5 (a természetes szaporodás) és X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma). Az X_8 a 95%-os fokon jelentős, míg a többiek 99%-os fokon. A regressziós egyenlet a következő:

$$Y_u = 93,3230 + 1,5564X_9 - 6,9965X_1 + 0,2751X_5 + 0,2013X_8 \dots [6]$$

$$(37,6643) \quad (0,5405) \quad (2,8225) \quad (0,1187) \quad (0,1433)$$

6. TÖBBSZÖRÖS REGRESSZIÓS MODELLEK MAGYARÁZATA

A regressziós modellek a vándorlás és a városok társadalmi-gazdasági helyzetét leíró változók csoportja közötti függvénykapcsolatokról adnak statisztikai leírást. Bár a statisztikai kapcsolatok nem szükségszerűen az okozati kapcsolatokat jelentik, a modellek statisztikai illeszkedésének mértéke, továbbá a függő és független változók közötti kapcsolatok intuitív magyarázata lehetővé teszik az eredmények interpretálását.

Vándorlási különbszet — Y_n és az állandó jellegű odavándorlási arány — Y_{pi}

Az Y_n és Y_{pi} , valamint a független változók közötti kapcsolatok nagyon hasonlóak és így feltehető, hogy ugyanazon tényezők okozzák a városok közötti vándorlást mindkét függő változóban. A független változók között a lakásalap növekedése (X_9) van a legszorosabb kapcsolatban Y_n -nel és Y_{pi} -vel és az első regressziós iterációnál kerül felhasználásra. Ez egyedül a vándorlási különbszeti arány változásának 73%-át és az állandó jellegű odavándorlási arány változásainak 57%-át okozza. Az Y_n -nel együttműködő parciális korrelációs koefficiensei sohasem kisebbek 0,75-nél és Y_{pi} -nél 0,61-nél (5. tábla). A második lépésnél mindkét regressziós modellben a 100 lakásra jutó szobák aránya (X_8) kerül bevezetésre és megnöveli a megmagyarázott változások arányát a vándorlási különbszetben 81,7%-ra, valamint az állandó jellegű bevándorlási arányban 63,8%-ra. Parciális korrelációs koefficiensei mindkét modellben a későbbi lépéseknél növekednek. A további lépések során különbségek jelentkeznek a két modellben használt független változókban. Az Y_n mint függő változó alkalmazása esetén az X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak száma), az X_4 (a kiskereskedelmi forgalom változása) és az X_2 (az ipari kereseti index) a harmadik, negyedik és ötödik lépésnél kerül felhasználásra és együttesen megnöveli a vándorlási különbszeti arányt 86,9%-ra. Ez azonban csak 5%-os javulást jelent az első két független változóval való összehasonlítás esetén. Ha az állandó jellegű odavándorlási arányt vesszük függő változónak, akkor a számítás harmadik és negyedik lépése rendre: a kiskereskedelmi forgalom változása (X_4) és a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya (X_7). Ezek együttesen Y_{pi} változásának további 5,7%-át magyarázzák meg.

Ezeknek az eredményeknek közvetlen magyarázata félrevezető lehet. Mint előzőleg említettük, a lakásalap növekedése, amely a változásnak olyan nagyarányú növekedését okozta mindkét függő változóban (Y_n mint függő változó $r_{Y_n, 9, 3468}^2 = 0,641$ és Y_{pi} mint függő változó $r_{Y_{pi}, 9, 478}^2$ csak +0,410) nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is befolyásolja a vándorlók irányát összetett jellegénél fogva. Közvetlen hatásai között a lakásalap növekedése vonzó hatással lehet azokra, akik a jelen lakásviszonyaik megjavítására törekednek és a nagyméretű vándorlásnak sok esetben ez volt az oka 1958 és 1965 között (demográfiai évkönyvek).

Ugyanakkor az X_9 és a függő változók közötti összefüggést szintén figyelembe kell venni a 62 város általános gazdasági életével való szoros kap-

5. *Parciális korrelációs együtthatók*
Коэффициенты парциальной корреляции
Partial Correlation Coefficients

A regressziós csoporthoz tartozó változó (2)		Első (3)	Második (4)	Harmadik (5)	Negyedik (6)	Ötödik (7)
		lépés (8)				
<i>Függő változó — Y_n (1)</i>						
1. Lakásalap növekedése	— X ₉	0,86	0,83	0,84	0,80	0,75
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X ₈		0,56	0,57	0,59	0,49
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X ₆			0,37	—0,41	—0,44
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X ₄				0,32	0,32
5. Ipari kereseti index	— X ₂					0,26
6. <i>Ha a változót bevonnánk a regressziós csoportba</i>						
7. Népesség száma 1960-ban	— X ₁	0,10	0,07	0,24	0,12	0,20
5. Ipari kereseti index	— X ₂	0,65	0,38	0,19	0,26	0,26
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok	— X ₃	0,49	0,35	0,32	0,16	0,25
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X ₄	0,48	0,22	0,27	0,32	
9. Természetes szaporodás	— X ₅	0,53	0,04	—0,05	0,25	0,19
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X ₆	—0,37	—0,35	—0,37		
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	— X ₇	0,50	0,35	0,24	0,00	0,06
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X ₈	0,64	0,56			
1. Lakásalap növekedése	— X ₉	0,86				
<i>Függő változó — Y_{pi} (1)</i>						
1. Lakásalap növekedése	— X ₉	0,75	0,68	0,61	0,64	
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X ₈		0,40	0,42	0,47	
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X ₄			0,32	0,29	
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	— X ₇				—0,24	
6. <i>Ha a változót bevonnánk a regressziós csoportba</i>						
7. Népesség száma 1960-ban	— X ₁	—0,13	—0,29	—0,22	—0,17	
5. Ipari kereseti index	— X ₂	0,55	0,22	0,06	0,05	
8. Minisztériumi irányítás alatt álló ipari vállalatok	— X ₃	0,21	—0,12	—0,21	—0,15	
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X ₄	0,51	0,29	0,32		
9. Természetes szaporodás	— X ₅	0,60	0,29	0,25	0,19	
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X ₆	0,09	0,13	0,11		
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	— X ₇	0,22	—0,12	—0,28	—0,24	
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X ₈	0,57	0,40			
1. Lakásalap növekedése	— X ₉	0,75				

5. tábla folytatása

A regressziós csoporthoz tartozó változó (2)		Első (3)	Második (4)	Harmadik (5)
		lépés (8)		
<i>Függő változó – Y_{po} (1)</i>				
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	– X_6	0,56	0,48	0,32
7. Népeesség száma 1960-ban	– X_1		–0,37	–0,32
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	– X_7			–0,21
<i>6. Ha a változót bevonnánk a regressziós csoportba</i>				
7. Népeesség száma 1960-ban	– X_1	–0,48	–0,37	
5. Ipari kereseti index	– X_2	–0,16	–0,17	–0,12
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok	– X_3	–0,56	–0,37	–0,17
6. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	– X_j	–0,04	–0,03	–0,10
9. Természetes szaporodás	– X_5	–0,19	–0,00	–0,03
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	– X_6	–0,56		
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	– X_7	–0,54	–0,28	–0,21
2. 100 lakásra jutó szobák száma	– X_8	–0,12	–0,03	–0,14
1. Lakásalap növekedése	– X_9	–0,22	–0,12	–0,13
<i>Függő változó – Y_u (1)</i>				
5. Ipari kereseti index	– X_2	0,57	0,52	0,38
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	– X_1		0,12	0,42
2. 100 lakásra jutó szobák száma	– X_8			0,24
<i>6. Ha a változót bevonnánk a regressziós csoportba</i>				
7. Népeesség száma 1960-ban	– X_1	–0,07	–0,15	–0,08
5. Ipari kereseti index	– X_2	0,57		
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok száma	– X_3	0,17	–0,03	0,01
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	– X_1	0,48	0,12	
9. Természetes szaporodás	– X_5	0,55	0,22	0,08
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	– X_6	0,00	0,06	0,07
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	– X_7	0,16	0,03	0,04
2. 100 lakásra jutó szobák száma	– X_8	0,48	0,25	0,24
1. Lakásalap növekedése	– X_9	0,53	0,20	0,05

5. tábla folytatása

A regressziós csoporthoz tartozó változók (2)	Első (3)	Máso-dik (4)	Harma-dik (5)	Negye-dik (6)	lépés (8)				
					Függő változó — Y_{10} (1)				
5. Ipari kereseti index	— X_2	-0,69	-0,58	-0,45	-0,46				
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok száma	— X_3		-0,51	-0,50	-0,37				
1. Lakásalap növekedése	— X_9			-0,27	-0,26				
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X_6								0,23
6. Ha a változót bevonnánk a regressziós csoporthoz									
7. Néesség száma 1960-ban	— X_1	-0,32	-0,41	-0,01	-0,03				
5. Ipari kereseti index	— X_2	-0,69							
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok száma	— X_3	-0,65	-0,51						
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X_4	-0,25	-0,01	-0,14	-0,05				
9. Természetes szaporodás	— X_5	-0,25	0,25	0,02	0,19				
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X_6	0,57	0,43	0,23	0,23				
10. Felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya	— X_7	-0,55	-0,50	-0,26	-0,21				
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X_8	-0,47	-0,13	-0,13	-0,09				
1. Lakásalap növekedése	— X_9	-0,58	-0,30	-0,27					
Függő változó — Y_{11} (1)									
9. Természetes szaporodás	— X_5	0,60	0,38	0,31	0,29				
1. Lakásalap növekedése	— X_9		0,34	0,42	0,36				
7. Néesség száma 1960-ban	— X_1			-0,34	-0,31				
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X_8				0,22				
6. Ha a változót bevonnánk a regressziós csoporthoz									
7. Néesség száma 1960-ban	— X_1	-0,29	-0,23	-0,34					
5. Ipari kereseti index	— X_2	0,42	0,10	-0,02	0,09				
8. Minisztériumi irányítás alatt álló iparvállalatok száma	— X_3	-0,02	0,02	-0,19	0,08				
4. Kiskereskedelmi forgalom növekedése	— X_4	0,43	0,23	0,16	0,12				
9. Természetes szaporodás	— X_5	0,60							
3. 100 keresőre jutó eltartottak száma	— X_6	0,11	-0,13	0,09	0,02				
10. Főiskolai végzettséggel rendelkezők aránya	— X_7	-0,01	0,07	-0,16	-0,06				
2. 100 lakásra jutó szobák száma	— X_8	0,43	0,31	0,23	0,22				
1. Lakásalap növekedése	— X_9	0,58	0,34						

Горизонтальная графа: (1) Зависимая переменная; (2) Переменная, принадлежащая к группе регрессии; (3) Первый; (4) Второй; (5) Третий; (6) Четвертый; (7) Пятый; (8) Шаг. Вертикальная графа: 1. Рост жилого фонда; 2. Число комнат на 100 квартир; 3. Число вкладенцев на 100 самостоятельных; 4. Рост розничного товарооборота; 5. Индекс зарплаток в промышленности; 6. В случае включения переменной в группу регрессии; 7. Численность населения в 1960 г.; 8. Промышленные предприятия под управлением министерств; 9. Естественный прирост; 10. Доля лиц с высшим образованием.

Heading: (1) Dependent variable; (2) Variable added to regression set; (3) First; (4) Second; (5) Third; (6) Fourth; (7) Fifth; (8) Step.

Lateral text: 1. Increase in dwelling stock; 2. Rooms per 100 dwellings; 3. Dependents per 100 workers; 4. Increase in retail sales; 5. Industrial earnings index; 6. If variable were added to regression set; 7. Population size 1960; 8. Ministerial industrial establishments; 9. Natural increase; 10. Per cent with higher education.

csolata miatt.⁶ Az X_9 és az X_2 (ipari kereseti index) között elég szoros korreláció ($r = 0,571$) van, úgyszintén az X_9 és az iparban alkalmazott népesség között ($r = 0,584$), amely nem szerepel független változóként. Ezt követően X_2 az Y_n -nel és az Y_{pi} -vel van szoros korrelációban ($r = 0,651$ és $0,554$). Az X_2 azonban egyik regressziós csoportban sem szerepel, mivel az X_9 -et használtuk mindkét modellben az első lépésnél, ami annyira csökkentette a függő változóknál az X_2 által okozott megmagyarázatlan változásokat, hogy a későbbi lépéseknél X_2 már nem a legfontosabb változó. Az ilyen statisztikai kapcsolat azonban nem világít rá arra, hogy az X_9 által mért lakásalapnövekedés mennyire determinálja a vándorlási különbözetet és a bevándorlást. Tudjuk, hogy a gazdasági tényezők kevésbé fogják vonzani a vándorlót, ha a lakásellátás nehéz vagy nem megoldható, de mégis okunk van feltételezni, hogy nem a lakáskérdés, hanem a gazdasági tényezők azok, amelyek döntő módon befolyásolják a vándorlást. Ezt bizonyítja azoknak az esete, akik állandó jellegű vándorlás után is hajlandók messze távolról bejárni munkahelyükre. Erre Budapest peremvárosaiból — új lakóhelyükről — a fővárosba munkába járók a legjobb példa. Mindebből az a következtetést vonhatjuk le, hogy míg a lakásalap növekedése a vándorlást egy bizonyos fokig befolyásolja, az Y_n -nel és az Y_{pi} -vel való szoros korrelációi legnagyobb részben a gazdasági élettel való kapcsolatainak tulajdonítható. Az Y_n és az Y_{pi} összefüggését a gazdasági tevékenységekkel alátámasztja az X_4 -gyel (a kiskereskedelmi forgalom változásaival) való statisztikailag jelentős és pozitív összefüggésük és az Y_n esetében az X_2 -vel (az ipari kereseti indexszel) való összefüggése.

A lakás minőségét az X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma) mutatja legjobban, amint ezt részleges korrelációs koefficienseinek a két regressziós modell harmadik és negyedik lépésénél tapasztalt növekedéséből is láthatjuk. A lakás minősége magyarázza meg az Y_n ($r_{Y_n, X_8}^2 = 0,348$) és az Y_{pi} ($r_{Y_{pi}, X_8}^2 = 0,240$) változásait nagy részben, amelyekkel pozitív kapcsolatban van. Ugyanakkor azonban a függő változókkal való kapcsolatainak interpretálása megint nem egyszerű a gazdasági tevékenységekkel való kapcsolatai folytán. Mindkét függő változóval fennálló kapcsolatai azonban azt a feltevést támasztják alá, hogy a bőséges lakásellátás, feltéve, hogy minden más tényező változatlan, inkább vonzzák, mint taszítják a népességet.

Az X_6 -os demográfiai változót (a 100 keresőre jutó eltartottak száma) a népesedési nyomásnak az életszínvonalra, a gazdasági lehetőségekre és a szociális juttatásokra való hatása mértékeként használtuk. Ez azonban csak az Y_n függő változójaként szignifikáns statisztikai értelemben, amivel negatív kapcsolatban áll ($r_{Y_n, X_6} = -0,37$), megerősítve azt a feltevést, hogy a népesedés „nyomása” inkább taszítja, mint vonzza a vándorlókat. Ha az X_6 -ot az Y_{pi} - függő változójaként használtuk volna a regressziós csoportban, ezeknek kapcsolata szintén fordított lett volna.

Az X_8 (a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya), csak az Y_{pi} függő változójaként jelentős, annak megmagyarázatlan változásait 2%-kal csökkentve a negyedik lépésnél. Az X_8 -at a városok társadalmi és kulturális mérőeszközeként használtuk, és az X_4 és X_9 változókat állandónak véve (ezáltal a gazdasági kapcsolatokat eltávolítva ebből a változóból) a

⁶ Az X_1 egyenes arányban változik a nehézipari ($r = 0,668$) és a gépipari ($r = 0,678$) munkavállalók cserélődésével 1960 és 1962 között.

parciális korrelációs koefficiens fordított kapcsolatot mutat az állandó jellegű bevándorlással ($r_{Y_{pi}8.49} = -0,25$). Az a feltételezés tehát, hogy a bevándorlási arány és a felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya nincs pozitív kapcsolatban egymással, nem lett alátámasztva. Azokon a településeken, ahol a bevándorlási arány a legmagasabb, mint pl. az új szocialista városokban, úgyszintén ott, ahol a bevándorlási arány a legalacsonyabb, mint pl. az alföldi városokban, a kulturális színvonal általában alacsony.

Így tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy bár a fent említett három változó, amelyek a városok szociális sajátosságait mérik, az Y_n és az Y_{pi} változásainak jelentős részét megmagyarázzák, mégis a vándorlási különbség arányát és az állandó jellegű odavándorlási arányt a városok között fennálló különböző gazdasági lehetőségek befolyásolják a legnagyobb mértékben. Ez a következtetés megegyezik azokkal a vándorlók által megadott vándorlási célokkal, amelyeket a Statisztikai Hivatal kimutat.

Állandó jellegű elvándorlási arány — Y_{po}

Az állandó jellegű elvándorlási arány változásainak statisztikai magyarázata nem a legkielégítőbb, mivel a változásoknak csak 43,4%-ára van magyarázat. A változók közötti kapcsolatok, amelyekre az analízis fényt vet, azonban hasznosaknak bizonyultak és így magyarázatuk lehetségessé vált. Bár az X_2 , X_3 és X_4 változókat a gazdasági tevékenységek közvetlen és az X_5 -at és X_6 -et ezeknek közvetett mérésére nem használtuk a regressziós csoportban, mindezek negatív viszonyban állnak Y_{po} -val. Mindez azt bizonyítja, hogy alacsony fokú gazdasági tevékenység és a lakásalap nem kielégítő alakulása taszítja a vándorlókat, amint azt az előzőekben is feltételeztük. Az X_6 (a 100 keresőre jutó eltartottak száma) és X_1 (a népesség száma) magyarázzák az Y_{po} változásainak 41,6%-át. Amint az 5. táblában közölt parciális korrelációs együtthatók mutatják, mindkét változó jelentősége egyforma ($r_{Y_{po}1.07} = -0,32$ és $r_{Y_{po}6.11} = 0,32$). Már az előzőekben kifejtettük, hogy az X_6 -ot a relatív népességnyomás mértékéül választva, ez utóbbi taszító erővel hat a vándorlókra. Ennek a tényezőnek pozitív kapcsolata Y_{po} -val alátámasztja ezt a feltevést. Ezzel ellentétben X_1 fordított kapcsolatban van Y_{po} -val, de feltéve, hogy a népesség száma a településben levő lehetőségeket tükrözi, ez a negatív kapcsolat érthetővé válik. A tervező szervezet azonban Magyarországon gondolkozásra készítheti az a konklúzió, hogy minél kisebb egy település népességszáma, annál nagyobb arányú a népesség előzőnlése onnan.

A felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség aránya (X_7) szintén negatív kapcsolatban van Y_{po} -val. Azok a települések, amelyeknek kisebb gazdasági lehetőségei vannak, nem vonzzák a diplomásokat, és nem is tudják őket megtartani. Az X_7 nyilvánvalóan részben hozzájárul a diplomások elvándorlásához. Mi több, az X_7 nyilvánvalóan hozzájárul azoknak a településeknek taszító erejéhez, ahol magas az eltartottak aránya és az X_7 használata a regressziós csoportban nagymértékben csökkenti az X_6 -nak az Y_{po} -val való parciális korrelációját ($r_{Y_{po}6.1} = 0,49$, $r_{Y_{po}6.17} = 0,32$). Így a feltételezett fordított kapcsolat az iskolázottsági fok és az elvándorlás között bizonyítottan tekinthető.

Az aránylag kevésbé megmagyarázott állandó jellegű elvándorlási

modell különösnek tűnik a jobban megmagyarázott bevándorlási és vándorlási különözeti modellekkel összehasonlítva. Mivel az elvándorlók ugyanakkor odavándorlók is, feltételezhető, hogy a vándorlók számára mind a származási hely, mint a letelepedési hely egyforma fontossággal bír (az egyik hely vonzereje és a másik tasztító ereje), és így egyenlő statisztikai magyarázatot kellene mindkét helyre találni. A magyarázati lehetőségek aránylag nagy eltérése azt mutatja, hogy az eredő és a cél települések nem egyformán fontosak. Minthogy a bevándorlási modell magyarázata eredményesebb volt, feltételezzük, hogy a vándorlók számára az a település, ahová bevándorolni igyekeznek, nagyobb jelentőségű, mint az a hely, ahonnan elvándorolnak, és így a vándormozgalmat inkább a cél vonzóereje, mintsem a származási hely tasztító ereje determinálja. Ez utóbbi inkább passzív szerepet játszik. Ezt a feltevést bizonyítani is tudjuk. Az állandó jellegű elvándorlások változási skálája jóval szűkebb (17—41‰; az értékeknek több mint a fele a 20 és 30‰; 1960—1964 közötti átlagértékek), mint a bevándorlásoké (18—91‰; 1960—1964 közötti átlagértékek). Nagyon különböző társadalmi és gazdasági jellegű helyekre vonatkozó elvándorlási arányok azt mutatják, hogy a származási helyek az elvándorlók számára passzív „népességraktárak”, amelyekből az elvándorlást a másik, a kívánatosabb település sajátosságai határozzák meg. Szűk keretek között ezeknek a sajátosságoknak az összege a származási helyen állandóként hat, ami aránylag egyenletes elvándorlást eredményez mindenünnen.

Ideiglenes jellegű odavándorlási arány — Y_{ti}

Sokkal eredménytelenebb statisztikai magyarázatot találni az ideiglenes odavándorlásra, mint az állandó bevándorlásra (4. tábla). Az Y_{ti} függő változó használatával, az X_2 (az ipari kereseti index) a regressziós modell első lépésénél kerül felhasználásra és a változások 32‰-át magyarázza meg. Ezt követi az X_4 (a kiskereskedelmi forgalom növekedése) és az X_8 (a 100 lakásra jutó szobák száma), amelyek az Y_{ti} változásainak magyarázatát 47,7‰-ra növelik.

A modell azt mutatja, hogy az ideiglenes vándorlók olyan helyekre vándorolnak, ahol a kereseti lehetőségek és az életszínvonal magas, ahogy az X_4 is mutatja. E két tényező közül a jó kereseti lehetőségek a fontosabbak, amint azt a parciális korrelációs koefficiensek is mutatják ($r_{Y_{ti}, X_4} = 0,52$ és $r_{Y_{ti}, X_2} = 0,42$) (5. tábla). Az ideiglenes vándorlók általában nem igen költöznek olyan településekre, amelyekben kevés számú lakás áll rendelkezésre. Az X_8 használata a regressziós csoportban az X_2 és az Y_{ti} parciális korrelációjának csökkenését okozza ($r_{X_2, X_8} = 0,37$) az X_2 és az X_8 közötti korreláció miatt. A 100 lakásra jutó szobák száma így egy bizonyos fokig tükrözi az ipari keresetek szintjét. Mindhárom változó pozitív kapcsolatban áll Y_{ti} -vel és magyarázatuk aránylag egyszerű. Az ideiglenes vándorlások gazdasági okaira vet ez a modell fényt, ami megegyezik az ideiglenes vándorlók által adott vándorlási céllal (demográfiai évkönyv), és azt mutatja, hogy a vándorlók leginkább állásváltoztatás vagy munkahelyhez közelebb költözés miatt vándorolnak.

A statisztikai magyarázatok ebben az esetben azonban nem kielégítők. Feltehető, hogy az ideiglenes vándormozgalmat nem ugyanolyan előkészület

és meggondolás előzi meg, mint az állandó jellegű vándormozgalmat. A lakóhely-változtatás ez esetben nem végleges, mivel az előző lakóhely megmarad állandó lakóhelynek. Továbbá az ideiglenes vándorlóknak nagy része a 18 és 25 évesek között található, amely korcsoport a népességnek legmobilibb része. Ebben az esetben inkább egy valószínűségi, mint egy determinisztikus modell használata ad kielégítőbb statisztikai leírást.⁷

Ideiglenes elvándorlási arány — Y_{t_0}

Amint azt fent említettük, az állandó jellegű elvándorlásban a származási hely viszonylag passzív szerepet játszik. Ezzel szemben az ideiglenes elvándorlást a modell jobban megmagyarázza (a változások 66%-a megoldott) és ezt a származási hely befolyásolja. Az Y_{t_0} negatív kapcsolatban áll az ipari keresetek mutatójával (X_2), amely az első regressziós lépésnél a függő változó 47,6%-os változásait magyarázza meg. Negatív kapcsolatban van még X_3 -mal (a miniszteriumi irányítás alatt álló ipari vállalatok száma) és X_9 -cel (lakásalap növekedése). Ugyanakkor viszont pozitív kapcsolatban van X_6 -tal (a 100 keresőre jutó eltartottak száma), amely a népesedési nyomás mértéke. Az ideiglenes elvándorlás tehát azokról a helyekről a legnagyobb, ahol az ipari keresetek a legalacsonyabbak és, ahol a dolgozóknak kis százaléka van az iparban foglalkoztatva. Az ideiglenes elvándorlást a szűkös gazdasági és családi körülmények (X_6) szintén elősegítik.

Az ideiglenes vándormozgalmat két modellje közötti magyarázatok különbsége még több figyelmet igényel. Az ideiglenes odavándorlási modell alacsony fokú magyarázati lehetősége az állandó jellegű elvándorlástól eltérően nem okolható a letelepedési hely passzív hatásával a vándorlásra. Azt, hogy ez így van, a tényleges ideiglenes bevándorlási arányok tág határai (5-től 75%) igazolják. Számos vándorlási célra csak következtetni tudunk és ebből származik a valószínűségi jelleg. Ehhez még hozzájárul, hogy az ideiglenes vándormozgalmat olyan tényezők segítik elő, amelyek munkaerőt igényelnek (mint például nagyméretű építkezések), s amelyeknek hatása elvész a több-tényezős vizsgálatban. Ezzel szemben az eredő hely taszító hatása elég hosszú periódus alatt állandónak tekinthető. Így ennek a kedvezőtlen tényezőnek a taszító ereje az, ami az ideiglenes vándorlást előidézi, ami megmagyarázza az ideiglenes elvándorlási modell jobb illeszkedését.

Az összes állandó jellegű vándormozgalmak aránya — Y_{II}

Az állandó jellegű vándorlási aktivitás jelentősen összefügg az állandó odavándorlással ($r = 0,932$). Ennek és az állandó elvándorlással való alacsony korrelációjának figyelembevételével ($r = 0,503$) feltételezhetjük az állandó jellegű vándormozgalmat azokkal a tényezőkkel való elsődleges kapcsolatot, amelyek vonzzák a vándorlókat. Ezt bizonyítja az Y_{II} pozitív korrelációja az X_2 -vel (ipari kereseti index) és az X_4 -gyel (kiskereskedelmi forgalom növekedése) a nulla korrelációjú matrixban.

A lépcsős regressziós modell azonban komplikáltabb kapcsolatot tár fel

⁷ Az egészségügyi okokra visszavezethető ideiglenes magas fokú bevándorlás Hajdúszoboszlóra részben megmagyarázza a modellt nem kielégítő eredményeit. Ennek a városnak általános gazdasági és társadalmi jellege sokkal alacsonyabb fokú bevándorlást magyaráz meg.

az Y_{it} és a független változók között. Az első regressziós lépésnél X_5 (természetes szaporodás) a legkiemelkedőbb változó, amely az Y_{it} változásainak 36%-át magyarázza meg. Az X_9 (lakásalap növekedése) és az X_1 (népességszám) a második és harmadik lépésnél kerülnek felhasználásra, és a megmagyarázott változások százalékát 50-re emelik. Az X_9 és az X_5 pozitív kapcsolatban vannak Y_{it} -vel. Az X_1 negatív kapcsolatban áll vele. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az aránylag magas zérusrendű korrelációt az Y_{it} és a természetes szaporodás között az X_5 , X_9 és az X_1 multikollineáris kapcsolata okozza Y_{it} -vel. Következésképpen, a harmadik lépésnél a lakásalap növekedése (X_9) az, ami az Y_{it} változásait legnagyobb részt megmagyarázza ($r_{Y_{it}, X_9} = 0,42$), amit az X_1 követ ($r_{Y_{it}, X_1} = -0,34$). Az Y_{it} és az X_5 parciális korrelációja $r_{Y_{it}, X_5} = 0,67$ -ről $r_{Y_{it}, X_5} = 0,30$ -ra esik a harmadik lépésnél (l. 5. tábla). Az Y_{it} és az X_1 közötti parciális korrelációt az X_8 (100 lakásra jutó lakószobák száma) még tovább csökkenti.

Az Y_{it} statisztikai magyarázata tehát azoknak a változóknak a kombinációjában található, amelyek a vándorlókat leginkább vonzzák (X_9 , a lakásalap növekedése) és amelyek azokat leginkább taszítják (X_1 , népességszám).

Ez a magyarázat annyiban elfogadható, amennyiben az Y_{it} állandó jellegű oda- és elvándorlókból van felépítve. Ha az Y_{po} -val és Y_{pi} -vel kapcsolatban álló tényezőket tekintjük, akkor azt találjuk, hogy az Y_{it} bár közvetve, de meg van magyarázva az előzőekben. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az állandó jellegű vándormozgalom azokról a településekről a leggyakoribb, ahol kevés a munka és egyéb lehetőség, és ahol a vándormozgalmat jelentős elvándorlás okozza azon települések felé, amelyek vonzóerővel hatnak a vándorlókra, amely helyek azután természetszerűleg magas bevándorlási aránnyal rendelkeznek. Van egy olyan további feltevés is, hogy az állandó jellegű vándormozgalom a népesség számának inverz függvénye.

A lépcsős regressziós modell által bizonyított hipotézist a 6. táblában foglaltuk össze.

6. A függő és független változók közötti kapcsolatok összefoglalása

Положение связи между зависимыми и независимыми переменными

A Summary of the Relations between the Dependent and Independent Variables

	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9
Y_n	P	Pozitív	P	Pozitív	P	Negatív	P	Pozitív	Pozitív
Y_{pi}	N	P	N	Pozitív	P	P	Negatív	Pozitív	Pozitív
Y_{po}	Negatív	N	N	N	N	Pozitív	Negatív	N	N
Y_{ti}	N	Pozitív	P	Pozitív	P	P	P	Pozitív	P
Y_{to}	N	Negatív	Negatív	N	P	Pozitív	N	N	Negatív
Y_{it}	Negatív	P	P	P	Pozitív	P	N	Pozitív	Pozitív

7. A MARADÉKOK ELOSZLÁSA

A 289—292. oldalak közötti regresszióegyenletek a magyar városi vándorlás térbeli felépítésének általános leírása. A független változók megfelelő értékei behelyettesíthetők az egyenletekbe és ezzel az egyes városi településekre vonatkozó Y -ok megoldottakká válnak. A regressziós modelleknek a városi vándorlás folyamatait leíró pontossága attól függ, hogy a regressziószintek

7. A regresszió maradékai — vándorlási különbözet
 Остатки регрессии — миграционная разница
 Residus after Regression — Migration Balance

	Y	Y _c	Y-Y _c	Y-Y _c S _{Yc}	Y-Y _c Y
Kazincbarcika	60,32	50,47	9,85	1,93	0,16
Oroszlány	43,49	34,07	9,42	1,84	0,22
Kiskunhalas	8,22	- 0,10	8,32	1,63	1,01
Baja	14,10	5,84	8,26	1,62	0,59
Kaposvár	22,29	14,53	7,76	1,52	0,35
Esztergom	12,94	5,52	7,42	1,45	0,57
Szentendre	13,94	7,87	6,06	1,19	0,44
Debrecen	14,14	8,17	5,96	1,17	0,42
Nyíregyháza	9,39	3,79	5,60	1,10	0,60
Dunaújváros	45,85	40,66	5,19	1,02	0,11
Orosháza	2,24	- 2,53	4,78	0,94	2,13
Sátoraljaújhely	3,26	- 1,26	4,52	0,88	1,39
Nagykőrös	0,35	- 3,97	4,31	0,84	12,31
Gyula	6,40	2,20	4,20	0,82	0,66
Keszthely	12,08	8,01	4,08	0,80	0,34
Szécsény	2,84	- 1,03	3,87	0,76	1,36
Pécs	25,88	22,06	3,82	0,75	0,15
Cegléd	1,19	- 4,53	3,34	0,65	- 2,81
Kiskunfélegyháza	- 2,18	- 4,41	2,21	0,43	- 1,02
Tata	13,37	11,49	1,88	0,37	0,14
Kisújszállás	- 7,98	- 9,46	1,47	0,29	- 0,18
Szeged	18,34	17,06	1,28	0,25	0,07
Makó	0,40	- 1,55	1,14	0,22	- 2,85
Várpalota	15,51	14,46	1,04	0,20	0,07
Pápa	11,59	10,71	0,89	0,17	0,08
Csongrád	- 4,51	- 5,19	0,67	0,13	- 0,15
Tatabánya	15,99	15,68	0,31	0,06	0,02
	Y	Y _c	Y-Y _c	Y-Y _c S _{Yc}	Y-Y _c Y
Szekszárd	15,54	15,41	0,13	0,02	0,01
Túrkeve	-17,72	-17,85	0,13	0,02	- 0,01
Mohács	4,17	4,20	-0,03	-0,00	- 0,01
Zalaegerszeg	26,24	26,39	-0,15	-0,03	0,01
Kecskemét	9,22	9,39	-0,17	-0,03	0,02
Mezőtúr	-10,87	-10,69	-0,18	-0,04	0,02
Ajka	30,26	30,61	-0,35	-0,07	- 0,01
Mosonmagyaróvár	13,28	13,88	-0,60	-0,11	- 0,05
Gyöngyös	9,02	9,77	-0,75	-0,15	- 0,08
Szombathely	13,31	14,11	-0,80	-0,16	- 0,06
Karcag	- 9,67	- 8,33	-1,34	-0,26	0,14
Hódmezővásárhely	- 2,83	- 1,39	-1,44	-0,28	0,51
Szolnok	18,71	20,67	-1,96	-0,38	- 0,10
Székesfehérvár	19,12	21,10	-1,98	-0,39	- 0,10
Balassagyarmat	2,00	3,86	-1,85	-0,36	- 0,93
Kőszeg	2,63	4,53	-1,90	-0,37	- 0,72
Hajdúszoboszló	- 1,97	0,88	-2,85	-0,56	1,45
Jászberény	- 2,83	0,14	-2,98	-0,58	1,06
Eger	10,71	13,77	-3,06	-0,60	- 0,29
Ózd	13,80	17,04	-3,24	-0,63	- 0,23
Békéscsaba	6,98	10,30	-3,32	-0,65	- 0,48

7. tábla folytatása

Hajdúböszörmény	— 9,92	— 6,43	— 3,48	— 0,68	0,38
Vác	15,44	19,26	— 3,82	— 0,75	— 0,25
Miskolc	15,47	19,69	— 4,22	— 0,83	— 0,27
Kalocsa	11,57	16,17	— 4,60	— 0,90	— 0,40
Hatvan	6,41	11,91	— 5,50	— 1,08	— 0,86
Győr	13,50	19,00	— 5,50	— 1,08	— 0,41
Salgótarján	8,92	15,17	— 6,25	— 1,22	— 0,70
Nagykanizsa	7,56	14,08	— 6,51	— 1,27	— 0,86
Hajdúnánás	— 14,59	— 7,65	— 6,94	— 1,36	0,48
Törökszentmiklós	— 16,30	— 0,68	— 6,98	— 1,37	0,43
Veszprém	17,33	24,66	— 7,33	— 1,43	— 0,42
Sopron	5,08	13,97	— 8,89	— 1,74	— 1,75
Komárom	12,52	21,94	— 9,42	— 1,84	— 0,75
Komló	8,66	18,25	— 9,59	— 1,88	— 1,11

mennyire közelítik meg a valódi vándorlási értékek eloszlását. A regressziós modelleknek az észlelt eloszlásokhoz való közelítését már az előző fejezetben is tárgyaltuk, vagyis a különböző Y -ok eloszlásában a regressziós modellek (R^2) által megmagyarázott összváltozását és az átlagos hibák becslését, ez utóbbi az Y_c és az Y közötti különbség lévén. Bár a fenti számítások jelentőségek, ezek mégsem mutatják ki, hogy egyes városi települések megfigyelt és kiszámított vándorlási értékei mennyire térnek el egymástól, vagyis mekkora a regresszió utáni maradék. Ennek az elemzésnek sajátossága, hogy a regresszió utáni maradék valamely városi központra vonatkozóan a vándorlási arány nagyságának azt a részét képviseli, amely független a vándorlás és azon független tényezők közötti általános kapcsolatokról, amelyeket a vizsgálatunkban használtunk.

Egyes városok maradéka sokkal nagyobb lesz, mint az átlagé, míg mások kiszámított értékei megközelítik a megfigyelt értékeket. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a maradékértékek eloszlásában van-e valamilyen felismerhető rendszeresség. Pl. feltételezhető, hogy a nagy maradékkal rendelkező városok az ország bizonyos részében sűrűsödnek össze, vagy hogy egy bizonyos várostípusban találhatók stb. Ha ilyen vagy hasonló rendszerességet észlelünk, akkor ezek hasznosak lehetnek további hipotézisek felépítésében, amennyiben megjavítják a regressziós modellek illeszkedését és megkönnyítik magyarázatukat.

A maradékokat úgy mérjük, hogy levonjuk a megfigyelt értékből az Y várható vagy kiszámított értékét ($Y - Y_c$). A maradék negatív előjelű ott, ahol a regressziós egyenlet túlbecsüli az Y értéket. Számításainkban általában a standardizált maradékot használtuk ($Y - Y_c$) S_{Y_c} , amelynek az eloszlása ugyanolyan, mint az $Y_c - Y$ értékeké, de ugyanakkor lehetővé teszi a nagy- és kisméretű maradékok objektív definícióját. Normalizált adatok alkalmazásakor S_{Y_c} -nek statisztikai tulajdonságai hasonlóak a normál gyakoriságú eloszlás standard eltéréséhez. Megközelítően a standardizált maradékok 32%-ának nagyobbak vagy kisebbek az értékei az S_{Y_c} -nél. Ezenkívül, az $(Y - Y_c) S_{Y_c}$ típusú maradékok csak nagyon ritkán rendelkeznek nagyobb értékekkel, mint S_{Y_c} . Ezeket a sajátosságokat figyelembe véve, azokat a standardizált maradékértékeket, amelyek nagyobbak, mint $\pm S_{Y_c}$ nagy maradékoknak tekintjük.

Értelmezés céljából azon városi központokat hangsúlyozzuk ki, amelyek

a túlbecslés és alábecslés határain mozognak, vagyis amelyeknek maradékértékei nagyobbak S_{Y_c} -nél; a vándorlási különbözet összes maradékát (első egyenlet), a 7. táblában találjuk. Az Y -on, Y_c -n és minden település standardizált maradékán kívül még két további maradék mértéket mutatunk itt be, nevezetesen az alapvető maradékot ($Y - Y_c$) és a relatív maradékot $Y - Y_c / Y$, ez utóbbi a becslült megfigyelt értékek nagyságbeli különbségét méri. Míg az $Y - Y_c$ és az $Y - Y_c / S_{Y_c}$ maradékok eloszlása egyforma, az $Y - Y_c / Y$ maradékok eloszlása lényegesen eltérő előjelben és nagyságrendi besorolásban.

A vándorlási különbözeti maradékok eloszlása nehezen magyarázható. Nem csoportosulnak sem városi településközpontok, sem várostípusok szerint. Pl. a három új szocialista város, Kazincbarcika, Oroszlány, és Dunaújváros számított értékei alábecslések, míg Komló és Ajka értékei túlbecslések. Hasonlóan a megyei jogú városok sem egységesek a maradékértékek szerint. Az alföldi városközpontok maradékai szintén nem egyformák, bár a városok társadalmi-gazdasági felépítése hasonló. Orosháza, Nagykovács, Gyula, Kiskunhalas, Nyíregyháza értékei alábecslések. A vándorlási különbözeti maradékok rendszertelen eloszlása azt mutatja, hogy nincs olyan általános tényező, amelynek bevezetésével a regressziós modell jobb illeszkedését elő tudnánk mozdítani. A maradékok eloszlását minden hely olyan sajátosságainak megfelelően kell interpretálni, amelyek elsősorban befolyásolják a vándorlókát.

Azok a városi települések, amelyeknek különböző vándorlási arányai vagy nagymértékben alá, vagy túl lettek becsülve a regressziós egyenletekben, a 8. táblában található. A vándorlási különbözethez hasonlóan, a maradékok nincsenek rendszeresen elosztva sem térbeli elhelyezkedés, sem települési típus szerint. Valamilyen rendszer azonban mégis felfedezhető azon települések között, ahol a vándorlási különbözet nagymértékben alá lett becsülve, amennyiben ezek ugyanazok a települések, ahol a bevándorlás és az összvándorlás szintén alá lett becsülve és megfordítva.

Oroszlány és Dunaújváros esetében például az előbb említett mindhárom arány alá lett becsülve a regressziós egyenletekben, és nyilvánvaló, hogy a gazdasági lehetőségek gyors növekedése egyik helyen sincs teljes mértékben képviselve a független változók által. Szentendre esetében a bevándorlás az elvándorlás, az össz- (teljes) vándorlás és a vándorlási különbözet mind nagymértékben alábecslések; itt a Budapesthez való közelség, olyan változó a döntő, amely nem szerepel az elemzésben. Szentendre a fővárostól nincs messze és azoknak, akik ingázni akarnak, megfelelő lakást ad, tehát saját gazdasági és társadalmi jellemzői a főváros közelségében levő volta mellett eltörpülnek. Ugyanakkor viszont az elvándorlás alábecslése azt mutatja, hogy Budapest roppant nagy vonzóerővel hat Szentendrére. Hasonló kapcsolatot áll fenn mind vándorlási különbözete, mint bevándorlása és teljes vándorlása tekintetében alábecsült Esztergom és Dorog között, amely utóbbi a környék ipari tömörülésének központja. Dorog szolgáltatja az ipari munkalehetőséget, míg Esztergom a lakóhelyet (*Lettrich*, 1956), tehát az utóbbi hely társadalmi-gazdasági sajátosságai egymagukban megint a vándorlás alábecslését eredményezik.

További olyan helyek, amelyek a vándorlási különbözet, oda- és elvándorlási alábecslések peremén helyezkednek el: Debrecen, Kaposvár és Kiskunhalas.

Hasonló rendellenességek mutatkoznak a túlbecslések végleteinél is. Északnyugat-Dunántúl alacsony vándorlási intenzitással rendelkező terület, de mégis túlbecslések jelentkeznek Sopron, Kőszeg és Győr esetében. Az ország többi részével összehasonlítva e települések társadalmi-gazdasági sajátosságai a megfigyeltnél nagyobb vándorlási reakciót kellene keltsenek. Ezen a vidéken tehát a maradékértékek területi sajátosságokra utalnak. Nagykanizsa és Hajdúszoboszló értékei három esetben lettek túlbecsülve.

8. Nagy maradékok eloszlása — $\pm S_{Yc}$

Распределение больших остатков — $\pm S_{Yc}$

Distribution of Large Residuals — $\pm S_{Yc}$

Y_n — vándorlási különbözet (1)		Y_{pi} — állandó jellegű odavándorlás (2)	
Kazincbarcika	1,93	Oroszlány	2,91
Oroszlány	1,84	Szentendre	2,35
Kiskunhalas	1,63	Dunaújváros	2,33
Baja	1,62	Kaposvár	1,63
Kaposvár	1,52	Esztergom	1,55
Esztergom	1,45	Debrecen	1,41
Szentendre	1,19	Kiskunhalas	1,27
Debrecen	1,17	Tata	1,22
Nyíregyháza	1,10	Mezőtúr	1,13
Dunaújváros	1,02	Orosháza	1,02
Komló	-1,88	Sopron	2,09
Komárom	-1,84	Nagykanizsa	1,66
Sopron	-1,74	Kőszeg	1,59
Veszprém	-1,43	Hajdúszoboszló	1,37
Törökszentmiklós	-1,37	Jászberény	1,28
Hajdúnánás	-1,36	Győr	1,14
Nagykanizsa	-1,27	Hatvan	1,11
Salgótarján	-1,22	Komló	1,04
Győr	-1,08	Szombathely	1,01
Hatvan	-1,08		
Y_{po} — állandó jellegű elvándorlás (3)		Y_{it} — teljes vándormozgalom (4)	
Szentendre	2,59	Szentendre	2,18
Kalocsa	2,29	Oroszlány	1,93
Túrkeve	1,83	Kaposvár	1,74
Kaposvár	1,81	Dunaújváros	1,68
Mezőtúr	1,52	Mezőtúr	1,38
Pápa	1,52	Debrecen	1,37
Komló	1,40	Kiskunhalas	1,20
Veszprém	1,33	Túrkeve	1,12
Kiskunhalas	1,12	Esztergom	1,00
Szolnok	1,01		
Kőszeg	-2,69	Kőszeg	-2,41
Szombathely	-1,87	Sopron	-1,84
Ajka	-1,66	Szombathely	-1,40
Nagykőrös	-1,50	Ajka	-1,29
Mosonmagyaróvár	-1,41	Nagykanizsa	-1,28
Balassagyarmat	-1,20	Mosonmagyaróvár	-1,16
Sopron	-1,11	Hajdúszoboszló	-1,16
Jászberény	-1,07	Győr	-1,12
Hajdúszoboszló	-1,01	Jászberény	-1,07

Горизонтальная графа: (1) миграционная разница; (2) миграция постоянного характера; (3) эмиграция постоянного характера; (4) полное миграционное движение.

Heading: (1) Migration balance; (2) permanent in migration; (3) out-migration permanent; (4) total migration.

Komló érdekes eset, amennyiben az egyetlen olyan város, amely mind az alábecslés, mind a túlbecslés szélsőségeit tapasztalja. Az elvándorlás itt alá van becslve, míg a vándorlási különbözet és a bevándorlás túl vannak becslve. Ez új szocialista város és az elvándorlás alábecslése ezzel a ténnyel meg is egyezik, de a bevándorlás túlbecslése teljesen ellentétes. Komló szénbányászati központ, az eltéréseket részben Pécshez való közelsége magyarázza.

A maradék csoportok eloszlása egymagában nem alkot összefüggő rendszert. Következésképpen nem vezetünk be új tényezőket, a regressziós egyenlet megjavítása céljából és a vándorlásnak a becsült értéktől való eltérését a véletlennel magyarázzuk. Ez nem azt jelenti, hogy az egyes városok maradékaik megmagyarázhatatlanok. Sok magyarázható közülük, amint arra az előzőkben tettünk is néhány kísérletet.

IRODALOM

- Dr. Acsádi György: A népesség belső vándorlása. *Statisztikai Szemle*. 1956. évi 5. sz. 451—462. p.
 Dr. Acsádi György: A vándorlás és a regionális tervezés néhány kérdése. *Demográfia*. 1960. évi 3—4. sz. 390—423. p.
 Anderson, T. R.: Intermetropolitan migration: a correlation analysis. *American Journal of Sociology*. 1956. 459—462. p.
 Catell, R. B.: Factor analysis: an introduction to essentials. *Biometrics*, 21, 190—215, 405—435. p.
 Ferber, R.—Verdoorn, O. J.: Research methods in business and economics. 64—65, Macmillan, New York, 1962.
 Goddard, J.: Multivariate analysis of office location patterns in the city centre: an London example. *Regional Studies*. 1968. 69—85. p.
 Goodrich, Carter és szerzőtársai: Migration and economic opportunity. University of Philadelphia Press. 1936.
 Hamilton, C. H.: Population pressure and other factors affecting net rural-urban migration. *Social Forces*. 1951. 201—215. p.
 Harman, H. H.: Modern factor analysis. University of Chicago Press. 1960.
 Heide, H.: Migration models and their significance for population forecasts. *Milbank Memorial Fund Quarterly*. 1963. 56—76. p.
 Kaiser, H. F.: The varimax criterion for analytic rotation in factor analysis. *Psychometrika*. 1958. 413—420. p.
 Kariel, H. G.: Selected factors areally associated with population growth due to net migration. Annals of the Association of American Geographers. 1963. 210—223. p.
 Magyarország népesedése. (Statisztikai Időszaki Közlemények. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.) c. 1960—1964. évi kötetek belföldi vándorlásokkal foglalkozó fejezetei.
 Lawley, D. N.—Maxwell, A. E.: Factor analysis as a statistical method. Butterworths, London. 1963. 45—54. p.
 Lettrich Edit: Esztergom a dorogi iparvidékek városa. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1965.
 Lovgren, E.: The geographical mobility of labour: a study of migrations. *Geografiska Annaler*. 1963. 344—393. p.
 Lowry, I. S.: Migration and metropolitan growth: two analytical models. San Francisco. 1966.
 Markos György: Magyarország gazdasági földrajza. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1962.
 Olsson, G.: Distance and human interaction: a migration study. *Geografiska Annaler*. 1965. 47. köt. B. sorozat. 1. szám.
 Rogers, A.: A regression analysis of interregional migration in California. *Rev. Econ. Statist.* 1967. 49, 262—267. p.
 Sárjfalvi Béla: A mezőgazdasági népesség csökkenése Magyarországon. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1965.
 Stewart, J. Q.: The development of social physics. *American Journal of Physics*. 1960. 239—253. p.
 Dr. Szabady Egon: Bevezetés a demográfiába. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1963.
 Tarver, J. D.: Predicting migration. *Social Forces*. 1961. 207—213. p.
 Zips, G. K.: The P_1 P_2/D hypothesis: on the intercity movement of persons. *American Sociological Review*. 1946. 846—867. p.

АНАЛИЗ С РЯДОМ ПЕРЕМЕННЫХ СТАТИСТИКИ МИГРАЦИИ ГОРОДОВ ВЕНГРИИ

Резюме

Автор применяет анализ ступенчатой регрессии для статистического объяснения особенностей миграции городов Венгрии. Связи между миграцией и независимыми переменными выражаются в виде уравнений регрес-

сни. Наиболее успешной моделью является та модель, в которой миграционная разница приводится в качестве зависимой переменной, объясняющей больше 80% вариации миграционной разницы. С другой стороны, не удалось удовлетворительно объяснить эмиграцию постоянного характера. Автор выражает предположение, согласно которому место происхождения играет пассивную роль. Уровни объяснения дают основу для надежды и совпадают с уровнями, найденными другими исследователями в других странах. Применение параметра расстояния в моделях эмиграции и иммиграции привело бы к улучшению приспособления моделей, как это доказано первыми опытами с помощью модели гравитации, превращенной для этой цели параметр объяснил 98% всех процессов миграции между Будапештом и городами комитатского значения.

A MULTIVARIATE ANALYSIS OF THE INTERNAL MIGRATORY CHARACTERISTICS OF THE TOWNS OF HUNGARY

Summary

Stepwise regression analysis is used to provide a statistical explanation of the migration characteristics of the towns of Hungary. The functional relationships between the independent variables and migration are expressed as regression equations. The most successful model is that using net migration as dependent variable, which explains over 80% of the variance in net migration. In contrast, permanent out-migration is very poorly accounted for and it is suggested that place of origin plays a passive role. The levels of explanation are encouraging and are comparable with those found by other scientists for other countries. The inclusion of a distance parameter in the models of in- and out-migration could well improve their fit, and preliminary experimentation with a modified gravity model for this end has yielded promising results — 98% of the variance in place to place migration between Budapest and the provincial towns accounted for.

ADATOK A TERMÉKENYSÉG ALAKULÁSÁNAK VÁROS ÉS VIDÉK KÖZÖTTI KÜLÖNBΣÉGEIRŐL

DR. THIRING LAJOS

1. A *Demográfia* II. évfolyamának 1. számában összefoglaló képet törekedtünk adni a házassági termékenység (gyermekszám) Magyarországon való alakulásának néhány alapvető vonásáról és jellegzetességéről.¹ Az idevágó korábbi fejtegetéseink anyagát továbbvezető és egyben kiegészítő dolgozatunkat ugyancsak a *Demográfia* hasábjain több más — főként az újabb eredményeket felsorakoztató és elemző — tanulmány követte.²

Említett cikkünk az 1930. és 1949. évi népszámlálás házassági termékenységi feldolgozásainak csupán egyes — igaz, hogy legjelentősebb — részleteivel (életkor és házasságtartam; társadalmi-gazdasági vonatkozások) foglalkozott egy hasonló szemszögű — a születési sorrendet rögzítő — népmozgalmi statisztikai adatsoportosítás eredményeinek taglalásával párhuzamosan. A rendelkezésre álló bő száanyag további szempontokból való részletezésére azonban nem tért ki; többek között a térbeli tekintetben (területi egységek, településkategóriák szerint) mutatkozó eltérések kérdését sem érintette.

Időközben egy külföldön közreadott kongresszusi adalékban a hazai adatok alapján az utóbbi kérdéskör egyik fontos oldalának, a város és vidék közti termékenységi különbségnek a jellemzését is megkíséreltük.³ Mostani közleményünk ugyanezt az adatanyagot lényegesebben — mindenekelőtt az újabbban hozzáférhetővé vált számsorokkal — kibővítve mutatja be.

2. Népszámlálásaink és népmozgalmi statisztikai adatgyűjtéseink a város és vidék közti termékenységi eltérések megvilágítására tulajdonképpen

¹ Vizsgálódások a termékenység alakulásának foglalkozási, társadalmi-gazdasági jellegzetességeiről. *Demográfia*, 1959. évi 1. sz. 54—73. p. Hasonló összefoglaló volt a Gini-emlékkönyvben (Róma, 1958. II. köt. 213—235. p.) „Données hongroises sur les rapports sociaux et professionnels de l'état et des fluctuations de la fécondité et du rang des naissances” és a Burkhardt-jubileumra kiadott ünnepi kötetben (Lipsee, 1963. 403—419. p.) „Bevölkerungstatistische Beiträge zur Frage der unterschiedlichen Fruchtbarkeit nach sozialen und sozialökonomischen Schichten” címen közölt dolgozatunk is.

² 1. főleg: Dr. Klínger András: A társadalmi rétegenként differenciált termékenység alakulása Magyarországon. (*Demográfia*, 1961. évi 4. sz.); Dr. Klínger András — Dr. Szabady Égon: A népesség összetételének alakulása az 1963. január 1-i mikrocenzus adatai alapján. (*Demográfia*, 1964. évi 1. sz.); Dr. Klínger András: A differenciális termékenység újabb alakulása. (*Demográfia*, 1964. évi 3—4. sz.).

³ L. Unterschiede zwischen der städtischen und ländlichen Fruchtbarkeit (Kinderzahl) in Ungarn. (Lipsee, 1966. 7 p.).

már hosszabb idő óta meglehetősen következetességgel kiterjeszkedtek; de különböző — részben rendkívüli — okok hatására nem hézagtalanul és nem is a szükséges egyöntetűséggel. Az idevágó első népszámlálási próbálkozás, az 1910. évi népességszámbavétel alkalmával a munkálatok háború okozta elhúzódsa lehetett a fő oka annak, hogy az akkor hazánkban népszámlálási keretekben először begyűjtött gyermekszám adatok tervezett feldolgozása nem történt meg.

1920-ban az ez alkalommal nemcsak tervbe vett, hanem — mégpedig népszámlálási alapon első ízben — végre is hajtott két termékenységi adatfeldolgozás közül az egyik községi, a másik járási-városi tagolásban készült el; tehát térbeli tekintetben széles alapot nyújtanak a megfelelő csoportosításhoz, sőt finomabb kategorizálásokat, a mai államigazgatási beosztásnak megfelelő átszámításokat is megengednek. Ugyanakkor tartalmilag meglehetősen egyszínűek, az alapvető kombinációkra sem terjeszkednek ki.

1930-ban többrétű, mélyrehatóbb adatfeldolgozás készült, azonban csak ún. törvényhatósági (a megyéken belül az ún. megyei városoknak és járásoknak csupán összefoglaló tétéleit megkülönböztető) részletezésben.⁴ A nagy településkategóriák termékenységi mérőszámainak szembeállítására így is mód nyílik, bár természetesen csak az akkori közigazgatási beosztáshoz simulóan. Az 1920-asnak megfelelő — eredetileg előirányzott — egyszerűbb községi feldolgozás viszont a hitelkeret szűk volta miatt 1930-ról nem valósulhatott meg.

Az 1941. évi népszámlálás programjában mindkétféle (a tervek szerint kissé tovább bontott törvényhatósági, valamint a községi), sőt ezenkívül még egy külterületi adatfeldolgozás is szerepelt a termékenységről; azonban csupán az — alighanem nemcsak hazánkban ritkaságszámba menő — utóbbi munkálat készülhetett el. Minden további terv és elgondolás a háborús vihar áldozata lett.

1949-ben jelentősebb tartalmi gazdagodással az 1930-ashoz hasonló — befejezett, de sajnos, nem tökéletesen lezárt — „megyei” adatscsoportosítások készültek.

1960-ban azután sokfelé szerteágazó kibővítésekkel mind az egyszínűbb községi, mind a nagyobb térbeli egységek, illetve kategóriák szerint haladó kombinációs feldolgozások megtörténtek (mégpedig az utóbbiaknak igen bő sorozata).⁵

A népmozgalmi statisztika születési sorrend feldolgozásai — egy korai, sajnos hamar abbamaradt nagy jelentőségű kezdeményezéstől eltekintve — mintegy másfél évtizeddel újabb keletűek, a harmincas évek közepéig nyúlnak vissza. Ezeknek vizsgálódásaink szempontjából való értékét egyrészt az korlátozza, hogy a táblaanyag a súlyos háborús károk nyomán erősen hézagos, másrészt az, hogy az idevonatkozó feldolgozásokat kezdetben takarékosági okokból, egyben azonban nagyon sajnálatos módon csupán törvényhatóságokénti tagolásban, tehát a megyék és a törvényhatósági jogú városok megkülönböztetésével, de a városok akkori második csoportjára, az ún. megyei városokra vonatkozó adatok kiemelése és külön kimutatása nélkül

⁴ A törvényhatósági jogú városok a megyei törvényhatóságokhoz hasonlóan külön feldolgozási egységet alkottak.

⁵ A termékenységről az 1941. évihez hasonló külterületenkénti feldolgozásra azonban 1960-ban nem került sor.

végezték el. A városokról rendelkezésre álló születés-statisztikai adatkép ilyen módon felettébb hiányos és csak újabban vált teljessé.

3. A tagolási alapok és szempontok futólag érintett fenti eltéréseire való tekintettel közleményünkben a vizsgálódási lehetőségeknek és a meglévő adatok értékének csupán *jelzésére* törekszünk. E célból a népszámlálási viszonylatban kiindulópontot alkotó — egyfelől az egyszerűbb 1920. évi, másfelől a behatóbb 1930-as, és a mikroenzusoktól eltekintve legújabb (1960-ra vonatkozó) termékenységi feldolgozások, valamint kiegészítésként az 1938. és 1963., illetve 1967. évi születési sorrend csoportosítások szembeállításával *szemelvényyszerűen* mutatunk be néhány jellegzetesebb feldolgozási részletet. Kísérő megjegyzéseinkben egy-két általánosabb tanulság jelzésén felül többnyire szintén csak az adatok értékelésével kapcsolatos főbb szempontok megemlítésére szorítkozunk.

A magyar népszámlálások keretében a legkövetkezetesebben a *férjes asszonyok* gyermekszámáról számot adó feldolgozások készültek el.

Összeállításaink ezért a nőknek erre a legnépesebb és egyben a termékenység alakulása s a családtervezés szemszögéből legjellegzetesebb kategóriájára korlátozódnak. Közleményünk tájékoztató voltára tekintettel sem abszolút számokat, sem részletesebb (pl. egyszerű vagy halmozott) megoszlási százalékokat és egyéb mérőszámokat nem tartalmaz, hanem csupán a gyermekszám- és születési sorrend-*állagokat* foglalja össze.⁶ A sajátosságokat és különbségeket egyébiránt első megközelítésként az utóbbiak is elég jól érzékeltetik.

A fogalmakat és más általánosabb kérdéseket illetően a *Demográfiában* közölt korábbi cikkünkre utalunk.

Táblázataink egyébként a magyar népszámlálások tagolási rendszeréhez simulóan tulajdonképpen nem a szoros értelemben vett város-vidék bontásban, hanem ezt a szembeállítást elég jól megközelítő, egyben önmagában is jellegzetesnek mondható tagolásban, a *nagy államigazgatási egységek⁷ négy kategóriája* (Budapest; a városok két csoportja; községek) szerint — *vagyis lényegileg város-község (város-falu) bontásban* — rögzítik a térbeli tekintetben is differenciálódó termékenységi mérőszámokat.

4. A termékenység alakulásában város és vidék között mutatkozó eltérés nem újkeletű jelenség; már a századforduló körül (sőt jóval korábban) sem volt teljesen ismeretlen, de jelentősebb mérveket inkább csak újabban öltött. Megfigyelése a városiasodás gyorsuló ütemű előrehaladása következtében ma, a születés-zsugorodásnak a natalitás emelkedésével csak legújabbban megszakított időszakában, lényegesen fontosabb, mint ezelőtt.

Népszámlálási alapon településkategóriák szerint negyven év távlatában tekinthető át egymással teljesen megegyező csoportosításban az átlagos gyermekszám alakulása. Az 1960-as népességszámbavétel alkalmával ugyanis az

⁶ A táblákba foglalt adatok főbb forrásai (kiegészítve az 1930-as feldolgozási táblákból származó egyes adatokkal): Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész; 1960. évi népszámlálás 7. és 13. kötet; Magyarország népesedése. Demográfiai Évkönyv 1963. (valamennyi a Központi Statisztikai Hivatal kiadványa); továbbá: Magyarország népesedése a két világháború között (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.); Termékenységi adatok. (A Népeségtudományi Kutató Csoport közleményei 14., Budapest, 1966.) Közleményünk keretein túlmenő további — népesség nagyságcsoportok szerint tagolt — adatokat közölt újabban az alább említett közleménysorozat 22. kötete.

⁷ Ezeket a továbbiakban az egyszerűség kedvéért általában „településkategóriák” néven jelöljük meg.

1920. évi termékenységi főadatokat az 1960 körüli államigazgatási szerkezetnek megfelelően átdolgozták⁸ és a száz férjes nőre jutó gyermekszám-átlagokat ezen az alapon közölték.⁹ Az ilyen módon teljesen homogén alapon nyugvó 1920. és 1960. évi gyermekszám-átlagokat az 1. tábla szemlélteti.

1. A házasságok általános gyermekszáma város és vidék szerint, 1920 és 1960
Среднее число детей замужних женщин в городах и деревнях, 1920 и 1960 гг.
Average Number of Children of Married Women by Urban and Rural Areas, 1920 and 1960

Település-kategória (1)	100 házasság nőre jutó						100 összesen született gyermek közül életben levő (3)	
	összesen született			életben levő				
	gyermek átlagos száma (2)						1920	1960
	1920	1960	1960 (1920 = 100)	1920	1960	1960 (1920 = 100)		
1. Budapest	245	155	63	172	133	77	70	86
2. Megyei jogú városok	311	193	62	203	164	81	65	85
3. Járási jogú városok	364	220	60	230	185	80	63	84
4. Községek	391	263	67	243	214	88	62	81
5. Magyarország	362	232	64	229	192	84	63	82
6. Ebből:								
7. Városok Budapest nélkül	353	214	61	224	180	80	64	84
8. Városok Budapesttel együtt	305	186	61	201	158	79	66	85

Горизонтальная графа: (1) Категория населенных пунктов; (2) Среднее число всех рожденных и живущих детей на 100 замужних женщин; (3) Живущие дети на 100 всех рожденных детей.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Города комитатского значения; 3. Города районного значения; 4. Деревни; 5. Венгрия; 6. В том числе; 7. Города без Будапешта; 8. Города с Будапештом.

Heading: (1) Settlement category; (2) Average number of all (ever born and alive) children per 100 married women; (3) Number of living children per 100 children ever born.

Lateral text: 1. Budapest; 2. Towns of county rank; 3. Towns of district rank; 4. Villages; 5. Hungary; 6. Of which; 7. Towns excluding Budapest; 8. Towns including Budapest.

A tábla adataiból mindenekelőtt a termékenység; az *összesen született gyermekek* átlagos számának négy évtized alatti erős mérvű — országosan 36, az egyes településkategóriákban 33—40%-os — megkisebbedése tűnik ki. Ugyanakkor a halandóság — főként a csecsemőhalálozás — közismerten erőteljes enyhülése következtében lényegesen megnagyobbodott az életbenmaradási arány, a felnevelési hányados. Ennek hatására (és részben más, strukturális tényezők által is befolyásoltan) az *élő gyermekek* átlagos száma nem az összesen születetteknél tapasztalt mértékben, az 1920. évinek mintegy 1/3-ával, hanem csupán 1/6-dal csappant meg; a visszaesés mértéke a második termékenységi mutató szerint az egyes településcsoportokban 12—23% között ingadozott. Vizsgálódásaink szempontjából fokozott figyelmet érdemel viszont az a tény, hogy *város és vidék — és egyben az egyes városkategóriák — közt* mindkétféle mérőszám szerint a *különbség mind 1920-ban, mind 1960-ban*

⁸ Az ilyen átdolgozás ugyan rendszerint kissé mechanikus művelet, ez azonban az adatok összehasonlíthatóságát alig befolyásolja. Hasonlóképpen csupán lényegtelenül zavaró, hogy az átszámítás eredményeképpen egyes, az eredeti időpontban még nem, vagy nem eléggé városias települések, településrészek is a városok kategóriájába olvadtak be. Ettől eltekintve a külterületi lakott helyek nagy részének időközben megtörtént leválasztása folytán az újabb közigazgatási beosztás jóval tisztábban tükrözi a város és vidék közti különbségeket, mint a régebbi.

⁹ Ez a községi részletezésű utólagos adatpublikáció nagymértékben hézagpótló és rendkívül tanulságos.

*egyaránt nagy*¹⁰ és egymáshoz hasonló lépcsőzetességgel jelentkezik. Az 1. táblának mindenesetre meglehetősen nyers végátlagai alapján úgy tűnik, hogy a kiinduló és záró időpont közt lepergett negyven (pontosabban 39) év a városi és vidéki gyermekszám-differenciálódás kiegyenlítődése nélkül folyt le.

5. Nyilvánvaló, hogy a gyermekszám-átlagnak ez a városi jelleg csökkenésével s a vidéki (falusi) színezet fokozódásával párhuzamos, lépcsőzetesen emelkedő szintje számos (mindenekelőtt gazdasági-társadalmi, nem különben kulturális és lakásvizonyokkal, az ösztönös vagy tudatos családtervezési szokásokkal, illetve gyakorlattal, a városi és vidéki életforma eltérő sajátosságaival stb. összefüggő) tényező befolyásának az eredője. Az egymáshoz többé-kevésbé kölcsönhatásszerűen kapcsolódó okok és rugók feltárása sokoldalú — népességtudományi, szociológiai, közgazdasági stb., sőt elhatározásról, magatartásról lévén szó, lélektani — vizsgálódásokat is igényel. Az idevágó kutatómunkának a strukturális körülmények és dinamikus eltolódások statisztikai feltárása, a zavaró szerkezeti hatások kiszűrése közismerten fontos előfeltétele. Mindehhez a magyar népességi és népesedési statisztika jelzett töredékessége és nem homogén volta ellenére hasznos támpontokat nyújthat.

6. Mindenekelőtt — a natalitás elsődlegesen biológiai jellegére tekintettel — a termékenységi mutatók *életkor* szerinti alakulása érdemel megkülönböztetett figyelmet.

Mint hogy a családnagyság, a gyermekszám a biológiai adottságoknak megfelelően az életkorfolyamat során alakul ki (bár természetesen más tényezők által is igen erősen befolyásolva), összefoglaló mutatószámai eltérő korösszetételű népeiségek, néprétegek tekintetében nem egyértelműek. A kor-specifikus termékenységi arányszámok tehát a folyamatok helyes értékeléséhez s a korstruktúra-különbségek zavaró hatásának kiküszöböléséhez ebben a vonatkozásban is nélkülözhetetlenek. Felvilágosító erejüket még az is növeli, hogy olyan évjáratok (kohorszok), illetve évjáratcsoportok magatartásának párhuzamos nyomon követésére is módot nyújtanak, amelyek a propagatív kort eltérő családtervezési és reprodukciós szokások évtizedeiben éltek (illetve éltek) át.

Az idevágó magyar népszámlálási adatok alapján az említettek értelmében az 1. táblázatban bemutatottnál csak tíz évvel rövidebb időszakot (1930—1960) lehet vizsgálat tárgyává tenni. A gyermekszám megespannása egyébiránt ebben a három évtizedben is jelentős volt, ha nem is egészen akkora, mint 1920 és 1960 között.¹¹

Sajnos, az 1930-as adatoknak a mai államigazgatási beosztáshoz való hozzásimítása nem lehetséges. Az egymáshoz többé-kevésbé hasonló településkategóriák 1930. évi adatait a 2. tábla ugyan egymás alá helyezve mutatja be, a formai hasonlóság azonban ebben az esetben nem jelent tartalmi megegyezőséget s így homogén idősorok képzésére nem kerülhet sor. Az 1930. évi három városkategória (régii Budapest, 10 tj. város, 45 megyei város) lényegesen eltér az 1960. évi háromtól (mai Budapest, 4 mj. város, 58 jj. város) és

¹⁰ Sőt a különbség voltaképpen még fokozódott is. Az összesen született gyermekek átlagos száma ugyanis a vidéken (a községekben) 1920-ban 28,2, 1960-ban viszont 41,4 — az élő gyermekeké pedig 1920-ban 20,9, 1960-ban ellenben 35,4 %-kal volt magasabb, mint a városokban.

¹¹ Míg ugyanis az országos végeredmények szerint 1920—1960-ban a született gyermekek száma 36, az élőké pedig 16 %-kal kisebbedett meg, addig 1930—1960 között a visszaesés 29, illetve 13 %-os volt.

2. A házasság nők átlagos gyermekszáma korcsoportonként város és vidék szerint, 1930 és 1960

Среднее число детей замужних женщин в городах и деревнях, 1930 и 1960 гг.

Average Number of Children of Married Women by Age Groups, according to Urban and Rural Areas, 1930 and 1960

Korcsoport (év) (1)	100 házasság nőre jutó gyermekek átlagos száma (2)													
	Budapest* (3)	A többi 10 város (4)	45 megyei város (5)	Községek (6)	Magyarország (7)	Ebből (8) városok		Budapest (3)	4 mj. város (13)	58 jj. város (14)	Községek (6)	Magyarország (7)	Ebből (8) városok	
						Budapest nélkül (9)	Budapesttel együtt (10)						Budapest nélkül (9)	Budapesttel együtt (10)
	A) 1930-ban						B) 1960-ban							
	a) Összesen született gyermekek (11)						a) Összesen született gyermekek (11)							
—19	40	49	46	46	46	47	45	33	43	44	44	43	44	40
20—24	69	101	105	119	112	104	93	72	89	95	105	98	94	86
25—29	101	169	175	214	194	173	148	122	144	157	175	161	154	141
30—39	146	248	259	323	285	255	213	158	191	214	243	219	209	185
40—49	219	363	384	460	409	377	318	166	213	250	301	259	241	203
50—59	293	448	469	533	490	462	402	165	233	272	337	290	263	215
60—	364	508	531	577	548	523	476	202	277	323	394	344	313	260
1. Mindössze 2. ténylegesen	187	299	312	357	327	307	265	155	193	220	263	232	214	186
3. standardizálva**	185	293	307	361	327	302	260	151	195	223	264	232	216	186
	b) Élőben levő gyermekek (12)						b) Élőben levő gyermekek (12)							
—19	34	42	40	38	38	41	39	32	41	42	41	40	42	38
20—24	59	86	88	96	92	87	79	69	84	90	98	92	88	81
25—29	85	138	142	167	153	141	122	116	136	147	162	150	145	132
30—39	117	191	197	239	213	195	165	146	176	195	217	198	190	169
40—49	164	256	265	310	280	261	225	146	185	216	251	220	208	177
50—59	202	280	289	321	300	286	256	134	185	215	258	224	208	171
60—	226	272	273	293	283	273	259	143	191	220	263	231	213	179
1. Mindössze 2. ténylegesen	139	207	212	238	221	210	185	133	164	185	214	192	180	158
3. standardizálva**	136	203	208	241	221	206	181	130	165	187	215	192	180	158

* Régi Budapest; a mai Budapestre átszámítva az összesen született gyermekek átlagos száma („Mindössze”) 1930-ban mintegy 204, az életben levő gyermekeké kb. 149 volt. ** Az összes házasság nők 1930., ill. 1960. évi körmegosztására átszámított adatok.

Горизонтальная графа: (1) Возрастная группа (год); (2) Среднее число детей на 100 замужних женщин; (3) Будапешт; (4) Других 10 городов комитатского значения; (5) 45 комитатских городов; (6) Деревни; (7) Венгрия; (8) В том числе города; (9) Без Будапешта; (10) С Будапештом; (11) Все рожденные дети; (12) Живущие дети; (13) Города комитатского значения; (14) Города районного значения.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. фактически; 3. стандартизированные данные.

Heading: (1) Age group; (2) Average number of children per 100 married women; (3) Budapest; (4) the other 10 towns of county rank; (5) 45 towns of district rank; (6) Villages; (7) Hungary; (8) Of which: (9) Towns excluding Budapest; (10) Towns including Budapest; (11) Number of all children ever born; (12) Children alive; (13) Towns of county rank; (14) Towns of district rank.

Literal text: 1. Total; 2. Actual number; 3. Standardized number.

ennek megfelelően a községek 1930. és 1960. évi kategóriája sem egyezik meg.¹²

A 2. tábla 1930. és 1960. évi adatai természetesen a két időpontra vonatkozó *keresztmetszetként* jól érzékelhetően tükrözik a város-vidék közti termékenységi eltéréseket. Az *időbeli változásokat* viszont inkább csak sejtetik. Előrebocsáthatjuk még, hogy a tábla az 1960-ról részletesebb korbontásban meglévő adatokat az összehasonlítás megkönnyítése céljából az 1930-as kortagolásnak megfelelő összevonásban közli.

Korbontásos adataink szerint a településtípusonkénti lépcsőzetes különbség — az időbeli egybevetés pontatlanságait figyelembe véve is kétségtelenül nagymérvű és általános visszaesés mellett — 1930-ról 1960-ra szinte változatlanul maradt. A korszpecifikus termékenységi átlagoknak, valamint az életkor-összetétel eltéréseit semlegesítő standardizált arányszámoknak az alakulása ezenfelül még arra is rávilágít, hogy a strukturális tényező zavaró befolyása a három évtizedes szakasznak sem az elején, sem a végén nem lehetett lényeges: a város- és községkategóriák standardizált gyermekszám-átlagai majdnem ugyanolyan módon térnek el egymástól, mint az eredeti átlagok. Figyelemre méltó többek között még az is, hogy a községek termékenységi mutatói csaknem mindegyik korkategóriában nemcsak észrevehetően, hanem sok esetben lényegesen is meghaladják a városokét. Időbelileg is csak egyes — igaz, hogy a jövő szempontjából fontos — korcsoportokban (25 és 39 év között) mutatkozik némi (egyelőre mindenesetre meglehetősen gyengének látszó) kiegyenlítődési tendencia. Viszont Budapest és a többi településkategória közt a tárgyalt 29 év alatt szemmel láthatóan megkisebbedett a különbség, ha nem is abban a mértékben, mint ahogy azt a tábla adatai jelzik.¹³

7. Közleményünk a már említett okokból a férjes asszonyok gyermekszám-adatainak, vagyis a házasságtermékenység város-vidék szerinti alakulásának a vizsgálatára korlátozódik. A korszpecifikus mérőszámokhoz hasonló figyelmet érdemlő következő adatsort ezért *házasságtartam* szerint szemlélteti a családnagyság kiépülésének a folyamatát. Ilyen módon egyben ennek a folyamatnak társadalmi aspektusára is vet némi fényt. Mégpedig népszámlálásaink feldolgozási kereteihez hasonló szinten az 1930. és 1960. évi adatok szembeállításában és az életkor-összeállításához hasonló szerkezetben. A 2. táblával kapcsolatos megjegyzések tehát a 3. táblára is vonatkoznak.¹⁴

A családnövekedés időrendje, üteme és mértéke terén az életkor és a házasságtartam között az esetek meglehetősen nagy többségében szoros a

¹² Az 1930-as beosztásnak megfelelően az összes akkori városokban 2,88, a községekben 5,81 millió lakos élt; a mai államigazgatási tagolásra átszámítva a városok 1930. évi lélekszáma 3,15, a községeké 5,53 millió lenne. Érdemes itt még arra is utalni, hogy a régi Budapest pl. a születésvakoriság szempontjából is némileg más (fokozottabban egykés) volt, mint az akkori Nagy-Budapest. Ezzel szemben az 1930-as két további városkategória között kisebb volt a jellegbeli (városiasodottsági, termékenységi, színvonalbeli stb.) különbség, mint a jelenlegi két város csoport között.

¹³ A mai Budapestre átszámítva ugyanis a száz házasság nőre jutó gyermekek 1930. évi átlagos száma általában közel 10%-kal magasabb lenne a régi Budapestnek a 2. táblában kimutatott átlagánál.

¹⁴ Az 1960. évi adatokat az egybevetés megkönnyítése céljából a 3. tábla is nem a meglévő részletes tagolásban, hanem a túlságosan tömör és — mint erre már „Adalékok a házassági termékenység 1930. évi statisztikájához” c. e témakörbe vágó első cikkünkben (*Magyar Statisztikai Szemle*, 1936. évi 8. sz.) rámutattunk — részben nem szerencés és nem eléggé kifejező 1930-as kategorizálásnak megfelelően szemlélteti; éppen ezért azonban az öt évnél rövidebb ideje fennálló házasságok kategóriájának két jellegzetesebb alcsoportra való bontásával kiegészítve.

3. A házasság után született gyermekek száma házasságtartam-csoportonként város és vidék szerint, 1930 és 1960

Среднее число детей замужних женщин по группам срока продолжительности брака в городах и деревнях, 1930 и 1960 гг.
Average Number of Children of Married Women by Groups of Length of Marriage, according to Urban and Rural Areas, 1930 and 1960

Házasságtartam-csoport (év) (15)	100 házasság után született gyermekek átlagos száma (2)													
	Budapest* (3)	A többi 10 t.j. város (4)	45 megyei város (5)	Községek (6)	Magyarország (7)	Ebből (8) városok		Budapest (3)	4 mj. város (13)	58 jj. város (14)	Községek (6)	Magyarország (7)	Ebből (8) városok	
						Budapest nélkül (9)	Budapest- tel együtt (10)						Budapest nélkül (9)	Budapest- tel együtt (10)
	A) 1930-ban						B) 1960-ban							
	a) Összesen született gyermekek (11)						a) Összesen született gyermekek (11)							
— 4	61	90	91	100	93	79	79	90	98	107	99	96	88	
5—9	118	190	194	229	208	165	131	156	173	191	173	169	151	
10—14	161	253	262	312	282	222	152	188	211	237	214	205	180	
15—19	207	315	330	392	352	321	177	213	242	277	246	235	207	
20—	318	464	486	528	499	478	204	268	309	358	323	300	256	
1. Mindössze	187	299	312	357	327	307	155	193	220	263	232	214	186	
4. Ebből														
— 1	56	57	63	61	62	62	59	
2—4	94	113	121	134	123	119	108	
	b) Életben levő gyermekek (12)						b) Életben levő gyermekek (12)							
— 4	51	75	75	81	76	66	71	83	89	96	89	87	80	
5—9	97	153	156	179	163	133	120	141	158	174	158	155	138	
10—14	126	196	200	233	213	199	138	171	191	212	193	186	163	
15—19	158	232	238	280	253	236	157	190	213	239	214	207	183	
20—	221	293	300	321	307	297	164	211	240	271	247	234	202	
1. Mindössze	139	207	212	238	221	210	133	164	185	214	192	180	158	
4. Ebből														
— 1	49	52	56	57	55	55	53	
2—4	86	103	110	121	112	108	98	

* Régi Budapest.

Горизонтальная графа: То же самое, что в таблице 2 и 4.

Вертикальная графа: 1. Всего; 4. В том числе.

Heading: See the heading of Table 2 and 4.

Lateral text: 1. Total; 4. Of them.

kapcsolat. A kétféle adatkép fővonásai ezért nem térnek el lényegesen egymástól.

Így a jelzett lépcsőzetes különbség házasságtartam szerint szintén jóformán törésmentes. Jellegzetes tünet azonban az is, hogy az egyes településkategóriák gyermekszám-átlagai között a legrövidebb házasságtartam csoportban viszonylag még nem nagy a térköz és csupán a házasságok fennállási idejének emelkedésével szélesedik ki ollószerűen (bár akkor sem egyenletesen). Más szóval az első gyermek világra hozatala tekintetében a városi és vidéki szokások sokkal kevésbé különböznek egymástól, mint a későbbi le származottak esetében. (Ez egyébként más statisztikákból is ismert és nem is egészen újszerű jelenség.) A közelebbi és távolabbi múltra vonatkozó adatok összevetése lassan — a kiegyenlítődé irányában — módosuló folyamatokat is jelez. Míg ugyanis a régebbi házasságok csoportjában — az összes városoknak a községekkel való szembeállításából kitetszően — az 1930. és 1960. évi eltérés szinte egyenlően nagy volt, addig a kevésbé hosszú idő óta fennálló, főleg pedig a legrövidebb időtartamú házasságokban a termékenységi mutatók közti különbség sokkal kisebb. Ez Budapestet illetően szintén megfigyelhető, mégpedig abban az esetben is, ha a városterület eltérő voltát figyelembe vesszük. Egyébiránt a született gyermekek számára vonatkozó adatok szerint az összes házasságok 1930. évi termékenységi szintjét 1960-ban végig az egész vonalon¹⁵ (minden egyes településkategóriát illetően) már csak a legalább 20 éve fennálló házasságoké érte el. (Az élő gyermekek száma szerint nem ilyen éles a különbség.)

Mindent egybevetve úgy tűnik, hogy az életkorvizsgálatok tapasztalataival megegyezően szerkezeti tényezőnek: a házasságtartam-megoszlás településkategóriák szerinti eltérőségének a zavaró hatása sem lehetett különösen nagy; a differenciálódás a strukturális különbségeket tekintetbe véve is fennáll.

8. Napjainkban gyakran hangsúlyozza a szakirodalom az életkor- és házasságtartam-adatok kombinációjának a szükségességét. A magyar népszámlálások ennek a követelménynek már 1930 óta eleget tettek. Ilyen kombinációban 4. táblánk foglalja össze — a 2. és 3. összeállítás szerkezetéhez hasonlóan (vagyis 1960-ról tömörítetten) — a város és vidék 1930. és 1960. évi mutatóit.¹⁶

A táblában sorakozó adatok természetesen lényegileg a már említett tanulságokat erősítik meg. Szélsőbb érték, nagyobb ingadozás — kisebb számbeli súlyú rétegekre vonatkozó adatokról lévén szó — valamivel több fordul elő, mint az előző tabellákban. Ha azonban a gyakorlatilag szinte súlytalan csoportokat figyelmen kívül hagyjuk, akkor a településkategóriánkénti lépcsőzetesség itt is éppen eléggé határozott következetességgel, sőt szabályszerűséggel jelentkezik. Egyébiránt a — bár csak hozzávetőleges értékű — időbeli összehasonlításokból ilyen kombinatív alapon is az világlik ki, hogy elüti termékenységi sajátosságok és szokások feloldása irányában 1930 és 1960 között még nem volt felülően jelentős az előrehaladás.

9. Népszámlálásainknak a házas termékenység alakulása szempontjából is rendkívül erősen latba eső gazdasági momentumokra bizonyos határok

¹⁵ Budapestet illetően természetesen az eltérő városterületre vonatkozó adatok megfelelő átértékelése esetében.

¹⁶ A 2. és 3. táblával kapcsolatos formai és osztályozási megjegyzések természetesen a 4. táblára is érvényesek.

4. A házas nők átlagos gyermekszáma a kor- és házasságtartam-csoportok kombinációjában*
város és vidék szerint, 1930 és 1960

Среднее число детей замужних женщин в комбинации возрастных групп и групп продолжительности брака в городах и деревнях, 1930 и 1960 гг.
Average Number of Children by Age and by Group of Length of Marriage, according to Urban and Rural Areas, 1930 and 1960.

Korcsoport (év) (1)	100 házas nőre jutó gyermekek átlagos száma (2)							Ebből (8) városok	
	Házasságtartam-csoport (év) (15)	Buda-pest** (3)	A többi 10 U. város (4)	45 megyei város (5)	Községek (6)	Magyarország (7)	Buda-pest nélkül (9)	Buda-pesttel együtt (10)	
									A) 1930-ban
a) Összesen született gyermekek (11)									
—19	— 4	38	47	44	45	45	45	44	
	5— 9	126	200	144	130	135	164	154	
20—24	— 4	59	86	87	97	92	86	78	
	5— 9	137	185	189	191	188	188	175	
	10—14	123	216	222	254	243	220	201	
25—29	— 4	61	99	100	122	107	100	84	
	5— 9	130	204	207	235	221	206	183	
	10—14	184	270	274	293	284	273	248	
	15—19	163	232	280	332	308	262	242	
30—39	— 4	60	90	98	123	99	95	77	
	5— 9	113	188	192	242	207	191	159	
	10—14	168	263	273	322	293	269	233	
	15—19	225	340	357	400	374	351	310	
	20—	260	392	402	432	416	399	363	
40—49	— 4	74	109	103	141	109	105	89	
	5— 9	96	145	148	197	154	147	122	
	10—14	133	204	208	274	220	208	171	
	15—19	202	300	309	390	328	306	259	
	20—	281	424	448	493	463	440	390	
50—59	— 4	102	142	150	234	167	147	124	
	5— 9	107	136	141	178	145	139	123	
	10—14	136	142	168	218	177	159	147	
	15—19	158	205	215	259	216	212	184	
	20—	327	479	498	547	513	491	436	
60—	— 4	118	136	167	232	177	155	139	
	5— 9	126	160	168	257	195	165	148	
	10—14	143	182	156	241	193	165	155	
	15—19	154	183	201	250	209	195	176	
	20—	391	529	551	584	561	543	500	
1. Mindössze		187	299	312	357	327	307	265	
b) Életben levő gyermekek (12)									
—19	— 4	33	41	39	37	37	40	38	
	5— 9	89	136	108	99	101	118	111	
20—24	— 4	51	74	74	80	76	74	67	
	5— 9	114	150	152	151	149	151	142	
	10—14	85	162	171	190	182	167	151	
25—29	— 4	53	84	84	100	88	84	72	
	5— 9	110	167	168	184	175	168	150	
	10—14	144	210	211	223	216	211	192	
	15—19	131	178	208	246	230	197	184	
30—39	— 4	50	74	80	97	79	78	64	
	5— 9	95	153	155	188	161	154	130	
	10—14	135	205	210	242	222	208	182	
	15—19	175	253	260	289	272	258	231	
	20—	194	279	285	301	292	283	260	
40—49	— 4	53	74	73	96	76	73	62	
	5— 9	74	106	107	139	111	106	90	
	10—14	101	155	152	193	158	153	127	
	15—19	155	220	225	274	236	223	192	
	20—	208	295	305	331	313	301	272	
50—59	— 4	70	91	89	135	101	89	80	
	5— 9	67	81	87	106	88	85	76	
	10—14	81	87	104	125	105	98	89	
	15—19	104	131	134	160	136	133	118	
	20—	226	299	307	330	314	301	278	
60—	— 4	68	77	90	117	94	85	78	
	5— 9	74	78	91	129	102	86	80	
	10—14	87	110	88	123	106	96	92	
	15—19	90	98	102	120	107	101	96	
	20—	243	283	283	296	290	283	272	
1. Mindössze		139	207	212	238	221	210	185	

100 házasságra jutó gyermekek átlagos száma (2)

Korcsoport (év) (1)	Házasságtartam- csoport (év) (15)	Budapest (3)	4. nõi. város (13)	58. jï. város (14)	Községek (6)	Magyar- ország (7)	Ebből (8) városok	
							Buda- pest nélkül (9)	Buda- pesttel együtt (10)
B) 1960-ban								
a) Összesen született gyermekek (11)								
—19*** ...	— 4	33	43	44	44	43	44	40
	5— 9	155	136	97	123	122	106	121
20—24	— 4	61	75	81	90	82	80	72
	5— 9	133	150	162	168	162	160	150
	10—14	111	95	139	176	157	129	124
25—29	— 4	81	96	107	120	108	104	94
	5— 9	139	161	173	188	176	171	158
	10—14	190	215	230	232	227	227	213
	15—19	247	109	170	220	201	156	183
30—39	— 4	97	119	136	168	138	132	113
	5— 9	137	162	180	203	180	175	156
	10—14	172	202	222	244	227	218	197
	15—19	209	237	266	286	268	260	237
	20—	241	274	313	303	298	304	281
40—49	— 4	100	129	152	196	150	146	119
	5— 9	109	133	162	199	157	154	128
	10—14	125	152	178	215	175	171	144
	15—19	171	204	230	275	234	224	195
	20—	207	255	294	328	302	285	250
50—59	— 4	111	143	163	213	164	157	130
	5— 9	94	121	144	178	136	139	111
	10—14	83	99	122	156	118	116	95
	15—19	108	139	168	211	166	161	131
	20—	190	259	298	353	315	290	244
60—	— 4	115	153	185	250	190	177	141
	5— 9	120	140	168	230	172	160	135
	10—14	89	132	149	190	140	144	118
	15—19	90	130	147	208	160	143	114
	20—	219	293	338	404	358	328	278
1. Mindössze		155	193	220	263	232	214	186
b) Életben levő gyermekek (12)								
—19*** ...	— 4	32	41	42	41	40	41	38
	5— 9	125	127	86	113	110	96	104
20—24	— 4	58	72	76	84	78	75	68
	5— 9	125	143	152	156	151	150	141
	10—14	111	95	109	157	139	106	108
25—29	— 4	95	95	94	93	93	94	94
	5— 9	132	153	162	174	164	160	149
	10—14	179	201	212	213	208	209	198
	15—19	212	96	153	203	182	140	161
30—39	— 4	89	104	123	148	124	120	103
	5— 9	128	151	166	185	165	162	145
	10—14	159	187	204	221	207	200	182
	15—19	188	215	238	251	237	232	213
	20—	215	240	273	258	256	265	247
40—49	— 4	86	108	124	156	123	120	100
	5— 9	95	113	139	166	133	132	110
	10—14	112	134	156	185	152	151	128
	15—19	153	183	203	237	204	198	174
	20—	188	220	252	272	253	244	216
50—59	— 4	83	109	118	152	119	116	96
	5— 9	71	94	105	125	99	102	83
	10—14	64	76	92	114	88	88	73
	15—19	89	112	134	163	131	129	106
	20—	156	207	237	271	244	230	196
60—	— 4	69	88	112	148	111	105	85
	5— 9	72	80	95	129	99	91	79
	10—14	54	71	85	109	81	82	64
	15—19	58	85	93	121	97	91	73
	20—	156	204	231	270	242	225	193
1. Mindössze...		133	164	185	214	192	180	158

* A korcsoportonkénti összefoglaló adatokat a 2., a házasságtartam-csoportonkénti összefoglaló adatokat a 3. tábla közli. — ** Régi Budapest. — *** 1960-ban 15—19 éves.

Горизонтальная графа: (1)—(14) То же самое, что в таблице (2); (15) Группа продолжительности брака (год).

Вертикальная графа: 1. Всего.

Heading: (1)—(14) See the heading of Table 2; (15) Groups of length of marriage (years).

Lateral text: 1. Total.

5. A házasság nők átlagos gyermekszáma összevont társadalmi-gazdasági csoportonként (rétegenként) város és vidék szerint, 1930

Среднее число детей замужних женщин по сводным общественно-экономическим группам (слоям) в городах и деревнях, 1930 г.

Average Number of Children of Married Women by Aggregated Socio-Economic Groups (Strata), according to Urban and Rural Areas, 1930

Társadalmi-gazdasági csoport (réteg) (1)	100 házasság nőre jutó gyermekek átlagos száma (2)						
	Buda-pest* (3)	A többi 10 t. város (4)	45 megyei város (5)	Községek (6)	Ma-gyar-ország (7)	Ebből (8) városok	
						Buda-pest nélkül (9)	Buda-pesttel együtt (10)
	a) Összesen született gyermekek (11)						
1. Önálló (a mezőgazdaság nélkül)	194	264	287	326	289	278	245
2. Ipari és bányászati munkás	202	261	256	298	263	258	234
3. Egyéb munkás (a mezőgazdaság nélkül)	188	274	288	323	275	282	242
4. Alkalmazott és tisztviselő	139	186	192	211	176	190	161
5. Mezőgazdasági önálló	271	401	394	372	375	396	394
6. Állandó mezőgazdasági munkás**	356	411	408	422	421	409	409
7. Egyéb mezőgazdasági munkás . .	283	368	382	368	369	378	376
8. Nyugdíjas stb.	243	343	363	392	348	355	315
9. Mindössze	187	299	312	357	327	307	265
	b) Élvebben levő gyermekek (12)						
1. Önálló (a mezőgazdaság nélkül)	148	189	204	227	205	199	178
2. Ipari és bányászati munkás	143	184	181	209	185	182	166
3. Egyéb munkás (a mezőgazdaság nélkül)	133	189	199	220	190	195	168
4. Alkalmazott és tisztviselő	116	153	155	167	143	154	132
5. Mezőgazdasági önálló	206	266	255	243	245	259	258
6. Állandó mezőgazdasági munkás**	249	286	278	289	289	280	280
7. Egyéb mezőgazdasági munkás . . .	192	240	239	237	237	239	238
8. Nyugdíjas stb.	173	225	235	245	225	231	211
9. Mindössze	139	207	212	238	221	210	185

* Régi Budapest. — ** Gazdasági eseléd.

Горизонтальная графа: (1) Общественно-экономическая группа (слои); (2)—(14) То же самое, что в таблице 2.

Вертикальная графа: 1. Самостоятельные (без сельского хозяйства); 2. Рабочие в промышленности и в горном деле; 3. Прочие рабочие (без сельского хозяйства); 4. Служащие; 5. Сельскохозяйственные самостоятельные; 6. Постоянные сельскохозяйственные рабочие; 7. Прочие сельскохозяйственные рабочие; 8. Пенсионеры и т. д.; 9. Всего.

Heading: (1) Socio-economic groups (Strata); (2)—(14) See the heading of Table 2.

Lateral text: 1. Self-employed (excluding agriculture); 2. Engaged in industry and mining; 3. Other workers (excluding agriculture); 4. Employees and white collars; 5. Self-employed in agriculture; 6. Permanent agricultural labourers; 7. Other agricultural workers; 8. Pensioners etc.; 9. Total.

között fényt derítő foglalkozási adatinformációi 1920-ig nyúlnak vissza. Ehelyütt az egyöntetűség kedvéért az 1930-as eredményeket mutatjuk be. Minthogy azonban 1960-ról a megfelelő adatok város-vidék bontásban nincsenek meg, az 5. tábla az 1930-ban 33 tételt megkülönböztető feldolgozás eredményeit csupán igen erősen egybesűrítve közli.

A mezőgazdasági népességre vonatkozó adatok az 5. tábla összefoglaló kategorizálásában csak korlátozott értékűek; a fővárost illetően például egyáltalában nem szignifikánsak, mert jelentéktelen számú férjes asszony termékenységéről adnak számot; a városok két további kategóriájában akkor számba vett agrárelem tekintélyes része pedig külterületi lakotthelyeken (tanyákon stb.) élt s 1930 óta túlnyomó részben kivált a városok kötelékéből. Ezek a néprétegek ab ovo erősen vidéki, falusias jellegűek és különösen azok voltak 1930-ban, magatartásukkal, szokásaikkal, életmódjukkal egyetemben.

Ezzel szemben a nem agrár lakosságra vonatkozó adatkép világos, félreérthetetlen: a lépcsőzetesség ezek körében kétségtelen és a lépcsőfokok is jellegzetesen szélesek; a város és vidék közti termékenységi különbség tehát 1930-ban foglalkozási, társadalmi-gazdasági vetületben is sajátos, erőteljes vonásként jelentkezett. Arra pedig, hogy ez 1960-ig még aligha változott meg gyökeresen — a nagy településkategóriák adatainak hiányában —, az adatpublikációkban megtalálható országos végeredmények, a „városias” és „vidéki” (falusias) társadalmi foglalkozási csoportokhoz tartozókra vonatkozó adatok közti igen jelentős különbségek figyelmeztetnek; úgyszintén a különböző iskolai végzettségű házasságok (sajnos csupán 1960-ról rendelkezésre álló) ezért e helyütt nem idézték) termékenységi arányszámaiban mutatkozó nagyon szembeötlő eltérések is.

Ebben az összefüggésben utalhatunk még az 1960-as családstatistika tanulságaira, melynek adatai a jellegzetes településkategóriákról is megvannak. A termékenységi és a családstatistika adatai közé ugyan (a természetszerű összefüggések ellenére) nem szabad egyenlőségelet tenni; mégis említést érdemel, hogy az említett családstatistikai adatfeldolgozásból kitűnően a családokban élő összes, valamint 15 éven aluli gyermekek 1960. évi átlagos száma hasonló különbségeket és fokozatokat mutatott, mint általában a közleményünkben sorakozó termékenységi adatcsoportosítások mindegyike (még hozzá a mezőgazdasági foglalkozások tekintetében is). Példaképpen a nem mezőgazdasági munkás- és az alkalmazotti családok idevonatkozó adatait idézzük:

6. A munkások és alkalmazottak családjában élő gyermekek átlagos száma településkategóriák szerint, 1960

Среднее число детей, живущих в семьях рабочих и служащих, по категориям поселений, 1960 г.

Average Number of Children in Worker and Employee Families by Settlement Categories, 1960

Részletezés (1)	Budapest (3)	Megyei jogú városok (13)	Járási jogú városok (14)	Községek (6)	Magyarország összesen (7)
a) A családban élő gyermekek száz családra jutó átlagos száma (17)					
1. Munkások* családjai	108	129	142	158	141
2. Alkalmazottak, tisztviselők családjai	109	123	130	137	123
b) A családban élő 15 évesnél fiatalabb gyermekek száz családra jutó átlagos száma (18)					
1. Munkások* családjai	78	98	110	130	112
2. Alkalmazottak, tisztviselők családjai	78	91	102	114	95

* A mezőgazdasági munkások családjai nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Группировка; (3), (6), (13), (14) то же самое, что в таблице 2; (7) Венгрия, всего; (17) Среднее число живущих в семье детей на 100 семей; (18) Среднее число живущих в семье детей до 15-летнего возраста на 100 семей;

Вертикальная графа: 1. Семьи рабочих; 2. Семьи служащих.

Heading: (3), (6), (13), (14) See the heading of Table 2; (7) Hungary total; (17) Average number of children living in family per 100 families; (18) Average number of children under 15 years of age, living in family, per 100 families.

Lateral text: 1. Workers families; 2. Employees and white collar families.

Nyilvánvaló, hogy az egyes társadalmi-foglalkozási rétegek szerint eltérő termékenységi szint a városok és községek népességének foglalkozási össze-

tételében mutatkozó jelentős különbségekre tekintettel erős mértékben kihat a településkategóriák átlagos gyermekszámának alakulására. Végső soron azonban nem ez a legalapvetőbb társadalmi-demográfiai sajátosság; hiszen a településkategóriánkénti különbség azonos rétegeken belül is fennállott; mégpedig nemcsak 1930-ban, hanem úgy látszik még 1960-ban is. Annak tisztázása, hogy a szokás módosulásával is járó s erősen megnövekedett térbeli-társadalmi mobilitás és életkor-átrétegződés, az idősebb generációk fokozatos kihalása stb. mennyiben változtatott és változtat a vázolt helyzeten, más adatgyűjtésekkel karöltve a következő népszámlálás (és népszámlálások) egyik fontos feladata lehet.

Gazdaságdemográfiai vonatkozásban említést érdemel még, hogy az 1930-as népszámlálás társadalmi-gazdasági rétegek szerint a korrall és azon belül a házasságtartammal kombináltan településkategóriánként is kimutatta a termékenység alakulását. Ennek az adatanyagnak az áttekintése sok további magyarázattal szolgálhatna, a strukturális és egyéb tényezők hatásának jobb felismerését és szükség esetén elszigetelésüket is lehetővé tenné. A jelen közlemény kereteibe azonban nem fér be; a megfelelő 1960. évi adatok hiányában amúgy is csupán az 1930. és 1970. évi eredmények egybevetésében lesz mód a vizsgálódások ily irányú elmélyítésére.

10. A *Demográfia* hasábjain között korábbi cikkünk nyomán — bár ezúttal csupán érintőleg — még egy adatpéldát ragadunk ki kiegészítésképpen, mégpedig a népmozgalmi statisztika területéről, a *születési sorrend* kérdéséről. Kétségtelen ugyan, hogy az idevágó adatfeldolgozás más metszetét adja a termékenységi problémának, mint a népszámlálás gyermekszám statisztikája.¹⁷ A két adatesoport közt azonban nemcsak a rokon vonás sok, hanem erős a tartalmi összefüggés is. Hiszen a házasságok gyermekszáma alapvetően az újszülöttek születési sorrendje nyomán alakul ki (természetesen más jelenségek közbejöttével). A 7. táblának az 1938-ból és 1963-ból, illetve 1967-ből származó adatai ezért tájékoztatásképpen hasznos kiegészítői lehetnek a bemutatott népszámlálási adatanyagoknak.

7. Az élveszülöttek átlagos születési (születési) sorrendje (sorszám) város és vidék szerint, 1938—1967

Средняя очередь (порядок) рождения живорожденных в городах и деревнях, 1938—1967 гг.
Average Birth order of the Liveborn by Urban and Rural Areas, 1938—1967.

Településkategória (1)	1938-ban	Településkategória (1)	1963-ban	1967-ben
1. Budapest*	1,89	1. Budapest	1,60	1,52
2. A többi 10 tj. város		2. 4 mj. város	1,88	1,75
3. 45 megyei város	2,85	3. 58 ij. város	2,02	1,85
4. Községek	3,19	4. Községek	2,29	2,11
5. Magyarország	3,05	5. Magyarország	2,14	1,95

* Régi Budapest.

Горизонтальная графа: (1) Категория населенных пунктов.

Вертикальная графа: 1. Будапешт; 2. Другие 10 городов территориального значения; 3. 45 коммунальных городов; 4. Деревни; 5. Венгрия.

Heading: (1) Settlement category.

Lateral text: 1. Budapest; 2. The other 10 towns of county rank; 3. 45 towns of district rank; 4. Villages; 5. Hungary.

¹⁷ A kétféle adatfeldolgozás közti fogalmi és egyéb eltérések tekintetében a *Demográfia* 1959. évi 1. számában megjelent idézett cikkünkre utalunk.

A tábla tanuskodása szerint nemcsak a második világháború előttről, hanem újabban is jól megfigyelhető — a népszámlálási adatsorportosításokhoz hasonlóan — a városi és vidéki születési sorrend átlagok lépcsőzetes alakulása. A két időpont közti közel 30 év alatt azonban a különbség — különösen a szélső értékek és egyben Budapest és a többi településkategória születési sorrend átlagai között — jelentősen megkisebbedett. (Mindenesetre azonban az újabb idők jellegzetesen alacsonyabb termékenységi fokán.) Erőteljesebb kiegyenlítődés azonban 1967-ig még ezen az alapon sem mutatkozott.

11. Közleményünk végső tanulsága, hogy a tábláinkban szemelvény-szerűen bemutatott adatanyag nem homogén volna ellenére valóban elég jól rávilágít a hazai népesedési folyamatok egyik jellegzetes vonására, a termékenységnek a városokban és a vidéken, pontosabban: az egyes nagy településkategóriák szerint jelentős mértékben elütő alakulására. Úgy tűnik, hogy az ezt a különbséget előidéző rugók eddig még nem erőtlenedtek el.

Az ok-komplexum feltárásához természetesen a jelenleginél mélyrehatóbb vizsgálódások szükségesek.¹⁸ Ezúttal az ilyen irányú kutatómunkának csupán lehetőségeit és kereteit törekedtünk vázolni.

ДАННЫЕ О РАЗЛИЧИЯХ ДИНАМИКИ ПЛОДОВИТОСТИ МЕЖДУ ГОРОДОМ И ДЕРЕВНЕЙ

Резюме

Венгерские переписи населения с 1920 года, а с помощью более углубленных комбинаций данных с 1930 года, стремились осветить различия динамики фертильности (в настоящем случае среднего числа всех рожденных и живущих детей замужних женщин) между городом и деревней, точнее между 4 большими характерными группами населенных пунктов — Будапештом, двумя группами городов и деревень: разработки очереди рождения подобного характера статистики народонаселения являются немного более новыми.

Изучение данных, основанное на переписи населения, являются трудным вследствие того, что в результате административных изменений, имеющих место между тем, круг и отчасти и территория населенных пунктов, входящих в отдельные категории (городов, деревень и даже Будапешта) значительно изменились. Согласование однородных данных 1920 и 1960 гг. является возможным только относительно окончательных данных (таблица 1). С другой стороны, сопоставлению результатов комбинированных разработок 1930 и 1960 г., динамики среднего числа детей т. н. замужних женщин по возрасту (таблица 2) по сроку продолжительности брака (таблица 3), по комбинации двух последних (таблица 4) и по занятию (только относительно 1930 г., таблица 5) более сильно мешают указанные различия. Однако в качестве поперечного сечения относительно того или другого момента времени данные являются безупречными и с некоторыми ограничениями характеризуют даже динамику во времени.

Все приведенные данные свидетельствуют о том, что различие между городом и деревней, наблюдавшееся в 1920 и, соответственно, в 1930 гг., имело и за последнее время и до 1960 г. наблюдались только следы выравнивания (относительно больше всего в разработке очереди рождения в статистике народонаселения, таблица 7). Кажется, что структурный

¹⁸ Идея — részben ugyan más adatanyagon alapuló és ellentéző irányú — behatóbb vizsgálódásokról a *Demográfia* hasábjain újabban főleg dr. Acsádi György (1964. évi 3. sz.) és Andorka Rudolf (1967. évi 1. sz.) számolt be.

фактор (различный возрастной состав и т. д.) в конечном счете не в большей степени способствовал формированию различия (например, стандартизированные данные по возрасту жизни показывают почти такие же различия, что оригинальные данные). Для открытия причин дифференциации конечно, имеется необходимость в более углубленных исследованиях, на возможность и рамки которых в сообщении дается только ссылка.

DATA ON THE DEVELOPMENT OF FERTILITY DIFFERENCES BETWEEN URBAN AND RURAL AREAS

Summary

The first efforts of Hungarian statistics to obtain data on the development of fertility differences between urban and rural areas started at the population census of 1920, and were continued subsequently, in more detail, at the 1930 population census. The collection and treatment of similar (birth order) data by population statistics began somewhat later. [In the author's view fertility means the average member of the (ever born and alive) children of married women; while urban and rural areas cover the 4 large characteristic settlement categories of Hungary: Budapest (the capital) the towns of county rank, the towns of district rank and the villages.]

The evaluation of the data obtained from population censuses encounters, however, difficulties as in the meantime, as a result of administrative measures, the scope and partly also the area of the different settlement categories and settlements resp., has considerably changed (among others, the area of Budapest has also changed). When comparing the data of 1920 and 1960, homogeneous data series can be obtained with respect to the final results only (Table 1). The above mentioned differences have an even more disturbing effect on a comparison of the results of the respective data of the population censuses of 1930 and 1960, i. e. when comparing the average number of children of married women (Table 2) by age, by length of marriage (Table 3), by both criteria (Table 4) and by occupation (only for 1930, Table 5). The data give, however, a good cross-sectional picture at a given point of time, and, within certain limits, they also indicate the development in time.

According to all the data presented in the paper the fertility differences between urban and rural areas that had existed in 1920 and 1930 resp., continued to exist also later on, and only traces of an equalization could be ascertained before 1960 (mostly on the basis of the birth order data of vital statistics, Table 7). The structural factors (different age compositions etc.) seem not to have contributed considerably to the formation of the differences (the data by standardized ages, reveal, for instance, almost the same differences as the original ones). More thorough studies are necessary, of course, to reveal the causes of the differences: the paper gives only a sketchy account of the possibilities and frames of such studies.

KÖZLEMÉNYEK

AZ 1970. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS

DR. SZABADY EGON

1970. január elején lesz 100 éve annak, hogy a hivatalos statisztikai szolgálat Magyarországon először hajtott végre népszámlálást. 1870 óta a népszámlálások általában tízévenkénti rendszerességgel ismétlődtek: eddig a magyar hivatalos statisztikai szolgálat 10 népszámlálást hajtott végre. (Az osztrák közigazgatás által szervezett összeírásokat is figyelembe véve, az ország területén eddig 13 népszámlálást tartottak.)

A soron következő népszámlálás előkészületei már 1967 elején elkezdődtek. Az előkészületek egyik leglényegesebb eseménye volt az 1968 januárjában végrehajtott próbaszámlálás (mikrocenzus). Az itt szerzett tapasztalatok figyelembevételével történt meg a népszámlálás végleges tervének kidolgozása. Az 1970. évi népszámlálás végrehajtásáról a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1969. július 4-én kiadott 1969. évi 18. számú törvényerejű rendelete intézkedik.

Az 1970. évi népszámlálás előkészítésével, a népszámlálás lényegesebb tartalmi kérdéseivel szerző „Az 1970. évi népszámlálás” c. tanulmányában (*Statisztikai Szemle* 1969. évi 8—9 sz.) behatóan foglalkozik. Az alábbiakban a közérdeklődésre számot tartó téma rövid összefoglalását adjuk a népszámlálási program termékenységi kérdésének részletesebb kifejtésével.

*

Az utolsó népszámlálás (1960) óta az ország társadalmi-gazdasági, és nemkülönben szociális-kulturális viszonyaiban jelentős változások következtek be. Megváltoztak ezzel együtt a népszámlálási információk mennyisége és minősége iránti igények is. Ma a gazdaságirányítás új rendjében már a tudomány, a központi és a területi tervezés, a különböző szintű igazgatási szervek lényegesen gazdagabb, mélyebben részletezett és az összefüggések szélesebb körére kiterjedő információkat várnak a népszámlálástól, mint 10 évvel ezelőtt. Nagymértékben fejlődött a statisztikai technika is: bel- és külföldön egyaránt nagy lépésekkel haladt előre az adatgyűjtés terén a mintavételi technika alkalmazása, az adatfeldolgozások terén pedig az elektronikus számítógépek igénybevétele.

Nemcsak a hazai információs igények fokozódtak és növekedtek terjedelmükben és tartalmukban. A népszámlálásokra vonatkozó legújabb nemzetközi irányelvek is — amelyek mind világ-, mind európai szinten, mind pedig a KGST országok vonatkozásában megszabják a nép- és lakásszámlálások ún. „minimális programját” — sokkal bővebb és részletesebb igényekkel lépnek fel, mint az 1960 körüli népszámlálások alkalmával.

Az 1970. évi népszámlálás programját tehát az új igények, új szempontok

figyelembevételével üjonnan kellett kialakítani. Ilyen körülmények között természetesen nem lehetett szó az előző népszámlálás programjának mechanikus megismétléséről, de nem lehetett szó a népszámlálás előkészítése során benyújtott minden kérdésnek a teljes körű programba való felvételéről sem. Közvetítő megoldást kellett találni. A problémát az 1970. évi népszámlálás tervezete úgy oldotta meg, hogy a népszámlálási kérdéseket ketté választotta: egyeseket minden személytől (lakásról), másokat csupán az összeírt személyek — megfelelő mintavétel segítségével kiválasztott — meghatározott részétől kell megkérdezni.

A teljes körű és a reprezentatív összeírás ilyen praktikus összekapcsolása szükségessé tette az ún. „alapkérdések” (amelyek teljes körű kikérdezést, illetve feldolgozást igényelnek) és az ún. „kiegészítő kérdések” (melyek elegendő csupán a mintára kiterjedően összeírni) kijelölését. Ennek megfelelően két adathelyzeti programot alakítunk ki: egy viszonylag szűkebbet az egész népességre és egy bővebbet csak a mintában szereplőkre vonatkozóan. A kérdések szétválasztása úgy történik, hogy a népességre és a lakásviszonyokra vonatkozó alapvető kérdéseket, amelyek a részletes területi tagoláshoz szükségesek, az egész népességtől megkérdezzük. Azokat a kérdéseket pedig, amelyeket inkább országos vagy megyei szinten használunk fel, csak a reprezentatív felvétel útján, azaz a mintában szereplő személyektől tudakoljuk.

A minta kiválasztása mechanikusan, számlálókörzetenként történik. A mintából kiszámítható eredmények megbízhatóságának fokozása érdekében az előzetes számítások szerint szükséges 20%-os kiválasztási arányt 25%-ra emeltük. A végleges tervek szerint

a) a szűkebb (teljes körű) összeírási programba 24 személyi és 19 lakás- és épületismérv került (szemben az 1960. évi népszámlálás 25 személyi és 27 lakás- és épületismérvével);

b) a tágabb (25 százalékos) összeírási programba az alapismérvéken kívül 22 személyi és 17 lakás- és épületismérv került. Eszerint a népesség 25 százalékaról 46 féle személyi, a lakások és épületek 25 százalékaról pedig 36 féle lakásadatot tudunk majd meg.

TERÜLETI KÉRDÉSEK, NÉPESÉGGYKATEGÓRIÁK

Valamennyi magyar és a legtöbb külföldi népszámlálás a múltban elsődlegesen az ún. *jelenlevő népességet* figyelte meg, vagyis az adathelyzeti elsősorban azokra irányult, akik a népszámlálás eszmei időpontjában az összeírás helyén tartózkodtak. A legtöbb esetben valamennyi területi feldolgozás a jelenléti helye szerint történt.

Az 1970. évi népszámlálás alkalmával a korábbi tapasztalatok és a növekvő igények alapulvételével nagyobb figyelmet kívánunk fordítani az *állandó népesség* számanak megállapítására. Állandó lakóhelynek azt a helyet tekintjük, ahol az illető személynek a rendőrségre *állandóan bejelentett lakása* van. Ez biztosítja az egységes értelmezést, a bizonylati alátámasztást és az ellenőrzés lehetőségét.

A rendőrségre nyilvántartott állandó lakóhely mellett megkérdezzük azt is, hogy az összeírt személy rendelkezik-e ideiglenes rendőrségi bejelentéssel, illetve annak címét is megállapítjuk. Ezt összevetve az eszmei időpontban való jelenlét, illetve távollét kérdésével a népességet hét kategóriába soroljuk:

1. jelenlevő személy, aki a lakás bejelentett állandó lakója és nincs máshol bejelentett ideiglenes lakása,
2. jelenlevő személy, aki a lakás bejelentett állandó lakója és van máshol bejelentett ideiglenes lakása,
3. jelenlevő személy, aki a lakás bejelentett ideiglenes lakója,
4. jelenlevő személy, aki a lakás be nem jelentett lakója,
5. távollévő személy, aki a lakás bejelentett állandó lakója és nincs máshol bejelentett ideiglenes lakása,
6. távollévő személy, aki a lakás bejelentett állandó lakója és van máshol bejelentett ideiglenes lakása,
7. távollévő személy, aki a lakás bejelentett ideiglenes lakója.

A felsorolt technikai népességek kategóriákból állapítjuk meg a három feldolgozási népesség alapegységet:

Jelenlevő népesség = $1 + 2 + 3 + 4$

Állandóan bejelentett népesség = $1 + 2 + 5 + 6$

Lakó népesség = $1 + 3 + 5 + 7$

A személyi feldolgozásoknál az eddig egyedül alkalmazott jelenlevő népesség mellett 1970-ben az állandóan bejelentett népesség, illetve a lakó népesség területi megoszlása szerint is készülnek adatösszeállítások. A lakás, illetve háztartás (család) feldolgozások szintén mind az állandóan bejelentett, mind pedig a lakó népességre vonatkozóan elkészülnek. E vonatkozásban az 1970. évi magyar népszámlálás tervezete teljes egészében megfelel a nemzetközi javaslatoknak, amelyek a jelenlevő népesség kimutatása mellett erőteljesen hangsúlyozzák az állandó lakóhely szerinti csoportosítások fontosságát.

C S A L Á D - H Á Z T A R T Á S F O G A L O M

Családstatistikával Magyarországon első ízben az 1949. évi népszámlálás foglalkozott. Ekkor alakították ki az 1960-ban is használt — lágabb értelmű — népszámlálási *család* fogalmat. 1960-ban a családon — mint a rokon személyek társadalmi közösségén — kívül a népszámlálás mind felvételi, mind feldolgozási egységként alkalmazta a *háztartást*, mint az együtt lakó személyek gazdasági közösségét.

Az 1970. évi népszámlálás a „család” fogalma tekintetében a nemzetközi javaslatoknak megfelelően az ún. családmag-szemléletet fogadta el. Eszerint a család csak az ún. családmag vagy szűk család. A családmag három típusa különböztethető meg:

gyermektelen házaspár,

házaspár nem házaspár gyermekkel (gyermekkel),

egy szülő (apa vagy anya) nem házaspár gyermekkel (gyermekkel).

A családmag-szemlélet alkalmazásának eredményeképpen fokozottabban szétválik egymástól a *család* és a *háztartás* (gazdasági-gazdálkodási-fogyasztási egység) fogalma, nagyobb különbséget mutat nagyságuk, összetételük stb.

A háztartás definíciója 1970-ben is azonos az 1960. évivel és megfelel a nemzetközi irányelvekben lefektetett meghatározásnak.

A család definíció módosulása és a háztartások iránti érdeklődés előtérbe kerülése következtében az 1970. évi népszámlálás során a *feldolgozás elsődleges egysége a háztartás* lesz és csak kiegészítésként alkalmazzuk a családot, mint feldolgozási egységet.

F O G L A L K O Z Á S I, T Á R S A D A L M I - G A Z D A S Á G I K É R D É S E K

E témakörben a legfontosabb problémák egyike a népesség *gazdasági aktivitás* szerinti csoportosítása. Az 1970. évi népszámlálásnál az alapelv az, hogy gazdaságilag aktívnak kell tekinteni mindazokat a személyeket, akik az összefrás eszmei időpontjában, illetve az azt megelőző héten aktív kereső tevékenységet folytattak. Ilyenek elsősorban az alkalmazásban állók, a termelőszövetkezeti tagok, valamint a mezőgazdasági és egyéb önállók.

A népességnek azonban vannak olyan tagjai is, akik a népszámlálás időpontjában — pontosabban december utolsó hetében — éppen nem folytatnak gazdasági tevékenységet, de az év nagyobb részében dolgoztak. Ezeket indokolatlan lenne inaktívnak, vagyis még pontosabban ellátottnak tekinteni.

Az év folyamán gazdasági tevékenységet folytató, de a népszámlálás eszmei időpontjában nem dolgozó személyek gyakorlatilag két nagy csoportra oszthatók: a segítő családtagokra és az időszakos alkalmi munkát végző személyekre. Mindkét csoportba tartozók számának pontosabb megállapítását a népszámlálás alkalmával több olyan kérdéssel kívánjuk biztosítani, melyek elősegítik a csoport tagjainak megfelelő besorolását.

E vonatkozásban a *segítő családtagok* gazdasági aktivitásának megállapítása látszik nagyobb problémának. Az 1970. évi népszámlálás során éppen ezért a „segítő családtag” válaszon kívül az év folyamán teljesített munka-

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL 1970. évi népszámlálás		(Község, város)	A számlálókörzet száma
<i>D) minta</i>			□ □ □
SZEMÉLYI KÉRDŐÍV		Az összeírás helye:	A Lakásösszeíróiv sorszáma
Az adatszolgáltatás kötelező. Aki a valóságnak meg nem felelő adatokat szolgáltat, azt a törvény bünteti. Az adatok csak statisztikai célra használhatók.	 ker., utca, ut, tér	□ □ □
	 házszám, hrsz. emelet földszint ajtó	A személy sorszáma
	 településrész külterület	□ □
I. AZ ÖSSZEÍRT SZEMÉLY ÁLTALÁNOS ADATAI			
1	Családi és utóneve (leánykori név is)		
2	Neme	férfi (1) — nő (2)	
3	Születésének időpontja	1. év hónap nap	
4	Családi állapota	nőtlen, hajadon (1) — házas (2) — özvegy (3) — elvált (4)	
5	Háztartási állása	háztartásfő (01) — házasúr (02) — élettárs (03) — gyermek (04) — gyermek házasúrsa (05) — gyermek élettársa (06) — unoka (07) — unoka házasúrsa (08) — unoka élettársa (09) — dédunoka (10) — apa (11) — anyja (12) — após (13) — anyós (14) — nagyszülő (15) — testvér (16) — testvér házasúrsa (17) — testvér élettársa (18) — testvér gyermeke (19) — egyéb rokon (20), mégpedig: — egyedülálló (21) — egyéb nem rokon, mégpedig:	
6	Jelen volt-e az összeírás helyén	igen (1) — nem (2), ha nem, tartózkodási helye: község, ker. város utca, házszám em. ajtó tér fsz.	
7	Bejelentett állandó lakása azonos-e az összeírás helyével	igen (1) — nem (2), ha nem, állandó lakóhelye: község, ker. város utca, házszám em. ajtó tér fsz.	
	Van-e bejelentett ideiglenes lakása	van — nincs (1)	
	Ha van:	a) az összeírás helye (2) — nem az összeírás helye (3), hanem: község, ker. város utca, házszám em. ajtó tér fsz.	
8	h) az ideiglenes bejelentés oka	b) munkavégzés (1) — tanulás (2) — látogatás (3) — üdülés (4) — gyógykezelés (5) — családi ok (6) — egyéb (7), mégpedig:	
	c) az ideiglenes bejelentés időpontja	c) 1. év hónap nap	
	d) milyen időközönként tér haza bejelentett állandó lakóhelyére	d) hetenként (1) — kéthetenként (2) — háromhetenként (3) — havonként (4) — kéthavonként (5) — ritkábban (6), mégpedig:	
9	Születési helye (születésekor anyja állandó lakóhelye) azonos-e jelenlegi bejelentett állandó lakóhelyével	igen — nem, ha nem: község, város	
	Volt-e más községben, városban bejelentett állandó lakása	igen — nem	
10	Ha igen:	a) község, város	
	a) a jelenlegi bejelentett állandó lakóhelyét megelőző lakóhelye	b) 1. évben	
	b) innen mikor költözött jelenlegi bejelentett állandó lakóhelyére		
11	1960. január 1-i állandó lakóhelye (község, város) azonos-e jelenlegi állandó lakóhelyével	igen — nem, ha nem: község, város	
12	Anyanyelve	magyar (1) — szlovák (2) — román (3) — szerb, horvát, egyéb délszláv (4) — német (5) — cigány (6) — egyéb (7), mégpedig:	
13	Anyanyelvén kívül milyen nyelven beszél		

II. AZ ÖSSZEÍRT SZEMÉLY ISKOLÁZOTTSÁGI ADATAI

Csak az 1963-ban vagy korábban született - 6 éves és idősebb - személyekről kell kitölteni!

<p>Jelenleg jár-e rendszeres iskolába</p> <p>Ha igen:</p> <p>a) milyen iskola, hányadik osztályába</p> <p>b) milyen tagozatára</p> <p>Ha nappali tagozatra jár:</p> <p>c) hová (község, város)</p> <p>d) naponta rendszeresen milyen módon</p> <p>e) mennyi idő alatt</p> <p style="text-align: right;">} jut el az iskolába</p>	<p>igen - nem</p> <p>a) általános iskola (1) ☐ } közéiskola (2) ☐ } osztályába (évfolyamára) jár felsőfokú tanítélet (3) ☐ }</p> <p>b) nappali (1) - esti (2) - levelező (3)</p> <p>c) község, város, ker.</p> <p>d) csak gyalog (1) - villamoson, trolibuszon (2) - helyi autóbusszon (3) - távolsági autóbusszon (4) - HÉV-en, vonaton (5) - autón (6) - motorkerékpáron (7) - kerékpáron (8) - egyéb módon (9)</p> <p>e) 15 perc és kevesebb (1) - 16-30 perc (2) - 31-45 perc (3) - 46-60 perc (4) - egy-másfél óra (5) - másfél óránál több (6)</p>
<p>15 Iskolaí végzettsége</p>	<p>nem járt iskolába (x)</p> <p>általános (elemi) iskola ☐ } polgári iskola ☐ } osztályát (évfolyamát) végezte közéiskola ☐ } felsőfokú tanítélet ☐ }</p>
<p>16 Van-e érettségi (képesítő) bizonyítványa</p> <p>Ha van:</p> <p>a) típusa</p> <p>b) jellege</p> <p>c) szaka</p> <p>d) megszerzésének éve</p>	<p>van - nincs</p> <p>a) gimnáziumi (1) - technikai (2) - szakközéiskolai (3) - tanítói (4) - övönői (5) - szakérttségi (6) - egyéb (7), mégpedig:</p> <p>b) ipari - mezőgazdasági - közigazdasági, kereskedelmi - egyéb</p> <p>c)</p> <p>d) 1. év</p>
<p>17 Van-e felsőfokú végzettsége</p> <p>Ha oklevele vagy csak végbizonyítványa van:</p> <p>a) a tanítélet megnevezése</p> <p>b) a kar, szak megnevezése</p> <p>c) az oklevél megszerzésének éve</p> <p>d) oklevelének megfelelő foglalkozást folytat-e</p>	<p>oklevele van - csak végbizonyítványa van - nincs</p> <p>a)</p> <p>b)</p> <p>c) 1. év</p> <p>d) igen (1) - részben (2) - nem (3)</p>
<p>18 Jelenleg jár-e szakmunkástanulói iskolába, illetve szakiskolába</p> <p>Ha igen:</p> <p>a) milyen iskola, hányadik osztályába</p> <p>b) milyen szakmát, szakot tanul</p>	<p>igen - nem</p> <p>a) szakmunkástanulói iskola (4) ☐ } szakiskola (5) ☐ } osztályába (évfolyamára) jár</p> <p>b)</p>
<p>19 Van-e fizikai szakképzettsége</p> <p>Ha van:</p> <p>a) szakképzettsége megnevezése</p> <p>b) milyen módon</p> <p>c) mikor</p> <p>d) mennyi idő alatt</p> <p>e) további fizikai szakképzettsége megnevezése</p> <p style="text-align: right;">} szerezte meg</p>	<p>van - nincs</p> <p>a)</p> <p>b) szakmunkástanuló (tanonc) képzésben (1) - szakközéiskolában (2) - tanfolyamon (3) - egyéb módon (4), mégpedig:</p> <p>c) 1. évben</p> <p>d) év hónap alatt - csak vizsgázott</p> <p>e)</p>
<p>20 Van-e rendszeres iskolán kívül szerzett szellemi szakképzettsége</p> <p>Ha van: a szakképzetség megnevezése</p>	<p>van - nincs</p> <p>.....</p>

III. AZ ÖSSZEÍRT SZEMÉLY FOGLALKOZÁSI ADATAI		
<i>Csak az 1955-ben vagy korábban született – 14 éves és idősebb – személyekről kell kitölteni!</i>		
21	<p>Dolgozik-e, folytat-e kereső tevékenységét</p> <p>Ha nem: a) miért nem dolgozik</p>	<p>igen (10) – nem</p> <p>a) eltartott: általános, középiskolai tanuló (21) – szakmunkástanuló (22) – szakiskolai, szaktanfolyami hallgató (23) – felsőlökü tanintézet hallgatója (24) – háztartásbeli (25) – egyéb eltartott (26), mégpedig:</p> <p>gyermekgondozási szabadságon van (31) nyugdíjans: saját jogon (41) – özvegyi jogon (42) – mezőgazdasági termelőségvetkezeti járadékos (43)</p>
22	<p>b) mikor dolgozott utoljára</p> <p>c) 1969. év folyamán mennyi ideig dolgozott</p> <p>d) kereső tevékenységét miért hagyta abba</p>	<p>b) 19 <input type="text"/> év hónapban – nem dolgozott</p> <p>c) <input type="text"/> napig</p> <p>d) szülés (1) – nyugdíjazás (2) – betegség (3) – továbbtanulás (4) – rokkantság (5) – állásváltoztatás (6) – egyéb ok (7), mégpedig:</p>
23	<p>Ha korábban dolgozott, a saját (özvegyi nyugdíjasnál a férj) utolsó</p> <p>a) foglalkozása</p> <p>b) foglalkozási viszonya</p> <p>c) munkáltatója, munkahelye</p>	<p>a)</p> <p>b) alkalmazásban álló (1) – termelőségvetkezeti tag (2) – önálló (3) – segítő családtag (4)</p> <p>c)</p>
24	<p>Nyugdíja, járadéka mellett folytat-e jövedelmet jelentő tevékenységét</p> <p>Ha igen:</p> <p>a) mi a foglalkozása, tevékenysége</p> <p>b) munkáltatójának pontos megnevezése</p>	<p>igen – nem</p> <p>a)</p> <p>b)</p>
25	<p>Végzett-e mezőgazdasági munkát 1969. évben</p> <p>Ha igen:</p> <p>a) mennyi ideig</p> <p>b) a mezőgazdaság mely területén</p> <p style="text-align: right;">} dolgozott</p>	<p>igen: főtevékenységként – melléktevékenységként – nem</p> <p>a) egész évben – az év egy részében <input type="text"/> napig</p> <p>b) állami mezőgazdaságban – termelőségvetkezeti – szakszövetkezetben – házlaji gazdaságban – egyéni gazdaságban</p>
A 26—32. kérdésekre csak azoknak kell válaszolni, akik dolgoznak [a 21. kérdésnél a válasz igen (10)!]		
26	<p>Foglalkozása, főtevékenysége, beosztása, munkaköre</p>	
27	<p>a) Foglalkozási viszonya</p> <p>b) Ha alkalmazásban álló, vagy termelőségvetkezeti tag, foglalkozását milyen minőségben folytatja</p>	<p>a) alkalmazásban álló (1) – termelőségvetkezeti tag (2) – önálló (3) – segítő családtag (4)</p> <p>b) szellemi dolgozó – fizikai dolgozó: szakmunkás – betanított munkás – bedolgozó – egyéb fizikai dolgozó, mégpedig:</p>
28	<p>Alkalmazásban álló, vagy termelőségvetkezeti tag esetén</p> <p>a) munkáltatójának</p> <p>b) munkahelyének</p> <p>c) munkahelye, ahová dolgozni jár (község, város)</p>	<p>a) pontos megnevezése</p> <p>b)</p> <p>c) község, város ker.</p>
29	<p>Munkahelyére rendszeresen (naponta)</p> <p>a) milyen módon</p> <p>b) mennyi idő alatt</p> <p style="text-align: right;">} jut el</p>	<p>a) csak gyalog (1) – villamoson, trolibuszon (2) – helyi autóbusszon (3) – távolsági autóbusszon (4) – vállalati autóbusszon (5) – HÉV-en, vonaton (6) – autón (7) – motorkerékpáron (8) – kerékpáron (9) – egyéb módon (0)</p> <p>b) 15 perc és kevesebb (1) – 16–30 perc (2) – 31–45 perc (3) – 46–60 perc (4) – egy-másfél óra (5) – másfél óránál több (6)</p>
30	<p>Előírt heti munkaidője (mezőgazdasági foglalkozásának kivételével)</p>	<p>21 óra és kevesebb (1) – 25–36 óra (2) – 37–39 óra (3) – 40–44 óra (4) – 45–49 óra (5) – 50–54 óra (6) – 55–60 óra (7) – 61–66 óra (8) – 67 óra és több (9) – költetlen (0)</p>
31	<p>Főtevékenysége mellett volt-e 1969-ben mellékfoglalkozása, másodállása</p> <p>Ha igen, annak megnevezése</p>	<p>igen – nem</p>
32	<p>Korábbi foglalkozásai</p> <p>a) mi volt az első kereső foglalkozása</p> <p>b) első foglalkozását mely évben kezdte el</p> <p>c) mi volt a foglalkozása, tevékenysége 1960. január 1-én</p>	<p>a)</p> <p>b) 1 <input type="text"/> évben</p> <p>c)</p>

IV. AZ ÖSSZEÍRT NŐ GYERMEKEIRE ÉS HÁZASSÁGKÖTÉSEIRE VONATKOZÓ ADATOK

Csak az 1955-ben vagy korábban született – 14 éves és idősebb – nőkről kell kitölteni!

33	A született gyermekeinek száma	a) Az anyával együttélő	} gyermekek száma	<input type="text"/>
		b) Az anyától különélő		<input type="text"/>
		c) A meghalt		<input type="text"/>
		d) A halvaszületett		<input type="text"/>

Az összes született gyermek adatai

Sorszám	A gyermek				Sorszám	A gyermek					
	utóneve*	neme	születésének éve	hónapja		ha meghalt, a halálozás éve	utóneve*	neme	születésének éve	hónapja	ha meghalt, a halálozás éve
34	1	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	7	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	2	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	8	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	3	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	9	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	4	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	10	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	5	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	11	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	6	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	12	férfi nő	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>

* Halvaszületés esetén „Hsz” jelzést kell alkalmazni.

A házasságkötés adatai (Házás, özvegy és elvált nőkről kell kitölteni!)

35	a) A házasságkötés időpontja b) Fennáll-e a házasság Ha fennáll a házasság: c) együtt él-e férjével d) ha különváltan él, mióta Ha nem áll fenn a házasság: e) a házasság megszűnésének oka f) a házasság megszűnésének éve	Első	Második	Harmadik
		házasságkötés		
	a) 1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	b) igen - nem	igen - nem	igen - nem	igen - nem
	c) igen - nem	igen - nem	igen - nem	igen - nem
	d) 1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
	e) özvegyülés - válás	özvegyülés - válás	özvegyülés - válás	özvegyülés - válás
	f) 1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>	1... <input type="text"/>
36	Ha élettárs, mióta áll fenn tartós kapcsolat	1... <input type="text"/>		

Ha az összeírt személy eltartott és nem az eltartójával együtt irták össze, az eltartó	foglalkozása
	foglalkozási viszonya, alkalmazásának minősége }
	munkáltatójának megnevezése

A számlálóbiztos megjegyzései:

Az 1970. évi népszámlálás reprezentatív programjának kérdőíve (4. oldal)

napok száma dönti el, hogy valakit gazdaságilag aktívnek lehet-e minősíteni. Valamennyi olyan személyt, aki a mezőgazdaságban segítő családtagként (termelőszövetkezeti tagok háztáji gazdaságában és a termelőszövetkezeti közös munkában együttesen) legalább 90 napot dolgozik az 1969. év folyamán, gazdaságilag aktív keresőnek kell tekinteni, az ennél rövidebb ideig dolgozókat pedig eltartottaknak. Az aktív keresők közé kell sorolni azokat az időszakos dolgozókat is, akik 90 napig vagy hosszabb ideig a népgazdaság bármely területén dolgoztak az 1969. év folyamán.

Az évi munkanapok száma alapján mód nyílik annak megállapítására, hogy a keresőként számba vett és kimutatott személyek ténylegesen milyen hosszú ideig dolgoztak, közöttük milyen számban vannak a „rendszeresen” foglalkoztatottak (ide azok sorolhatók, akik az év kétharmadában dolgoztak) és kik azok, akik ugyan aktívnek számítanak, de időszakosan, rendszertelenül dolgoznak (90—180 napot dolgozó segítő családtagok és időszakos, alkalmi munkások). Ugyanakkor az eltartottként kimutatott ún. „mezőgazdasági háziasszonyok” esetében is lesznek ismereteink az általuk végzett munka nagyságáról.

Az 1970. évi népszámlálásnál tehát arra a közvetlen kérdésre, amely a gazdasági aktivitás megállapítására vonatkozik általánosságban, a választ a pillanatnyi aktivitásnak megfelelően (vagyis az utolsó hétre vonatkoztatva) kell megadni. Tehát arra a kérdésre: „*Dolgozik-e, folytat-e kereső tevékenységet?*” csak az válaszolhat „igen”-nel, aki a népszámlálás eszmei időpontjában ténylegesen gazdaságilag aktív volt. Mindazoknak, akik ekkor nem dolgoztak — függetlenül attól, hogy az év folyamán dolgoztak-e — „nem”-mel kell válaszolniuk. A „nem dolgozókra vonatkozó” további kérdések azonban lehetőséget nyújtanak az 1969. évben végzett időszakos, vagy rendszertelen, alkalmi munka időtartamának, fajtájának és jellegének megállapítására. A részletes kifejtés igénye nélkül csupán azt kívánjuk még megjegyezni, hogy az 1970. évi népszámlálás még számos olyan vonatkozását figyeli meg a népesség foglalkozási-társadalmi-gazdasági viszonyainak, amire az 1960. évi népszámlálás nem terjedt ki (természetesen ezen vizsgálatok zöme a reprezentatív adatgyűjtésre alapul), így:

- a) a munkahely megközelítésének módját és időtartamát,
- b) a nem mezőgazdasági foglalkozásuk előírt heti munkaidejét,
- c) a főtevékenység mellett folytatott melléktevékenységet,
- d) a társadalmi mobilitás megfigyeléséhez a jelenlegin kívül az első és az 1960. évi tevékenységet,
- e) a nyugdíjasok által a nyugdíj mellett folytatott tevékenységet.

TERMÉKENYSÉGI ADATOK

A magyar népszámlálások programjában 1920 óta szerepel a termékenység vizsgálata, vagyis a nők született gyermekeinek számára vonatkozó adatok megkérdezése. A termékenységi feldolgozások részletezettsége és kombinációi népszámlálásról népszámlálásra növekedtek. A termékenységi adatok népszámlálási megfigyelése külföldön is egyre jelentősebb mértékű és az európai népszámlálási program is bő adatfeldolgozásokat javasol.

Az 1960. évi népszámlálás a termékenységre vonatkozóan lényegében csak három kérdést tett fel:

- a) született gyermekek száma,
- az életben levő gyermekek száma,
- a házasságkötés(ek) éve(i).

Ezenkívül közvetett módon — a férj születési évének megkérdezése alapján — rendelkezésre állt a házasságban élő nők — velük együttélő — férjének életkora is. Első ízben az 1960. évi népszámlálás készített termékenységi adatfeldolgozást a házasságot nem kötött (hajadon) nőkre, valamint a férfiakra vonatkozóan.

A nemzetközi javaslatok legjelentősebb — a múltbeli magyar gyakorlatot módosító — alapelve, hogy a termékenység vizsgálata ne az összesen született (vagyis az élve- és halvaszületett) gyermekek együttes számára terjedjen ki, hanem csak az élveszületett gyermekeiké. Ez csupán kisebb mértékben módosítja a termékenység eddig kimutatott nagyságát, mivel a halvaszületett gyer-

mekek aránya az összes születéseken belül 1—3 százalék között mozgott a legutolsó néhány évtizedben. Mindezek miatt az 1970. évi népszámlálás áttér az élveszületett gyermekek számának megfigyelésére azzal, hogy lehetőséget biztosít az összes született gyermekek számának megállapítására is, így a múlttal való összehasonlítás is megoldható lesz.

Az eddigi adatgyűjtési program — amely csak a főbb összefüggések feltárását tette lehetővé — ma már nem felel meg a követelményeknek. Szükségesnek látszott egy részletesebb termékenységi adatgyűjtés megtervezése. Ennek kipróbálására az 1963. évi mikrocenzussal egyidejűleg került sor, amikor külön termékenységi kérdőíven gyűjtötték be a házasságkötésekre, azok megszűnésére, valamint a termékenységre vonatkozó adatokat. E próbafelvétel tapasztalatai alapján került ezután kidolgozásra az 1970. évi népszámlálás erre vonatkozó programja. Természetesen a részletes termékenységi adatgyűjtés nem képzelhető el teljes körű adatgyűjtéssel, ezért az ilyen természetű kérdések csupán a 25 százalékos reprezentációjú kérdőíven szerepelnek, ahol az 1955-ben vagy korábban született — 14 éves és idősebb — nők gyermekeire és házasságkötéseire vonatkozó adatokat kell megadni. A teljes körű program csupán egy termékenységi kérdést tartalmaz: *az élveszületett gyermekek számát*, amelynek alapján kor és családi állapot szerinti részletezésben, bármilyen kis területi egységben közölhetők a termékenységi adatok.

A részletes termékenységi adatgyűjtés elsősorban abban különbözik az eddigi számbavétel módjától, hogy nem csupán a született gyermekek számát kérdezi, hanem egyenként felsorolva az összes született gyermekek adatait.

A felsorolás alapján nemcsak a született — azon belül élve- és halvaszületelt, valamint az ezek közül életben levő — gyermekek számát ismerjük meg, hanem teljes egészében nyomon követhetjük a nők termékenységének történetét: így például a gyermekek születésének időpontját összevethetjük a házasságkötés időpontjával, a nő életkorával, az előző gyermek születési időpontjával stb. és ezen időtartamok figyelembevételével vizsgálhatjuk a termékenység alakulását, illetve az abban bekövetkezett változások okait.

A gyermekek születésére vonatkozó részletes adatgyűjtés mellett a népszámlálás házasságkötésenként kívánja tudakolni a következő adatokat:

- a házasságkötés időpontja,
- a házasság fennállása,
- a férjjel való együttélés,
- a jelenlegi esetleges különválás tartama,
- a házasság megszűnésének oka,
- a házasság megszűnésének időpontja,
- az élettársi kapcsolat tartama.

Mindezek segítségével a jövőben nem csupán az ún. bruttó házasságtartam idejére vizsgálható a termékenység, hanem a különféle tisztított házasságtartam-adatok is kiszámíthatók: a különélések és házasságmegszűnések levonásával és az esetleges házasságon kívüli együttélések figyelembevételével. Természetesen az 1960. évihez hasonlóan feldolgozásra kerül a férj kora is, illetve ez az adat is elemzésre kerül a termékenység nagysága vonatkozásában.

LAKÁS- ÉS ÉPÜLETADATOK

Az 1970. évi népszámlálás — az előző magyar népszámlálásokhoz hasonlóan — a népesség összeírásán kívül kiterjed a lakások és lakóépületek összeírására is. A népesség életkörülményeinek vizsgálata a hazai és a nemzetközi gyakorlatban egyre jelentősebb, s ezen belül is mind nagyobb helyet foglal el a lakáskörülmények vizsgálata. E vizsgálatok kiszélesítését a lakások modernizálása, a lakáskultúra fejlődése, az igények megváltozása indokolja; ennek megfelelően a lakások összeírásának 1970. évi programja is szélesebb körű az előző népszámlálásénál. A program bővítésének szükségességét az ENSZ idevonatkozó ajánlása és a KGST-tagországok között létrejött megállapodás is alátámasztja.

A lakás- és épületadatokat felvétele az előző népszámlálásokhoz képest módszertanilag is megváltozott. Míg régebben a lakás- és épületadatokat külön-külön kérdőíven írtuk össze, addig 1970-ben mindkét témát — mint szorosan összefüggőt — együtt, egy kérdőíven kívánjuk szerepeltetni.

ПЕРЕПИСЬ НАСЕЛЕНИЯ 1970 ГОДА

В начале января 1970 года исполнится сто лет тому, что официальная статистическая служба провела в Венгрии перепись населения в первый раз. С 1870 года переписи населения как правило повторялись каждые десять лет — до сих пор венгерская официальная статистическая служба провела 10 переписей населения. (С учетом и переписей, организованных австрийской администрацией, на территории страны было проведено до сих пор 13 переписей населения.)

Подготовки очередной переписи населения начались уже в начале 1967 года. Одним из наиболее существенных событий подготовлений являлась пробная перепись (микроцэнз), осуществленная в январе 1968 года. Окончательный план переписи населения был разработан с учетом опыта, приобретенного при пробной переписи. Об осуществлении переписи населения 1970 г. имеется постановление законной силы Совета Президиума Венгерской Народной Республики от 4 июля 1969 г. под № 18 за 1969 г.

Подготовлениями переписи населения 1970 года, наиболее существенными вопросами содержания переписи населения автор занимается более углубленно в своем очерке «Перепись населения 1970 г.» (*Статистическое Обзорение*, №№ 8—9 за 1969 г.) в нижеследующих приводится краткое изложение темы, могущей вызвать общий интерес, с более подробным изложением вопросов фертильности в рамках программы переписи населения.

С последней переписи населения (1960 г.) в общественно-экономических и социально-культурных условиях страны имели место значительные изменения. Вместе с ними изменились и требования к количеству и качеству информации переписи населения. В настоящее время при новой системе управления экономикой наука, центральное и региональное планирование, административные органы различных уровней уже ждут от переписей населения значительно более богатую, более глубоко сгруппированную и охватывающую более широкий круг взаимоотношений информацию, чем 10 лет тому назад. В большой мере развивалась и техника статистики: как в стране, так и за границей большими шагами продвигалось вперед применение выборочной техники в области сбора данных, а в области обработки данных значительно развивалось применение электронно-вычислительных машин.

Однако увеличились и возросли по объему и содержанию не только отечественные требования к информации. И новейшие международные основные принципы переписей населения, которые предусматривают т. н. «минимальную программу» переписей населения и жилого фонда как в мировом масштабе так на европейском уровне и относительно стран—членов СЭВ выдвигают значительно более широкие и подробные требования, чем в случае переписей населения около 1960 г.

Следовательно программу переписи населения 1970 г. нужно было разработать с учетом новых требований и новых моментов. При таких условиях конечно не могло быть и речи о механическом повторении программы предыдущей переписи населения, но не могло быть речи и о включении всех вопросов, выдвинутых при подготовке переписи населения, в сплошную программу. Нужно было найти промежуточное решение. Проект переписи населения 1970 года решил проблему таким образом, что он разбил вопросы переписи населения на две части: одну часть вопросов нужно будет задать каждому подлежащему переписи человеку (соответственно, относительно каждой подлежащей переписи квартиры), а другую часть вопросов только определенной части включенных в перепись лиц, установленной соответствующей выборкой.

Такая практическая увязка сплошной и выборочной переписей вызвала необходимость в установлении т. н. «основных вопросов», (требующих сплошного обследования и, соответственно, сплошной обработки данных) и т. н. «дополнительных вопросов», (которые достаточно обследовать только относительно выборки). В соответствии с этим разрабатываются две программы обследования данных: одна относительно более узкая по всему населению и одна более широкая по лицам и, соответственно,

квартирам, фигурирующим в выборке. Разделение вопросов осуществилось таким путем, что основные вопросы относительно населения и жилищных условий, необходимых для детального регионального распределения, будут заданы всему населению, а вопросы, подлежащие применению на уровне всей страны или комитатов, будут заданы выборочным методом, т. е. лицам, фигурирующим в выборке.

Выборка является механической и осуществляется по переписным округам. В целях увеличения достоверности результатов, которые можно исчислять на основе выборки, необходимый по предварительным расчетам процент выборки в размере 20% был увеличен до 25%. По окончательным планам

а) в более узкую (несплошную) программу переписи было включено 24 критерия относительно лиц и 19 критериев относительно квартир и зданий (против 25 критериев относительно лиц и 27 критериев относительно квартир и зданий при переписи населения 1960 года);

б) в более широкую (25-процентную) программу переписи кроме основных критериев было включено 22 критерия относительно лиц и 17 критериев относительно квартир и зданий. Следовательно относительно 25% населения будут известными 46 видов информации относительно лиц и относительно 25% квартир и зданий — 36 видов информации.

Территориальные вопросы, категории населения

При всех венгерских переписях населения и при большинстве заграничных переписей в прошлом обследовалось в первую очередь т. н. *присутствующее население*, т. е. обследование данных было направлено в первую очередь на тех, кто в критический момент переписи населения находился на месте переписи. В большинстве случаев все региональные обработки данных были осуществлены по месту присутствия.

При переписи населения 1970 г. с учетом приобретенного опыта и возрастающих требований мы желаем уделять большее внимание установлению численности *постоянного населения*. Постоянным местожительством считается то место, где данное лицо имеет *зарегистрированную в милиции квартиру*. Это обеспечивает односмысленное толкование, документационное обоснование и возможность контроля.

Кроме вопроса относительно зарегистрированного в милиции местожительства задается и вопрос о том, имеет ли данное лицо временно зарегистрированную в милицию квартиру и устанавливается адрес этой временной квартиры. При сопоставлении этого с вопросами о присутствии и, соответственно, отсутствии население зачисляется в 7 категорий:

1. присутствующее лицо, являющееся постоянно зарегистрированным жителем квартиры, не имеющее временную квартиру в другом месте;

2. присутствующее лицо, являющееся зарегистрированным постоянным жителем квартиры, имеющее зарегистрированную временную квартиру в другом месте;

3. присутствующее лицо, являющееся зарегистрированным временным жителем квартиры;

4. присутствующее лицо, являющееся незарегистрированным жителем квартиры;

5. отсутствующее лицо, являющееся зарегистрированным постоянным жителем квартиры, не имеющее зарегистрированную временную квартиру в другом месте;

6. отсутствующее лицо, являющееся зарегистрированным постоянным жителем квартиры, имеющее зарегистрированную временную квартиру в другом месте;

7. отсутствующее лицо, являющееся зарегистрированным временным жителем квартиры.

На основе вышеперечисленных технических категорий населения устанавливаются три основных единицы населения с точки зрения обработки:

Присутствующее население = 1 + 2 + 3 + 4.

Постоянно зарегистрированное население = 1 + 2 + 5 + 6.

Проживающее население = 1 + 3 + 5 + 7.

При обработке данных о лицах в 1970 кроме присутствующего населения, до сих пор применявшегося исключительно, при подготовке комбинации будут учитываться и зарегистрированное население и распределение проживающего населения в территориальном разрезе. Обработка данных по квартирам и, соответственно, домашним хозяйством (семьям) будут то же подготовлены как относительно постоянно зарегистрированного, так и относительно проживающего населения. В этом отношении проект венгерской переписи населения 1970 года полностью отвечает тем международным рекомендациям, которые помимо установления присутствующего населения сильно подчеркивают важность группировок по постоянному местожительству.

Понятие семьи — домашнего хозяйства

В Венгрии статистикой семьи занималась в первый раз перепись населения 1949 г. В то время было разработано и понятие *семьи* при переписях населения, имеющее более широкий смысл и примененное также в 1960 г. В 1960 г. кроме семьи — как общественного коллектива родственных лиц — при переписи населения как в качестве единицы обследования, так и в качестве единицы обработки применялось *домашнее хозяйство* — как хозяйственный коллектив живущих вместе лиц.

В отношении понятия «семьи» перепись населения 1970 г. в соответствии с международными рекомендациями приняла аспект т. н. ядра семьи. Поэтому аспекты семьей является только т. н. ядро семьи или узкая семья. Различаются три типа ядра семьи:

бездетная супружеская пара;

супружеская пара с (неженатым, соответственно, незамужней) ребенком (с детьми);

один или одна из родителей (мать или отец) с (неженатым, соответственно, незамужней) ребенком (с детьми).

В результате применения аспекта ядра семьи наблюдается большее разделение понятий *семьи* и *домашнего хозяйства* (экономической — хозяйственной — потребительской единицы), имеются большие различия между их размерами, составами и т. д.

Определение домашнего хозяйства и в 1970 г. будет являться идентичной с определением, примененным в 1960 г., и отвечает определению, имеющемуся в международных основных принципах.

В результате изменения определения семьи и выдвижения интереса к домашним хозяйствам в передний план при переписи населения 1970 г. *первичной единицей обработки будет являться домашнее хозяйство* и только в качестве дополнения будет применяться семья единицей обработки.

Вопросы занятий, общественно-экономические вопросы

В этом кругу тем одним из важнейших вопросов является группировка по *экономической активности* населения. При переписи населения 1970 г. основным принципом является то, что экономически активными должны считаться все лица, которые в критический момент переписи или на предшествующей критическому моменту неделе проводили активную самостоятельную деятельность. Такими лицами являются в первую очередь занятые, члены производственных кооперативов, а также сельскохозяйственные и прочие самостоятельные лица.

Однако имеются и такие члены населения, которые во время переписи населения — точнее на последней неделе декабря — не проводят экономическую деятельность, но в большей части года работали. Являлось бы необоснованным считать этих людей неактивными т. е., более точно иждивенцами.

Лица, проводящие экономическую деятельность в течение года, но не работающие в критический момент переписи населения, практически могут быть разбиты на две большие группы: на помогающих членов семьи и на лиц, осуществляющих временную случайную работу. Установление более точной численности лиц, входящих в обе группы, предусматривается при переписи населения рядом вопросов, способствующих правильному зачислению членов соответствующей группе.

В этом отношении большей проблемой кажется установление экономической активности *помогающих членов семьи*. Поэтому при переписи населения 1970 г. вопрос о том, можно ли одно лицо квалифицировать экономически активным, решается не только на основе ответа «помогающий член семьи», а также на основе числа выполненных в течение года рабочих дней. Все лица, работавшие в течение 1969 г. помогающими членами семьи в сельском хозяйстве больше 90 дней (в приусадебных хозяйствах членов производственных кооперативов и в коллєктивных работах производственных кооперативов вместе), должны считаться экономически активными, а лица, работавшие меньше 90 дней в течение 1969 г., должны считаться иждивенцами. В число активных самодельных следует зачислять и тех временных работников, которые в течение 1969 года работали 90 дней или больше в любой области народного хозяйства.

На основе числа отработанных в течение года рабочих дней открывается возможность установить то, какое время работали фактически учтенные и показанные самодельными лица, какое число представляют среди них «систематические» занятия (сюда следует зачислять тех, кто работал в течение двух третьих года), и какое число предоставляют те, кто хотя и считается активным, все-таки работает сезонально и не систематически (помогающие члены семьи, отработавшие 90—180 дней, сезональные и случайные рабочие). Одновременно в случае т. н. «сельскохозяйственных дома работающих женщин», показанных иждивенцами, у нас будет информация об объеме выполняемой ими работы.

Таким образом, при переписи населения 1970 г. на тот прямой вопрос, который относится вообще к установлению экономической активности, следует ответить в соответствии с активностью в данный момент (т. е. относительно последней недели). Таким образом на тот вопрос: «*Работаете ли, проводите ли самодельную деятельность?*» может ответить «Да» только тот, кто в критический момент переписи населения фактически являлся экономически активным. Все те, кто в этот момент не работал — независимо от того, работал ли в течение года, — должны ответить: «Нет». Однако дальнейшие вопросы, относящиеся к «неработающим лицам», дают возможность установить продолжительность, вид и характер временной, несистематической и случайной работы, проведенной в 1969 г. Без претензии на подробное изложение мы желаем заметить только то, что перепись населения 1970 г. будет учитывать еще большее количество таких аспектов условий занятости и общественно-экономических условий населения, которые не были охвачены при переписи населения 1960 г. (конечно основная масса этих исследований основана на выборочном методе). Таким образом, будут охвачены следующие дополнительные аспекты:

- а) вид транспорта и продолжительность поездки к месту работы;
- б) предписанное еженедельное рабочее время лиц, имеющих несельскохозяйственные занятия;
- в) побочная деятельность, осуществляемая кроме основной деятельности;
- д) для целей наблюдения общественной мобильности кроме настоящей деятельности и первая деятельность и деятельность в 1960 г.;
- е) деятельность пенсионеров, получающих пенсию.

Данные о фертильности

В программе венгерских переписей населения обследование фертильности, т. е. опрашивание данных о численности родившихся детей женщин имеется с 1920 г. Детализация и комбинации обработок в области фертиль-

ности расширялись от одной переписи населения к другой. Обследование данных о фертильности при переписях населения приобретает возрастающее значение и за границей и европейская программа переписей населения то же предлагает обработку расширенных данных.

При переписи населения 1960 г. относительно фертильности в основном было задано только три вопроса:

- число родившихся детей,
- число живущих детей,
- год (годы) бракосочетания (бракосочетаний).

Кроме того, косвенным путем — на основе вопроса о годе рождения мужа) стал известным и возраст живущих вместе с замужними женщинами мужей. Обработка данных о фертильности в отношении женщин и мужчин, не состоявших в браке, была проведена впервые раз при переписи населения 1960 г.

Наиболее значительным основным принципом международных рекомендаций, изменяющим и бывшую венгерскую практику, является то, чтобы изучение фертильности охватило не совместное число родившихся детей (т. е. случаи живорождения и мертворождения вместе), а только число живорожденных детей. Это только в небольшой степени изменяет до сих пор показанную величину фертильности, так как за последние несколько десятилетий удельный вес мертворожденных детей в общем числе рождений представлял 1—3%. По всем этим причинам перепись населения 1970 г. переходит к наблюдению числа живорожденных детей с тем, чтобы обеспечить возможность установить и число всех родившихся детей, создавая при этом возможность сопоставления с прошлым.

Программа сбора данных, существовавшая до сих пор, создавшая возможность только для раскрытия важнейших связей, в настоящее время уже не отвечает требованиям. Необходимым казалось планирование более подробного сбора данных о фертильности. Испробование этого сбора данных имело место одновременно с микроценозом 1963 г., когда на отдельных вопросниках фертильности были собраны данные о бракосочетаниях, о прекращении браков и о фертильности. После этого на основе приобретенного при этой пробной переписи опыта была разработана соответствующая программа переписи населения 1970 г. Конечно подробный сбор данных о фертильности не может быть возможным с помощью сплошного обследования данных и поэтому вопросы такого характера фигурируют только на вопросниках 25 процентной выборки, в которых следует сообщить данные относительно детей и бракосочетаний женщины, родившихся в 1955 г. или раньше — 14-летних и старших. Сплошная программа содержит только один вопрос о фертильности — *число живорожденных детей*, — на основе которого в группировке по возрасту и семейному состоянию данные о фертильности могут быть сообщены по любой территориальной единице, какой бы маленькой она не являлась.

Подробный сбор данных о фертильности различается от до сих пор применявшегося метода учета в первую очередь в том отношении, что он содержит вопрос не только о *числе* родившихся детей, а содержит вопросы о данных всех родившихся детей, перечисленных по порядку.

На основе перечисления будет известно не только число родившихся — в том числе живорожденных и мертворожденных — детей, в том числе живущих, но можно и полностью следовать за историей фертильности женщины: так например можно сопоставить время рождения детей со временем бракосочетания, с возрастом женщины, со временем рождения предыдущего ребенка и т. д. и с учетом этих периодов можно изучать динамику фертильности и причины, которые вызвали изменения фертильности.

Кроме подробного сбора данных о рождении детей при переписи населения предусматриваются вопросы по бракосочетаниям относительно следующих данных:

- время бракосочетания,
- продолжительность брака,
- проживания вместе с мужем,
- продолжительность настоящего эвентуального расхождения,

причина прекращения брака,
время прекращения брака,
продолжительность супружеской связи.

С помощью всех этих данных в будущем будет возможно изучать фертильность не только по отношению т. н. брутто продолжительности брака, но можно будет исчислять и различные очищенные данные продолжительности брака с учетом продолжительности проживания врозь и с учетом возможных внебрачных проживаний вместе. Конечно, подобно переписи населения 1960 г. будет обработан и возраст мужа, соответственно, и эта цифра будет проанализирована по отношению величины фертильности.

Данные квартир и зданий

Перепись населения 1970 г. — подобно предыдущим венгерским переписям населения — кроме переписи населения охватывает и перепись квартир и жилищных зданий. Изучение жизненных условий населения приобретает все возрастающее значение как в отечественной, так и в международной практике и в рамках этого все возрастающее внимание уделяется изучению жилищных условий. Расширение этих исследований обосновывается модернизацией квартир, развитием культуры проживания и изменением требований. В соответствии с этим и программа 1970 г. переписи квартир является более расширенной, чем соответствующая программа при предыдущих переписях населения. Необходимость расширения программы обоснована и соответствующей рекомендацией ООН и договоренностью, состоящейся между странами-членами СЭВ.

По сравнению с предыдущими переписями населения изменилась и методология обследования данных квартир и жилых зданий. В то время как раньше данные квартир и жилых зданий были переписаны в различных вопросниках, при переписи 1970 г. обе темы, тесно связанные друг с другом, будут фигурировать в одном вопроснике.

THE POPULATION CENSUS OF 1970

Early in January, 1970, there will be the centenary of the first population census carried out in Hungary by the official statistical service. Since 1870 population censuses have been organized regularly every decade: so far 10 population censuses have been conducted by the official statistical service in Hungary. (Considering also the censuses organized by the Austrian administration 13 population censuses have been carried out so far on the area of the country.)

The preparatory work of the next population census started early in 1967. One of the most important events of the preparatory work was the pilot survey (microcensus) carried out in January, 1968. The experiences obtained here have greatly contributed to drawing up the final programme of the population census of 1970, the execution of which was provided for by the decree of legal force No. 18, 1969 of the Presidential Council of the Hungarian People's Republic, issued on July 4 1969.

The preparatory work and the most essential questions of the population census of 1970 are dealt with thoroughly by the present author in his paper "The population census of 1970" published in No. 8—9, 1969 of *Statiztikai Szemle*. A brief summary of this topic of public interest, dealing in detail with questions on fertility, is given below.

Since the last population census (1960) essential changes have taken place in the socio-economic and socio-cultural conditions of the country. Along with these changes the demands for the quality and quantity of the population census data have similarly changed. Today, in the new system of economic management, sciences, the organs of central and regional planning and the administrative authorities at different levels expect to receive much more detailed and wider information from the population census than 10 years ago. Statistical technique has also greatly developed: in the field of data collection

the application of the sampling procedure, in the field of data processing the use of electronic computers have made a great progress both in Hungary and abroad.

The demands for information have increased not only in Hungary. Also the recent international directives concerning population censuses prescribing the so called "minimum programme" of the population and housing censuses on the world and European level and for the CMEA countries, envisage to obtain much wider and much more detailed data than 9 years ago, at the population censuses of 1960.

Thus the programme of the population census of 1970 had to be developed in compliance with the new demands, by taking new points of view into account. Under the circumstances the mechanical repetition of the programme of the previous population censuses was out of question, nor was it possible to include all the questions put forward in the course of the preparatory work in the complete programme of the population census. An intermediate solution had to be found according to which the questions in the programme of the population census of 1970 will be divided into two groups: some will be put to every person (on dwellings), others will be asked only of a part of the population, selected by sampling.

This practical connection of the complete and partial census has made it necessary to formulate so-called "basic questions" (to be put to every person and requiring complete processing) and so-called "supplementary questions" (to be put only to those in the sample). Accordingly, two data collection programmes have been developed: a narrower one for the whole population and a wider one for only those in the sample. The basic questions concerning the population and housing conditions — needed for a detailed breakdown by regions — will be asked of the whole population, while the questions to be used rather on the county or country level will be asked of those in the sample only, by means of sampling survey. The sample will be selected mechanically, by enumeration districts. To increase the reliability of the results to be obtained from the sample, the 20 per cent proportion of the selection, required by the preliminary calculations, will be increased to 25 per cent. The final plans envisage to include a) 24 personal criteria and 19 housing criteria into the narrower (complete) census programme (instead of the 25 personal and 27 housing criteria used at the population census of 1960) and b) 22 personal and 17 housing criteria, in addition to the basic criteria, into the broader (25 per cent) census programme. This means that 46 personal data will be asked of 25 per cent of the population and 36 housing data will be obtained on 25 per cent of the dwellings and buildings.

Regional problems, population categories

In the past all Hungarian and most foreign population censuses surveyed, above all, the so-called present-in — area population, i. e. the data collection covered primarily those who were present in the place of enumeration at the census moment. In most cases the regional data were processed by the place of presence.

Taking former experiences and the increased demands into account, at the population census of 1970 we intend to concentrate greater attention to the establishment of the number of the resident population. According to our census plan that place is regarded as permanent residence where the person concerned has a permanent residence registered. This would ensure uniform interpretation, support by document and the possibility of a control.

Beside the question concerning the permanent residence registered the question if the person enumerated has a temporary residence registered will also be put. Combining these questions with the question on the presence and absence resp., at the census moment, the population will be divided in the following 7 categories:

- 1) persons present whose permanent residence registered is in the dwelling and who have no temporary residence registered somewhere else,
- 2) persons present whose permanent residence registered is in the dwelling and who have also a temporary residence registered somewhere else,
- 3) persons present who have a temporary residence registered in the dwelling,
- 4) persons present who live unregistered in the dwelling,
- 5) persons absent whose permanent residence registered is in the dwelling and who have a temporary residence registered somewhere else,
- 6) persons absent whose permanent residence registered is in the dwelling and who have also a temporary residence registered somewhere else,
- 7) persons absent whose temporary residence registered is in the dwelling.

The three population categories—serving as a basis of the processing—will be established by means of the above listed technical population categories as follows:

Present-in-area population = 1+2+3+4
 Population with permanent residence registered = 1+2+5+6
 Resident population = 1+3+5+7

Beside the present-in-area population concept used exclusively so far, in 1970 data will be collected by the regional distribution of both the population with a permanent residence registered and the resident population. The housing and household (family) data will be collected similarly concerning the above two populations. In this respect the plan of the Hungarian population census of 1970 fully corresponds with the international recommendations, which emphatically stress the importance of groupings by permanent residence, beside showing the present-in-area population.

The household-family concept

In Hungary the population census of 1949 was first concerned with family statistics when the family concept in the broad sense—used also later on, in 1960—was established. At the population census of 1960, beside the family—conceived as the social community of related persons—the household concept—conceived as the economic community of persons living together—was applied both as unit of survey and unit of treatment.

In compliance with the international recommendations, in respect of the family concept, the so-called “family nucleus” view will be applied at the population census of 1970. According to this view the family consists only of the so-called family nucleus or narrow family. Three types of family nucleus may be distinguished.

married couple without child
 married couple with (unmarried) child (ren)
 one parent (mother or father) with (unmarried) child (ren)

By applying the “family nucleus” view the concepts “family” and “household” (economic and consumption unit) will become even more separate from each other, their size and composition etc., will reveal even greater differences.

The household definition in 1970 will be the same as in 1960 and will be in compliance with the definition suggested by the international directives.

As a result of the change in the family definition and of the increased interest in households the household will be the primary unit of processing at the population census of 1970 and the family, as a unit of processing, will be applied as a complement only.

Occupational and socio-economic questions

Concerning this subjects-matter one of the most important questions is the grouping of the population by economic activity. At the population census of 1970 the basic principle will be to qualify as economically active persons those who are gainfully occupied at the census moment or during the week before. Such persons are, first of all, the employees, the members of agricultural producer's co-operatives as well as agricultural and other independants.

There are, however, also such persons who are not gainfully occupied at the census moment—more exactly, in the last week of December—but who work in the greater part of the year. It would be unjustified to regard them as inactive or dependent persons.

The persons who do not work at the census moment but are gainfully occupied during the year can be divided practically into two great groups: unpaid family members and occasional workers (employees). The number of the members in both groups will be established at the population census by asking several such questions as will promote the adequate grouping of the members.

In this respect a great problem is to establish the economic activity of the unpaid family members. For this very reason, at the population census of 1970, in addition to the answer “unpaid family member” the number of days worked off annually will be decisive to qualify somebody as economically active. All the persons who work more than 90 days as unpaid family members in the agriculture in the household plots of the members of the producer's co-operatives and in the the producer's co-operatives) will be regarded as economically active earners while those who work for a shorter time will be

regarded dependents. All the occasional workers (employees) who work 90 days or more in any field of the national economy will be considered active earners.

On the basis of the days worked off annually there is a possibility to establish how long the persons regarded as earners have actually worked, how many of them have regularly worked (those persons can be included among them who have worked in two thirds of the year) and how many of them, though regarded as active, have worked irregularly unpaid family workers and occasional workers working 90–180 days a year). At the same time information will be obtained on the so-called ("agricultural housewives"), shown as dependents, on the volume of their work done.

Thus at the population census of 1970 the direct question with regard to the economic activity will be answered in compliance with the activity carried on at the census moment or in the last week). Therefore the question: Do you work, are you gainfully occupied? can be answered with "Yes" only in case the person questioned is actually economically active at the census moment. All the persons who do not work at the census moment have to answer with "No." Additional questions relating to non workers will make it possible, however, to state the duration, type and character of the work done occasionally or irregularly in 1969. Without striving after detailedness, all we want to remark is that numerous such aspects of the occupational, social and economic conditions of the population will be surveyed at the 1970 census as were not covered at the 1960 census (of course, on the basis of a representative data collection), thus, for instance:

- a) the mode and duration of getting to the working place,
- b) the weekly working time prescribed for those in non-agricultural occupations,
- c) the subsidiary occupation (beside the main occupation),
- d) the first occupation and the occupation in 1960, beside the present one, in order to survey social mobility,
- e) the activity of pensioners.

Fertility data

The study of fertility, i. e. the collection of data on the number of children born to women has been figuring in the programme of Hungarian population censuses since 1920. The degree of detailedness and the number of cross-tabulations of the fertility data have increased from census to census. The collection of fertility data at population censuses has gained in importance also abroad and the European population census programme recommends similarly a wide programme to collect such data.

At the population census of 1960, only three fertility questions were put:

number of children born,
number of children alive
year(s) of marriage(s)

Besides, in an indirect way, by asking the year of birth of the husband, the age of the husband of the married women (living together with the woman) was also available. Data on the fertility of unmarried (single) women and men were collected at the population census of 1960 for the first time.

The most important basic principle of the international recommendations—which modifies the past Hungarian practice—is to extend the study of fertility not over the total number of children born (i. e. over live-births and still-births together) but over live-born children only. This modifies only slightly the level of fertility shown so far because the proportion of still-births among the total number of births varied from 1–3 per cent in the last decades. Due to all this, at the population census of 1970, the number of live-born children will be surveyed, but it will also be possible to establish the total number of births and, thus, to make comparisons with the past.

The data collection programme used formerly—making possible the revealing of the major connections only—was no longer appropriate. It seemed to be necessary to plan a more detailed fertility data collection which was tested on this occasion of the microcensus of 1963, when data on marriages, their cessation and fertility were collected on separate fertility schedules. Relying upon the experience of this pilot survey the relevant programme of the population census of 1970 was drawn up. Of course, a detailed fertility data collection cannot be performed by means of a full-scope data survey; thus question of this type are included only in the schedule for the 25 per cent sample in which data on the children and marriages of the 14 year old and older women born in 1955 or earlier

have to be entered. The full-scope programme contains only one question on fertility: the number of live-born children, on the basis of which the fertility data can be given broken down by age and marital status for regional units of any size.

The collection of detailed fertility data differs from the collections used so far in that it inquires not only about the number of children born but also about the data of the total number of children born, listing them individually.

In this way not only the number of children born – within them the number of live-births, stillbirths and children alive – will become known to us but it will also be possible to follow the complete fertility history of women; thus, for instance, the time of birth of the children can be compared with the time of marriage, age of women, time of birth of the previous child etc., and considering these time intervals, the trend of fertility and the causes of their changes can be studied.

Beside the collection of detailed data on children the following data on marriages will be collected at the population census:

- time of marriage
- duration of marriage
- duration of living together with the husband
- duration of the possible separation
- cause of cessation of the marriage
- time of cessation of the marriage
- duration of the partnership in life

By means of all these data not only future fertility can be studied with regard to the so-called gross duration of marriage; the different net rates of the duration of marriage can also be calculated, deducting the separations and cessations of marriage and considering possible living together outside marriage. Of course, similarly to the population census of 1960, also the age of the husband will be processed, more exactly, this figure will also be analysed when studying the size of fertility.

Housing data

Similarly to previous Hungarian population censuses the census of 1970 will extend, beside the population, over dwellings and residential buildings, too. The study of the circumstances of life of the population becomes more and more important and within it also the study of the housing conditions increases in importance. The widening of these studies is justified by the modernization of the dwellings, the development of flat culture, the change of the demands; accordingly, the programme of the housing census for 1970 is wider than the programme at the previous population census. The necessity of widening the programme is also supported by the respective recommendation of the UN and the agreement between the CMEA countries.

As compared with previous population censuses the survey of the housing data has changed in its methodology, too. While formerly the housing data were collected on separate schedules, in 1970 we intend to collect the housing data as closely connected with each other – on one schedule.

FIGYELŐ

HÍREK

Dr. Frantisek Fajfr, a Csehszlovák Állami Statisztikai Hivatal (1945—1961. években) volt elnöke, a Csehszlovák Népesedési Bizottság (1957—1963), majd a Csehszlovák Demográfiai Társaság (1963—1969) elnöke, a *Demográfie* szerkesztő bizottságának a folyóirat megalapítása (1957) óta tagja, 1969. február 12-én, életének 77. évében elhunyt.

*

Valkovics Emil, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének tudományos főmunkatársa a Moszkvai Állami M. V. Lomonosov Egyetem meghívására 1969. február és március hónapban gazdaságdemográfiai tárgyú előadásokat tartott az egyetem Közgazdaságtani Karának hallgatói számára.

*

Az Európai Demográfusok 1971. évi Strasbourgban rendezendő konferenciájának előkészítésére 1969. május 28—31 között Strasbourgban megbeszélést folytattak a konferencia elnöksége és az egyes témák kutatási igazgatói. Az előkészítő megbeszélésen részt vett *dr. Szabady Egon*, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója, aki a nők gazdasági és szociális helyzete, a termékenység és az alkalmazott szociálpolitika összefüggésének vizsgálatait végzi a közép- és kelet-európai régióban.

*

Jan Kazimournak, a Csehszlovák Szövetségi Statisztikai Hivatal elnökének meghívására *dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója vezetésével 1969. június 3—6 között magyar statisztikai küldöttség tanulmányozta Prágában a Csehszlovák Statisztikai Hivatal szervezetét és információrendszerét. A küldöttség tagjai voltak: *Barabás Miklós*, a KSH főosztályvezetője és *dr. Dányi Dezső*, a KSH Könyvtárának igazgatója.

*

Az ENSZ genfi irodájának és a Pádúai Egyetem statisztika tanszékének szervezésében 1969. június 23—25 között az olaszországi Bressanoneban tartotta meg harmadik ülését az ENSZ Szociáldemográfiai Munkacsoportja. Az ülést *Bernardo Colombo*, a Pádúai Egyetem professzora, a Nemzetközi Népeségtudományi Unió alelnöke nyitotta meg.

A tanácskozás résztvevői meghallgatták a tagok beszámolóit a demográfiának a Munkacsoport érdeklődési körébe vágó hazai és nemzetközi fejlődéséről, folytatták a vitát a korábban kidolgozott termékenységi kérdőív-modell és táblázási program, valamint a természetes népmozgalmi statisztika megjavítását és egységesítését célzó javaslatok felett, informálták egymást az európai

országokban végzett népesség-előreszámítások módszereiről és hipotéziseiről, valamint az egyes országokon belüli régiók és kisebb terület egységek népessége előreszámításának a módszereiről és megvizsgálták, hogy milyen informálódási lehetőségek állnak rendelkezésre az európai országokban az abortuszokra és a terhességi veszteségekre vonatkozóan. Néhány specifikus elaborátum megvitatása után a tanácskozás a jövő év első felében Strasbourghban tartandó legközelebbi értekezletig elvégzendő munka megbeszélésével zárult.

Az ENSZ Szociáldemográfiai Munkacsoportja harmadik ülésének első két napján *Bernardo Colombo* professzor, harmadik napján *Dr. Szabady Egon*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetének igazgatója elnökölt.

*

Calabar város — Nigéria délkeleti államának fővárosa — városrendezési és fejlesztési terveinek demográfiai és statisztikai vonatkozású részeit a Középülettervező Vállalat és a TESCO megbízásából *dr. Millényi Károly*, a Központi Statisztikai Hivatal Népesedési és Szociálisstatisztikai főosztályának osztályvezetője állítja össze. Az 1969 júniusában végzett helyszíni adat- és információgyűjtés után a távlati tervekkel kapcsolatos népesség-előreszámításokban a KSH Népeségtudományi Kutató Intézete működik közre.

*

A Kulturális Kapcsolatok Intézete meghívására Magyarországon tartózkodó *Amin Emara*, az EAK Szociális Minisztériumának miniszterhelyettese, az EAK Gyermek- és Családügyi Szervezete főigazgatója; *Anwar El Zalaki*, az EAK Szociális Minisztériuma Kormányzósági ügyek főigazgatója, *Gamal Farahat*, az Alexandriai Járás Szociálisügyi Bizottságának helyettes vezetője, *Fahmi El Dakdouri*, El Garbia tartomány Szociálisügyi Bizottságának főigazgatója 1969. július 2-án látogatást tettek a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében és megbeszélést folytattak *dr. Szabady Egonnal*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesével, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatójával a magyar családtervezési vizsgálatokról.

*

A *Population* 1969. évi 2. számában méltatja a „World views of population problems” (Ed. by *Egon Szabady*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1968. 448 p.) címmel a *Demográfia* 10 éves jubileuma alkalmából kiadott kötetet, mely neves hazai és külföldi demográfusoknak, közöttük a népesedési problémák világviszonylatban elismert szakértőinek tanulmányait tartalmazza. A kötet recenzora hangsúlyozza, hogy az igen jól összeállított munka alkalmas arra, hogy számos kutató érdeklődését felkeltse.

*

Marcel Brichler, a Párisi Statisztikai Társaság főtitkára magyarországi látogatása során 1969. július 22-én felkereste a Népeségtudományi Kutató Intézetet, ahol tájékozódott az Intézet szervezetéről, a folyó kutatásokról, továbbá a „Journal de la Société de Statistique de Paris” folyóiratban közzétett magyar haláloki halálozási táblák összeállításának módjáról.

*

Reuben Hill, a Minnesota Egyetem szociológia professzora, a Nemzetközi Szociológiai Társaság Családkutató Bizottságának elnöke 1969. augusztus 14—15-én látogatást tett a Népeségtudományi Kutató Intézetben, ahol megbeszéléseket folytatott a magyar családkutatásokról, tájékozódott a kooperáció lehetőségeiről és előadást tartott a Népeségtudományi Kutató Intézet és az MTA Szociológiai Kutató Csoportja munkatársainak a család és a modernizálódó társadalom intézményei közötti kölcsönhatások vizsgálatára tervezett kutatásról.

Milos Macura, az ENSZ Népesedési Főosztályának (Population Division) igazgatója 1969. szeptember 11—12 között nem hivatalos magyarországi tartózkodása során megbeszélést folytatott *Huszár István* államtitkárral, a Központi Statisztikai Hivatal elnökével és *dr. Szabady Egonnal*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesével, a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatójával, majd látogatást tett az Intézetben.

*

1969. szeptember 3-tól 11-ig Londonban tartotta konferenciáját a Nemzetközi Népeségtudományi Unió. A konferencia mintegy 600 résztvevője két plenáris ülésen és 40 szakosított (párhuzamosan tartott) vitaülésen foglalkozott a legkülönbözőbb demográfiai témakörökkel. Az Unió magyar tagjai közül *Acsádi György*, *Horváth Róbert*, *Klinger András*, *Kovacsics József*, *Miltényi Károly*, *Nemeskéri János*, *Szabady Egon*, *Tamásy József*, *Tekse Kálmán*, *Thirring Lajos*, *Valkovics Emil* és *Vukovich György* vettek részt a konferencián. A konferenciával egyidejűleg rendezték az Unió közgyűlését, melyen a jelölő bizottság — *J. Bourgeois-Pichat* (Franciaország), *Szabady Egon* (Magyarország) és *R. K. Som* (A.G.B.) — javaslatára megválasztották az Unió új elnökét *Carmen Miro* asszony (Panama) személyében. Az új alelnökök: *M. Boserup* (Dánia), *G. Calot* (Franciaország), *M. Concepcion* (Fülöp-szigetek), *F. N. Omatobe* (Ghana).

ИЗВЕСТИЯ

Д-р Франтишек Файфр, бывший председатель Чехословацкого Государственного статистического управления (1945—1961 гг.), председатель Чехословацкого Демографического Комитета (1957—1963 гг.), а потом Чехословацкого Демографического Общества (1963—1969 гг.), член редакционного комитета журнала „Demografie” со времени создания редакционного комитета этого журнала (1957 г.), 12 февраля 1969 г. в 77-летнем возрасте скончался.

*

Эмиль Валкович, старший научный сотрудник Научно-исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР по приглашению Московского Государственного Университета им. М. В. Ломоносова, в феврале и в марте месяцев с. г. прочитал курс лекций по экономической демографии для студентов экономического факультета Университета.

*

В целях подготовки Конференции Европейских демографов, проводимой в Штрасбурге в 1971 г., с 28 по 31 мая 1969 г. в Штрасбурге президиум Конференции и директора исследований отдельных тем осуществили встречу. В подготовительной встрече участвовал *д-р Эгон Сабади*, директор Научно-исследовательского института по демографии ЦСУ, проводящий исследование связи между экономическим и социальным положением женщин и их плодovitостью и применяемой социальной политикой в Центральной и восточноевропейской регионах.

*

По приглашению *Яна Казимоура*, председателя Федерального статистического управления ЧССР, под руководством *д-ра Эгона Сабади*, заместителя председателя Центрального статистического управления ВНР, директора Научно-исследовательского института по демографии ЦСУ ВНР, с 3 по 6 июня 1969 г. венгерская статистическая делегация изучала в Праге организацию и информационную систему Федерального статистического управления ЧССР. Членами делегации являлись: *Миклош Барабаш*, начальник главного отдела ЦСУ и *д-р Деззэ Дани*, директор Библиотеки ЦСУ.

Рабочая группа ООН по социальной демографии провела свое третье заседание, организованное Женевским бюро ООН и кафедрой статистики Университета Падуа, с 23 по 25 июня 1969 г. в Брессаноне, в Италии. Заседание открыл *Бернардо Коломбо*, профессор Университета Падуа, вице-председатель Международного Демографического Союза.

Участники совещания заслушали отчеты членов об отечественном и международном развитии демографии, обменялись мнениями о предложениях относительно улучшения и унификации уже ранее разработанных проекта вопросника и программы табулирования в области фертильности, а также статистики естественного движения населения, взаимно информировали друг друга о методах и гипотезах предварительных расчетов численности населения, проведенных в европейских странах, о методах предварительных расчетов численности населения регионов отдельных стран и маленьких региональных единиц и рассмотрели вопрос о том, какие возможности получения информации о числе абортных и о потерях беременности имеются в европейских странах. После обсуждения некоторых специфических элаборатов совещание было закрыто обсуждением работы, подлежащей осуществлению до следующего совещания, проводимого в первой половине следующего года в Страсбурге.

В первые два дня третьего заседания Рабочей группы ООН по социальной демографии председательствовал профессор *Бернардо Коломбо*, а в третий день — *д-р Эгон Сабади*, заместитель председателя Центрального Статистического Управления ВНР директор Научно-исследовательского Института по демографии.

*

По поручению Предприятия по проектированию зданий общего пользования и венгерского Внешнеторгового предприятия ТЕСКО *д-р Кароль Мишени*, начальник отдела Главного отдела народонаселения и социальной статистики Центрального статистического управления, составляет те части планов градостроения и градоразвития Калабара — столицы южновосточного штата Нигерии, — которые имеют демографические и статистические аспекты. После осуществления сбора данных и информации на месте в июне 1969 г. в работах по расчетам предварительной численности населения, связанным с перспективными планами, принимает участие и Научно-исследовательский институт по демографии ЦСУ ВНР.

*

Пребывающие по приглашению Института Культурных Связей в Венгрии *Амиш Эмара*, заместитель министра Министерства социальных вопросов ОАР, главный директор Организации по защите детей и семейным вопросам ОАР, *Анвар Эл Залаки*, главный директор дел правления Министерства социальных вопросов ОАР, *Гамал Фарахат*, заместитель начальника Комиссии социальных вопросов александрийского района, *Фахми Эл Дакдури*, главный директор Комиссии социальных вопросов провинции Эл Гарбия 2 июля 1969 г. нанесли визит в Научно-исследовательский институт по демографии и вели беседу с *д-ром Эгоном Сабади*, заместителем председателя Центрального Статистического Управления, директором Научно-исследовательского института по демографии о венгерских исследованиях в области планирования семьи.

*

Номер 2 журнала Population отмечает том „World views of population problems” (Ed. by *Egon Szabady*, Budapest, Akadémiai Kiadó. 1968. 448 p), изданный по случаю десятилетнего юбилея журнала Demográfia, содержащий научные статьи известных отечественных и зарубежных демографов, в том числе и признанных по всему миру специалистов проблем народонаселения. Рецензор тома подчеркивает, что весьма удачно составленный том является пригодным для возбуждения интереса широкого круга исследователей.

Милош Мацура, директор Главного отдела по вопросам населения Population Division ООН, во время своего неофициального пребывания в Венгрии с 11 по 12 сентября 1969 года посетил Научно-исследовательский институт по демографии ЦСУ ВНР и вел переговоры с *Иштваном Хусар*, государственным секретарём, председателем ЦСУ и с *Ф. Эгоном Сабади*, директором института, и посетил институт.

*

Марсел Бришлер, главный секретарь Парижского Статистического Общества, во время своего пребывания в Венгрии 22 июля 1969 года посетил Научно-исследовательский институт по демографии ЦСУ ВНР и информировался об организационном устройстве, о текущих исследованиях и о методах составления венгерских таблиц смертности по причинам смерти, опубликованных в «Journal de la Société de Statistique de Paris».

*

Ройбен Хиль, профессор по социологии Университета Миннесота, председатель Комитета по исследованию семьи Международного Социологического Общества, 14 и 15 августа 1969 года посетил научно-исследовательский институт по демографии ЦСУ ВНР, вел переговоры о венгерских исследованиях семьи, информировался о возможностях кооперации и прочитал лекцию сотрудникам Научно-исследовательского института ЦСУ и Научно-исследовательской группы ВАН об исследованиях, имеющих целью изучение взаимных связей институтующей семьи и модернизирующегося общества.

*

С 3 по 11 сентября 1969 г. проводилась в Лондоне конференция Международного Союза по изучению проблем народонаселения. Около 600 участников конференции занялись самыми различными демографическими темами на 2 пленарных и 40 специализированных (параллельно проводившихся) заседаниях. Из числа венгерских членов Союза в работе конференции принимали участие *Дьердь Ачади*, *Роберт Хорват*, *Андраш Клингер*, *Йозеф Ковачин*, *Карой Мильтени*, *Янош Немешкери*, *Эгон Сабади*, *Йозеф Тамаш*, *Калман Текше*, *Лайош Турринг*, *Эмиль Валкович* и *Дьердь Вукович*. Одновременно с конференцией проводились и Генеральная сессия Союза, на которой по предложению избирательной Комиссии в составе *Буржуа-Пиша* (Франция), *Егон Сабади* (Венгрия) и *Р. К. Сом* (А. Э. К) были избраны новый председатель — *г-жа Кармен Миро* (Панама) — и четыре новых вице-председателя Союза — *М. Босеран* (Дания), *Ж. Кало* (Франция), *М. Концепсион* (Филиппины) и *Э. Н. Омабоз* (Гана).

NEWS

Dr. František Fajfr, former President of the Czechoslovak State Statistical Office (1945–1961), Chairman of the Czechoslovak Population Committee (1957–1963), then President of the Czechoslovak Demographic Society (1963–1969), member of the Editorial Board of "Demografie" since its foundation (1957), deceased in the 77th year of his life, on February 12, 1969.

*

At the invitation of the "M. V. Lomonosov" State University of Moscow, *Emil Valkovics*, Senior Research Associate of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office delivered lectures on economic demography for the Students of the Faculty of Economics at the said University in February and March, 1969.

*

To prepare Conference of European Demographers to be held in Strasbourg, in 1971, the Presidium of the Conference and the research directors of the different topics

had talks in Strasbourg, between 28–31 May, 1969. *Dr. Egon Szabady*, Director of Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, who studies the relations between the economic and social position of women, fertility and applied social policy in the Central and East European Region, took part in the preparatory talks.

*

At the invitation of *Jan Kazimour*, President of the Czechoslovak Federal Statistical Office, a Hungarian statistical delegation, headed by *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Demographic Research Institute, studied in Prague the organization and system of information of the Czechoslovak Statistical Office from 3 to 6 June, 1969. Members of the delegation were: *Miklós Barabás*, Chief of Department of the Central Statistical Office, *Dr. Dezső Dányi*, Director of the Library of the Central Statistical Office.

*

Under the auspices of the UN Bureau in Geneva and the Department for Statistics at the University of Padua the Working Group for Social Demography of UN held its session in Bressanone, Italy, from 23 to 25 June, 1969. The session was opened by *Bernardo Colombo*, Professor at the University of Padua, Vice-President of the International Union for the Scientific Study of Population.

The participants of the session heard the reports of the members on those aspects of the development of demography in Italy and on the the international level that fall in the interest of the Working Group; they continued to discuss the suggestions concerning the improvement and standardization of the model questionnaire on fertility and the tabulation programmes drawn up formerly, they mutually informed one another about the methods and hypotheses of population projections by regions and by smaller areas within a country. They studied the possibilities in the European countries to get information about abortions and pregnancy losses. After discussing some specific papers the session ended with the discussion of the work to be done up to the next session to be held in Strasbourg, in the first half of the next year.

On the first two days of the third session of the Working Group on Social Demography of UN, Professor *Bernardo Colombo* was in the chair, on the third day *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office presided.

*

On behalf of the Enterprise for Designing Public Buildings and TESCO, *Dr. Károly Miltényi*, Chief of the Section for Population and Social Statistics of the Central Statistical Office prepares the demographic and statistical part of the development plan and town planning programme of the town Calabar, capital of the south-eastern state of Nigeria. After the collection of data and information on the spot, in June, 1969, the population projections in connection with the perspective plans will be performed with the collaboration of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office.

*

Amin Emara, Deputy Minister of the Ministry for Social Affairs of the United Arab Republic, General Director of the Child and Family Organization of the UAR, *Anwar El Zalaki*, General Director of the Governmental Affairs in the Ministry for Social Affairs of the UAR, *Gamal Farahat*, Deputy Head of the Committee for Social Affairs of the District of Alexandria and *Fahmi El Dakdouri*, General Director of the Committee for Social Affairs of the Province of El Garbia, staying in Hungary at the invitation of the Institute for Cultural Relations, paid a visit to the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office on July, 2, 1969 and conducted talks about Hungarian studies on family planning with *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Demographic Research Institute.

*

In its No. 2, 1969, the review *Population* wrote an appreciation of the volume entitled "World Views of Population Problems" (Ed. by *Egon Szabady*, Budapest, Akadémiai

Kiadó, 1968, 448 p.), published on the occasion of the 10—th anniversary of *Demográfia*, containing the papers of world famous experts of population problems. The reviewer of the volume emphasizes that this very well compiled work is apt to arouse the interest of numerous researchers.

*

During his stay in Hungary, *Marcel Brichler*, Secretary General of the Statistical Society of Paris, visited the Demographic Research Institute on July 22, 1969, where he received information on the organisation of the Institute, current research and the method of compilation of the Hungarian life tables by causes of death, published in the "Journal de la Société de Statistique de Paris".

*

Reuben Hill, Professor of Sociology at the University of Minnesota, Chairman of the Family Research Committee of the International Sociological Association, visited the Demographic Research Institute on August 14—15, 1969, where he had talks about Hungarian family research, discussed the possibilities of a co-operation and held a lecture for the staff members of the Demographic Institute and the Sociological Research Group of the Hungarian Academy of Sciences on studies concerning the interrelations between the family and modern society.

*

Milos Macura, Director of the Population Division of the United Nations had talks with Secretary of State *István Huszár*, President of the Central Statistical Office and *Dr. Egon Szabady*, Deputy President of the Central Statistical Office, Director of the Demographic Research Institute during his unofficial stay in Budapest in September 11—12, 1969. Later he visited the Demographic Research Institute too.

*

The Conference of the International Union for the Scientific Study of Population was held in September 3—11 in London. At the Conference the 600 participants discussed at two plenary sessions and at 10 specialized (parallel held meetings) the most diverse topics in demography. From the Hungarian members of the Union *György Acsádi*, *Róbert Horváth*, *András Klinger*, *József Kovacsics*, *Károly Miltényi*, *János Nemeskéri*, *Egon Szabady*, *József Tamásy*, *Kálmán Tekse*, *Lajos Thirring*, *Emil Valkovics* and *György Vukovich* took part at the Conference. At the same time the general assembly of the Union took place at which on the proposition of the nominating committee — *J. Bourgeois-Pichat* (France), *Egon Szabady* (Hungary), and *R. K. Som* (E.C.A) — Miss *Carmen Miro* was elected as new President of the Union, and *N. Boserup* (Denemark), *G. Calot* (France), *M. Concepcion* (Philippines) and *F. N. Omaboe* (Ghana) were elected as Vice Presidents.

A DEMOGRÁFIA JÖVŐJÉRŐL

Mind a statisztika, mind a demográfia modern, nagyon fontos tudomány. Óriási jelentőségüket csak az utóbbi évszázadokban ismerték fel. A két tudomány közül is a demográfia az, amely úgyszólván az utóbbi évtizedekben „jutott szóhoz”. Pedig a demográfia tudományára nagy jövő, nagy hivatás vár.

Régi vagy fiatal tudomány-e a demográfia? A „Bevezetés a demográfiába” című, ismert kitűnő kézikönyvben¹ nem találunk határozott választ erre a kérdésre. A kézikönyv 14—15. és 523—532. oldalain közölt adatokból és fejtegetésekből arra kell következtetnünk, hogy ezt a tudományágat régi gyökerekből származtatják. Az első törekvésekkel már az ókorban, már a rómaiaknál találkozunk. A népesség és népesedést tanulmányozása hosszú múltra tekint vissza (14. p.), olvashatjuk az említett műben, és más helyütt (523. p.) azt, hogy már az ókorban megjelentek bizonyos népesedési elméletek, viszont ugyanott leszögezi a kézikönyv, hogy a mai értelemben vett demográfiai módszertan kialakulása kb. 2—3 évszázadot ölel fel. A „Bevezetés a demográfiába” c. mű a modern demográfia kialakulását általában a 17. századra (Graunt fellépése) teszi (15. és 526. p.).

Úgy véljük, hogy a demográfia — lényegében véve — fiatal tudomány.

Valamely tudomány öreg vagy fiatal voltát nem az dönti el, hogy mekkora múltra tekint vissza, hanem az: van-e e tudománynak mondanivalója. Más szóval: van-e perspektívája az emberi társadalom fejlődése szempontjából. Ez a kérdés lényege!

Ha tudományunkat ebből a szempontból vesszük vizsgálat alá, megállapíthatjuk: a demográfia fontos, fiatal tudomány, van „mondanivalója” a társadalom számára. Ezt a tudományt még csak ezután fogják igazán megbecsülni, mint nélkülözhetelent.

Az elkövetkező idők legfontosabb kérdéseinek egyike a terület és a lakosság (népesség) viszonya, aránya, ezek alakulása lesz; ez elsőrendű politikai és társadalmi problémává válik. A demográfia pedig épp erre a kérdésre van hivatva tudományos választ adni. Itt figyelembe kell venni, hogy a demográfia a területet nem egyszerűen a méreteiben (kiterjedésében), hanem a rajla levő gazdasági kincsek, erőforrások, élelmiszer-termelési lehetőségek stb. szempontjából vizsgálja. A halódó, de még mindig nagy veszélyt jelentő imperializmus lényegének valódi megvilágítását — a statisztika mellett — éppen a demográfia törvényszerűségei szolgáltatják. Így például *Lenin* halhatatlan műve, „Imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka” lényegében véve demográfiai megalapozottságú gazdasági és politikai kérdéseket tárgyal. Nagyon helyes a hivatkozott kézikönyv Előszavának az a megállapítása, hogy „A népesedési folyamatok a társadalmi és gazdasági fejlődés olyan tényezői, amelyeknek a társadalom életében, a gazdasági, népesedési- és szociálpolitikai célok kitűzésében... az állami igazgatásnak mindennapos gyakorlatában fontos szerepe van”. A megállapítás nagyon is helytálló, sőt hozzáfűzhetjük, hogy nem csupán a szociálpolitikai, hanem egyenesen a politikai, külpolitikai célok tekintetében is fontos szerepe van.

A demográfia azért is fontos és nagy jövőjű tudomány, mert számos más tudományággal szoros kapcsolatban van, így különösen a társadalmi- gazdasági valamint orvosi tudományokkal. Ugyanakkor a demográfia sok tudománynak a határos tudománya. És mivel a tudományok a gyorsan, nagy ugrásokkal zajló tudományos-technikai forradalomban rendkívül gyorsan változnak, magának a demográfiának a tárgya és módszere is, gyorsan változik, nagy rugalmasságot tanúsít. A változásokra való képessége és nagy rugalmassága fő jellemzői a demográfiának.

Tudományról szólva, érintenünk kell az előrelátás problémáját. Az előrelátás egyfelől eredménye az illető tudománynak, másfelől érettségének mértéke, megalapozottságának fokmérője. E tekintetben a demográfiára nagy feladatok várnak. A demográfiai előrelátás az ún. előrebecslések formájában min-

¹ Dr. Szabady Egon (szerk.): Bevezetés a demográfiába. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.

denféle tudomány számára nagyon hasznos, ez az előrelátás konkrét és — természetesen a „rebus sic stantibus” clausula alkalmazásával — megfelelően szilárd. E tekintetben a kézikönyv ama megállapítása, amely többek között leszögezi, hogy a demográfia „... ismereteit a társadalmi-gazdasági fejlődés szolgálatába állítja” (19. p.) nagyon helytálló.

*

A magyarországi népesedéstudományt és ennek művelőit elismerés illeti, hogy idejében felfigyeltek e tudomány fontosságára és hazájukat azon országok egyikévé tették, amelyeknek szakirodalmában először nyitottak utat a demográfia tudományának fejlődése számára. Ezzel függ össze egyébként az a tény is, hogy a magyar demográfusok szóban forgó kézikönyvét több ország nyelvére lefordították s a fordítás — más nyelvekre — jelenleg is folyamatban van.

Prof. dr. Kohn Hillel

О БУДУЩЕМ ДЕМОГРАФИИ. Как статистика, так и демография являются весьма важными науками. Их огромное значение было открыто только в последних веках. И из этих двух наук демография является той наукой, которая «получила слово» в последних десятилетиях. А демография имеет большое будущее, имеет большое призвание.

Является ли демография старой или молодой наукой? В известной отличной книге «Введение в демографию»¹ на этот вопрос нет определенного ответа. На основе данных, приведенных на стр. 14—15 и 523—532 этой книги и имеющихся в этих местах соображений следует сделать вывод о том, что эта отрасль науки имеет старые формы. Первые стремления имелись уже в древних временах у римлян. Изучение населения и демографических процессов имеет большое прошлое (стр. 14) можно читать в указанном труде и в других местах (стр. 523) о том, что уже в древних временах появились известные теории о демографических процессах, однако в том же месте указывается на то, что формирование демографической методологии в настоящем ее смысле охватывает около 2—3 столетия. Книга «Введение в демографию» относит создание современной демографии вообще к 17 столетию (выступление *Граунта*) (стр. 15. и 526.).

На наш взгляд, демография в основном является *молодой наукой*.

Старый или молодой характер в какой-нибудь отрасли науки определяется не тем, какое прошлое имеет данная отрасль науки, а тем — может ли она сообщить что-нибудь. Другими словами, имеет ли она перспективу с точки зрения развития человеческого общества. В этом заключается суть вопроса!

Если наша наука рассматривается с этой точки зрения, можно установить, что демография является важной, молодой наукой, она может «сообщить» что-нибудь обществу. Эту науку только в будущем будут должным образом оценивать, как абсолютно необходимую науку.

Одним из важнейших вопросов предстоящих времен будут являться связь, соотношение территории и населения, их динамика, это становится первостепенной политической и общественной проблемой. А демография призвана дать научный ответ как раз на этот вопрос. Здесь следует учесть то, что демография рассматривает территорию не только с точки зрения её размеров, но и с точки зрения имеющихся на ней хозяйственных ресурсов, возможностей производства продовольствия и т. д. Настоящему освещению сущности умирающего, но все еще представляющего большую опасность империализма служат — помимо статистики — как раз закономерности демографии. Так например бессмертное произведение *В. И. Ленина* «Империализм как высшая степень капитализма» в основном излагает

¹ Д-р Эгон Сабади (ред.): Введение в демографию. Издательство экономической и юридической литературы. Будапешт, 1964 г.

экономические и политические вопросы, обоснованные демографией. Очень правильным является установление, сделанное в Предисловии указанной книги, согласно которому «Процессы народонаселения являются такими факторами общественного и экономического развития, которые имеют важную роль в намечении экономических целей, целей народонаселения и социальной политики . . . в повседневной практике государственного управления». Это установление является очень обоснованным и можно даже прибавить к нему, что процессы народонаселения имеют важную роль не только относительно целей социальной политики, но прямо политики и внешней политики.

Демография является важной наукой с большими перспективами и потому, что находится в тесной связи с другими отраслями науки, так особенно с общественно-экономическими и медицинскими науками. Одновременно демография является смежной наукой большого числа отраслей науки, и так как науки весьма быстро изменяются в ходе научно-технической революции, проходящейся огромными темпами, и предмет и метод демографии изменяются быстро, проявляя при этом большую упругость. Способность изменяться и большая упругость являются характерными чертами демографии.

Говоря о науке, мы должны касаться и проблемы предвидения. Предвидение является с одной стороны результатом соответствующей науки, а с другой стороны, измерителем ее зрелости и обоснованности. В этом отношении перед демографией имеются большие задачи. Демографическое предвидение в форме т. н. предварительных оценок является весьма полезным для всех наук, это предвидение является конкретным и — конечно с помощью применения констатации *rebus sic stantibus* — в достаточной мере прочным. В этом отношении весьма соответствует действительности то установление книги, которое указывает на то, что демография «. . . ставит свои познания на службу общественно-экономического развития» (стр. 19).

*

Венгерская демография и ее деятели заслуживают признание, потому что во-время обратили внимание на важность этой науки и благодаря их деятельности Венгрия стала одной из тех стран, в специальной литературе которых в первый раз была открыта возможность для развития демографической науки. Впрочем с этим связан и тот факт, что указанная книга венгерских демографов была переведена на языки ряда стран и в настоящее время тоже переводят ее на другие языки.

ON THE FUTURE OF DEMOGRAPHY. Statistics and demography are both modern and very important sciences. Their immense importance has been recognized in the last centuries only. From among them demography has received the chance "to speak" practically in the last decades only, though population science has a fine future before it.

Is demography an old or young science? No definite answer to this question can be found in the well-known and outstanding textbook "Introduction to Demography"¹. The data and texts on pages 14 and 15 and on pages 523—532 of the work allow to draw the conclusion that population science is an old discipline. Its first traces go back to ancient times, to the Roman epoch. The study of the population and of the population processes looks back on a long past (p. 14). In other places of the book (p. 523) the authors state that while some population theories were already developed in ancient times, the evolution of a demographic methodology in the modern sense of the term, looks back upon 2—3 centuries only. The authors of "Introduction to Demography" put the emergence of modern demography to the 17th century (Graunt) (pages 15 and 526).

In our opinion demography is — in its essence — a young discipline.

Whether a science is old or young, depends not upon its past but upon the fact if it

¹ Dr. Szabady Egon (Ed.): Bevezetés a demográfiába. (Introduction into Demography) Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 1964.

has to say something. In other words: if it has prospects for the development of the human society. This in the essence of the question!

Studying our discipline from this point of view it can be stated that demography is an important, young science, it has to say something to the society. Still, demography will be really highly appreciated – as an indispensable discipline – in the future only.

One of the most important questions of the future is the relation between area and population and its development; this will be a political and social problem of vital importance. And demography is destined to give a scientific answer to this very question. In this respect it should be considered that in demography area is studied not simply with regard to its extent but also from the point of view of its economic resources, the possibilities of food production on it, etc. Beside statistics it is demography that puts in its proper light the moribund but still very dangerous imperialism. Thus, for instance, the immortal work of Lenin "Imperialism as the highest grade of capitalism" deals, essentially, with economic and political problems based on demographic data. In the preface of the quoted textbook the authors state with full right that population processes are such factors of the social and economic development as play an important role in the life of the society, in setting the economic, population and socio-political aims, in the everyday practice of the state administration". This statement is absolutely correct and all that can be added to it is that population processes play an important role in setting the objectives of the general and foreign policy, as well.

Demography is an important science with fine prospects if only because it is closely connected with numerous other scientific disciplines, thus, especially with the socio-economic and medical sciences. Besides, demography is the border discipline of many other sciences, too. And because sciences undergo highly rapid changes in the quick scientific and technical revolution taking place by leaps, the subject and method of demography itself also change rapidly and reveal great elasticity. Ability to change and high elasticity are the main characteristic features of demography.

Speaking of a science the problems of foresight should also be touched upon. Foresight is, on the one hand the result of the science in question, on the other, it is the measure of its level of development, of its sound foundations. In this respect demography is facing great tasks. Demographic foresight, in the form of so-called demographic projections, is very useful for every kind of disciplines; it is concrete and is – using, of course, the clause „*rebus sic stantibus*” – sufficiently solid. In this respect the authors' view according to which "demography puts its statements and data in the service of the socio-economic development" is absolutely correct.

Acknowledgement is due to Hungarian population science and to its cultivators for having recognized the importance of their science at the right time, making Hungary one of those countries where population science is on a high level. This is why the above mentioned textbook of the Hungarian demographers has been and will be translated into several foreign languages

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága 1969. június 18-án *dr. Szabady Egon* elnöklete alatt ülést tartott a Központi Statisztikai Hivatal elnöki tanácstermében. A Bizottság meghallgatta *dr. Szabady Egon*-nak, a Bizottság elnökének beszámolóját a közös demográfiai és szociológiai tudományos minősítő szakbizottság létrehozására vonatkozó javaslattal kapcsolatos tárgyalásokról, majd beható vita után úgy határozott, hogy megbizsa a Bizottság elnökét további tárgyalások folytatásával, a minősítő szakbizottság megalakításával kapcsolatban felmerült aggályok és problémák tisztázása és a végleges álláspont kialakítása céljából. Meghallgatta a Bizottság az elnök beszámolóját a Népeségtudományi Kutató Intézet munkájának vitájáról a Magyar Tudományos Akadémia osztályülésén, majd *dr. Tamásy József*, a Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos osztályvezetője ismertette

az Intézet hároméves tervében, a Bizottság tagjainak javaslatai alapján eszközölt módosításokat, kiegészítéseket.

A Bizottság meghallgatta és tudomásul vette az elnöki bejelentést a Népeségstudományi Unió Londoni Konferenciájára elkészített magyar tanulmányokról, az Unió magyar tagjainak várható részvételéről a Konferencián, valamint a beszámolót a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közép-Keleti Régiója budapesti konferenciájának előkészületeiről és programjáról. Meghallgatta a közös csehszlovák—lengyel—magyar demográfiai szimpozion tartására tett csehszlovák javaslatot és úgy döntött, hogy a szimpozionon megvitatandó problémák kiválasztása, a szimpozionon résztvevők körének, a vita formájának megbeszélése céljából kívánatos lenne a jövő évben előzetes megbeszélést tartani Budapesten, a három ország demográfusainak részvételével. A Bizottság tudomásul vette dr. Szabady Egon beszámolóját az 1971-re tervezett európai demográfusok konferenciájának előkészületeiről, végül a több oldalról elhangzott igények figyelembevételével úgy határozott, hogy a jövőben meghívott szakemberek részvételével zártkörű vitautléseket rendez a legfontosabb népesedési kérdésekről. Az első zártkörű vitautlés témája a magyar népesedési helyzet alakulása lesz.

Cs.—Sz. L.

ЗАСЕДАНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО КОМИТЕТА ВАН. Демографический комитет Венгерской академии наук 18 июня 1969 г. провел заседание в председательском зале Центрального статистического управления под председательством *д-ра Эгона Сабади*. Комитет заслушал доклад председателя Комитета *д-ра Эгона Сабади*, о переговорах, проводящихся относительно предложения создать совместной демографической и социологической научной квалифицирующей специальной комиссии, а потом после глубокого обсуждения вопроса вынес решение о том, что председателю Комитета дается поручение вести дальнейшие переговоры в целях выяснения сомнений и проблем, возникших в связи с созданием квалифицирующей специальной комиссии, и оформления окончательной точки зрения. Комитет заслушал доклад председателя об обсуждении работы Научно-исследовательского института по демографии, имевшем место на заседании отделения Венгерской академии наук, а потом *д-р Йозсеф Тамаш*, начальник научного отдела Научно-исследовательского института по демографии изложил изменения и дополнения трехлетнего плана Института, сделанные на основе предложений, внесенных членами Комитета.

Комитет заслушал и принял к сведению сообщение председателя о венгерских докладах, подготовленных для Лондонской Конференции Международной Демографической Унии об ожидаемом участии на этой Конференции венгерских членов Унии, а также о подготовлениях и программе будапештской конференции Европейской и Ближневосточной Регион Международной Федерации для планирования семьи. Комитет заслушал чехословацкое предложение относительно проведения совместного чехословацко-польско-венгерского демографического симпозиума и вынес решение о том, что в целях подбора обсуждаемых на симпозиуме проблем, обсуждение круга участников симпозиума и формы дискуссии было бы целесообразно провести в будущем году в Будапеште подготовительную беседу с участием демографов указанных трех стран. Комитет принял к сведению доклад *д-ра Эгона Сабади* о подготовлениях Европейской конференции демографов, запланированной к проведению в 1971 г., и наконец, с учетом требований, высказанных с многих сторон принял решение о том, что в будущем будет организовать закрытые дискуссионные заседания о важнейших вопросах народонаселения с участием приглашенных специалистов. Темой первого закрытого дискуссионного заседания будет являться демографическое положение Венгрии.

SESSION OF THE DEMOGRAPHIC COMMITTEE OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF SCIENCES. With Dr. Egon Szabady in the chair, the Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences held its session in the Presidential Council Hall of the Central Statistical Office on June 18, 1969. At the session Dr. Egon Szabady, President of the Committee, gave account of the talks about the establishment of a common committee for demographic and sociological qualification, then, after a thorough discussion, the Committee decided to charge the President of the Committee to continue the talks in order to settle all the problems in connection with the establishment of this special committee and to develop a final point of view on the subject. After this the President of the Committee gave account of the debate on the activity of the Demographic Research Institute that took place at the session of the competent section of the Hungarian Academy of Sciences, then Dr. József Tamásy, scientific chief of section of the Demographic Research Institute reported on the modifications and completions effected in the three year plan of the Institute at the suggestion of the members of the Committee.

The Committee took notice of the report of the President on the papers prepared for the London Conference of the International Union for the Scientific Study of Population on the possible participation of the Hungarian members of the Union as well as on the preparatory work and programme of the Conference of the European and Near East Region of the International Planned Parenthood Federation. The Committee heard the Czechoslovak proposal about holding a Czechoslovak-Polish-Hungarian demographic symposium and decided to conduct preliminary talks in the next year—with the participation of the demographers of the three countries—about the problems to be discussed at the symposium, the scope of its participants and the form of its debates. The Committee took notice of the report of Dr. Egon Szabady on the preparatory work of the Conference of European Demographers planned for 1971 and, considering the demands made on behalf of many sides, decided to organize in the future formal discussions about the most important population problems with the participation of experts invited. The topic of the first formal discussion will be the population situation in Hungary.

NEMZETKÖZI KONFERENCIA AZ ALKOHOLIZMUS MEGELŐZÉSÉRE ÉS GYÓGYKEZELÉSÉRE BUDAPESTEN

1969. június 9—18 között tartotta Budapesten 15. nemzetközi konferenciáját az alkoholizmus megelőzéséről és gyógykezeléséről a Nemzetközi Alkoholizmuselleni Iroda és az Alkoholizmus Preveniójának Nemzetközi Bizottsága.

A konferencián, amelyen több mint félszáz külföldi tudós vett részt, mintegy 120 előadás hangzott el. Az előadásokat részben plenáris üléseken, részben symposion formájában tartották.

Az ünnepélyes megnyitás után az első előadást *Mark Keller*, az alkoholizmus problémáival foglalkozó legfontosabb folyóirat, a *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* szerkesztője tartotta *Jellinek*ről, a magyar származású világhírű alkoholizmus-kutatóról. A további előadások az alábbi főbb témákat érintették:

- Az alkoholizmussal összefüggő megbetegedések
- Az alkoholisták gyógykezelésének problémái
- Az alkoholizmus társadalmi aspektusai
- Az alkoholizmus psychoszociológiai problémái
- Az alkoholista reintegrálása a társadalomba
- Az alkoholizmus jogi vonatkozásai
- Az alkoholizmus és a közlekedés biztonsága
- A felvilágosítás és módszerei az alkoholizmus megelőzésében
- A munkahely és az alkoholizmus
- Állami intézkedések; az alkoholizmus megelőzésének, kezelésének koordinálása különböző országokban

Az alkoholizmus társadalmi aspektusaival foglalkozó ülészak tárgyalta meg *dr. Szabady Egon* tanulmányát, melynek címe „Az alkoholizmus néhány demográfiai vonatkozása” volt. A tanulmány a Népeségtudományi Kutató Intézet vizsgálatainak eredményei alapján elemezte az alkoholizmus hatását a népesedési folyamatokra és az alkoholisták összetételét demográfiai jellegzetességeik szerint. A pszichoszociológiai problémákkal foglalkozó ülészakon hangzott el *dr. Andorka Rudolf* és *Cseh—Szombathy László* előadása „A társadalmi környezet és az egyéni tényezők hatása az alkoholizmus kialakulásában” címmel.

A konferencia résztvevői körében nagy érdeklődést váltottak ki a Népeségtudományi Kutató Intézetnek az alkoholizmussal foglalkozó vizsgálatai és a konferencián több előadó hivatkozott az Intézet vizsgálatának eredményeire. Az Intézet Alkoholizmus című kiadványa a konferencia külföldi résztvevőinek angol nyelven is rendelkezésükre állt.

Cs.—Sz. L.

МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ДЛЯ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ И ЛЕЧЕНИЯ АЛКОГОЛИЗМА В БУДАПЕШТЕ. Международное Бюро против алкоголизма и Международный Комитет превенции алкоголизма провели свою пятнадцатую международную конференцию в Будапеште с 9 по 18 июня 1969 г., посвященную вопросам предотвращения и лечения алкоголизма.

На конференции, на которой участвовало больше 50 зарубежных ученых, было зачитано около 120 докладов. Доклады читались частично на пленарных заседаниях, а частично в форме симпозиума.

После торжественного открытия первый доклад зачитал *Марк Келлер*, редактор важнейшего журнала проблем алкоголизма, *Quarterly Journal of Studies on Alcohol*, о *Елинеке*, о всемирно известном исследователе алкоголизма венгерского происхождения. Дальнейшие доклады относились к нижеследующим важнейшим темам:

- Болезни, связанные с алкоголизмом
- Проблемы лечения алкоголиков
- Социальные аспекты алкоголизма
- Психосоциологические проблемы алкоголизма
- Реинтеграция алкоголика в общество
- Правовые аспекты алкоголизма
- Алкоголизм и прочность транспорта
- Просвещение и методы просвещения в области предотвращения алкоголизма
- Место работы и алкоголизм
- Государственные мероприятия; координация предотвращения и лечения алкоголизма между странами.

Заседание по социальным аспектам алкоголизма обсуждало доклад *д-ра Эгона Сабади*, носящий название «Некоторые демографические аспекты алкоголизма». В этом докладе автором на основе результатов исследований Научно-исследовательского института по демографии были проанализированы влияние алкоголизма на демографические процессы и состав алкоголиков по их демографическим особенностям. На сессии по психосоциологическим проблемам был зачитан доклад *д-ра Рудольфа Андорка* и *Ласло Че-Сомбати* под названием «Влияние общественной среды и индивидуальных факторов на формирование алкоголизма».

Среди участников конференции большой интерес вызвали исследования Научно-исследовательского института по демографии в области алкоголизма и на конференции ряд докладчиков сослался на результаты этих исследований. Издание Института «Алкоголизм» имелось в распоряжении и зарубежных участников конференции и в переводе на английский язык.

INTERNATIONAL CONFERENCE ON THE PREVENTION AND CURING OF ALCOHOLISM IN BUDAPEST. The International Bureau against Alcoholism and the International Committee for the Prevention of Alcoholism held their 15 th international conference on the prevention and curing of alcoholism in Budapest, between 9—18 June 1969.

More than 120 lectures were delivered at the conference, attended by more than 50 foreign scientists. The lectures were delivered partly at plenary sessions, partly at symposia.

After the ceremonial opening, first Mark Keller, Editor-in-Chief of the Quarterly Journal of Studies on Alcohol, the most important review dealing with the problems of alcoholism, delivered a lecture on Jellinek, the world-famous Hungarian-born researcher of the problems of alcoholism. The other lectures were concerned with the following main topics:

- Diseases in connection with alcoholism
- The problems of curing alcoholism
- Social aspects of alcoholism
- Psychosociological problems of alcoholism
- Reintegration of the alcoholic into the society
- Legal aspects of alcoholism
- Alcoholism and the safety of traffic
- Information and methods of information concerning the prevention of alcoholism
- Alcoholism and the working place
- Measures taken by the state; co-ordination of the prevention and treatment of alcoholism in the different countries

The paper by Dr. Egon Szabady on "Some Demographic Aspects of Alcoholism" was discussed at the session dealing with the social aspects of alcoholism. Based on the results of the investigation of the Demographic Research Institute, this paper analyses the impact of alcoholism on the population processes and on the composition of alcoholics by demographic characteristics. The lecture of Dr. Rudolf Andorka and László Cseh-Szombathy on "The Impact of the Social Environment and the Individual Factors on the Development of Alcoholism" was delivered at the session dealing with psychosociological problems.

The research on alcoholism of the Demographic Research Institute aroused great interest among the participants of the conference and many contributors referred to the results of research of the Institute. The publication of the Institute, entitled "Alcoholism", was made available to the participants of the conference also in English.

DEMOGRÁFIAI PROBLÉMÁK A SZOVJETUNIÓBAN

Az utóbbi években a Szovjetunióban újjászületett és gyors fejlődésnek indult a népességtudomány. Demográfiai kutató központok létesültek, számos reprezentatív adatfelvételt végeztek, kiszélesítették a demográfia oktatását, új demográfiai tankönyveket adtak ki, symposionokat rendeztek, megsokszorozódott a demográfiai tanulmányok, cikkek, közlemények száma a különböző folyóiratok hasábjain, mint erről a *Demográfia* olvasói is meggyőződhetnek különböző neves szovjet demográfusoknak folyóiratunkban a közelmúltban megjelent cikkeiből.¹ Az érdeklődés a demográfia tudománya, a demográfia eredményei iránt jelentős mértékben megnövekedett mind a szovjet tudományos és gazdasági körökben, mind az államigazgatásban.

¹ Lásd például A. Ja. Bojarszkij — D. I. Valentej „A szovjet demográfia a fellendülés útján” (*Demográfia*, 1967. évi 3—4 sz. 321—327. p.); P. G. Pod'jarskih „A népességpolitika szerepe a népesség növekedésének szabályozásában” (*Demográfia*, 1968. évi 1. sz. 84—103. p.); E. Barnasev „A szovjet demográfusok munkájának néhány eredménye és feladata” (*Demográfia*, 1968. évi 3—4. sz. 382—387. p.) c. cikkét.

Mi az oka ennek a demográfia iránti megnyilvánult fokozott érdeklődésnek? Erről és a szovjet demográfia sok más fontos problémájáról beszélt dr. A. Ja. Bojarszkij professzor² a varsói *Polityka* munkatársának adott nyilatkozatában.³

Az államigazgatás vezetőinek a reális szükség fordította figyelmét a demográfia tudományára felé. A demográfia az égető társadalmi problémákból kifolyóan vált nélkülözhetetlen tudománnyá — hangoztatta Bojarszkij professzor nyilatkozatában.

Az utóbbi években a Szovjetunióban gyors ütemben csökkent a születések száma. Felmerült annak szükségessége, hogy meghatározzák azt a demográfiai állapotot, amely a legkivánalósabbnak tekinthető az állam szempontjából. Gyakorlati intézkedéseket kellett javasolni a kormányzerveknek.

Növelte a problémát, hogy a várható tendenciák és az ebből kialakuló helyzet megítélésében egy—másfél évtizeddel ez előtt nem volt egységes álláspont a szovjet demográfusok között.

1955-ben, amikor még magas volt a születési arányszám, felfigyelték ugyan a lakosság struktúrájában az elmúlt világháború miatt bekövetkezett változásokra, de általában nem számítottak a születéseknek erre a gyors csökkenésére.

A háború előtti utolsó évben ezer lakosra 37,5 születés esett, 1950-ben már 11 gyermekkel, 1965-ben további nyolccal kevesebb.

A születések számának csökkenése nem egyenletes a Szovjetunió területén. Az ázsiai köztársaságokban például a szaporodás továbbra is gyors. Ennek ellenére a fő probléma az országos születési arányszám csökkenésének megfékezése.

Ami a születési arányszám csökkenésének okait illeti, egyesek nyilvánvalók. A nőket leköti a szakmai és a társadalmi munka. Az emberek idősebb korban kötnek házasságot. Ötven évvel ezelőtt a nők átlagos házasságkötési kora 23 év volt, most 28 év. Ez elsősorban abból következik, hogy önállók akarnak lenni, be akarják fejezni tanulmányaikat a házasság előtt. A szakma, a képzés megszerezéséhez szükséges idő pedig egyre hosszabb, ezenkívül egyre többen tanulnak a fiatalok, főleg a lányok közül.

1926-ban a Szovjetunió lakosságának csak 18%-a lakott a városokban, ez idő szerint több mint fele. Márpedig ismeretes, hogy a népesség gyarapodása falun sokkal magasabb, mint a városban: a lakosságnak a faluról a városokba költözése szintén hozzájárult a születések országos csökkenéséhez.

Az okok között említhetők egyéb tényezők is, mint például az életszínvonal emelkedése.

„Valamikor úgy véltük — mondotta Bojarszkij professzor nyilatkozatában —, hogy a jólét növekedése a szocializmusban a születések számának növekedéséhez vezet. Ehelyett, bár az életszínvonal az utóbbi években igen gyorsan emelkedik — 1940-hez képest a lakosság reáljövedelme 3-szorosára, a szociális alapokból való juttatások 9-szeresre, a városokban az átlagos lakóterület 7-ről 10m²-re növekedett — a születési arányszám mégis csökken, méghozzá egyre gyorsabban.”

Véleménye szerint az életszínvonal alakulása és a születések számának alakulása között feltétlenül van összefüggés, ez azonban nem közvetlen, hanem közvetett kapcsolat, az eredmény sok közvetett hatáson keresztül jön létre.

A születési arányszám csökkenését előidéző okok feltárása a demográfusokat nehéz feladat elé állítja. A különböző hatások elkülönítése, tisztázása sok nehézséggel jár.

Az azonos képzettségű emberek közül például azoknak van több gyermekük, akik jobb anyagi körülmények között élnek. Ez arról tanúskodhat, hogy az életszínvonal javulása és a képzettség emelkedése ellentétes irányba hat. Az előbbi ösztönöz lehet, az utóbbi a növekedés fékje.

Felületesen nézve úgy lúnhetne, hogy a népességszaporodás csökkenése annak következménye, hogy növekedett a jólét, a kultúra, a képzettség, javultak a lakásviszonyok.

² A. Ja. Bojarszkij P. P. Suserinnal közösen írt. „Demograficeszkaja sztatisztika” (Moszkva, 1951.) c. tankönyve magyar nyelven is megjelent (Statistikai Kiadóvállalat, Budapest, 1952.)

³ Lásd a *Polityka*, 1969. május 3-i számában Hana Krall interjúját, dr. A. Ja. Bojarszkij professzorral.

A népeségtudomány feladata, hogy behatóan vizsgálja ezeket az összefüggéseket, megvizsgálja az állam pozitív kezdeményezéseinek mielőlti, nem szándékolt hatásait, megtanulja előrelátni azokat, és hatékony intézkedésekhez megfelelő javaslatokat tgyen.

Hasonlóan vélekedik *Perevendencev* professzor, aki hangoztatja, hogy ha az egyéb körülmények azonosak, egy ország helyzetét a világon népességének száma dönti el. 1940-ben a Szovjetunió aránya a világ népességében 8,6% volt, 1960-ban 7,2, 1967-ben 6,9%. Ha a világ lakossága évi 2%-kal fog növekedni (mint az utóbbi években), a Szovjetunióé pedig 1%-kal, akkor a XXI. század kezdetére a Szovjetunió lakossága a világ lakosságának mintegy 5%-át teszi.

„Nem kell-e tehát alaposan mérlegelni a születések számának csökkenéséből adódó következményeket? Nem kell-e arra törekedni, hogy valamilyen arány középület találjunk a mai nap és a holnap érdekei között? Tudományosan megalapozott állami politikára van szükség a születések kérdésében” hangoztatja *Perevendencev* professzor.

A Szovjetunióban ez idő szerint vita folyik a különböző jellegű gazdasági ösztönzőkről. Bojarszkij professzor kiemelte, hogy elsősorban ezek az eszközök járulhatnak hozzá a születési arányszám kívánt színvonalának kialakulásához és semmi esetre sem az adminisztratív eszközök. Világos bizonyítéka ennek, hogy amikor 1936-ban megtiltották a terhességmegszakítást, ez egyáltalán nem járt a kívánt eredménnyel. Az illegális művi vetélések száma már három év múlva, természetesen nem teljes adatok szerint, 36%⁰⁰ volt, vagyis meghaladta a születések arányát. A születések száma pedig csökkenni kezdett.

1955-ben a Legfelsőbb Tanács Elnöksége érvénytelenítette ezt a tilalmat és jogot adott a nőknek, hogy önállóan döntsének anyaságuk kérdésében.

A szovjet demográfusok egyetértenek abban, hogy a nem gazdasági ösztönzőknek, valamint a tilalmaknak gyakorlatilag nincs nagyobb jelentőségük. Nem világos azonban még a gazdasági eszközök megválasztásának kérdése.

A jelenlegi segélyrendszer — Bojarszkij professzor véleménye szerint — változtatást igényel. Jelenleg a gyermek születése után egy összegű segélyt adnak, havi családi pótlékot csak a negyedik gyermek után fizetnek: 4 rubelt, az ötödik után 6 rubelt, a hatodik után 7 rubelt, a hetedik és a nyolcadik után 10—10 rubelt stb.

Világosnak látszik, hogy a családi pótlék fizetését alacsonyabb sorszámú gyermeknél kell kezdeni, de hogy a harmadik gyermek után vagy már a második után, és milyen összegben, milyen progresszív kulcs szerint, ez még nem alakult ki. E kérdés eldöntése az állam lehetőségeitől függ.

A gazdasági ösztönzőkről folyó vita során elhangzott olyan vélemény is, hogy már a rendelkezésre álló eszközökkel is másképpen kellene gazdálkodni. A lakosság életszínvonalát például nem béremelésekkel vagy nemcsak azokkal kellene emelni, hanem éppen a családi pótlék növelésével.

Urlanisz professzor családi pótlékon kívül olyan anyagi körülmények biztosítását kívánja az anyák számára, hogy otthon maradhassanak, amíg a gyermek bölcsődei korba nem kerül. Úgy véli, bár a ma szempontjából az ország számára előnyösebb, ha kevesebb a gyerek, mert akkor az előállított anyagi javakat a felnőttek szükségleteire lehet fordítani, az állam azonban nem élhet az „utánunk az özönvíz” jelszó szerint. Ha ma túl kevés a gyerek, holnap nem lesz, aki etessen bennünket.

*

Fontos és időszerű probléma a lakosság egyenletes és ésszerű elhelyezése az ország területén. Mint ismeretes, a Szovjetunió népsűrűsége rendkívül egyenetlen. Az összlakosság 60%-a a terület 10%-án lakik, a terület felét pedig a lakosságnak mindössze 10%-a népesíti be.

Bár az ipar igen gyorsan fejlődik, mégpedig éppen Szibériában, a letelepítés elmarad az iparosítás üteme mögött.

A lakosság áttelepülését Távol-Keletre, Szibériába különböző kedvezmények bevezetésével igyekeznek elősegíteni. Az áttelepülők 10 százalékos fizetékiegészítést kapnak minden ott töltött hat hónap után. A probléma azonban ezzel még korántsem oldódott meg, és éppen ez a mai szovjet demográfia másik nagy témája.

Az áttelepülés az ösztönzők széles körének biztosítását igényli. Nem csupán a több keresetről van szó, a fiatalok a tanulás, az előbbrejutás stb. lehetőségének biztosítását is kívánják. Az emberek igényei sokfélék és összetettek. A szovjet állam energikusan és hatékonyan törődik az emberek szükségleteivel. Bizonyítja ezt az épített lakások nagy száma, a fogyasztási cikkek termelésének és eladásának egyre növekvő szintje.

A felvetett problémák megoldása az emberek érdekében történik. Éppen ezért „vizsgálni kell igényeiket, szükségleteiket, szokásaikat. A demográfia az egyike azon tudományoknak, amely ezeket az információkat az állam rendelkezésére bocsátja.” — fejezte be nyilatkozatát Bojarszkij professzor.

Gy. F.

ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ В СССР. Статья дает изложение интервью сотрудника варшавского еженедельника „Polityka” с профессором А. Я. Боярским о советских демографических проблемах, опубликованного в номере еженедельника от 3 мая 1969 г. (в сокращенной форме) и дополняет его с мнениями профессоров *Переведенцева* и *Урланиса* по этому вопросу.

DEMOGRAPHIC PROBLEMS IN THE SOVIET UNION. The article contains the interview given by *Prof. Boyarski* on the problems of Soviet demography to the correspondent of „Polityka” of Warsaw, published in the May 3, 1969 number of „Polityka”, supplemented with the statements of *Prof. Prevendentsev* and *Prof. Urlanis* on the subject.

In the last time increasing interest in demography has manifested itself in the Soviet Union. In his interview *Prof. Boyarski* points out that real needs have called the attention of the leaders of the state administration towards demography.

In the last years the number of births has rapidly decreased in the Soviet Union. The necessity arose to determine what demographic conditions would mostly suit the state. Practical measures had to be suggested to the governmental bodies. The problem was made difficult by the fact that one and one half decade ago Soviet demographers did not agree in the evaluation of the tendencies to be expected and the resulting situation. In 1955, when the birth rate was still high, though they took notice of the changes in the structure of the population due to World War II, in general, they did not reckon with the fact that the number of births would decrease so rapidly.

In the last year before the War, 37,5 births could be registered per 1000 inhabitants, in 1950 the same figure was by 11, in 1960 by further 8 less.

The number of births decreases unevenly on the area of the Soviet Union. In the Asian republics, for instance, there is a rapid increase. Nevertheless the main problem is to hinder the decrease of the birth rate of the country as a whole.

Some causes of the decrease of the birth rate are evident. Women are engaged in professional and social work. People marry at older age. In 1926 only 18 per cent of the population of the Soviet Union lived in towns, at present their proportion is more than 50 per cent. Other factors may also be mentioned, such as the increase of the living standard. The connection between the trend of the living standard and the trend of the number of births is, however, not a direct but an indirect one.

Demographers are confronted with difficult tasks when revealing the causes of the decrease of the birth rate. The separation and classification of the different effects encounters with many difficulties.

It is the task of population science to analyse these connections thoroughly, to study the unintended by-effects of the positive initiatives taken by the state, to learn to foresee them, to make efficient suggestions.

Prof. Prevendentsev is of the same opinion. He emphasizes that, under the same conditions, the situation of a country in the world is determined by its population number.

The consequences of the decrease of the number of births should be thoroughly studied.

The golden middle way should be found between the interests of to-day and tomorrow. A scientifically founded state policy is needed to settle the problem of births.

Prof. Boyarski also emphasizes that, first of all, economic incentives may help to attain the desired number of births and not administrative measures.

Soviet demographers agree that non-economic incentives and prohibitions are practically of no great importance. The problem of the selection of economic measures is, however, not yet settled. At any rate, the family allowance system should be developed further.

In addition to the family allowance-system Prof. Ulanis suggests to create such financial conditions for the mothers as make it possible for them to stay at home as long as their child attains the creche age.

Though industry has seen a quick development, mainly in Siberia, the settlement of the population is lagging behind the rate of industrialization.

Settlement requires the establishment of a wide range of incentives. Not only higher earnings are required; young people wish that the possibilities of learning, advancement etc. should also be secured. The demands are diverse and complex. The Soviet state takes care of the needs of man energetically and efficiently. This is also reflected in the increasing number of the dwellings built, in the growing level of the production and sales of consumer goods.

The problems raised have to be settled in the interest of man. For this very reason the demands, needs, customs of man should be studied. Demography is one of the disciplines that supplies the necessary information to the state.

TELEPÜLÉSDEMOGRÁFIAI ÜLÉSSZAK SZOMBATHELYEN

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat demográfiai csoportja és Vas megyei Szervezete, valamint a Központi Statisztikai Hivatal Vas megyei Igazgatósága rendezésében 1969. június 10—12 között településdemográfiai ülészak volt Szombathelyen. A Vas megyei Tanács V. B. nagytermében megrendezett tanácskozás első ülésén a településdemográfia általános kérdései kerültek szóba, a második munkaülést a falvak, a harmadikat a középvárosok, köztük Szombathely problémái töltötték ki, végül az utolsó ülés az 1970. évi népszámlálás települési vonatkozásait tárgyalta.

A bevezető előadásban *dr. Bene Lajos* a településdemográfia munkakörét és feladatait vázolta. Kiindulva e tudományág meghatározásából sorra vette a hazánkban végzett településdemográfiai kutatások főbb tárgyköreit. Ennek során áttekintésben érintett témakörök a következők voltak: települések fejlettségére és típusára vonatkozó tanulmányok; jellemző területrészek demográfiai vizsgálata; területi népesség-előreszámítások; gazdaságdemográfiai kutatások; a demográfiai törvényszerűségek regionális vizsgálata; a népesség területi elhelyezkedésének matematikai mérőszámai és végül az urbanizáció folyamatának vizsgálata.

„A statisztikai település- és városfogalom” című előadásában *Kovács Tibor* megállapította, hogy a települést mint alapegységet munkahelyek és lakóhelyek valamilyen egységének tekintik, de a településföldrajz és településtatisztika művelőinek felfogásai e téren nagymértékben különböznek. Előadó a településre adott definíciójában a munkahelynél jóval kötöttebb lakóhelyet tekint a megfigyelés alapegységének, az így körülírt települések jellegének meghatározásánál azonban a munkahelyet kívánja elsősorban alapul venni.

A városfogalom különböző meghatározásain végigtétekintve megállapította, hogy a várost nem méretein, hanem a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt sajátos helyén keresztül kell meghatározni.

Orlicsek József a bel- és külterületek elhatárolásának kérdéseivel foglalkozott. Végigtétekintett a népszámlálásokon, mint a bel- és külterületek demográfiájának egyetlen forrásán, majd az elhatárolások irányelveivel foglalkozott, megemlékezve az 1949. és 1961. évi jogszabályokról.

Turáni József előadása községi települések funkcionális típusaival foglalkozott, szerepkörük vázolásával Vas megye településhálózatában. Megállá-

pította, hogy az arányossági követelményeknek településhálózatunk jelenleg nem felel meg. Ennek tisztázására megkülönbözteti a térbeli és hierarchikus elrendezésre vonatkozó településhálózati vizsgálatokat az egyes egységekkel kapcsolatos településállományi vizsgálatoktól. Településhálózati kutatásait funkcionális és komplex szemléletre alapozza, megkülönböztetve az alapvető, középintézmény és magasabb szintű funkciókat. Ezek alapján a községeket funkcionális típusokba sorolja, ami lehetőséget nyújt a településegységek (falukörzetek), valamint ellátó és szervező központjaik kijelölésére.

Novák Zoltán az aprófalvas településhálózat demográfiai jelenségeit mutatta be. Ez a településszerkezet az ülésszak színhelyét képező Vas megyén kívül Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén és Zala megyére jellemző, 700—800 fő átlagos lakósszámmal. Vas megyében a migrációs folyamat első lépcsőfokán a fiatalabb munkaképes korúak — mezőgazdasági idénymunkájuk mellett — munkát vállalva a népgazdaság más ágaiban, fokozódó ingavándor-forgalomban vesznek részt. Utóbbi időben rendkívüli méreteket öltött az állandó lakóhely-változtatás is, ami a fejletlenebb kisközségek lakosságának erős fogyását és a fejlettebbek, a városok népnövekedését eredményezte. A megye népességkoncentrációjának folyamata mellett a megyéből való elvándorlás is jelentkezik. A természetes szaporodás mértéke is erősen eltérővé vált településtípusonként. Az elvándorlás és a rendkívül alacsony természetes szaporodás miatt az aprófalvas települési rendszer felbomlása következik be.

Dr. Fórizs Margit Szombathely középváros főbb településdemográfiai jellemzőiről tartott előadást. A középtáji funkciókat ellátó városok közé — magyarországi viszonylatban — a 30 000 és 70 000 lakos közötti városokat foglalta. Első feladatként azoknak a demográfiai ismérveknek a kiválasztását tűzte ki, amelyek települési szempontból jellemzik a várost. Így mutatta be a népességszám és szaporulat, a kor, az iskolai végzettség, a kereső-arány, a népgazdasági ágak, az ipari telephelyek, az iparüzemekben dolgozók és az ingavándor-forgalom összehasonlító adatait. Végül a Szombathelyen kiváltképpen jelentős agglomerációval, az idecsatolt községekkel foglalkozott.

Medgyes László a városkörzont és a peremkerületek fejlődésének néhány kérdését tárgyalta Szombathely vonatkozásában, amely több szomszédos községgel egyesítve, területileg és népességben növekedve jutott el a közép- városok sorába. A város belső kerületeiben a munkahelyi és lakóhelyi övezetek egymásba fonódva helyezkednek el. A hozzácsatolt, de egy kivételével nem egybeépült peremközségek szerves városba olvasztása még nem valósult meg. Az 1960 óta történt lakásépítkezések 94%-a is a város belső kerületeinek állományát gyarapította.

Barta Barnabás az 1970. évi népszámlálás területi előkészítésével és adatfeldolgozásának legfőbb elveivel foglalkozott. Áttekintve a magyar népszámlálások területi vonatkozásain és a helységnévtárak szerkesztésén, sorra vette a sok szempontból újszerű területi vonatkozású terveket. A számlálókörzet ugyan elsősorban technikai egység, most azonban megkísérik, hogy egységes jellegű, területi sajátosságokat tükröző részeket öleljen fel. Tervezik a főbb adatok számlálókörzeti feldolgozását is, városokban és kijelölt más településeken — a terület beépítési módja alapján — jellegzetes nagyobb területegységeket, alkerületeket alakítanak ki. Tárgyalta a bel- és külterületek, valamint a városias községek megkülönböztetését, a területi adatok közzétételének módját, valamint a múlttal való összehasonlíthatóság problémáit.

Mindegyik munkaülésen élénk, érdemi vita alakult ki, melyen a megye és a város vezetőségének képviselői, a helyi, más megyebeli és budapesti statisztikusok, valamint tudományos kutatóintézetek képviselői cserélték ki nézeteiket.

A tudományos programot a TIT szervezete által adott fogadás, majd a római kori, középkori és barokk kori emlékeket őrző Szombathely bemutatása egészítette ki.

B. L.

СЕССИЯ ПО ДЕМОГРАФИИ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ В ГОРОДЕ СОМБАТХЕЙ. Демографическая группа и организация в комитете Ваш Общества по распространению и популяризации научных знаний,

а также Управление в комитате Ваш Центрального статистического управления с 10 по 12 июня 1969 г. провели сессию по демографии населенных пунктов в городе Сомбатхей. Совещание, проводившееся в этом насчитывающем 60 000 жителей населения Западной Венгрии и сохраняющем много римских памятников городе, обсуждало современные проблемы в 4 рабочих заседаниях в связи с 8 докладами.

В соответствии с программой на первом заседании обсуждались общие вопросы демографии населенных пунктов, второе заседание занималось проблемами деревень, третье заседание было посвящено проблемам городов среднего размера в том числе, города Сомбатхей, и наконец, последнее заседание избрало в качестве предмета обсуждения аспекты населенных пунктов в переписи населения 1970 г.

В вступительном докладе *д-р Лайош Бене* изложил круг и задачи демографии населенных пунктов, перечисляя важнейшие области работ в рамках исследований, проведенных в Венгрии в связи с этим вопросом. *Тибор Ковач* занимался статистическим понятием населенного пункта и города и критериями, подлежащими учету при определении единицы населенных пунктов и разграничений города и деревни. *Йозеф Орличек* остановился на вопросах разграничений внутренних и периферийных территорий, указывая на то, что они представляют собой категорию характера демографии и управления. *Йозеф Туран* зачитал доклад о функциональных типах деревеньских населенных пунктов, разделяя при этом точки зрения исследований, относящиеся к сети населенных пунктов и, соответственно, к отдельным населенным пунктам. *Зольтан Новак* остановился на положении и будущей перспективе формы населенных пунктов, являющихся маленькими деревнями, которая является особенно характерной для западной части Задунайского края. В настоящее время в результате низкого естественного прироста, вызванного эмиграцией и сопровождающим ее изменением возрастной структуры наблюдается разложение системы населенных пунктов, являющихся маленькими деревнями. Доклад *д-ра Маргиты Фориш* был посвящен важнейшим демографическим характеристикам города Сомбатхей. В этом докладе рассматриваемые важными с точки зрения населенных пунктов характеристики подвергались сопоставлению с другими городами, насчитывающими 30—70 000 жителей, которые в Венгрии считаются городами среднего размера. *Ласло Медвеш* занимался некоторыми вопросами развития центра города и периферийных районов на примере города Сомбатхей, где город вырос и благодаря агломерации и включения в состав города соседних деревень. *Барнабаш Барта* представил региональное подготование и важнейшие принципы обработки данных переписи населения 1970 г., излагая при этом запланированных к осуществлению в 1970 г. региональных решений, рассматриваемых с многих аспектов современными.

SESSION ON SETTLEMENT DEMOGRAPHY AT SZOMBATHELY. The Demographic Group and the Organization of the Society for Popularization of Knowledge in the county of Vas as well as the Statistical Directorate of the Central Statistical Office in the county of Vas organized a session on settlement demography at Szombathely, from 10 to 12 June, 1969. In this town of Western Hungary, with a population number of 60 000 and with many relics of the Roman epoch, the timely problems of settlement demography were discussed at 4 working sessions, in 8 lectures.

In compliance with the programme at the first session the general problems of settlement demography were discussed; the second was devoted to the problems of villages, the third was concerned with the problems of medium-sized towns, among them, with the problems of Szombathely, and, finally, the fourth session dealt with the settlement statistical problems of the population census of 1970.

In his introductory lecture *Dr. Lajos Bene* outlined the field of work and tasks of settlement demography, listing the major fields of work of the respective research in Hungary. *Tibor Kovács* dealt with the statistical concept of settlement and town, with the definition of the settlement unit and with the distinguishing criteria of town and village.

József Orlicsek lectured on the problems of making distinction between the external and internal zones of inhabited places, referring to the administrative and demographic character of these problems. *József Turáni* lectured on the functional types of villages, dealing separately with the network of settlements and with the different settlements. *Zoltán Novák* dealt in his lecture with the present and future of the system of dwarf settlements in Western Transdanubia. Owing to outmigration and the low natural increase resulting from the changes in the age-composition due to outmigration the system of dwarf villages will go through a process of dissolution. *Dr. Margit Főrizs* dealt with the demographic characteristics of Szombathely a mediumsized town in Western Transdanubia. She outlined the major settlement characteristics of this town as compared with the other medium-sized towns in Hungary whose population number is between 30 000—70 000. *László Medgyes* dealt with some problems of development of the town centre and outskirts, taking as example Szombathely, where the town has increased through agglomeration by including the neighbouring villages in the town. *Barnabás Barta* reviewed the preparation by regions and the main principles of data processing of the population census of 1970, dealing also with the new regional solutions planned for 1970.

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG EURÓPAI ÉS KÖZEL-KELETI RÉGIÓJÁNAK HATODIK KONFERENCIÁJA

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiója 6. konferenciáját 1969. szeptember 15—17 között Budapesten, a Technika Házában tartotta, az alábbi programmal.

A konferencia szervezői:

A NEMZETKÖZI CSALÁDTERVEZÉSI SZÖVETSÉG (IPPF)
EURÓPAI ÉS KÖZEL-KELETI RÉGIÓJA

Az IPPF volt elnöke:

Mrs. Elise Ottesen-Jensen, M. D. (Hon.) (Svédország)

Az IPPF alelnökei a Régió részéről:

Dr. C. Van Emde Boas (Hollandia)

Dr. Helena Wright (Nagy-Britannia)

Az Európai és Közel-keleti Régió Regionális Végrehajtó Bizottsága:

Dr. Agnete Braestrup (Dánia) regionális elnök

Dr. T. Sjövall (Svédország) regionális alelnök

Dr. I. Nazer (Jordánia) regionális pénztáros

P. O. Hubinont professzor (Belgium), a regionális orvosi bizottság elnöke

M. Bulska professzor (Lengyelország)

R. Kepp professzor (Német Szövetségi Köztársaság)

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága:

Dr. Szabady Egon elnök (Budapest, II. Buday László utca 1/3)

A Régió és a Konferencia titkára:

Mrs. Joan Reltie (64 Sloane Street, London S. W. 1

Telefon: London 235 7576)

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiójának tagállamai:

Belgium — Dánia — Egyesült Arab Köztársaság — Franciaország — Finnország — Hollandia — Jordánia — Jugoszlávia — Lengyelország —

Luxemburg — Nagy-Britannia — Német Demokratikus Köztársaság — Német Szövetségi Köztársaság — Svájc (Vaud kanton) — Svédország — Törökország

A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiója a konferenciát a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságával együttműködve rendezte.

A KONFERENCIA PROGRAMJA
TÁRSADALOMDEMOGRÁFIA ÉS ORVOSI FELELŐSSÉG

Hétfő, 1969. szeptember 15.

09,30—10,30 Megnyitó ünnepség

Dr. Agnete Braestrup, a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiójának elnöke üdvözölte a megjelenteket és felkérte *Sarlós Istvánt*, hogy nyissa meg a konferenciát. *Sarlós István*, a Budapesti Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke megnyitotta a konferenciát

I. ülészak: Családtervezési trendek

Elnök: *Agnete Braestrup* (Koppenhága)

11,00—11,30 1. Társadalomdemográfia és az Egyesült Nemzetek.
H. Gille (ENSZ Genf)

11,30—12,00 2. Magyar termékenységi és családtervezési vizsgálatok.
Szabady E. (Budapest)

Elnök: *I. Nazer* (Jeruzsálem)

14,00—14,30 3. A brit vizsgálat. *C. Langford* (London)

14,30—15,00 4. Az abortusz Görögországban. *V. Valaoras* (Athén)

15,00—15,30 5. A belga országos termékenységi vizsgálat.
J. Morsa (Brüsszel)

16,00—17,30 *Vita*

Elnök: *H. Gille* (ENSZ, Genf)

Raportőr: *Klinger A.* (Budapest)

P. Matthiessen (Koppenhága)

Panel tagjai: *C. Langford* (London)

M. Livi-Bacci (Róma)

R. Mackensen (Berlin)

J. Morsa (Brüsszel)

Szabady E. (Budapest)

V. Valaoras (Athén)

Kedd, 1969. szeptember 16.

II. ülészak: Családtervezés az orvosi oktatásban

Elnök: *R. Kepp* (Giessen)

09,30—10,15 1. Az Egészségügyi Világszervezet szerepe. *L. A. Kaprio* (Egészségügyi Világszervezet, Koppenhága)

10,15—10,45 2. Az egyén szabad választási joga és az orvosi felelősség.
P. Huntingford (London)

11,15—11,45 3. Az orvosi oktatás normái a reprodukció és a családtervezés kérdésében. *P. Hubinont* (Brüsszel)

Elnök: *H. Husslein* (Bécs)

14,00—14,45 4. A pszichológiai oktatás. *T. Sjövall* (Stockholm)

14,45—15,45 *Vita*

Elnök: *P. Hubinont* (Brüsszel)

Raportőr: *T. Sjövall* (Stockholm)

Panel tagjai: *P. Huntingford* (London)

H. Husslein (Bécs)

L. A. Kaprio (Egészségügyi Világszervezet,
Koppenhága)

R. Kepp (Giessen)

Zoltán I. (Budapest)

Elnök: *L. A. Kaprio* (Egészségügyi Világszervezet, Koppenhága)

16,15—16,45 5. Az abortusz járvány. *F. Novak* (Ljubljana)

16,45—17,30 *Vita*

Elnök: *L. A. Kaprio* (Egészségügyi Világszervezet, Koppenhága)

Raportőr: *H. Heiss* (Graz)

Panel tagjai: *Hirschler I.* (Budapest)

F. Novak (Ljubljana)

G. Stoimenov (Szófia)

G. Valle (Roma)

Szerda, 1969 szeptember 17.

III. ülészak: Családtervezés az orvosi oktatásban (folytatás). Családtervezési módszerek

Elnök: *R. Palmer* (Párizs)

09,00—09,30 1. Alaptudomány és emberi reprodukció; jelenlegi trendek.

R. Edwards (Cambridge)

09,30—09,45 2. A fogamzás immunológiája. *V. Vulchanov* (Szófia)

09,45—10,15 *Vita*

Elnök: *J. Dalsace* (Párizs)

10,45—11,15 3. A terméketlenség kezelése a férfiaknál.

G. Hellinga (Amsterdam)

11,15—11,45 4. A terméketlenség kezelése a nőknél. *J. Meylan* (Genf)

11,45—12,15 *Vita*

Elnök: *Horn B.* (Budapest)

Raportőr: *Z. Janczewski* (Varsó)

14,15—14,30 5. A megfelelő orális fogamzásgátló kiválasztása. *M. Thiery* (Ghent)

14,30—14,45 6. Az orális fogamzásgátlás kockázatai. *M. Vessey* (Oxford)

14,45—15,15 7. A fogamzásgátlás barrier módszere. *Joan Marshall* (London)

15,15—15,45 8. Méhen belüli védekezés. *Szontágh F.* (Szeged)

16,15—17,30 *Vita*

Elnök: *D. Fairweather* (London)

Raportőr: *M. Osler* (Koppenhága)

Panel tagjai: *Malgorzata Bulska* (Varsó)

Horn B. (Budapest)

J. Marshall (London)

J. Sráček (Brno)

Szontágh F. (Szeged)

V. Vaszilev (Szófia)

ELŐADÓK ÉS ELNÖKÖK

- Dr. Agnete Braestrup* — a Nemzetközi Családtervezési Szövetség Kormányzótestületének alelnöke; a Szövetség Európai és Közel-keleti Régiójának elnöke; a Forening for Familieplanlægning elnöke
- Malgorzata Bulska professzor* — a Varsói Egyetem egyes számú szülészeti és nőgyógyászati klinikájának professzora
- Dr. Jean Dalsace* — a Francia Nőgyógyászati Társaság elnöke. A Mouvement Français pour le Planning Familial elnöke
- Dr. Robert Edwards* — a Cambridge-i Egyetem pszichológiai előadója
- Denys Fairweather professzor* — a londoni University College Hospital Medical School Szülészeti és Nőgyógyászati osztályának igazgatója
- Halvor Gille* — az ENSZ Genfi Hivatal Társadalmi Kérdések Osztályának vezetője. Az Egyesült Nemzetek Genfi Társadalmi Kérdések Osztályának keretében létrehozott Társadalomdemográfiai Munkacsoport titkára
- Herbert Heiss professzor* — Szülészeti és Nőgyógyászati Osztály. Egyetemi Kórház. Graz
- Dr. Gehardus Helling* — Andrológiai osztály igazgatója. Amszterdami Egyetem
- Dr. Hirschler Imre* — Szülészeti és Nőgyógyászati Osztály vezetője. Központi Állami Kórház. Budapest
- Horn Béla professzor* — Egyes számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója. Budapest
- Pierre Hubinont professzor* — a Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Brüsszeli Egyetem. A Regionális Orvosi Bizottság elnöke
- Peter Huntingford professzor* — a londoni egyetem St. Mary's Hospital Medical School-jának szülészeti és nőgyógyászati professzora
- Hugo Husslein professzor* — a Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Kettes számú Egyetemi Kórház. Bécs
- Dr. Zygmunt Janczewski* — Egyes számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika. Varsó
- Dr. Leo Kaprio* — Egészségügyi Világszervezet Európai Régiójának igazgatója. Koppenhága
- Richard Kepp professzor* — Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Giesseni Egyetem
- Dr. Klinger András* — a KSH Népesedéssziszttikai osztályának vezetője
- Christopher Langford* — a London School of Economics and Political Science Népesedés Kutatási Bizottságának kutatója
- Paul Matthiessen* — a Statisztikai Intézet előadója. Koppenhága
- Joan Marshall* — nőgyógyász. Az University College Hospital Fogamzásgátló Klinikájának megbízott vezetője. London
- Dr. Jacques Meylan* — Szülészeti és Nőgyógyászati Osztály. Genfi Egyetem Poliklinikája

- Jean Morsa professzor* — a Brüsszeli Egyetem szociológia professzora. Az Egyesült Nemzetek Genfi Társadalmi Kérdések Osztályának keretében létrehozott Társadalomdemográfiai Munkacsoport tagja
- Dr. Isam Nazer* — a Jordániai Családtervezési és Védelmi Szövetség orvosi tanácsadója. Az Európai és Közel-keleti Régió Orvosi Bizottságának elnöke
- Franc Novak professzor* — a Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Egyetemi Kórház. Ljubljana
- Mogens Osler professzor* — Szülészeti és nőgyógyászati professzor. Egyetemi Kórház. Koppenhága
- Dr. Raoul Palmer* — a Nőgyógyászati osztály vezetője. Orvosi fakultás. Párizs. A Mouvement Français pour la Planning Familial alelnöke
- Dr. Sarlós István* — a Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke
- Dr. Thorsten Sjövall* — a Stockholmi Ideg- és Elmegondozó Intézet Pszichiátriai Szolgálatának igazgatója. A Nemzetközi Családtervezési Szövetség Európai és Közel-keleti Régiójának alelnöke. A Riksforbundet for Sexuell Upplysning elnöke
- Dr. Jiri Sráček* — a Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Egyetemi Klinika. Brno
- Dr. G. Sztójmenov* — a Bolgár Szülész és Nőgyógyász társaság titkára
- Dr. Szabady Egon* — a Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának elnöke; a Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója. Az ENSZ Genfi Társadalmi Kérdések osztálya keretében létrehozott Társadalomdemográfiai Munkacsoport alelnöke; az Európai Demográfusok Konferenciájának kutatási igazgatója
- Szontágh Ferenc professzor* — a Szülészeti és Nőgyógyászati osztály igazgatója. Egyetemi Kórház. Szeged
- M. Thiery profeszor* — az Állami Egyetem szülészeti professzora. Ghent
- Vasilios Valaoras professzor* — az Athéni Egyetem Közegészségügyi professzora. Az ENSZ Genfi Társadalmi Kérdések osztálya keretében létrehozott Társadalomdemográfiai Munkacsoport raportőrje
- Giuseppe Valle professzor* — a kettes számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója. Római Egyetem
- Dr. Dimiter Vaszilev* — a Közegészségügyi és Népjóléti Minisztérium munkatársa. Szófia
- M. Vessey* — az Oxfordi Egyetem docense. Oxford
- Dr. V. H. Vulhanov* — Mikrobiológiai Intézet. Bolgár Tudományos Akadémia
- Zoltán Imre professzor* — a Budapesti Orvostudományi Egyetem rektora. A kettes számú Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika igazgatója. Budapest

ШЕСТАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ЕВРОПЕЙСКОЙ И БЛИЖНЕВОСТОЧНОЙ РЕГИИ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФЕДЕРАЦИИ ПО ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ

Европейская и Ближневосточная регия Международной федерации по планированию семьи провела свою шестую конференцию с 15 по 17 сентября 1969 г. в Будапеште, в доме Техники.

ОРГАНИЗАТОРАМИ КОНФЕРЕНЦИИ ЯВЛЯЮТСЯ:
ЕВРОПЕЙСКАЯ И БЛИЖНЕВОСТОЧНАЯ РЕГИЯ МЕЖДУНАРОДНОЙ ФЕДЕРАЦИИ
ПО ПЛАНИРОВАНИЮ СЕМЬИ
(М. Ф. П. С.):

Бывший председатель М. Ф. П. С.:

Г-жа Элиз Оттесен-Енсен, М. Д. (Хон) (Швеция)

Вицепредседатели М. Ф. П. С. со стороны Регии:

Д-р Ц. Ван Емде Боас (Голландия)

Д-р Гелена Райт (Великобритания)

Европейский и Ближневосточный Региональный Исполнительный Комитет:

Д-р Агнете Бреструп (Дания), региональный председатель

Д-р Т. Шьевал (Швеция), региональный вицепредседатель

Д-р И. Назер (Иордания), региональный казначей

Профессор П. О. Хубино (Бельгия), председатель регионального медицинского комитета

Профессор М. Бульска (Польша)

Профессор Р. Кепп (Федеральная Республика Германии)

Демографический Комитет Венгерской Академии Наук:

Д-р Эгон Сабади, председатель

Будапешт, II. ул. Будаи Ласло д. 1/3.

Секретарь Регии и Конференции:

Г-жа Джон Ретти М. Ф. П. С. Европейская и Ближневосточная Регия

64 Слон Стрит, Лондон, С. У. I

Телефон: Лондон 235 7576

Страны — члены Европейской и Ближневосточной Регии Международной Федерации по планированию семьи:

Бельгия — Дания — Объединенная Арабская Республика — Франция — Финляндия — Голландия — Иордания — Югославия — Польша — Люксембург — Великобритания — Германская Демократическая Республика — Федеральная Республика Германии — Швейцария (кантон Во) — Швеция — Турция.

Конференция организовалась Европейской и Ближневосточной Регией Международной Федерации по планированию семьи совместно с Демографическим Комитетом Венгерской Академии Наук.

ПРОГРАММА КОНФЕРЕНЦИИ
ОБЩЕСТВЕННАЯ ДЕМОГРАФИЯ И МЕДИЦИНСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ

Понедельник, 15 сентября 1969 г.

09.30—10.30 Торжественное открытие

Д-р Агнете Бреструп, председатель Европейской и Ближневосточной Регии Международной Федерации по плани-

рованию семьи приветствовала присутствующих и обращалась к *Иштвану Шарлошу* с просьбой открыть Конференцию. *Иштван Шарлош*, председатель Исполнительного Комитета Совета столицы — Будапешта открывал Конференцию.

I сессия: Тренды планирования семьи

Председатель: *Агнете Бреструп* (Коппенгаген)

- 11.00—11.30 1. Общественная демография и Организация Объединенных Наций — *Х. Гилле* (ООН, Женева)
- 11.30—12.00 2. Венгерские исследования в области фертильности и планирования семьи — *Э. Сабади* (Будапешт)
- Председатель: *И. Назер* (Иерусалим)
- 14.00—14.30 3. Британское исследование — *С. Ленгфорд* (Лондон)
- 14.30—15.00 4. Аборт в Греции — *В. Валаорас* (Афины)
- 15.00—15.30 5. Бельгийское национальное исследование фертильности — *Ж. Морса* (Брюссель)
- 16.00—17.30 *Дискуссия*
- Председатель: *Х. Гилле* (ООН, Женева)
- Докладчики: *А. Клиндер* (Будапешт)
П. Маттхиссен (Коппенгаген)
- Члены панеля: *С. Ленгфорд* (Лондон)
М. Ливи-Баччи (Рим)
Р. Макензен (Берлин)
Ж. Морса (Брюссель)
Э. Сабади (Будапешт)
В. Валаорас (Афины)

Вторник, 16 сентября 1969 г.

II сессия: Планирование семьи в медицинском обучении

Председатель: *Р. Кепп* (Гиссен)

- 09.30—10.15 1. Роль Всемирной Организации Здравоохранения — *Л. А. Каприо* (Всемирная Организация Здравоохранения, Коппенгаген)
- 10.15—10.45 2. Право свободного выбора индивидуума и медицинская ответственность — *П. Хантингфорд* (Лондон)
- 11.15—11.45 3. Нормы медицинского обучения относительно вопроса репродукции и планирования семьи — *П. Хюбино* (Брюссель)
- Председатель: *Х. Хусслеин* (Вьена)
- 14.00—14.45 4. Обучение психологии — *Т. Шевал* (Стокгольм)
- 14.45—15.45 *Дискуссия*
- Председатель: *П. Хюбино* (Брюссель)
- Докладчик: *Т. Шевал* (Стокгольм)
- Члены панеля: *П. Хантингфорд* (Лондон)
Х. Хусслеин (Вьена)
Л. А. Каприо (Всемирная Организация Здравоохранения, Коппенгаген)
Р. Кепп (Гиссен)
И. Зольтан (Будапешт)
- Председатель: *Л. А. Каприо* (Всемирная Организация Здравоохранения, Коппенгаген)

- 16.15—16.45 5. Эпидемия абортотв — *Ф. Новак* (Любляна)
- 16.45—17.30 *Дискуссия*
 Председатель: *Л. А. Гаприо* (Всемирная Организация
 Здравоохранения, Коппенгаген)
 Докладчик: *Х. Хеисс* (Грац)
 Члены панеля: *И. Хирилер* (Будапешт)
Ф. Новак (Любляна)
Г. Стоименов (София)
Г. Валле (Рим)

Среда, 17 сентября 1969 г.

- III. *сессия*: Планирование семьи в медицинском обучении (продолжение). Методы планирования семьи
 Председатель: *Р. Палмер* (Париж)
- 09.00—09.30 1. Основная наука и человеческая репродукция; настоящие тренды — *Р. Эдвардс* (Кембридж)
- 09.30—09.45 2. Иммунология зачатия — *В. Вулханов* (София)
- 09.45—10.15 *Дискуссия*
 Председатель: *Ж. Далзас* (Париж)
- 10.45—11.15 3. Лечение бесплодности мужчин — *Г. Хелинга* (Амстердам)
- 11.15—11.45 4. Лечение бесплодности женщины — *Ж. Мелан* (Женева)
- 11.45—12.15 *Дискуссия*
 Докладчик: *З. Янчевский* (Варшава)
 Председатель: *Б. Хорн* (Будапешт)
- 14.15—14.30 5. Отбор пригодного противозачатия — *М. Тиери* (Гент)
- 14.30—14.45 6. Риск орального противозачатия — *М. Весси* (Оксфорд)
- 14.45—15.15 7. Метод барьера противозачатия — *Джон Маршал* (Лондон)
- 15.15—15.45 8. *Ф. Сонтаг* (Сегед)
- 16.15—17.30 *Дискуссия*
 Председатель: *Д. Фэрведер* (Лондон)
 Докладчик: *М. Ослер* (Коппенгаген)
 Члены панеля: *Малгорзата Булка* (Варшава)
Гори Б. (Будапешт)
Ж. Марсал (Лондон)
Й. Шрацек (Брно)
Ф. Сонтаг (Сегед)
В. Василев (София)

ДОКЛАДЧИКИ И ПРЕДСЕДАТЕЛИ:

Д-р Агнете Бреструп — вице-председатель Управляющего органа Международной Федерации по Планированию Семьи, Председатель Европейской и Ближневосточной Регион Федерации, председатель Форэнингфор Фамилиплэннинг;

Профессор Малгорзата Булка — профессор Первой акушерской и гинекологической поликлиники Варшавского университета;
Д-р Жан Далзас — председатель Французского гинекологического общества, председатель Муvmан Франсэ пур лэ Планинг Фамилиал;

- Д-р Роберт Эдвардс* — Лектор по психологии в Кембриджском университете;
- Профессор Дэниел Ферветтер* — директор акушерского и гинекологического отделения лондонской Юниверсити Колледж Хоспитал Медикал Скул;
- Халвор Гилле* — начальник Отдела социальных вопросов Женевского Бюро ООН. Секретарь Рабочей группы по социальной демографии, созданной в рамках Отдела социальных вопросов Женевского Бюро ООН;
- Профессор Херберт Хейс* — Акушерское и гинекологическое отделение, Университетская больница, Грац;
- Д-р Гехардус Хэллинг* — Директор андрологического отделения. Амстердамский университет;
- Д-р Имре Хириллер* — Руководитель акушерским и гинекологическим отделением, Центральная Государственная Больница, Будапешт;
- Профессор Бела Хори* — Директор Первой акушерской и гинекологической поликлиники, Будапешт;
- Профессор Пьер Хюбино* — Директор Акушерского и гинекологического отделения, Брюссельский университет, председатель Регионального Медицинского комитета;
- Профессор Петер Хантингфорд* — профессор акушерства и гинекологии Ст Мэри'с Хоспитал Скул Лондонского Университета;
- Профессор Хуго Хасслейн* — Директор Акушерского и гинекологического отделения. Вторая университетская больница, Вена;
- Д-р Зигмунт Ягчевский* — Первая акушерская и гинекологическая поликлиника, Варшава;
- Д-р Лео Каприо* — директор Европейской регии Всемирной Организации Здравоохранения, Коппенгаген;
- Профессор Рихард Кэп* — Директор Акушерского и гинекологического отделения. Гисенский университет;
- Д-р Андраш Клиггер* — начальник отдела статистики народонаселения ЦСУ;
- Кристофер Лангфорд* — исследователь Комиссии по исследованию народонаселения Лондон Скул оф экономика и Политикэл Сайенс;
- Поль Маттхиссен* — Лектор Статистического Института, Коппенгаген;
- Джон Маршал* — Гинеколог, и. о. начальника Поликлиники противозачатия Юниверсити Колледж Хоспитал, Лондон;
- Д-р Жак Мэлан* — Акушерское и гинекологическое отделение, Поликлиника Женевского университета;
- Профессор Жан Морса* — Профессор социологии Брюссельского университета. Член Рабочей группы по социальной демографии, созданной в рамках отдела социальных вопросов Женевского Бюро ООН;
- Д-р Исам Назер* — Медицинский советник Йорданской Федерации планирования и защиты семьи, председатель Медицинской Комиссии Европейской и Ближневосточной Регии;

- Профессор Франк Новак* — Директор Отделения акушерства и гинекологии, Любляна;
- Профессор Могенс Ослер* — Профессор акушерства и гинекологии. Университетская больница, Коппенгаген;
- Д-р Раул Палмер* — Начальник Отделения гинекологии, Медицинский факультет, Париж. Вицепредседатель Мувман Франсэ пур ла Планинг Фамилиал;
- Иштван Шарлош* — Председатель Исполнительного Комитета Совета столица — Будапешта;
- Д-р Торстэн Шьвал* — Директор психиатрической службы Стокгольмского института нервных и душевных заболеваний, Вицепредседатель Европейской и Ближневосточной Регии Международной Федерации по планированию семьи. Председатель Ришфорбундет фор Сексуел Апплинсинг;
- Д-р Йижи Срачек* — Директор Акушерского и гинекологического отделения. Университетская поликлиника. Брно;
- Д-р Г. Стоименов* — Секретарь Болгарского акушерского и гинекологического общества;
- Д-р Эгон Сабади* — Председатель Демографического Комитета Венгерской Академии Наук; директор Научно-исследовательского института по демографии, Вицепредседатель Рабочей группы по социальной демографии, созданной в рамках Отдела социальных вопросов Женевского Бюро ООН; Исследовательский директор Конференции Европейских Демографов;
- Профессор Ференц Сонтаг* — Директор Акушерского и гинекологического отделения, Университетская больница, Сегед;
- Профессор М. Тиери* — Профессор акушества. Государственный университет, Гент
- Профессор Василиос Валаорас* — Профессор общей гигиены Афинского университета, докладчик Рабочей группы по социальной демографии, созданной в рамках Отдела социальных вопросов Женевского Бюро ООН;
- Профессор Джузеппе Валле* — Директор Второй акушерской и гинекологической поликлиники, Римский университет;
- Д-р Димитер Василев* — сотрудник Министерства социальной гигиены и социального обеспечения;
- Доц. М. Весси* — Оксфордский университет, Оксфорд
- Д-р В. Х. Вулханов* — Микробиологический институт. Болгарская Академия Наук;
- Профессор Имре Золтан* — Ректор Будапештского медицинского университета; Директор Второй акушерской и гинекологической поликлиники, Будапешт.

THE SIXTH CONFERENCE OF THE EUROPE AND NEAR EAST REGION
OF THE INTERNATIONAL PLANNED PARENTHOOD FEDERATION

The Sixth Conference of the Europe and Near East Region of the International Planned Federation was held in Budapest, in the House of Technique, between September 15—17, 1969.

Organizers of the conference were:

THE EUROPE AND NEAR EAST REGION OF THE
INTERNATIONAL PLANNED PARENTHOOD FEDERATION
(IPPF):

IPPF President Emeritus

Mrs. Elise Ottesen-Jensen, M. D. (Hon) (Sweden)

IPPF Vice-Presidents for the Region

Dr. C. Van Emde Boas (Netherlands)

Dr. Helena Wright (Britain)

Europe and Near East Regional Executive Committee

Dr. Agnete Braestrup (Denmark) Regional President

Dr. T. Sjövall (Sweden) Regional Vice-President

Dr. I. Nazer (Jordan) Regional Treasurer

Professor P. O. Hubinont (Belgium) Chairman, Regional Medical Committee

Professor M. Bulska (Poland)

Professor R. Kepp (German Federal Republic)

Demographic Committee of the Hungarian Academy of Science

Dr. Egon Szabady President, Budapest II, Buday László utca 1/3.

Regional and Conference Secretary

*Mrs. Joan Rettie, IPPF Europe and Near East Region, 64 Sloane Street, London
S. W. 1. Telephone: London 235 7576*

*Member countries: Belgium — Britain — Denmark — Egypt — Finland — France —
German Democratic Republic — German Federal Republic — Jordan — Luxemburg
— Netherlands — Poland — Sweden — Switzerland (Canton de Vaud) — Turkey —
Yugoslavia*

The Conference was held in cooperation with the Demographic Committee of the
Hungarian Academy of Sciences, in Federation of Technical and Scientific Societies
House, Budapest.

CONFERENCE PROGRAMME
SOCIAL DEMOGRAPHY AND MEDICAL RESPONSIBILITY

Monday 15 September 1969

09.30 — 10.30 Opening ceremony

*Mr. István Sarlós, President of the Executive Committee of the Budapest
Municipal Council, will open the Conference.*

*Dr. Agnete Braestrup, President of the Europe and Near East Region of
the IPPF, will introduce Mr. Sarlós*

10.30 — 11.00 Interval

FAMILY PLANNING TRENDS

11.00 — 11.30 Social Demography and the United Nations — *H. Gille, United Nations,
Geneva*

11.30 — 12.00 Hungarian Fertility and Family Planning Studies *E. Szabady, Budapest*

12.00 — 14.00 Interval

chairman: *I. Nazer, Jerusalem*

14.00 — 14.30 The British Study — *C. Langford, London*

- 14.30—15.00 Abortion in Greece — *V. Valaoras*, Athens
 15.00—15.30 Belgian National Fertility Survey — *J. Morsa*, Brussels
 15.30—16.00 Interval
 16.00—17.30 Discussion
 Chairman: *H. Gille*, United Nations, Geneva
 Rapporteurs: *A. Klinger*, Budapest
 P. Matthiessen, Copenhagen
 Panel:
 C. Langford, London
 M. Livi-Bacci, Rome
 R. Mackensen, Berlin
 J. Morsa, Brussels
 E. Szabady, Budapest
 V. Valaoras, Athens

Tuesday 16 September 1969

PLANNED PARENTHOOD IN MEDICAL EDUCATION

- 09.30—10.15 The Role of the World Health Organization — *Leo A. Kaprio*, World Health Organization, Copenhagen
 10.15—10.45 The Right of the Individual to Freedom of Choice and Medical Responsibility — *P. Huntingford*, London
 10.45—11.15 Interval
 11.15—11.45 Standards of Medical Education in Human Reproduction and Planned Parenthood — *P. Hubinont*, Brussels
 11.45—14.00 Interval
 Chairman: *H. Husslein*, Vienna
 14.00—14.45 Psychological Education — *T. Sjövall*, Stockholm
 14.45—15.45 Discussion
 Chairman: *P. Hubinont*, Brussels
 Rapporteur: *T. Sjövall*, Stockholm
 Panel: *P. Huntingford*, London
 H. Husslein, Vienna
 Leo A. Kaprio, WHO, Copenhagen
 R. Kepp, Giessen
 I. Zoltan, Budapest
 15.45—16.15 Interval
 Chairman: *Leo A. Kaprio*, World Health Organization, Copenhagen
 16.15—16.45 The Abortion Epidemic — *F. Novak*, Ljubljana
 16.45—17.30 Discussion
 Chairman: *Leo A. Kaprio*, WHO Copenhagen
 Rapporteur: *H. Heiss*, Graz
 Panel: *I. Hirschler*, Budapest
 F. Novak, Ljubljana
 G. Stoimenov, Sofia
 G. Valle, Rome

Wednesday 17 September 1969

PLANNED PARENTHOOD IN MEDICAL EDUCATION
PLANNED PARENTHOOD METHODS

09.00–09.30 Basic Science and Human Reproduction – Present Trends – *R. Edwards*,
Cambridge

09.30–09.45 Immunology of Conception – *V. Vulchanov*, Sofia

09.45–10.15 Discussion

10.15–10.45 Interval

Chairman: *J. Dalsace*, Paris

10.45–11.15 Infertility Treatment in the Male – *G. Hellinga*, Amsterdam

11.15–11.45 Infertility Treatment in the Female – *J. Meylan*, Geneva

11.45–12.15 Discussion

Rapporteur: *Z. Janczewski*, Warsaw

12.15–14.15 Interval

Chairman: *B. Horn*, Budapest

14.15–14.30 Selektion of an Oral Contraceptive – *M. Thiery*, Ghent

14.30 – 14.45 Hazards of Oral Contraception – *M. Vessey*, Oxford

14.45–15.15 Barrier Methods – *Joan Marshall*, London

15.15–15.45 Intrauterine Contraception – *F. Szontágh*, Szeged

15.45–16.15 Interval

16.15–17.30 Discussion

Chairman: *D. Fairweather*, London

Rapporteur: *M. Osler*, Copenhagen

Panel: *Malgorzata Bulska*, Warsaw

B. Horn, Budapest

Joan Marshall, London

J. Sráček, Brno

F. Szontágh, Szeged

V. Vassilev, Sofia

SPEAKERS AND CHAIRMEN

Dr. Agnete Braestrup – Vice-Chairman IPPF

Governing Body. President of the Europe and Near East Region of the IPPF. President Foreningen for Familieplanlægning.

Professor Malgorzata Bulska – Professor of Obstetrics and Gynaecology et the First Clinic of the University of Warsaw.

Dr. Jean Dalsace – President of the Society of French Gynaecologists. President, Mouvement Francais pour le Planning Familial.

Dr. Robert Edwards – Reader in Physiology et the University of Cambridge.

Professor Denys Fairweather – Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University College Hospital Medical School, London.

- Mr. Halvor Gille* — Head of the Division of Social Affairs of the United Nations Geneva. Secretary of the Working Group on Social Demography established within the Division of Social Affairs of the United Nations at Geneva.
- Professor Herbert Heiss* — Department of Obstetrics and Gynaecology, University, Hospital, Graz.
- Dr. Gehardus Hellinga* — Head of the Department of Andrology, University of Amsterdam.
- Dr. Imre Hirschler* — Head, Department of Obstetrics and Gynaecology, Central State Hospital of Budapest.
- Professor Bela Horn* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University Hospital No. 1. Budapest.
- Professor Pierre Hubinont* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University of Brussels. Chairman, Regional Medical Committee.
- Professor Peter Huntingford* — Professor of Obstetrics and Gynaecology in the University of London at St. Mary's Hospital Medical School.
- Professor Hugo Husslein* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, II University Hospital, Vienna.
- Dr. Zygmunt Janczewski* — First Clinic of Obstetrics and Gynaecology, Warsaw.
- Dr. Leo Kaprio* — Regional Director for Europe, World Health Organization, Copenhagen.
- Professor Richard Kepp* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University of Giessen.
- Dr. András Klinger* — Chief, Demographic Section, Hungarian Central Statistical Office.
- Mr. Christopher Langford* — Research Officer, Population Investigation Committee, London School of Economics and Political Science.
- Mr. Poul Matthiessen* — Lecturer at the Institute of Statistics, Copenhagen.
- Dr. Joan Marshall* — Gynaecologist in charge Contraception Clinic, University College Hospital, London.
- Dr. Jacques Meylan* — Policlinique, Department of Gynaecology and Obstetrics, University of Geneva.
- Professor Jean Morsa* — Professor of Sociology at the University of Brussels. Member of the Working Group on Social Demography established within the Social Affairs Division of the United Nations at Geneva.
- Dr. Isam Nazer* — Medical Adviser to the Jordan Family Planning and Protection Association. Vice Chairman of the Europe and Near East Regional Medical Committee.
- Professor Franc Novak* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University Hospital, Ljubljana.
- Professor Mogens Osler* — Professor of Obstetrics and Gynaecology, University Hospital, Copenhagen.
- Dr. Raoul Palmer* — Head of the Gynaecology Department, Faculty of Medicine, Paris. Vice-President, Mouvement Francais pour le Planning Familial.
- Mr. István Sarlós* — President of the Executive Committee of the Budapest Municipal Council.
- Dr. Thorsten Sjövall* — Director of the Psychiatric Service of the Stockholm Mental Health Agency. Vice-President of the Europe and Near East Region of the IPPF. President, Riksförbundet for Sexuell Upplysning.
- Dr. Jiri Sráček* — Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University Clinic, Brno.

- Dr. G. Stoimenov* – Secretary, Bulgarian Society of Obstetricians and Gynaecologists.
- Dr. Egon Szabady* – President, Demographic Committee of the Hungarian Academy of Sciences. Director, Hungarian Demographic Research Institute. Vice-Chairman of the Working Group on Social Demography, established within the Social Affairs Division of the United Nations at Geneva. Research Director, Conference of European Demographers, Strasbourg.
- Professor Ferenc Szontágh* – Director, Department of Obstetrics and Gynaecology, University Hospital Medical School, Szeged.
- Professor M. Thiery* – Professor of Obstetrics on the State University, Ghent.
- Professor Vasilios Valaoras* – Professor of Hygiene, University of Athens, Rapporteur of the Working Group on Social Demography established within the Social Affairs Division of the United Nations at Geneva.
- Professor Giuseppe Valle* – Director, II Clinic of Obstetrics and Gynaecology, University of Rome.
- Dr. Dimiter Vassilev* – Senior Officer, Ministry of Public Health and Social Welfare, Sofia.
- M. Vessey* – Reader of Oxford University, Oxford.
- Dr. V. H. Vulchanov* – Institute of Microbiology, Bulgarian Academy of Science.
- Professor Imre Zoltán* – Rector, Budapest Medical University. Professor of Obstetrics and Gynaecology, II University Hospital, Budapest.

A NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET KÖZLEMÉNYEI

A Népeségtudományi Kutató Intézet közleményei sorozatban eddig az alábbi kötetek jelentek meg:

1. Magyarország megyénkénti népességének várható alakulása, 1960. I.—1980. I. között. 1963/1
2. A nyugdíjasok helyzete. 1963/2
3. A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. 1964/1
4. Magyarország népességének demográfiai jellemzői régióként. 1965/1
5. A válások okai. 1965/2
6. A budapesti nyugdíjasok helyzete és problémái. 1965/3
7. A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai. I. Budapesten és a városokban. 1965/4
8. A népesség foglalkozásának változása 1960—1963 között. 1965/5
9. Vizsgálatok a népesség területi eloszlásának alakulásáról Magyarországon, 1900—1960. 1966/1
10. Lakásdemográfiai adatok. 1966/2
11. A szociális intézetek és gondozottaik helyzete. 1966/3
12. Magyarország népességének területi előreszámítása. 1966/4
13. A magyar leíró statisztikai irány fejlődése. 1966/5
14. Termékenységi adatok. 1966/6
15. A demográfiai tényezők hatása a művelődésre. 1967/1
16. Iskolai végzettség és szakképzettség. 1967/2
17. Magyarország népességének gazdasági korfái. 1967/3
18. Nemzetiségek demográfiai sajátosságai Baranya megyében. 1968/1
19. Magyarország népességének előreszámítása, 1966—2001. 1968/2

20. A magyar történeti demográfia a II. világháború után. 1968/3 (*Angol nyelven*)
 21. Történeti demográfiai kollokvium. Budapest, 1965. 1968/4 (*Francia, angol és német nyelven*)
 22. Demográfiai jellemzők a települések nagyságcsoportja szerint, 1900—1960. 1968/5
 23. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Intézetének évkönyve, 1963—1968. 1968/6
 24. Alkoholizmus. 1968/7
 25. Gyermekgondozási segély. 1969/1
 26. Kutatási módszerek a termékenység és a családtervezés vizsgálatára: Magyar tapasztalatok. 1969/2 (*Angol nyelven*)
- A jövőben megjelenő köteteket a *Demográfia* folyamatosan ismerteti.

СООБЩЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ИНСТИТУТА ПО ДЕМОГРАФИИ ЦСУ. В серии сообщений Исследовательского института по демографии до настоящего времени вышли следующие тома:

1. Ожидаемая динамика населения комитатов Венгрии между 1. I. 1960 и 1. I. 1980 гг. 1963/1.
2. Положение пенсионеров 1963/2.
3. Исследования относительно достоверности ответов о возрасте при переписи населения 1960 года. 1964/1.
4. Демографические характеристики народонаселения Венгрии по регионам. 1965/1.
5. Причины разводов, 1965/2.
6. Положение и проблемы будапештских пенсионеров. 1965/3.
7. Общественная рестратификация и ее демографические последствия в Будапеште и в городах. 1965/4.
8. Изменения в занятиях населения в период между 1960 и 1963 гг. 1965/5.
9. Исследования в области динамики территориального распределения населения в Венгрии, 1900—1960. 1966/1.
10. Жилищно-демографические данные. 1966/2.
11. Положение социальных учреждений и лиц, проживающих в них. 1966/3.
12. Территориальный прогноз населения Венгрии. 1966/4.
13. Развитие венгерского направления описательной статистики. 1966/5.
14. Данные о плодovitости. 1966/6.
15. Влияние демографических факторов на образование. 1967/1.
16. Школьное образование — профессиональное образование. 1967/2.
17. Экономические возрастные пирамиды населения Венгрии. 1967/3.
18. Демографические особенности национальностей в комитате Баранья, 1968/1.
19. Перспективы развития населения Венгрии, 1966—2001. 1968/2.
20. Венгерская историческая демография после второй мировой войны. 1968/3. (*На английском языке.*)
21. Совещание по исторической демографии. Будапешт, 1965. 1968/4. (*На французском, английском и немецком языках.*)
22. Демографические характеристики поселений по их величине, 1900—1960. 1968/5.
23. Ежегодник Исследовательского Института по демографии ЦСУ ВНР, 1963—1968 гг. 1968/6 .
24. Алкоголизм. 1968/7.
25. Пособие по воспитанию детей. 1969/1.
26. Методы исследования плодovitости и семейного планирования: Венгерский опыт. 1969/2. (*На английском языке*)

Рецензии о выходящих в дальнейшем томах будут систематически публиковаться в журнале *Демография*.

PUBLICATIONS OF THE DEMOGRAPHIC RESEARCH INSTITUTE. In the series of the Publications of the Demographic Research Institute the following volumes have been published:

1. Population Projections for Hungary by Counties between January 1, 1960, and January 1, 1980. 1963/1
2. The Situation of Pensioners. 1963/2
3. Investigation on the Reliability of Age-Admissions in the Population Census of 1960. 1964/1
4. Demographic Characteristics of the Population in Hungary by Regions. 1965/1
5. Causes of Divorces. 1965/2
6. Situation and Problems of the Pensioners of Budapest. 1965/3
7. Social Mobility and its Demographic Effects in Budapest and in the Towns. 1965/4
8. Change in Occupation of the Population between 1960 and 1963. 1965/5
9. A Study on the Regional Distribution of Hungary's Population 1900–1960. 1966/1
10. Housing-Demographic Data. 1966/2
11. Situation of Social Institutes and Their Dependants. 1966/3
12. Regional Projections of the Population of Hungary. 1966/4
13. The Development of the Hungarian Descriptive Statistics. 1966/5
14. Fertility Data. 1966/6
15. The Impact of Demographic Factors on Culture. 1967/1
16. School Qualification and Professional Training. 1967/2
17. The Economic Age-pyramids of Hungary's Population. 1967/3
18. The Demographic Characteristics of the Nationalities of the County of Baranya. 1968/1
19. Population Projection for Hungary, 1966–2001. 1968/2
20. Hungarian Historical Demography after World War II. 1968/3 (*In English*)
21. Colloquium on Historical Demography. Budapest, 1965. 1968/4 (*In French, English and German*)
22. Demographic Characteristics by Size of Settlements, 1900–1960. 1968/5
23. Yearbook of the Demographic Research Institute of the Central Statistical Office, 1963–1968. 1968/6
24. Alcoholism. 1968/7
25. Allowance for Child's Care. 1969/1
26. Survey Techniques in Fertility and Family Planning Research: Experience in Hungary. 1969/2 (*In English*)

The volumes coming out in the future will be continually reviewed in *Demográfia*.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1968. No. 6.

SAUVY, Alfred: Un essai d'économie intégrale: La couverture de ses besoins par une population. (Kísérlet egyetemes közgazdaságtan kidolgozására: a szükségletek fedezése a népesség által.) 991—1008. p.

A szerző szerint a közgazdaságtanban eluralkodott a pénzügyi szemlélet. A nemzeti jövedelem elszámolása pénzértékben történik, és a pénzben kifejezett értékek és a végzett emberi munka közötti összefüggéseket nem dolgozták ki kellőképpen. Ezért a gazdasági élet várható fejlődésének elemzését és tervezését a szükségletek felmérésével kívánja elkezdni. Az I. N. E. D. egyik vizsgálatában feltette azt a kérdést, hogy a megkérdezett személy jövedelmének hány százalékos növelését látna szükségesnek ahhoz, hogy saját és családja szükségleteit fedezni tudja. (Átlagosan 32%-os, majd egy későbbi vizsgálatban 35%-os jövedelemnövekedést tartottak szükségesnek.) Ilyen módon képet lehetne kapni az egyéni jövedelmekből kielégített szükségletekről. A közületi alapokból fedezett szükségletek — pl. az oktatási és egészségügyi szükségletek — méreteit a megfelelő szakemberek tudományos becsléseire lehetne alapozni. Figyelembe kellene venni a lakás, honvédelmi, igazságszolgáltatási stb. szükségleteket is. Ezután meg kell határozni, hogy az így kapott szükségletek fedezéséhez szükséges termelés milyen mennyiségű és fajtájú (szakképzettségű, jellegű) munkafordításokat igényel. Ennek alapján lehet a munkaerőt, az oktatást és szakképzést megtervezni.

A tanulmányhoz írt hozzászólásában *J. Magaud*, aki a folyóirat 1967. 2. számában munkaegységekben számított ágazati kapcsolati mérleget mutatott be, tehát az *A. Sauvy* javasolta szemlélet szerint konkrét kutatásokat végzett, azt ajánlja, hogy a „szükséglet” kifejezés helyett inkább a „normát” használják. Ez ugyanis kifejezi, hogy valamilyen „normálisnak” tartott szükséglet-kielégítési szintről van szó.

LERIDON, HENRI—HENRY, LOUIS: Influence du calendrier de la contraception. (A fogamzásgátlás alkalmazási naptárának hatása.) 1009—1054. p.

Azt a kérdést vizsgálja, hogy a tervezett szülések időbeli elosztásának különböző megoldásai hogyan befolyásolják a családtervezés eredményességét, vagyis a kívánt gyermekszám el nem érését, illetve túllépését. A tervezett gyermekszámtól való eltérések adódhatnak egyrészt korábbi meddőségből, másrészt a fogamzásgátló eszközök tökéletlenségeiből. Ezeknek az eltéréseknek valószínűsége lényegesen különbözik attól függően, hogy a házaspár a tervezett szüléseket rövid időszakra koncentrálna, vagy az időben széthúzza. Megállapítja, hogy jelenleg a tervezett számú gyermeket kb. ugyanolyan időközön-

ként szülik meg, mint ahogyan régebben a természetes termékenység (és hosszabb szoptatási idő) idején. A szülések közötti időszakban tehát a fogamzásgátlás tulajdonképpen csak a hosszabb szoptatási időt pótolja. Elképzelhető lenne azonban a szülési intervallumok hosszabbra nyújtása is, és ez befolyásolná a termékenységet, mert nagyobb valószínűsége lenne a tervezett gyermekszámtól való elmaradásnak, és kisebb valószínűsége a túllépésnek. A szerzők fejtegetéseikben teljesen figyelmen kívül hagyják a művi abortusz lehetőségét.

GEORGES, André — JACQUARD, Albert: Effets de la consanguinité sur la mortalité infantile. Résultats d'une observation dans le département des Vosges. (A rokonházasságok hatása a csecsemőhalandóságra. Egy Vosges megyei vizsgálat eredményei.) 1055—1064. p.

Összehasonlítható kontroll-csoport csecsemőhalandóságát és meddőségét. A csecsemőhalandóság terén nem talál olyan eltéréseket, amelyeket a különbség bizonyítékának lehetne tekinteni. A rokonházasságokban nagyobbak tűnik a meddőség aránya, de ezt a különbséget is csak nagyobb minták vizsgálata alapján lehetne szignifikánsnak mondani.

JACQUARD, Albert: Panmixie et consanguinité. Quelques précisions de langage. (Pánmixia és konszangvinitás.) 1065—1090. p.

LUX, André: Évolution et contradictions dans la pensée de Malthus. (Malthus elméletének fejlődése és ellentmondásai.) 1091—1106. p.

Közismert tény, hogy Malthus könyvének egymás után következő kiadásában elméletét lényegesen megváltoztatta. A kezdetben mechanisztikusabb elmélet későbbben szociológiai jellegűt kapott. Az elméletben azonban ellentmondások maradtak, elsősorban azon két tétel között, hogy 1. a népesség szükségképpen addig növekszik, amíg eléri a létfenntartási eszközök által engedett határt, és 2. a népességnövekedés és a létfenntartási javak közötti egyensúlyt represszív (nyomor és bűn) és preventív (kevesebb gyermek szülése később házasságkötés következtében) fékek tarthatják fenn.

1969. No. 1.

GIRARD, Alain — BASTIDE, Henri: Orientation et sélection scolaires. Cinq années d'une promotion: de la fin du cycle élémentaire à l'entrée dans le 2e cycle du second degré. Première partie. (A továbbtanulás iránya, a tanulók kiválogatódása; egy nemzedék öt évének története az elemi iskola befejezésétől a középiskola második ciklusának kezdetéig. Első rész.) 9—46. p.

Franciaországban 1959-ben iskolareformot hajtottak végre. Ennek célja az egyenlő lehetőségek biztosítása a továbbtanulás területén az elemi iskolát befejező tanulók számára. (Franciaországban az elemi iskolai oktatás a 6—10 éves korra terjed ki, 11-től 14 éves korig tart a középfokú oktatás első ciklusa, 15-től 17 éves korig a második ciklus.)

A Francia Demográfiai Intézet az 1954-ben végzett hasonló vizsgálatok folytatásaként 1962-ben országos reprezentatív mintán vizsgálta meg a 10 éves gyermekek továbbtanulását. A kutatás célja elsősorban az iskolareform eredményeinek felmérése volt. 1964-ben, majd 1966-ban újra megvizsgálták az 1962-es mintában szereplő gyermekek helyzetét. A mintában 17 500 tanuló szerepelt.

A legutóbbi vizsgálat eredményeit közlő tanulmánynak most megjelenő első része a megvizsgált gyermekeknek iskolatípusok közötti megoszlását, a visszamaradásokat, és a korábbi iskolatípus választás hatásait mutatja be. A tanulmány később megjelenő második része a szociológiai és társadalomlélek-

tani tényezőknek a továbbtanulásra és az iskolatípus választásra való hatását fogja elemezni.

PRESSAT, Roland: Interprétation des variations à court terme du taux de natalité. (Az élveszületési arányszám rövidtávú ingadozásainak értelmezése.) 47—56. p.

Az elmúlt néhány évben az élveszületési arányszám csökkenni kezdett az Egyesült Államokban és Kanadában, és kisebb mértékben Franciaországban is. A csökkenés értelmezése körül vita alakult ki. Egyes demográfusok Franciaországban a termékenység tartós csökkenésére következtetnek és ezért a helyzetet nyugtalanítónak tartják. A szerző viszont történeti demográfiai példákon kimutatja, hogy az élveszületési arányszám rövidtávú csökkenésének oka lehet egyszerűen a szülések egy részének elhalasztása, anélkül, hogy a családok végleges gyermekszáma megváltoznék. Ennek elvi lehetősége azonban korántsem bizonyítja, hogy jelenleg Franciaországban csupán erről van szó. Felmerül az a kérdés is, hogy a szülések elhalasztása nem vezet-e sok esetben végül a végleges gyermekszám csökkenéséhez is.

DUBRULLE, Nicole—GONTIER, Geneviève: Les désirs d'activité professionnelle des femmes mariées chargées de famille. (A családos házas nők foglalkozási kívánságai.) 57—88. p.

Annak érdekében, hogy a családok asszonyok foglalkoztatásának várható tendenciáit megalapozottabb módszerekkel lehessen megállapítani, mint a gazdasági aktivitási arányszámok trendjeinek egyszerű extrapolálása, a Francia Demográfiai Intézet 2496 gyermekes házas nőt kérdezett meg kérdőív vagy interjú segítségével foglalkozási terveiről, kívánságairól. A vizsgálat célja az volt, hogy megállapítsák: hogyan függ össze az aktív kereső állapotba való visszatérés kívánsága a gyermekek számával, az életkorral, az iskolai végzettséggel, a korábbi foglalkozással, a férj foglalkozásával, és hogyan alakul a kereső foglalkozás folytatásának kívánsága az ország egyes részeiben. Ezenkívül kutatták a korábbi kereső foglalkozás (ha volt ilyen) felhagyásának okait, valamint a jövőbeni foglalkozással kapcsolatos speciális kívánságokat (csökkentett munkaidő, otthoni munka, szakmai továbbképzés). A vizsgálat néhány fontos megállapítása: 1. a fiatal leányok nagy része aktív kereső munkát kíván folytatni tanulmányai befejezése után, 2. a kereső foglalkozás abbahagyásának fő oka a családalapítás (házasságkötés, szülés), 3. a kisgyermekes anyák kétharmada újra kereső foglalkozást akarna vállalni, ha gyermekeik gondozását meg tudnák oldani, 4. lényegesen ennél sokkal kisebb arányban fognak feltehetően visszatérni a kereső foglalkozásokba, mert erre nincsenek meg a reális lehetőségeik.

DUPAQUIER, Jacques: Des rôles des tailles à la démographie historique. L'exemple de Crulai. (Az adójegyzékek felhasználása a történeti demográfiában. Crulai példája.) 89—104. p.

Az egyházi anyakönyvek alapján végzett történeti demográfiai kutatások kezdenek képet adni a 18. századi Franciaország demográfiai viszonyairól. A szerző egy másik forrásanyag hasonló célú felhasználását javasolja. Ezek az adójegyzékek. Az adók begyűjtéséhez ugyanis pontos jegyzékeket készítettek a lakosságról. Ezekből a jegyzékekből meglehetősen pontosan meg lehet állapítani évenként a születések, halálozások és házasságkötések számát. Ezen kívül képet adnak a családok anyagi helyzetéről. Crulai egyházközség példáján bemutatja, hogy az egyházi anyakönyvek és az adójegyzékek alapján majdnem pontosan megegyező népesedési adatokat lehet kapni. Befejezésül felsorolja, hogy hol és mennyire teljesen maradtak fent az említett adójegyzékek, valamint, hogy milyen kutatási munkák vannak folyamatban.

BLAYO, Yves: Nouveaux imprimés pour le dépouillement de l'état civil ancien. (Új nyomtatványok a régi francia népesedési viszonyok kutatásához.) 105—112. p.

M. Fleury és L. Henry a „Nouveau manuel” című kiadványban közölték az 1670-től 1829-ig terjedő időszak egyházi anyakönyvi adatainak demográfiai feldolgozásánál használt űrlap formákat és azoknak kitöltési utasításait. Most kisebb változtatásokat végeztek. Ezeket és a megfelelő használati utasításokat ismerteti a tanulmány.

PAILLAT, Paul: *Les citadins âgés. Présentation d'un cahier de l'I. N. E. D.* (Az idős korú állampolgárok. A Francia Demográfiai Intézet kiadványának ismertetése.) 113—116. p.

2779 65 éven felüli férfi és nő adatait dolgozza fel a kiadvány. Vizsgálták a családi állapotukat és családi helyzetüket, egészségi állapotukat, jelenlegi és korábbi foglalkozásukat, aktivitásukat, társadalmi kapcsolataikat, szükségleteiket és igényeiket, valamint lakáshelyzetüket. A vizsgálat legfontosabb eredménye, hogy az idős férfiaknak 12, a nőknek pedig 43%-a egyedül él. 26—34%-uknak már nincs vagy nem is született gyermekük. Mindez a társadalmi gondoskodás szükségességét bizonyítja.

GIRARD, Alain, — BASTIDE, Henri: *Orientation et sélection scolaires. Cinq années d'une promotion: de la fin du cycle élémentaire à l'entrée dans le 2e cycle du second degré. Deuxième partie.* (A továbbtanulás iránya, a tanulók kiválogatódása; egy nemzedék öt évének története az elemi iskola befejezésétől a középiskola második ciklusának kezdetéig. Második rész.) 195—261. p.

A tanulmány második része a lélektani és társadalmi változóknak az iskolai előmenetelre való hatását elemzi a vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy Franciaországban az ottani középiskolai szinten a fiúk és leányok esélyei egyenlők, sőt a leányok valamivel nagyobb arányban járnak középiskolába és valamivel jobb eredményeket érnek el. A lakóhely hatása abban nyilvánul meg, hogy minél sűrűbben lakott (minél városibb) környezetből kerül ki a tanuló, annál nagyobbak az előmeneteli esélyek. A társadalmi helyzet hatása igen jelentős: a parasztok és munkások gyermekeinek 40—60%-a nem jár középiskolába, ugyanez az arány a vezető és értelmiségi rétegben csak körülbelül 10%.

CALOT, Gérard—HÉMERY, Solange—PIRO, Christian: *L'évolution récente de la fécondité et de la nuptialité en France.* (A termékenység és a nupcialitás legújabb alakulása Franciaországban.) 263—292. p.

A szerzők már három korábbi tanulmányban (*Population* 1967. No. 2., No. 4. és No. 6) felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy az 1964-ig rendszeresen emelkedő francia termékenység 1965-ben csökkenni kezdett. Ez a csökkenési tendencia azóta tovább folytatódott. A csökkenés általános, mert minden kor-, házasságtartam- és gyermekszám-specifikus termékenységi arányszám csökkent. Az arányszámok csökkenése némileg eltér egymástól: 6 és 13 százalékos közötti csökkenéseket figyeltek meg. Ugyanakkor a nupcialitás is csökkenni kezdett. A nemzetközi összehasonlítás azt mutatja, hogy a termékenységnek ez a csökkenése ugyanolyan általános volt egész Nyugat-Európában, mint előtte a növekedési tendencia. A szerzők arra is céloznak, hogy az Egyesült Államokban és Kanadában már néhány évvel korábban megindult csökkenés mintegy előrejelezhetette a nyugat-európaiat. A csökkenésre magyarázatot nem adnak, csak azt szögezik le, hogy az okok minden fejlett nyugati országban hatottak, tehát nem csupán egy országra jellemző folyamatról van szó.

LEVY, Claude—NIZARD, Alfréd: *Fécondité des familles ayant donné naissance à un débile profond.* (Azon családok termékenysége, ahol már egy súlyosan debilis gyermek született.) 293—300. p.

Fel lehetne tételezni, hogy az olyan családokban, ahol már egy súlyosan debilis gyermek született, a szülők attól félve, hogy még egy további debilis gyermek születik, korlátozzák további gyermekeik számát. A szerzők a debilis

gyermekkel foglalkozó párizsi orvosi intézmény kartotékjaiból 500 lapot választottak ki és vizsgáltak meg és azt találták, hogy ez a feltételezés nem helytálló. A már egy debilis gyermeknek életet adott családok termékenysége nagyjából megfelelt a franciaországi átlagnak.

LANGANEY, André: *Panmixie, „pangámie” et systémes de croisement.* (Pánmixia, „pángámia” és keresztezés rendszerek.) 301—308. p.

E tanulmány szerzője, aki az antropológiai kutató intézetben dolgozik, A. Jacquard egy korábbi tanulmányához szól hozzá (*Population* 1968. No. 6.), amelyben a populáció genetika egyes fogalmait definiálta. Pángámiának nevezi a szerző azt a helyzetet, amikor a két szülő által egy bizonyos locusra hozott gének valószínűségszámítási értelemben függetlenek egymástól. A pángámia tehát a kérdéses locuson Hardy-Weinberg típusú genotipikus struktúrához vezet. Ha ez minden locusra érvényes, akkor beszélünk pánmixiáról. Mivel azonban nem pángámiás és pánmixiás helyzetekben is előállhatnak Hardy-Weinberg típusú génfrekvencia eloszlások, helytelen ezt az eloszlást a pánmixia vagy pángámia ellenőrzésére felhasználni. Ellenőrizni lehet viszont a pángámiát a valószínűségi populációkban mint keresztezési rendszert.

ROUSSEL, Louis: *Les mobiles de la limitation des naissances dans les ménages de un ou deux enfants.* (A születéskorlátozás motivációi az egy- és kétgyermekes családokban.) 309—334. p.

A Francia Demográfiai Intézet legutóbbi demográfiai közvéleménykutatása alapján (lásd Girard-Zucker tanulmányát a *Population* 1968. 2. számában) tanulmányozza az egy- és kétgyermekes családok családterveit és az azokat befolyásoló tényezőket. Az ilyen családok vizsgálata azért különösen érdekes, mert a termékenységet éppen ezeknek a családoknak döntései befolyásolják legerősebben. A családtervek ugyanis többnyire nem egészen határozottak, hanem úgy szólnak, hogy „két vagy három”, illetve „három vagy négy” gyermeket akarnak. Ha e családok a két alternatíva közül a nagyobb gyermekszámot választják, akkor a termékenység lényegesen megnő. A szerző megállapítja, hogy a népesedéspolitikai keretében nyújtott azonnali anyagi előnyöket ritkán tekintik elégségeseknek ahhoz, hogy egy további gyermek szülésére ösztönözzenek. A házaspárok hosszabb távú megfontolások alapján döntenek ebben a kérdésben. A szerző szerint különösen hatásos intézkedés lenne a csökkentett munkaidős állások biztosítása a gyermekes anyák számára, mert így jobban el tudnák látni gyermekeiket és emellett keresetükről sem kellene lemondaniuk.

d'HUGUES, Philipe—PESLIER, Michel: *Les professions en France. Évolution et perspectives.* (A foglalkozások Franciaországban. Fejlődés és perspektívák.) 335—338. p.

A Francia Demográfiai Intézet kiadványát ismerteti. A vizsgálatnak az a célja, hogy a modern követelményeknek megfelelő foglalkozási nomenklatúrát dolgozzon ki.

A. R.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata
1968. No. 17.

ROSSET, Edward: *Zmiany w strukturze urodzen jako wykladnik ewolucji „idealu rodziny”.* (A születések megoszlása szülési sorrend szerint és az ideális gyermekszám alakulása.) 3—27. p.

A születéseknek szülési sorrend szerinti megoszlása alapján, amelyben Lengyelországban az utóbbi időben nagymértékben megnőtt az első és második

gyermek aránya, következett a családok teljes gyermekszámára vonatkozó ideálok változására. Ennek alapján a kisebb gyermekszámú családideál gyors terjedését lehet megállapítani.

POKSZYSZEWSKI, W.: Czy wzrost ludności jest nieograniczony? (Korlátlanul nő-e a népesség?) 29—45. p.

A szovjet szerző szerint a Föld erőforrásai gyorsabban nőnek, mint a népessége, ezért nem kell túlnépesedéstől tartani. A népességnövekedés különben is meg fog lassulni, mert az iparosodás, a nők gazdasági aktivitásának növekedése és a kulturális színvonal emelkedése a születési arányszám csökkenése irányában hat.

BIELOUSOWA, E.—STESZENKO, W.: O niektórych problemach prognozowania demograficznego. (A demográfiai előrebecslés néhány problémája.) 47—56. p.

A két szovjet szerző bírálja a Szovjetunió Tervhivatalában és Statisztikai Hivatalában alkalmazott népesség-előreszámítási módszereket. Szükségesnek látják a termékenység tudományos alapon történő előrebecslését, a belső vándorlások vizsgálatát, valamint a népességnek családi állapot és társadalmi réteg szerinti előreszámítását.

DANGEL, Jan: Metoda oceny warunków mieszkaniowych ludności miejskiej. (Módszer a városi népesség lakásviszonyainak értékeléséhez.) 57—64. p.

Az 1960. évi népszámlálás adatai alapján végzett becslés szerint a lengyel városi népességnek 50%-a nem megfelelő körülmények között lakott, és pedig 12% rossz minőségű lakásokban, 19% túlszűfolt lakásokban (több mint két személy szobánként), 19% pedig két vagy több család által használt lakásokban.

DZIENIO, Kazimierz: Kierunki i srodki polityki natalistycznej na przykladzie doswiadczen wybranych krajow socjalistycznych. (A nagyobb születésszámra ösztönző népesedéspolitika irányai és eszközei egyes szocialista országok tapasztalatai alapján.) 65—85. p.

A szerző hét európai szocialista ország (köztük Magyarország) népesedéspolitikáját és termékenységének alakulását vizsgálja 1953 és 1963 között. Arra a következtetésre jut, hogy a népesedéspolitikai eszközök nem tudták feltartóztatni a termékenység csökkenését. Kár, hogy nem foglalkozott az elmúlt három évben Magyarországon megfigyelhető születésszám növekedéssel, mert ez megállapításának ellenkezőjét látszik bizonyítani. Úgy látszik, hogy a löbbi vizsgált országban alkalmazott ösztönző népesedéspolitika eszközei nem voltak elég hatékonyak.

HERMA, Jadwiga: Wyz demograficzny a kierunki ksztalcenia i zatrudnienia mlodzi (na przykladzie miast województwa rzeszowskiego). (A demográfiai hullámhegy, valamint az ifjúság iskolázásának és foglalkoztatásának tendenciái a Rzeszów-i vajdaság példáján.) 87—94. p.

A Rzeszów-i vajdaság olaj- és kénbányász és ipari területein élő, 1943 és 1952 között született fiatalok továbbtanulási és elhelyezkedési lehetőségeit elemzi. Megállapítja, hogy mindkét téren komoly problémák vannak.

GRUPINSKI, Ryszard: Próba oceny dotychczasowych i przyszłych trendów plodności w wybranych krajach Europy. (Kísérlet a jelenlegi és jövőbeli termékenységi trendek becslésére egyes európai országokban.) 95—108. p.

Az európai országok nyers reprodukciós együtthatóinak vizsgálata alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy ez a jövőben minden országban

1,1 és 1,5 közötti értékszínten fog stabilizálódni. Fejtegetéseibe sehol sem illik bele a magyar népesség termékenységének alakulása (ezt hangsúlyozza is). A termékenység szintjének stabilizálódására és az országok közötti különbségek fokozatos csökkenésére vonatkozó jóslatát azonban csak arra a feltevésre alapozza, hogy a közeljövőben a családtervezés általánossá válik. Ebből azonban még nem következik szükségszerűen a termékenységi differenciák eltűnése.

1969. No. 18.

RAJKIEWICZ, Antoni: Gospodarowanie czynnikami ludzkimi w europejskich krajach socjalistycznych (łącznie z ZSRR). (Az emberi tényezővel való gazdálkodás az európai szocialista országokban, beleszámítva a Szovjetuniót.) 3—24. p.

A szerző szerint a foglalkoztatási politika fő kérdése az európai szocialista országokban már nem a népesség gazdasági aktivitásának növelése, a vándormozgalmak megszervezése és a munkapiac szabályozása, hanem az oktatási és szakképzési tervek összhangba hozása a gazdasági fejlődéssel. A terciér szektor erős növekedésére számít. Becslése szerint 1980 körül a gazdaságilag aktív népesség 20%-a mezőgazdaságban, 40%-a az iparban és 40%-a a szolgáltatási ágazatban fog dolgozni.

BREZNIK, Dusan: Rozwój zjawisk demograficznych w Jugosławii. (A demográfiai jelenségek fejlődése Jugoszláviában.) 25—38. p.

A szerző a jugoszláviai népmozgalomnak és a strukturális átalakulásoknak legújabb fejleményeiről ad összképet. Tárgyalja a születési és halálozási arányszám csökkenését, a házasságok számának növekedését, a válási arányszám stabilizálódását, a népesség öregedését stb.

MARYANSKI, Andrzej: Rozwój migracji ludności w ZSRR w latach 1939—1966. (A népesség vándorlása a Szovjetunióban 1939-től 1966-ig.) 39—51. p.

Adatokat közöl a népesség számának alakulásáról a Szovjetunió egyes régióiban és ennek alapján elemzi a vándormozgalmat. Meg lehet állapítani, hogy az Uralon és a Kaukázuson túli területek népessége nőtt a leggyorsabban.

KJŪRCIEV, Aleksander: Struktura demograficzna Macedonii a społeczno-ekonomiczne warunki rozwoju Jugosławii. (Macedónia demográfiaistruktúrája és Jugoszlávia fejlődésének társadalmi-gazdasági feltételei.) 53—69. p.

A háború óta Macedónia nemzeti jövedelme 2,7-szeresére nőtt, ezzei összefüggésben átalakult a foglalkozási struktúra, a népesség jelentős része a falvakból városokba vándorolt és emelkedett az iskolázottsági színvonal. Ennek hatására csökkent a termékenység és javult a halandóság.

BRONSZTEJN, Szyja: Uprzemysłowienie a przebieg zjawisk demograficznych w województwie wrocławskim. (Az iparosodás és a demográfiai jelenségek alakulása a wrocławai vajdaságban.) 71—90. p.

Többváltozós korrelációs elemzés segítségével vizsgálja az alábbi folyamatok közötti összefüggést: 1. a gazdasági aktivitási arányszám növekedése 1956 és 1965 között, 2. az iparosodottság foka, 3. a népesség növekedése, 4. a népsűrűség növekedése, 5. a belső vándorlás okozta népességnövekedés, 6. a belső, vándorlók stabilizálódása, 7. a városi lakosság aránya a bevándoroltak között, 8. természetes szaporodás, 9. a halandóság javulása. Viszonylag gyenge összefüggéseket talált e változók között.

LANCMAŃSKI, Zygmunt: *Niektóre problemy mieszkalnictwa osób starszych w Polsce.* (Az idős emberek lakásviszonyainak néhány problémája Lengyelországban.) 91—103. p.

Az idős emberek lakásviszonyaira vonatkozó több vizsgálat alapján azokat általában ki nem elégítőnek találja. A legelőnyösebb megoldásnak azt látja, ha az idős embereknek külön szobájuk van családjuk lakásában. Egyedülálló és rossz egészségi állapotú öregek számára speciális elhelyezést kellene biztosítani.

SACZUK, N.—STACHOWICZ, W.: *Migracje osób, kt6re dozyli wieku sedziwej starosci, w ciagu ich zycia.* (Az idős emberek vándorlásai életük folyamán.) 105—117. p.

80—90 éves emberek vándorlásait vizsgálták meg a Szovjetunióban abból a célból, hogy a migráció különböző mozzanatainak (a vándorlások távolsága, a lakóhelyek klimatikus és gazdasági viszonyai stb.) az élettartamra és az egészségre való hatását meghatározzák.

KWIECIEN, Wladyslaw: *Ludnosc Nowej Huty i jej rozw6j w latach 1950—1965.* (Nowa Huta népessége és annak fejlődése 1950 és 1965 között.) 119—135. p.

Nowa Huta Krakkó városának különálló része. A második világháború után gyorsan fejlődött a népessége, mert nagy új kohászati kombinátot építettek fel. A nagy bevándorlás következtében e városrész népessége sokkal fiatalabb, mint Krakkó többi részeinek népessége.

A. R.

DEMOGRAPHY

az Amerikai Népszégségi Társaság folyóirata
1967. Vol. 4. No. 1.

TARVER, James D.—GURLEY, William R.—SKEES, Patrick M.: *Vector Representation of Migration Streams among Selected State Economic Areas during 1955 to 1960.* (1955—1960 folyamán a kiválasztott állami gazdasági területek közötti vándorlási áramlás vektor ábrázolása.) 1—18. p.

A vándorlási áramlások érzékeltetésére általában a vándorlások tömegének megfelelő szélességű nyilakat rajzolnak, amelyek az elvándorlás helyétől a bevándorlási helyek felé mutatnak. Ez az alapja a vándorlások elemzésénél alkalmazott vektor-számításoknak, amelyre a szerzők 38 összefüggő állami gazdasági terület (ezek Oklahoma állam, s részben a hat szomszédos állam területére esnek) ötévi vándormozgalmának vizsgálata során adnak példát. A tanulmány többféle eljárást is alkalmaz, így az elvándorlások, az odavándorlások és a vándorlási különbözet, a népesség-mérföld, a vándorlók száma, a vándorlások átlagos távolsága és iránya szerinti vektorok derékszögű vagy poláris koordinátákkal történő meghatározását. A vándorlás áramlására vonatkozó főbb információt tartalmazó vektorok szemléletesebb képet adnak, mint a kevesebb információt tartalmazó vagy a vándorlási különbözetet ábrázoló vektorok. A szerzők véleménye szerint a poláris koordináták segítségével meghatározott vektorok pontosabbak, mint a derékszögű koordináták alapján kiszámítottak, ez a pontossági többlet azonban a tanulmányban közölt példa szerint sem túlságosan jelentős.

DUNCAN, Beverly: *Early Work Experience of Graduates and Dropouts.* (Diplomások és kimaradtak korai munkatapasztalatai.) 19—29. p.

A tanulmány a 16—24 éves korú, iskolába már nem járó, nem intézeti népességből a „graduates” fogalmához azokat sorolja, akik középiskolát végez-

tek, a „dropouts” fogalmához pedig azokat, akik nem végeztek. Vizsgálja a kohorszok közti és a kohorszon belüli változásokat, a diploma értékét, s érinti azt a kérdést is, hogy a korábban munkába álló kimaradtak viszonylag jobb helyzetbe kerülhetnek, mint a továbbtanulást vállalók.

FRIEDLANDER, Stanley—SILVER, Morris: A Quantitative Study of the Determinants of Fertility Behavior. (A termékenységi magatartás meghatározóinak mennyiségi vizsgálata.) 30—70. p.

A tanulmány gazdasági, társadalmi és politikai változókat választ ki, s regressziós analízis segítségével vizsgálja ezek kapcsolatát a termékenységgel a fejlett, közbülső és fejletlen csoportokba osztályozott országok adatai alapján. Ily módon a szerzők statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolatot kaptak a termékenység és az írástudatlanság aránya, a gyermekhalandóság, a mezőgazdasági népesség aránya, a nem mezőgazdasági önálló népesség aránya és a zsúfolt lakásviszonyok között. Nem mulatkozott az elemzésben statisztikailag szignifikáns összefüggés a népsűrűséggel, a társadalmi mobilitással, a vallással, a táplálkozás protein tartalmával stb. kapcsolatban. A regressziós koefficiensek általában egyértelműek voltak az országok mindhárom csoportjában. Bármilyen korrektnek tűnnek is az ilyen fajta vizsgálatok, nagyban befolyásolja azokat a különböző országok nagysága, heterogeneitása, az ismérvek megválogatása, a használt csoportosítások, egyes nagy országok kihagyása stb. Jellemző például a szerzőknek az a megállapítása, hogy a születési arányszám és a „kommunizmus” között negatív összefüggés áll fenn (!), feltételezeten az általános társadalombiztosításnak és az öregkorúakról való társadalmi gondoskodásnak tulajdoníthatóan. Ennek alapján fel is hívják a figyelmet arra, hogy a szociális reform a fejletlen országokban nem „luxus”, hanem „kényszerűség”.

MAULDIN, Parker W.: Measurement and Evaluation of National Family Planning Programs. (Az országos családtervezési programok mérése és becslése.) 71—80. p.

Az utóbbi években egyre több ország vezetett be országos családtervezési programokat. 1951-ben még csak Indiának volt ilyen programja, egy évtizeddel később azonban már Pakisztán és Dél-Korea is hasonló programokat fogadott el. 1965-ben Tajvan is követte a példát, 1965—66. években pedig további hét ország (Törökország, Malajföld, Ceylon, Tunisz, Egyesült Arab Köztársaság, Marokkó és Irán). A családtervezési programok bevezetésének indoka az a feltételezés, hogy a halandóság csökkenése következtében rendkívül megnövekedett szaporodás fékezése meg fogja könnyíteni a gazdasági fejlesztést ezekben az országokban.

Ezek a fejlemények új feladatokat jelentenek a demográfia számára: a családtervezési programok megvalósításának mérését és hatékonyságának, a szaporodásra gyakorolt hatásának becslését. A szerző a tajvani példán vázolja a felmerülő kérdéseket és megoldásuk lehetőségeit. Három becslési területet különböztet meg:

1. a közvetlen hatás becslését (a családtervezést elfogadók elemzése és a családtervezés terjesztésén dolgozók teljesítménye alapján), 2. a közvetett hatások becslését (KAP-vizsgálatok, nyomkövetéses vizsgálatok és klinikai jelentések segítségével) és 3. a hosszú lejáratú hatások (termékenység csökkenése) becslését. A tanulmány kitér a nagyobb országok (pl. India vagy Pakisztán) problémáira is, ahol ennyire kifinomult módszerek nem alkalmazhatók. A szerző véleménye szerint 30 milliósnál nagyobb országokban a becslés költségei nem léphetik túl a családtervezési program költségvetésének 5, a kisebb országokban 10 %-át.

GUSTAFSON, Harold C.—CROLEY, H. T.—GRIFFITHS, William—ROBERTS, Beryl J.: Educational Efforts in the Implementation of Rural Family Planning Programs in East Pakistan. (A falusi családtervezési programok megvalósítására tett oktatási erőfeszítések Kelet-Pakisztánban.) 81—89. p.

A tanulmány a Dacca körüli falusi területen végrehajtott családtervezési vizsgálat eredményeiről számol be. Itt a falusi házások nagy része (85—90%-a) abbahagyta a fogamzásgátlást, s csak a nagycsaládosok maradtak meg folyamatos használóknak. Három körzetbe (15 000—20 000 lakossal) különböző képzettségű személyzetet küldtek, s úgy találták, hogy a képzettség viszonylag kis szerepet játszik az oktatás hatékonyságában. A szerzőknek az a véleménye, hogy a hatékonyságot az oktatási-felvilágosítási tevékenység intenzívebbé tétele révén lehet fokozni. Az IUCD bevezetése olyan helyeken is terjed, ahol condom és habzó tableta áll rendelkezésre, s ezt olyanok is igénybe veszik és folyamatosan használják, akik más módot nem vettek igénybe.

BACK, Kurt W.: New Frontiers in Demography and Social Psychology. (A demográfia és a szociálpszichológia új határterületei.) 90—97. p.

A szerző úgy véli, hogy a demográfiának és a társadalom-pszichológiának, e két egymástól igen távol álló tudománynak vannak érintkezési pontjai. A tradicionális demográfus ugyan inkább a sorsszerűség nézőpontjából látja az emberi életutat, míg a szociálpszichológus éppen az egyéni döntések, a társadalmi kontrol szempontjából. A sors és az ellenőrzés fogalmai azonban az életút tényei során nem zárják ki egymást. Ilyen együtttható ellentétpárok például a halandóság területén a járványok és az életmód, a termékenység területén a termőképeség és a tudatos anyaság, a foglalkozás megválasztása területén a hagyomány és az érdeklődés stb. A demográfiai trendek nagy részét egyéni döntések befolyásolják, s a szociálpszichológia módszerei hasznosak lehetnek a változások megértésében. A demográfiai döntések nemcsak az élet ritka és jelentős változásaira vonatkozhatnak (pl. házasságot kötni, lakóhelyet megválasztani, a gyermek születését elhatározni stb.), hanem modellek építhetők fel a kisebb döntések vagy éppen negatív döntések alapján is (például nem fordulni orvoshoz egy betegséggel, nem használni fogamzásgátlót stb.).

ARRIAGA, Eduardo E.: Rural-Urban Mortality in Developing Countries: An Index for Detecting Rural Underregistration. (Falusi-városi halandóság a fejlődő országokban: egy index a falusi hiányos számbavétel felfedezésére.) 98—107. p.

A szerző ún. „hozzáférhetőségi” indexet szerkesztett, amely az anyakönyvi hivattal rendelkező helységek száma és a terület (km²) hányadosának, valamint az országutak (km) és terület (km²) hányadosának szorzata. Mexikóra alkalmazva az indexet a szerző azt találta, hogy azokban az államokban, ahol a hozzáférhetőségi index magasabb az átlagosnál ott a falusi halandóság nagyobb, mint a városi, ahol pedig alacsonyabb, ott kisebb. A falusi halandóság ez utóbbi államokban lényegesen kisebb az előbbi államokban mért falusi halandóságnál, amiből hiányos számbavételre lehet következtetni. Más példákat is vizsgálva a szerző megállapítja, hogy a fejlődő országokban a falusi halandóság gyakran nem alacsonyabb a városinál, csupán a hiányos számbavétel következtében látszik annak.

ORTMEYER, Carl E.: Educational Attainment as a Selective Factor in Marital Status Transitions in the United States. (Az iskolai végzettség mint a családi állapot változások szelektív tényezője az Egyesült Államokban.) 108—125. p.

A szerző az Egyesült Államok 1940., 1950., és 1960. évi népszámlálásai alapján vizsgálja a nőtlenek, hajadonok és a házások kor és iskolai végzettség szerinti összetételének alakulását. Az 1950. évi népszámlálás 2,4%-os mintája segítségével elemzi továbbá a 15—59 éves nők családi állapot, iskolai végzettség és az adott családi állapotban töltött idő szerinti összetételét is. Megállapítja hogy az iskolai végzettséggel a családi állapot változására gyakorolt befolyását sokoldalúan lehetne elemezni, az elemzési technika azonban ma már fejlettebb, mint a rendelkezésre álló adatok minősége. Mind a népszámlálásnál, mind a családi állapot változásával kapcsolatos népmozgalmi adatgyűjtésekben szükség van a családi állapot és iskolai végzettség egyidejű figyelemmel kísérésére nem és életkor szerint.

AGARWALA, S. N.: *Widow Remarriages in Some Rural Areas of Northern India.* (Az özvegyek újraházasodása Észak-India néhány falusi körzetében.) 126—134. p.

A tanulmány azokról a vizsgálatokról számol be, amelyet Uttar Pradesh és Panjab három körzetében az özvegyek újraházasodásával kapcsolatosan végeztek a falusi háztartások 1%-os mintája alapján. A vizsgálat 6211 háztartásra terjedt ki, ebből 887 volt mohamedán, a többi hindu. A három körzetben a megözvegyültek 34, 25. ill. 19%-a házasodott újra. Életkor, foglalkozás, kasztok és életben levő gyermekszám szerint standardizálva azonban az adatokat, a különbségek elmosódtak (34, 33 és 31%).

A fiatalabbak és gyermektelenek természetesen gyakrabban házasodnak újra; a 15 évesnél fiatalabb özvegyek 90, a 15—19 évesek 80%-a házasodott újra, kb. ugyanilyen arányú a gyermektelenek újraházasodása is. Az életkor és a gyermekszám növekedésével az újraházasodás aránya csökken. Mivel a mohamedánoknál semmiféle vallási tilalom nincs az újraházasodásra, ezért az újraházasodottak aránya közöttük a legmagasabb (35—37%). Az „alacsonyabb” hindu kasztokban — mint a chamarok, bhangik és a kézművesek kasztjai — ugyancsak magas (30% körüli) az újraházasodási arány. A „magasabb” kasztok közül a jatok újraházasodási aránya a legmagasabb (18—33% között), akiknél régóta él a levíratus szokása. A többi kshatriya (harcos) kasztoknál (gujjar, ahir, rajput) az újraházasodás valamivel ritkább, s legritkább a brahminoknál (mindössze 6%), ami az újraházasodás ellen régóta fennálló vallási szankciók eredménye.

SUTTON, Gordon F.—WUNDERLICH, Goolco S.: *Estimating Marital Fertility Rates by Educational Attainment Using a Survey of New Mothers.* (Az iskolai végzettség szerinti házas termékenységi arányok mérése az új anyák egy vizsgálatának felhasználásával.) 135—142. p.

A korszpecifikus születési arányszámoknak az Egyesült Államokban 1957-ben megkezdődött csökkenése a születési mozgalom intenzívebb elemzésére hívta fel a figyelmet. A népszámlálások 1940-től lehetővé teszik az utánpótlási arányok és a született gyermekek számának iskolai végzettség szerinti elemzését, a születési statisztikai lapra azonban a szülők iskolai végzettségének kérdését csak 1967-től kezdve vették fel. A szerzők egy más célokra készült 1963. évi országos születési mintát (amely mintegy 4100 születésre terjedt ki) használták fel az elemzés céljára. A tanulmány rámutat azokra a nehézségekre, amelyeket a különböző forrásokból származó adatok értékelése jelent.

GENDELL, Murray: *Fertility and Development in Brazil.* (Termékenység és fejlődés Braziliában.) 143—157. p.

Brazília gazdasági fejlődésével és népességnövekedésével kapcsolatban a szerző azt a feltételezést vizsgálja, hogy vajon — a korábbi tapasztalatoknak megfelelően — valóban megindul-e a termékenység csökkenése azokban a társadalmakban, ahol a városi népesség, a jobb gazdasági helyzetben levő és iskolázottabb népesség termékenysége alacsonyabb, ha városiasodás, iparosodás, az életszínvonal emelkedése és az iskolázottság növekedése következik be. Az elemzés azt mutatja, hogy Braziliában 1920 és 1960 között a foglalkozási struktúrát, az egy főre jutó nemzeti jövedelmet, a városiasodást és az irástudást tekintve jelentős fejlődés történt, a termékenység azonban alig csökkent vagy egyáltalán nem is változott. Ezek a tények is arra utalnak, hogy a fejlődő országok népességének, termékenységének jövő irányzatait nem hasznos egyfelől az industrializáció és az urbanizálódás, másfelől a termékenység színvonala közötti fordított korreláció túlságosan leegyszerűsített és bizonytalan hipotézise alapján megbecsülni.

Számos tanulmány (*Collver, Zarate, Robinson, Leasure, Driver*) arra mutat, hogy a termékenység csökkenése nem követi automatikusan a jelzett változásokat vagy legalábbis nem követi közvetlenül. sőt — mint ezt *Heer* a belgrádi népességi világkonferencián felvetette — esetleg rövid távon éppen a termékenység növekedése következik be. Gyakorlatilag a szerző azt a következtetést

vonja le, hogy Brazília népessége — 20—22 évenként megduplázódva — még a századforduló vége előtti meghaladhatja a 200 milliót. Kérdés, hogy ilyen szaporodási ütem mellett fenntartható-e a gazdasági fejlődés háború után tapasztalt mértéke.

TAKESHITA, John Y.—FREEDMAN, Ronald: *Measuring Acceptances in a Family Planning Program: The Decomposition of Rates by Eligibility Criteria.* (Az elfogadás mérése a családtervezési programokban; az arányszámok felbontása alkalmassági kritériumok szerint.) 158—171. p.

A családtervezési programok hatásfokának mérésénél mindig felmerül az a kérdés, hogy nem minden házaspár egyaránt alkalmas arra, hogy bevonják a hatékonyság mérésébe. Teljesen értelmetlen például azt mérni, hogy a steril nők mennyiben fogadnak el születésszabályozási módszereket. A szerzők a taichungi program elfogadásának mérésénél a házaspárokat az alkalmasság szempontjából a következő csoportokra bontották: *a)* steril vagy sterilnek hitt, *b)* a férj vagy a feleség akar még gyermeket és nem alkalmaz fogamzásgátlást, *c)* jelenleg terhes, *d)* jelenleg fogamzásgátlást alkalmaz, *e)* a többiek. Az elfogadási arány: A/N — ahol N a 20—39 éves asszonyok száma, A pedig azoké, akik közülük elfogadták a családtervezési programot —, a következő tényezőkre bontható:

$$\frac{A}{N} = \frac{E_i}{N} \cdot \frac{A_i}{E_i} \cdot \frac{A}{A_i}$$

A fenti képletben az N számú nő közül E_i azoknak az asszonyoknak a száma, akik i kritériumnak megfelelnek, A_i pedig a programot elfogadók száma E_i közül. Az elfogadási arány tehát az adott ismérvnek megfelelő nők hányadának (E_i/N), az ismérvnek megfelelő nők rétegében mért elfogadási aránynak (A_i/E_i) és az ún. „spillover” hányadnak (A/A_i) (azaz az összes elfogadó és a megfelelő rétegbeli elfogadók viszonyának) függvénye. Az elfogadási arány felbontását a szerzők népességcsoportok (kor, életben levő gyermekek száma, az életben levő fiúk száma, a feleség iskolai végzettsége, a férj foglalkozása) is elvégezték. Hasznosnak tartják a szerzők annak mérését is, hogy az egyes népességcsoportok mennyiben járulnak hozzá az elfogadási arány kialakításához;

$$\frac{a}{N} = \frac{a}{n} \cdot \frac{n}{N}$$

azaz, hogy a népességcsoportban az elfogadók száma (a) hogyan viszonylik az összes nők számához (a/N), ami a népességcsoportban (n) az elfogadók arányának (a/n) és csoportnak az összes asszonyhoz viszonyított súlyának (n/N) függvénye. Az a/n kifejezés az egész népesség elfogadási aránya felbonthatóságának megfelelően ugyancsak három tényezőre — $e_i n$, $a_i e_i$ és a/a_i — bontható fel.

MAZUR, D. Peter: *Fertility among Ethnic Groups in the USSR.* (Etnikai csoportok termékenysége a Szovjetunióban) 172—195. p.

A szerző szerint a szakértők, főleg a kapitalista országokban a gazdasági és politikai egyenlőség alapján úgy tekintenek a szovjet társadalomra és népességre, mint uniformizált, hasonló jellegzetességekkel bíró tömegre. Holott a nyilvánvaló gazdasági homogenitás nem áll szükségszerűen ellentmondásban a meglévő etnikai, demográfiai és nyelvi különbségekkel. A tanulmány tulajdonképpen Lorimer könyvének gondolataiból nyerve ösztönzést, az 1959. évi népszámlálás adataira támaszkodva kísérli meg a Szovjetunióban található termékenységi különbségeket összefüggésbe hozni az etnikai és szociológiai jellemzőkkel. Megállapítja, hogy azok az etnikai csoportok, amelyeknek a termékenysége nagyobb a mediánnál, mohamedán vagy buddhista tradíciókkal rendelkeznek, s a közép-ázsiai, kaukázusi köztársaságokban vagy Dél-Szibéria egyes területein helyezkednek el, míg a görögkeleti orthodox tradíciójú szlávok és a protestáns tradíciójú baltikumiban élők alacsonyabb termékeny-

ségűek. Az utánpótlási hányadost (0—9 éves korú gyermekek aránya a 20—49 éves korú nőkhöz viszonyítva) kapcsolatba hozza a vallási tradíciókkal, a 20—49 éves korú házasság nők arányával, az iskolázottsággal, a férfiak és nők iskolázottságának különbségével és a nemi aránnyal, a korreláció számításokba a falu-város termékenységi differenciákat is bevonva.

GOLDSCHIEDER, Calvin: Fertility of the Jews. (A zsidók termékenysége.) 196—209. p.

A tanulmány az 1963-ban a Providence (Rhode Island) nagyvárosi területen felvett minta (1603 zsidó háztartás, a zsidó népesség 25 százalékos mintája) eredményeit elemzi, amelyek különböző trendeket mutatnak, s bizonyos tekintetben inkonzisztensek más korábbi megállapításokkal. Amíg az első nemzedékben fordított kapcsolat volt a termékenység és a társadalmi rétegződés között, addig a második és harmadik generációban a kapcsolat egyenessé vált. Ugyancsak változás volt megállapítható a vallásosság és a termékenység kapcsolatában is.

STYCOS, J. Mayone—WELLER, Robert H.: Female Working Roles and Fertility. (A női munka és a termékenység.) 210—217. p.

Az 1963. évi török családtervezési vizsgálat alapján a szerzők azt igyekeznek bizonygatni, hogy a női munka befolyása a termékenységre az általános nézetekkel ellentétben viszonylag csekély. E célból listát állítottak össze egy sor kérdésről, amelyek a női munkának (alkalmaztatásnak) a termékenységre gyakorolt hatását igazolnák, s a kérdésekre kapott válaszokat falu-város, alkalmazott — nem alkalmazott kombinációval vetették egybe. Az egybevetés valóban azt mutatja, hogy az alkalmazott nők csak kevéssel vannak kedvezőbb helyzetben a családnagyság korlátozása terén a nem alkalmazottakkal szemben. A közölt kor-standardizált termékenységi adatok azonban azt mutatják, hogy a női munka befolyása — bár kisebb, mint a városi és falusi környezeté — Törökországban sem elhanyagolható tényező. A háztartásbeliekhez képest a gazdaságilag aktív nők elveszületéseinek átlagos száma falun is (4,4-el szemben 3,8), városon is (3,2-vel szemben 2,8) kevesebb.

TIEN, H. Yuan: Mobility, Non-Familial Activity, and Fertility. (Mobilitás, családon kívüli tevékenység és termékenység.) 218—227. p.

A tanulmány két termékenységi hipotézis érvényét lárgyalja, amelyek 1. a társadalmi mobilitásnak és 2. a családon kívül végzett tevékenységnek (gazdasági aktivitás, „club”-tevékenység) a termékenységre gyakorolt hatásával kapcsolatosak.

LAURIAT, Patience: Field Experience in Estimating Population Growth. (A népességfejlődés becslése során szerzett gyakorlati tapasztalatok.) 228—243. p.

A népességstatisztikai adatgyűjtések technikája nem olyan „elegáns” téma, hogy az azzal kapcsolatos tapasztalatokról gyakran jellemének meg beszámolók. Pedig az elemzések sikere az adatok minőségétől függ. A szerző a pakisztáni (1962), thaiföldi (1964) és törökországi (1965) adatgyűjtések során felmerült kérdéseket tárgyalja, ismerteti az egyes vizsgálatokat és a mintavétel megszervezését, az összeírási problémákat (a számbavételi egységek azonosítása, összeírási kérdések, összeírók és felülvizsgálók kérdései, de jure és de facto alap stb.) és a számbavételi (anyakönyvezési) kérdéseket, s végül a háztartási minták és az anyakönyvezés egyeztetésének kérdéseit stb.

CHOLDIN, Harvey M.—KAHN, A. Majeed—ARA, B. Hosne: Cultural Complications in Fertility Interviewing. (Kulturális bonyodalmak a termékenység kérdezésével kapcsolatban.) 244—252. p.

A cikk igen őszintén tárgyalja a KAP vizsgálatok interjúinak lebonyolításával kapcsolatos nehézségeket, mert a termékenységi felvételek értékes adatainak megértését elősegíti, ha jobban megismerjük a kutatási eszközt, a vizsgálatok lehetőségeit. A szerzők a Kelet-Pakisztánban végrehajtott comillai vizsgálat tapasztalatairól számolnak be. Tárgyalják a falusi nők kérdezővé (számlálóbiztossá) történő kiképzésének kérdését, a falu első meglátogatásánál támadó nehézségeket és rémhíreket. Megállapítják, hogy a helyi kérdezők kiválasztása és kiképzése nehezebb, intenzívebben is kell őket ellenőrizni, viszont számos bizalmas adatot gyűjthetnek össze, míg a „kívülálló” kérdezők több sikerrel dolgozhatnak, de talán kevesebb közvetlenséggel találkozhatnak. Tárgyalják a kérdőívek egyes pontjaival (pl. kor, a férj adatai stb.) kapcsolatos tapasztalatokat s azokat a reakciókat is, amelyeket a családtervezéssel kapcsolatos kérdések vállalnak ki (pl. tiltakozás az abortusz „vádjai” ellen vagy értetlenség a még kívánt gyermekekkel kapcsolatban: „ahogy Allah akarja” stb.) továbbá a szervezési és az adatfelvételi munka (a helyszínre jutás, az élelmezés, a bizalmas kérdezési alkalom megteremtése, a gyanakvás leküzdése, idő) során felmerülő nehézségeket.

HAENSZEL, William: Concept, Measurement, and Data in Migration Analysis. (Fogalom, mérték és adat a vándormozgalom elemzésében.) 253—261. p.

A cikk azoknak a tanulmányoknak a sorába tartozik, amelyek a vándormozgalom elemzésének új perspektíváit igyekeznek megnyitni. Ezzel kapcsolatban a szerző kritikailag tekinti át a vándorlási arányszámokat és ismét felveti az epidemiológiával kapcsolatos módszertani összefüggések kérdését.

AKERS, Donald S.: Immigration Data and National Population Estimates for the United States. (Bevándorlási adatok és az országos népességbecslések az Egyesült Államokban.) 262—272. p.

A nemzetközi vándorlások ugyan nem jelentős összetevői a népesség-továbbszámításoknak, mégsem hanyagolhatók el, mint jelentős hibaforrások. A tanulmány rámutat az adatgyűjtések hiányosságaira, s arra hogyan lehet a bevándorlási statisztikákat felhasználhatóvá tenni a népességbecslések megjavításához.

JAFFE, A. J.: From New Entries to Retirement: The Changing Age Composition of the U. S. Male Labor Force by Industry. (Az új belépésektől a nyugdíjazásig; Az Egyesült Államok férfi munkaerő-állománya korösszetételének változása iparáganként.) 273—282. p.

Az 1950. és 1960. évi adatok elemzése révén a szerző megállapítja, hogy az ipar strukturális változásai, tehát például az, hogy egy iparág mikor indul gyors fejlődésnek, befolyásolják a munkaerő korösszetételét. A magas nyugdíjazási arányszámokhoz három tényező járul hozzá. 1. a munkanélküliek magas aránya, 2. a foglalkoztatottság lassú növekedése és 3. a 45—54 éves korúak magas aránya az 55 éves korúakhoz viszonyítva.

PREHN, John W.: Vertical Mobility and Community Type as Factors in the Migration of College Graduates. (A vertikális mobilitás és a település típusa mint a főiskolát végzettek vándorlásának tényezői.) 283—292. p.

Mivel az Egyesült Államokban nincs közvetlen belföldi vándorlási statisztikai megfigyelés, a vándorlásokra vonatkozó adatok gyakran nem felelnek meg a céloknak. A szerző ezért külön vizsgálatot szervezett Iowa állam nyolc főiskoláján az 1954 és 1958 között végzett 850 férfi vándorlásának tanulmányozására. A vizsgálat arra a kérdésre keresett választ, hogy vajon a vertikálisan mobilok inkább hajlamosak-e a vándorlásra, mint a nem mobilok, s hogy a felfelé vagy lefelé mozgókat vándorolnak-e inkább. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy a vándorlásra való hajlamot kevésbé befolyásolja a vertikális mobilitás, mint a vizsgálatba ugyancsak bevont tényező, a település típusa

(származási hely). Az intergenerációs mobilitásban felfelé lépő végzettek például, ha származási helyük nagyvárosi terület volt, kevésbé voltak hajlamosak a vándorlásra, mint a nem nagyvárosi területek nem mobiljai vagy éppen az onnan származó vertikálisan lefelé mozgók.

LADINSKY, Jack: Sources of Geographic Mobility among Professional Workers: A Multivariate Analysis. (A szellemi dolgozók földrajzi mobilitásának forrásai; többváltozós elemzés.) 293—309. p.

A képzett szellemi, technikai és hasonló foglalkozású dolgozók rétege az Egyesült Államok leggyorsabban növekvő foglalkozási csoportja, 1950 és 1960 között számuk 47%-kal nőtt. A szerző az 1960. évi népszámlálás 5%-os mintájából kiválasztott egy ezrelékes minta alapján azt vizsgálja, hogy melyek azok a tényezők, amelyek e réteg vándormozgalmát mozgatják. Az alacsony jövedelem és a magas képzettség előmozdítja a térbeli vándormozgalmat, míg a családnagyság növekedése és az életkor előrehaladása fékező tényezők. A tényezők elemzése arra mutat, hogy a migráció a foglalkozási életpálya és a családi élet ciklusában bekövetkező változások rendes velejárója. 1955 és 1960 között e réteg vándorlási aránya volt a legmagasabb, mintegy 30° kb. a kétszerese a többi rétegének.

STONE, Leroy O.: Evaluating the Relative Accuracy and Significance Net Migration Estimates. (A becsült vándorlási különbözetek relatív pontosságának és szignifikáns voltának felmérése.) 310—330. p.

A tanulmány a népszámlálások adatai alapján népmozgalmi adatok vagy a továbbélési hányadosok segítségével megállapítható vándorlási különbözetek hibájának megállapításával foglalkozik, a hibát tényezőkre bontva. A számításokat a szerző kanadai statisztikai adatokkal illusztrálja. Tárgyalja a szignifikancia és a konfidencia intervallumok kérdését is, a technikai megjegyzéseket két függelék tartalmazza.

HOBBS, Sarah—FARLEY, Reynolds—WINSBOROUGH, Halliman H.: A Design for a Census Information Retrieval System. (Tervezet egy népszámlálási információk kikeresésére vonatkozó rendszerre.) 331—340 p.

A nemzetközi statisztikai információk összekeresése az elemzésekhez egyre nagyobb munkát jelent, amelyet sem bibliográfiák, sem adatraktárok nem könnyítenek meg. A szerzők ezért megkísérelnek felvázolni egy olyan computer által kezelhető rendszert, amely az utolsó két évtizedben nemzetközileg közreadott népszámlálási információkat foglalná magában, s amelyek kezelését index-rendszer könnyítené meg. Az index-rendszer készítése során kézi kezelésre alkalmas hasznos publikációk is készülnének (pl. a tábla címeiről és kombinációkról a főbb változók szerint stb.).

TURNER, Jr. Marshall L.: A New Technique for Measuring Household Changes. (Új technika a háztartás változásainak mérésére.) 341—350 p.

A szerző a családok és háztartások jellemzői változásainak mérésére szolgáló viszonylag nem drága módszert ír le, amelyet az 1964. és 1965. évi CPS minták (folyamatos népességi vizsgálat) anyagának computerrel lőrténő egyeztetése (a két összeírásban talált családok és egyedülállók azonosítása) segítségével végeztek. A háztartásoknak egy év alatt mintegy 20%-a volt mobil (1965-ben már nem volt ott, ahol korábban). Még jelentősebb megállapítás, hogy a nem mobil családi háztartások 3%-a egyéni háztartás lett, a családok további 15%-ában pedig a családnagyság változott.

POZNER, Arlyne I.: Forensic Demography and Civil Rights. (Bírói demográfia és polgárjogok.) 351—359 p.

1965 nyarán Mississippi állam törvényt hozott, hogy azoknak a gyermekeknek, akiknek szülei más államok területén élnek, 350 dollárt kell fizetniük az

egyébként ingyenes általános iskolai oktatásért (Mississippi egyike annak a három államnak, ahol az általános iskolai oktatás nem kötelező.) Abban a hitben, hogy ez a törvény diszkriminatív jellegű a négerekkel szemben és ezért alkotmányellenes, az Igazságügyi Minisztérium megindította a hatálytalansági eljárást. Ehhez azonban bizonyítékok is kellettek, amiért az Összeírási Hivatalhoz (Bureau of the Census) fordultak. A meglevő adatok ugyan megerősítették az Igazságügyi Minisztérium feltevését, a bizonyításhoz azonban egy új lefuttatást kellett végezni az 1960. évi népszámlálás anyagából, amely kimutatta, hogy az érintett gyermekek 82%-a néger és ezek háztartásaiban az egy főre jutó jövedelem évente 250 dollár. Az eredmények tehát bizonyították, hogy a kérdéses törvény valóban diszkriminációs jellegű, mivel az érintettek nagy többsége néger, s túl szegény a tandíj megfizetéséhez.

MORGAN, James N.: *A Note on the Time Spent on the Journey to Work.* (Megjegyzés a munkahelyre történő utazással töltött időről.) 360—362. p.

ZARATE, Alban O.: *Fertility in Urban Areas of Mexico: Implications for the Theory of the Demographic Transition.* (A termékenység Mexikó városi területein; a demográfiai átalakulás elméletének próbái.) 363—373. p.

A demográfiai átalakulás elméletének azt az általános érvényűnek tartott tételét, amely szerint a városodás és a gazdasági fejlődés a termékenység csökkenésére vezet, újabb vizsgálatok igyekeznek ellenőrizni. A szerző is azt a feltevést vizsgálja, hogy a városi termékenység és a termékenység változása fordított összefüggésben áll a városi népességnek a másodlagos szektorban alkalmazott hányadával, ill. e hányad változásával. A vizsgálatot Mexikó 1940—1960 közötti statisztikai alapján végzi. A hipotéziseket az adatok és az általuk végzett korrelációs elemzés nem igazolták, sőt úgy tűnik, hogy a fejlődés hatása inkább termékenység-növekedés volt a városokban, amelyet a falu-város termékenységi különbségeinek csökkenésével együtt a faluból városba vándorlással lehetne magyarázni. Ha ez a magyarázat korrekt (és ha a felhasznált adatok megbízhatók, tehetjük hozzá Arriaga éppen e számban ismertetett cikkére utalva) a szerző szerint a demográfiai átalakulás elmélete további módosításokra szorul.

WELLS, H. Bradley—AGRAVAL, B. L.: *Sample Registration in India.* (Mintavételi számbavétel Indiában.) 374—387. p.

1966-ban India negyedik ötéves tervét kezdte meg. A legtöbb tervet a népességnövekedés előrevetítésére alapozták, nincsenek azonban megbízható adatok az évi népszaporodás megállapítására. A szerzők egy bevezetés alatt álló reprezentatív számbavételi rendszert írnak le, amelynek főbb elemei: 1. folyamatos anyakönyvezés a mintavételi egységekben (ezek száma öt államban 140, tizenegy államban pedig 20—100 között), 2. hat hónaponkénti háztartási adatfelvétel a megelőző hat hónap eseményeiről, 3. az anyakönyvezés és az adatfelvétel egyeztetése. A rendszer bevezetésének löbb nehézsége van: néhány állam vonakodik támogatni a tervet, mások késedelmeskednek a szervezéssel, s igen nehéz a megfelelő ellenőrzést biztosítani. A rendszer kiépítése első lépésként egy elfogadható népmozgalmi statisztika megszervezésében.

A. Gy.

POPULATION ET FAMILLE

a belga Népesség- és Családkutató Központ folyóirata

1968. No. 15.

CLIQUET, R. L.: *De studie van de biologische fertilititeit en de anticonceptie in het raam van de nationale enquête over de huwelijksvruchtbaarheid. Enkele voorlopige resultaten.* (A termékenység és a fogamzásgátlás kutatása a házasság termékenység országos vizsgálatában.) 1—38. p.

Országos minta alapján vizsgálták a házas nők termékenységet és az alkalmazott születésszabályozási módszereket Belgiumban. Azt találták, hogy a házaspárok 89%-a alkalmaz valamilyen fogamzásgátlási módszert, de ezen belül túlsúlyban van a közismerten kevésbé hatékony coitus interruptus és a periodikus önmegtartóztatás.

PONTANUS, F.: *Un demi-siècle d'évolution de la population active en Belgique: 1910—1961.* (Az aktív népesség félévszázados fejlődése Belgiumban: 1910—1961.) 39—86. p.

1910 óta — népszámlálási adatok alapján — kíséri nyomon a belgiumi aktív kereső népesség teljes létszámának, nemenkénti összetételének, korstruktúrájának (s a korcsoportonkénti aktivitási arányszámoknak) alakulását, valamint társadalmi rétegek szerinti összetételének (önálló vállalkozók, alkalmazottak, munkások, segítőik) és a gazdaság fő szektorai közötti megoszlásának változását. Az aktív kereső népesség szektoronkénti bontását Colin Clark és Fourastié hármas felosztása, Foote és Hall öt szektoros felosztása, valamint ágazatok szerint is megadja.

LESTHAEGHE EN P. CHH, R.: *Stabilisatie der leeflijdsstructuur in België en Europa.* (A korstruktúra stabilizálódása Belgiumban és Európában.) 87—96. p.

Megvizsgálja, hogy a belga népesség korösszetétele mennyire hasonlít a jelenlegi termékenységből és halandóságból adódó stabil népességhez. Azt találja, hogy a belga népesség sokkal közelebb áll a stabil népességhez, mint a többi európai népességek nagy része. Ennek oka, hogy a második világháború utáni születésszám-növekedés viszonylag kicsi volt és a termékenység azóta sem változott jelentősen.

A. R.

KÖNYVEK

PRESSAT, Roland: *L'analyse démographique.* (Demográfiai analízis.) Második, teljesen átdolgozott kiadás. PUF, Paris, 1969. 321 p.

Amint a könyvhöz írt előszavában Alfred Sauvy megállapítja, a demográfia bizonyos értelemben a népesség, a társadalom önismeretének tudománya. Elhanyagolása a múltban (a nemzeti jövedelem vizsgálatának elhanyagolásához hasonlóan) abból a téves meggyőződésből fakadt, hogy a társadalomnak nincs szüksége önmaga ismeretére, mert természetes, automatikus mechanizmusok következtében a gazdaság és a népesség mindig optimálisan fejlődik, ezért őrizkedni kell az e fejlődésbe való beavatkozástól. A fejlett és fejletlen országok népesedési és gazdasági problémái azonban ma már elvezettek ahhoz a felismeréshez, hogy ezeket a folyamatokat tudatosan irányítani kell, ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges tudományos megismerésük. Ez vezetett többek között a demográfia tudományának több országban tapasztalható fellendüléséhez is, melynek mértéke és színvonala azonban nagyon különböző. Sauvy professzor, röviden vázolja a népességtudomány állását a világ különböző országaiban. Magyarországot és Csehszlovákiát a demográfia tudományos reneszánszában kiemelkedő szerepet játszó országoknak tekinti.

Roland Pressat-nak a demográfiai analízisről szóló könyve 1961-ben jelent meg először, amelyet később a Szovjetunióban, Lengyelországban, Mexikóban és az Egyesült Államokban is kiadtak. A szerző 1966-ban megjelent „Az elemzés alapelvei” című munkája már új szempontokkal bővítette a demográfia módszertanának tárgyalását, ezután pedig teljesen átdolgozta az 1961-ben kiadott módszertani könyvet. Az 1969. évi új kiadás egyes témák tárgyalását (elsősorban az elvi módszertani részeket) erősen kibővítette, másokét viszont (így az előrebecslést) rövidítette. Ezenkívül a tárgyalás sorrendje és ezzel a könyv felépítése is lényegesen megváltozott.

A bevezetésben szerző meghatározza a demográfiai analízis helyét a népeségtudományban. A demográfiai kutatásnak három fázisát különbözteti meg: 1. az adatgyűjtést, 2. a megfigyelt adatok feldolgozását, 3. az okozati kapcsolatok kutatását. A demográfiai analízis lényegében a második fázisba tartozik és központi szerepet játszik, mert befolyásolja az első és a harmadik fázist is; egyrészt fogalmain és leírási módjain keresztül az adatfelvétel módszereinek tökéletesítésére ösztönöz, másrészt irányíthatja az okozati kutatásokat.

A könyv első része a demográfia alapfogalmait és modelljeit tárgyalja. A halandósági táblából indul ki, erről tér át a házassági és termékenységi táblákra, majd a halandóság, termékenység és nupcialitás egymásra való hatását vizsgálja. Végül olyan kohorsz vizsgálatokkal foglalkozik, amelyekben a kohorsz tagjai nem egy bizonyos nemzedékhez (születési évjáráthoz) tartoznak, hanem valamely más eseményt (pl. házasságkötést) éltek át azonos időszakban.

A második rész a demográfia statisztikai problémáit tárgyalja: a Lexis-diagramot, a különböző arányszámokat, ezeknek összefüggését a kohorszok történetével, valamint a fiktív kohorsz fogalmát, amelyet az egy adott időszakra jellemző termékenységi, halandósági stb. viszonyok összefoglaló jellemzésére használnak (egy adott időszakra, és nem egy nemzedékre vonatkozó halandósági tábla, bruttó reprodukciós együttható stb.).

A könyv fentiekben vázolt első két része kifejezetten módszertani jellegű és a demográfiai jelenségek vizsgálatával csak a módszertan alkalmazását kívánja illusztrálni. Az általános módszertani részek után a harmadik és negyedik részben foglalkozik a halálozás, házasságkötés-válás és a termékenység vizsgálatára használt különböző módszerekkel, mutatószámokkal, modellekkel, majd a népesség struktúrájának elemzésével, a reprodukcióval és ezzel kapcsolatban a stabil népesedési modellel, valamint a népesség-előreszámítás kérdésével. Ez a két rész tartalmaz legnagyobb arányban változatlan anyagot a könyv első kiadásából.

A könyv ötödik része – a matematikai és a demográfiai elemzés – viszont teljesen új: a halandóság, házasságkötések, a stabil és stacioner népesedési típusok matematikai analízis útján történő megközelítését, ill. leírását tartalmazza.

A könyv erényének jelölhető meg logikus gondolatmenete, a tárgyalás módjának és nyelvezetének világossága, szabatosága, ami az előképzettség nélküli olvasó számára is lehetővé teszi az anyag követését és megértését. Ezt azért szükséges külön kiemelni, mert a demográfia gazdaság nemzetközi irodalmában viszonylag kevés munkáról mondható el ugyanez. Az ötödik rész kivételével az előadottak nem matematikus számára is megérthetők. Didaktikai értéke miatt e munka egyike azon kevés számú demográfiai könyveknek, amelyek oktatási célokra jól használhatók.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a szerző könyvével ismét bebizonyította, hogy nemzetközi viszonylatban egyaránt kiemelkedő szakembere mind a demográfia módszertanának, mind a demográfiai-statisztikai módszertan oktatásának.

SZ. E.

Основные проблемы демографической науки. (A demográfia fő problémái.)

Szerk.: BRONER, D. D.—BELAEVSKIJ I. K. Miniszterszto vszszevo i szrednego szpecial'nogo obrazovanija SZSZSZR. Moszkovszkoj Ékonomiko-sztatiszticeszkij insztitut. Moszkva, 1969. 198 p.

A demográfia ma az egész világon elismert tudomány, melynek eredményeit számos más disciplinában, az elméleti kutatásokban és a gyakorlati gazdasági munka területén egyaránt széles körben hasznosítják. Elég, ha a gazdaságtudományokra vagy a távlati tervezésre hivatkozunk. Demográfiai ismeretek, információk nélkül nem lehet megfelelően állást foglalni, dönteni oly fontos kérdésekben, mint az egyes népgazdasági ágak fejlődése, a lakosság szakadatlanul növekvő szükségleteinek kielégítése stb.

A demográfia iránt természetszerűen megnyilvánuló fokozott érdeklődés, a vele szemben támasztott igények a demográfusokat arra ösztönzik, hogy újra és újra felülvizsgálják eljárásaikat, kutatási eszközeiket és keressék azokat

a még hatékonyabb módszereket, amelyek növelik az eredmények pontosságát és információtartalmát. Ennek a tudományos önkontrollnak, tudományfejlesztésnek egyik hagyományosan legjobb módját az elméleti szemináriumok, symposionok, tudományos tanácskozások jelentik, amelyeken a résztvevők nemcsak megismerkedhetnek a legújabb kutatási eredményekkel, a különböző nézetekkel, tapasztalatokkal, hanem közvetlen vitákban tisztázhatják is a véleményeltérések okait.

Az előttünk fekvő mű egy ilyen igen hasznos tanácskozási előadásait tartalmazza, melyet „Össz-szövetségi elméleti szeminárium” címmel a Moszkvai Gazdaságstatisztikai Főiskola rendezett 1968 márciusában.

A könyv 14 előadást foglal magába, melyek a demográfia mint tudomány problémájával (*Bojarszkij, Pod'jacsih*), a népesedésemélet és népesedéspolitika kérdéseivel (*Valentej, Guzevatij, Szmulevics*), a gazdaságdemográfia néhány fontos témájával (*Urlanis, Szonin, Perevedencev*), a demográfia és a halálos tudományok eredményeinek kölcsönös hasznosításával (*Arab-Oglü, Merkov, Broner*), a demográfia egyes módszertani kérdéseivel (*Volkov, Veneckij, Szejmonova*) foglalkoznak.

Bojarszkij „A demográfia mint tudomány” című előadásában azt vizsgálja: megfelel-e a demográfia vagy más néven népességtudomány a „tudomány” kritériumainak. E célból definiálja a demográfia tárgyát, megvizsgálja: feltárja-e a demográfia a jelenségek lényeges kapcsolatait; megtalálható-e benne az ismeretek rendszere (a népesség állapotának, változásainak, a népesség reprodukciójának, az abban megnyilvánuló törvényszerűségeknek, a kutatási módszereknek ismerete), feltár-e a demográfia törvényeket, törvényszerűségeket; milyen a kutatótt jelenségek természete és tartalma; kimutat-e a demográfia tendenciákat a vizsgált objektum fejlődésében; milyen módszertani eszközei vannak és metodológiája min alapszik; mi a viszonya a dialektikus és történelmi materializmushoz? A feltett kérdéseket rendre megválaszolva egyértelműen amellett foglal állást, hogy a demográfia önálló tudomány.

Igen érdekes, amit *Bojarszkij* a statisztika és a demográfia viszonyáról mond. A statisztika különleges szerepét a demográfia szempontjából abban látja, hogy a tudományos kutatás bázisát teremti meg számára, amelyet az minősít, hogy a statisztika tömegjelenségeket vizsgál, a demográfiának pedig éppen ilyen „tömeg”, az emberi sokaság a tárgya. Ugyanakkor a statisztika a demográfia számára — a matematikához hasonlóan — módszer is, amelyet nagymértékben hasznosít a kutatásban.

Gyökeresen ellenkező véleményt fejt ki *Pod'jacsih* „A demográfia tudománya és a népességstatisztika” című előadásában.

Pod'jacsih konkrét szovjet anyagok: *Valentej* cikkei továbbá *Bojarszkij-Suserin* „Demograficeszkzaja sztatisztika” c. könyve egyes helyeinek az 1967-ben kiadott „Kursz demografii” c. kollektív munka definícióival való egybevetése és megegyezése alapján kétségbevonja a demográfia tudományának létezését. Véleménye szerint a „demográfia feladatai” címen — a hivatkozott művekben — felsorolt elemzések és számítások a népességi statisztika tárgykörébe tartoznak és semmi szükség nincs az utóbbinak „demográfia” elnevezést adni.

Érdemes megemlíteni, hogy a szerző ezt a véleményét a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala Tudományos Módszertani Tanácsa által 1969 tavaszán rendezett tanácskozáson is kifejtette. Az ellenkező nézetet ott is *A. Ja. Bojarszkij* professzor képviselte. A vitában felszólalók közül csupán *N. Mihajlov* támogatja *Pod'jacsih* véleményét. *Mihajlov* szerint a demográfiának nincs saját kutatási tárgya, a népesség reprodukciójának vizsgálata a politikai gazdaságtan körébe tartozik. A vita többi résztvevője — köztük *N. K. Druzsinin, Ja. Guzevatij, D. Valentej, B. Szmulevics, A. Jezsov* — *Bojarszkij* professzor álláspontját támogatta és annak a véleményének adott kifejezést, hogy a demográfia és a népességi statisztika szoros kapcsolatban van egymással, de mindkettő önálló tudomány.

A demográfia egyik fiatal ága a Szovjetunióban a gazdaságdemográfia. *Urlanis* előadásában ezt a problémakört mutatja be, kiválasztva a demográfiai jellemzők közül a nemet, az életkort, a foglalkoztatottságot, a gazdasági kategóriák közül pedig a termelést és a fogyasztást. Az említett kategóriák

megfelelő összekapcsolása, figyelembe véve, hogy az ember életében három korszak különböztethető meg, éspedig.

- I. időszak: fogyasztás termelés nélkül,
- II. időszak: termelés és fogyasztás,
- III. időszak: fogyasztás termelés nélkül,

rendkívül érdekes tanulásokkal szolgál. A nemzetközi szakirodalom alapos ismeretében megírt, számos külföldi példával illusztrált előadás igen nagyra értékeli a magyar demográfia eredményeit. Hangsúlyozza a *dr. Szabady Egon* által vezetett Népeségtudományi Kutató Intézet vizsgálatainak sikereit általában és a gazdaságdemográfia fellendítése terén különösen. Uralanisz professzor nagy figyelemmel tárgyalja előadásában a gazdasági korfákat, amelyeknek kidolgozása és bevezetése hazánkban *dr. Szabady Egon* és munkatársa *Valkovics Emil* nevéhez fűződik. Megállapítja, hogy olyan anyagok, olyan részletes publikációk, értékes csoportosítások, mint amilyenek Magyarországon vannak, sehol nem találhatók. „Magyarországon — írja — a demográfiát igen eredményesen művelik. Magyarországon e tekintelben az első helyen áll a szocialista országok között”.

Az előadás a továbbiakban a vonatkozó kutatások eredményeit ismertetve bemutatja Magyarország népességének 1959—1960. évi gazdasági (a termelés és a fogyasztás adatait tartalmazó) korfáját is, *Valkovics Emil* tanulmánya alapján.

Egy igen érdekes eredményeket mutató adatfelvételtől számol be *Valentej* „A népesedéspolitikai egyes kérdései” c. előadása. A Novgorod területen kutatják a születéseket befolyásoló okokat. A vizsgálatba bevont nők közül igen sokan a 2—3 gyermeket tartották kívánatosnak. Ténylegesen azonban mindössze 11 százalékuknak volt 3 gyermeke. A nők abszolút többsége nyilatkozott úgy, hogy a 2 gyermek jobb, mint az egy. A vizsgálat szerint, amikor abban a kérdésben kell döntenie, hogy legyen-e gyermek vagy sem, a nők gyakran az abortusz mellett foglalnak állást. A vizsgálat során 19 olyan okot sikerült megállapítani, ami miatt a nők nem kívánják a gyermek megszületését:

1. a nők 25 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a gyermek megszületésével rosszabbodna anyagi helyzete;
2. 15 százalék úgy tartotta, hogy csak 35—40 évnél fiatalabb korban lehet szülni;
3. 14 százalék véleménye szerint nem lehet a gyermeket bölcsődében és óvodában felnevelni;
4. a gyermek miatt fel kellene hagyni munkájával, mondotta 11,9 százalék;
5. a férj iszik (7,3%);
6. terméketlenség (5,2%);
7. az orvos egészségügyi okokból nem javallja (3,1%). Az összes egyéb ok 20 százaléknál kevesebb.

Az egyik moszkvai kerületben végrehajtott felvétel adatai azt mutatják, hogy a lakosság átlért az egy- kétgyermekes rendszerre.

Az előadás végül is megfelelő népesedéspolitikai intézkedéseket, illetve az ezek kidolgozásához szükséges beható demográfiai vizsgálatokat sürgeti.

Az elméleti szeminárium előadásainak közzététele hozzásegíti az olvasót a szovjet demográfiát leginkább foglalkoztató problémák megismeréséhez és ugyanakkor számos hasznos elméleti-módszertani információval gazdagítja ismereteit.

Gy. F.

Statistische Methoden und Materialien für Demographen. II. Bd. Grundlegende allgemeine demographische, demographisch methodische und Bevölkerungstatistische Beiträge. (Statisztikai módszerek és anyagok demográfusok számára. II. köt. Alapvető általános demográfiai, demográfiai-módszertani és népességstatisztikai adalékok.) Szerk.: *HARMSEN, Hans.* Akademie-Veröffentlichung. Reihe A Nr. 10. Hamburg, 1967. 142 p.

Demográfiai szempontból a két kötetből álló mű második része nagyobb jelentőségű. Ez a kötet tíz önálló tanulmányt tartalmaz a népességtudomány

műveléséhez és a népesség számbavételéhez, valamint az eredmények értékeléséhez nélkülözhetetlen alapvető ismeretekről, így a grafikus ábrázolásról, a gépi adatfeldolgozásról, a statisztika különböző területeiről stb. Figyelemmel a hazánkban 1968-ban végrehajtott mikrocenzurra és a közeljövőben lebonyolítandó népszámlálásra, statisztikusaink és demográfusaink érdeklődését leginkább *Nourney, M.* „Bevezetés a statisztikai módszerekbe”, *Koller, S.* „Összefüggések vizsgálata” és *Herberger, L.* „A mikrocenzur” c. tanulmányai keltethetik fel. Ezért a következőkben az említett három tanulmányt ismertetjük.

Nourney tanulmánya a statisztika lényegének és feladatának ismertetésével kezdődik, majd az alapfogalmak és legfontosabb mérőszámok tárgyalása után a trendszámítás bemutatásával zárul. A statisztika feladatával kapcsolatban szerző legfontosabb megállapítása az, hogy a hangsúly a korábbi leíró jellegéről az operatív funkcionális jellegre helyeződött át. A tanulmány sorra veszi a statisztikai fogalmakat és azoknak definícióját is megadja.

Koller tanulmánya azt az alapelvet fejt ki, hogy a statisztika lényege az az összehasonlítás, a viszonyítás, mert egy számadat önmagában nem sokat mond. Az összehasonlíthatóság feltételei az azonos fogalmi meghatározás, valamint a megfigyelési módszer és számítási módszer azonossága. Fontos elv, hogy a feladat végrehajtása előtt meg kell határozni az adatfelvétel célját és csak ezután kijelölni az alkalmazandó módszert, megszerkeszteni a használandó kérdőívet stb. Szerző külön foglalkozik a megfigyelt demográfiai sajátosságok állalánosíthatóságának, a megállapított jelenségek törvényszerűsítettségének, két gyakoriság összehasonlíthatóságának kérdéseivel, valamint a korreláció számítással és annak felhasználási területeivel.

Herberger tanulmánya az 1962-ben végrehajtott mikrocenzur során alkalmazott elveket és módszereket ismerteti. Ennek során az 1957—1961. évi mintavételi tervvel kapcsolatban kitér a kérdőívre, továbbá a mobilitásvizsgálatra. A mintavétel alapja a háztartás volt. A kiválasztás kétlépcsős eljárással történt: első lépcsőben a mintába kerülő településeket, második lépcsőben a háztartásokat választották ki. A községek kiválasztását a népességszám és gazdaságstatisztikai ismérvek szerinti szelekció előzte meg. Réteggépző ismérvek voltak a lakosságszám, a mezőgazdasági népesség aránya, a mezőgazdasági üzemek száma, az el- és odaingázók aránya, a nagyobb városoktól való távolság, az ipari dolgozók aránya. Az 1962. évi mintavételi terv ismertetése után szerző tárgyalja a speciális problémákat, mint az új építkezések, a korábban beépítetlen telkek figyelembevétele, továbbá a szállalóközrzetek kialakításának problematikája. A tanulmány a hiányok pótlására vonatkozó módszer és a korrekció elveinek ismertetésével, néhány technikai vonatkozású tudnivalóval zárul.

M. G.

Tavole di fecondita dei matrimoni per l'Italia 1930—1965. (Olaszország házasságtermékenységi táblái 1930—1965.) Istituto di Statistica dell' Università di Firenze, Scuola di Statistica dell' Università. Firenze, é. n. (1969). 50+140 pp.

A feltüntetett terjedelmen kívül még további öt nagy táblázatot és ugyanannyi ábrát is tartalmazó kötet egy hároméves kutatási terv alapján az első évben végzett munka eredményeit teszi közzé. Az olasz termékenységre vonatkozó kutatásokat a firenzei egyetem Statisztikai Intézetében alakult kutatói csoport folytatja *M. Livi Bacci* irányításával, a kutatók *C. A. Corsini*, *M. Ventisette* és a kötet tanulmányának szerzője: *A. Santini*.

A kutatási tervet az olasz Központi Statisztikai Intézet népmozgalmi statisztikai adatgyűjtéseire építették fel. Az olasz népmozgalmi statisztika a pontos és megfelelően részletezett adatokat közzétevő fejlett statisztikák közé tartozik; ennek ellenére a korábban végzett termékenységi elemzések inkább időszakos jellegűek voltak és csak kevés figyelmet fordítottak a kohorszvizsgálatokra, amelyek általában több információt adnak, mint az elemzés más típusai. A kutatási terv célja éppen ezért az, hogy az utolsó négy évtizedről egységes módszerrel teljes dokumentációt állítson össze olyan időszakos és

kohorsz táblasorozatokból, amelyek alkalmasak lesznek az olasz nők termékenységi jellemzőinek megismerésére és a trendek elemzésére házasságtartam, az anya életkora, születési sorrend és iegilimitás szerint.

A kötet az 1930 és 1965 közötti időszaki és kohorsz termékenységi táblákat tartalmazza házasságtartam és születési sorrend szerint. A kötet célkitűzései közé tartozott az is, hogy az olasz demográfia eredményeit külföldiek számára is hozzáférhetővé tegye, s ezért a nyelvi akadályok legyőzésére a módszertani leírást, a főbb eredmények ismertetését és a táblázatokat angol nyelvű fordításokkal és összefoglalókkal tették közzé.

Demográfiai technikai szempontból megemlíthető, hogy a kötet adatösszeállításait és kiszámított arányszámait a munka során nem „tisztították”. Az adatok „nyers” volta két területen jelenkezik. A „nyersesség” egyik forrása az a körülmény, hogy a házas kohorszok és a házasságtartam pontos azonosításához a feldolgozásokban háromszoros osztályozás szükséges, a szülők házasságkötésének éve, a házasság tartama és a születés bekövetkezésének éve szerint. Az olasz adatokat azonban — mint sok más országban is — csak két szempont (a történetis éve és a házasságtartam) szerint osztályozták, s így például az 1960-ban mért „1 év házasságtartam” az 1959-ben kötött házasságok esetében valójában 0 és 2 év közötti valóságos időtartamot jelenthet stb. A táblázatokban használt mutatószámok kiszámításánál ezért az *i* házasságtartamot a fentiek értelmében bizonyos fokig pontatlanul meghatározottnak kell venni. A termékenységi mutatószámok képlete egyébként a következő:

$$i^j j^{(x)} = i^n j^{(x)} : i^m$$

ahol *j* — a születési sorrend, *n* — a házasságból történt születések, *x* — a születés bekövetkezésének éve. A nyersesség másik forrását a fenti képletben az *i^m* házasságok száma jelenti, amelyet nem helyesbítettek a halál, váias vagy vándorlások révén bekövetkezett házasságfelbomlásokkal és kiválásokkal. A házas kohorszok létszámának alakulására ugyan a válásoknak az olasz viszonyok között nincs nagy befolyása, annál jelentősebb azonban a másik két tényező szerepe. Ezek elhanyagolása következtében, mint a szerzők is írják a termékenységi arányszámok értékét alábecsülték, mégpedig időben különböző módon. A háború előtti házas kohorszokat ugyanis nagyobb mértékben csökkentette a halandóság, s csak nagyon kis mértékben befolyásolták a vándorlások, a háború után házasodottak halandósága viszont jóval kisebb volt, de annál inkább érintette őket a kivándorlás.

A jelzett zavaró tényezőktől eltekintve megállapítható, hogy a házasságok termékenységének csökkenése az első világháborút követően bizonyosan gyors volt, a harmincas években azonban a csökkenés meglassult. A háborús termékenységesökkenést kompenzáció, majd a háború előttinél alacsonyabb szinten történő stagnálás követte. A háború utáni években a kohorszok születésszabályozása meglehetősen összekeveredett képet mutatott, majd az új kohorszok a régebbiekhez képest alacsonyabb termékenységet valósítottak meg. Az időközben bekövetkezett termékenységnövekedés részben a születések időzítésében bekövetkezett változásoknak is tulajdonítható, de végeredményben magasabb befejezett termékenységhez is vezethet. A szerzők feltételezik, hogy az országos átlagnál jelenleg lényegesen termékenyebb területeken (Dél-Olaszország) főleg a hosszabb házasságtartamok termékenysége csökkenni fog, s ez befolyással lesz az ország termékenységének alakulására. Várható tehát, hogy a jelenlegi termékenységnövekedés az elkövetkező években nem fog folytatódni.

A táblázatok értékeléséhez fűzött appendix megadja mindazokat a felvilágosításokat és korrekciókat, amelyekre az adatok értékeléséhez statisztikai szempontból szükség van. Ezek a felvilágosítások az egybegyűjtött és egységesen számított táblázatos anyagot értékessé, s más demográfusok számára is használhatóvá teszik. A kötet, s feltehetően a terv keretében végzett további munka is mintaszerű, s fontos hozzájárulás a termékenység elemzésének fejlődő területéhez.

A. Gy.

SMOLINSKI, Zbigniew—HOLZER, Jerzi Z.: *Problemy reprodukcji ludności Polski*. (Lengyelország népességének reprodukciós problémái.) „Studia i Prace Statystyczne” sorozat, 15. kötet. GUS. Warszawa, 1968. 72 p.

A második világháború után közel két évtizeden keresztül Lengyelország nagy népszaporulatáról volt híres. 1946 és 1967 között az ország népessége 34%-kal nőtt, ugyanakkor a városok népessége — a nagy városbavándorlás következtében — több mint megkétszereződött. Ma azonban az elveszülési arányszám a magyarországi szint felé közeledik (1967-ben 16,3%). Ezért a szerzők felvetik azt a problémát, hogy a közeljövőben nagyobb gyermekszámra ösztönző népesedéspolitikát kell bevezetni, elsősorban a városi lakosság körében.

A kötet két fejezetből áll, az első a termékenységnak az elmúlt 21 év alatti fejlődését, a második pedig előrebecsülését tárgyalja. A második világháborút követő igen nagy születési arányszámot a háború alatt kimaradt születek pótlásának tekinti. Ez a pótlási időszak egészen 1955-ig tartott. Ekkor indul meg a termékenység fokozatos csökkenése. Az ötvenes évek közepén a városok termékenysége közel akkora volt, mint a falvaké. Ennek az az oka, hogy a városokba, elsősorban a nyugati városokba beáramlott a keleti területekről áttelepült fiatal, falusi származású népesség, amely éveken keresztül sok gyermeket szült. Ezzel szemben a falvakban maradt, illetve a nyugati falvakba települt népesség idősebb volt és általában többgyermekes családokból állt, ahol a háború után a születésszám pótlása érthetően nem volt olyan nagy, mint a városokban. Az 1955. évi csúcspontra után azonban a városi népesség termékenysége kezdett gyorsabban csökkenni (sőt a falusi népességben a 20—24 éves nők termékenysége nem is csökkent), úgyhogy a termékenységi differenciák ismét megnőttek.

A termékenység alakulásának nem mérhető okait elemezve a szerzők megállapítják, hogy a háború után az életszínvonal annyira alacsony volt, hogy emelkedése a gyermekszám növelése irányában hatott, amikor azonban az életszínvonal elért egy bizonyos szintet, és a gyermekek „konkurrenciát” jelenttek a beszerezhetővé váló tartós fogyasztási javak és általában a család jóléte számára, a termékenység erősen csökkenni kezdett.

A szerzők semmilyen okot nem látnak arra, hogy a termékenység csökkenése megálljon és ezért úgy látják, hogy 1980 után a lengyel népesség termékenysége alacsonyabb lesz, mint amennyit feltétlenül kívánatosnak tartanak. Ezért natalista népesedéspolitikát javasolnak.

A. R.

Croissance démographique et développement régional. (Demográfiai növekedés és regionális fejlődés. Institut d'Études Démographiques de l'Université de Bordeaux. Bordeaux, 1967. 367 p.

A második francia demográfiai kollokvium előadásait és vitáit tartalmazza. A kollokviumot 1964 őszén Bordeauxban tartották. A kollokviumon demográfusokon kívül részt vettek regionális tervezési és várostervezési szakemberek.

Az első demográfiai kollokvium (Strasbourg) tárgya a demográfia és más tudományok közötti együttműködés volt. Ezen a második kollokviumon a regionális fejlesztés és a várostervezés demográfiai alapjairól tárgyaltak. P. George professzor befejező előadásában megállapította, hogy azt a kérdéskört, amelyről a kollokviumon szó volt, „alkalmazott demográfiának” lehetne nevezni. Több, elsősorban délnyugat-franciaországi régió fejlesztési problémáiról hangzottak el előadások. A kollokviumnak egy napját egy földgázlelőhelyre épített új város, Mouxen problémáinak szentelték. Ugyancsak külön ülés foglalkozott a nagy agglomerációkkal, különös tekintettel Bordeaux-ra. Továbbá regionális vándorlási, foglalkoztatási és népességfejlődési kérdéseket tárgyaltak.

A. R.

CARISSE, Colette: *Fécondité et famille au Canada français.* (Termékenység és család francia Kanadában.) *Revue de l'Institut de Sociologie.* 1968. 1. sz. 53—65. p.

Kanada francia régióinak termékenysége még a 20. század első harmadában is az előző századok hagyományainak megfelelően magas volt. 1941-ben egy felvétel azt állapította meg, hogy a 45 és 55 éves falusi katolikus francia nőknek átlagosan 8,5 gyermekük született. Ez a magas termékenység lényegesen felette állt Kanada angol anyanyelvű népessége termékenységének és a nagy arányú angol bevándorlás ellenére biztosította, hogy Kanada népességének 30%-a még a 20. század közepén is francia anyanyelvű maradt.

A második világháború óta francia Kanada termékenységi tendenciái is megváltoztak és e változások jellegéről és jelentőségéről számol be Colette Carisse egy Montreal francia családjai körében végrehajtott vizsgálat alapján.

A városban élő francia nők termékenysége a század első felében kb. a felét tette a falusi francia nők termékenységének; a fokozódó urbanizálódás miatt az alacsony városi termékenység egyre növekvő jelentőségre tesz szert az össznépesség reprodukciója szempontjából. A vizsgálat olyan értelmiségi és munkáscsaládokat figyelt meg, továbbá üzletemberek családjait, amelyekben a házasság 5—11 éve áll fenn. A vizsgálat során megkérdezett asszonyok átlagosan 4,06 gyermeket kívántak, arra a kérdésre pedig, hogy mit tartanak ideális családnagyságnak, átlagban 4,45 gyermeket jelöltek meg. Az ideális és kívánt gyermekszám átlaga közötti különbség statisztikailag nem volt szignifikáns. A megkérdezettek megoszlása elég homogén volt: 78% kívánt 3—5 gyermeket, és 80% jelölt meg a 3—5 gyermeket ideális családnagyságnak.

Más országok hasonló vizsgálatainak eredményeivel összehasonlítva a montreali francia asszonyok viszonylag nagy családot terveznek. Ennek ellenére terveik radikális szakításra utalnak a múlthoz képest, és az egyéb kérdésekre adott válaszok bizonyítják, hogy a régi termékenységi modellhez való visszaléti és elképzelhetetlen. A családok 80%-a ugyanis valamilyen formában gyakorolta a születésszabályozást; nagy többségük tehát elfogadta a családtervezés gondolatát. Ezzel együtt azonban nagy maradt a család értéke szemükben, amit mutat, hogy a megkérdezett nők több mint fele a családi életet jelölte meg élete értelmének. Ez a magatartás felel meg az általános társadalmi normának: a válaszadók közül nem azok magyarázkodtak, akik sok gyermeket kívántak, hanem azok mentegetőztek, akik kevesebb gyermeket akartak.

Amennyiben a termékenységnek a vizsgálat által megállapított arányai válnak uralkodóvá az egész francia Kanadában, akkor 1961 és 1981 között Quebec tartomány népességének természetes szaporodása mintegy 48% lesz, kb. 2,5 millió francia anyanyelvű lakossal növekszik a népesség.

Cs.-Sz. L.

POLGAR, S.—JAFFE, F.: *Evaluation and Recordkeeping for U. S. Family Planning Services.* (Értékelési módszerek és nyilvántartás az USA Családtervezési Szolgálatai számára.) *Public Health Reports.* 1968. 8. sz. 639—651. p.

A családtervezési szolgálatok hatásosságának mérésére olyan értékelő módszereket kell alkalmazni, amelyek elsősorban az ilyen jellegű intézmények munkájának fő céljával kapcsolatos eredményeket elemzik. Az Egyesült Államokban a családtervező központok elsődleges célja a kívánt és létrejött terhességek száma közötti különbség csökkentése azokban a családokban, amelyek rossz anyagi körülmények folytán nem tudják megfizetni a magánorvost. Az értékelés primitív módja a családtervezési intézményekben való megjelenés egyszerű számbavétele; a megjelentek számának a gondozást igénylők számához történő viszonyítása az intézethez tartozó régióban — már használhatóbb mutatót ad. Jól meghatározott és viszonylag könnyen kezelhető sokaság esetében egyszerű módszerek is célravezetők lehetnek. Abban az esetben azonban, ha kiterjedt hálózat munkáját vizsgáljuk, az értékelési technikának pontosabbnak kell lennie és alkalmazkodnia kell a hálózat sajátos követelményeihez. A szerzők azt ajánlják, hogy az ilyen vizsgálat a) becslje meg a

szolgáltatásra szoruló népesség számát és vegye figyelembe annak jellegzetességeit, *b)* mérje a kapcsolatfelvétel mennyiségi és minőségi szintjét, *c)* vizsgálja az ellátásban részesülők számát, *d)* a gondozás folyamatosságát, *e)* vegye számba a kívánt és létrejött terheltségek száma közötti különbség csökkentését, *f)* végül értékelje a családtervezés másodlagos és közvetett hatását. A fenti mutatók különböző technikák segítségével számíthatók ki. A családtervező klinikák általában gépesítik a nyilvántartást.

J. P.

ARNOLD, H.: *Über die Fruchtbarkeit sozialer Isolate.* (Társadalmi izolátumok termékenysége.) *Zentralblatt für Bakteriologie, Parasitenkunde, Infektionskrankheiten und Hygiene*, I. Abt. 1967. Orig. 205, 387—392. p.

A Bureau des Recherches Sociales 2. kollokviuma, amelyet 1964-ben az UNESCO védnöksége alatt Párizsban tartottak megállapította, hogy a nagyvárosok peremén nyomorúságos körülmények között lakó, be nem illeszkedett családok mind a mai napig ismeretlen világot jelentenek.

A társadalom szélén élő emberek problémái égető fontosságúak. Becslések szerint ez a népesség a Német Szövetségi Köztársaság lakosságának 1%-át teszi ki. A társadalompolitika számára fontos kérdés, hogyan növekszik a népességnek ez a része, ami egyben meghatározza a gondozási teher későbbi volumenét is. Arra, hogy ez a „problémanépesség” növekedni vagy csökkenni fog-e, szerző véleménye szerint nem várhatók egybehangzó válaszok, ugyanis a vulgáris szociológia által „aszociálisnak” nevezettek a társadalom széles körét alkotják, amelyben igen eltérő fajtájú csoportok élnek.

A Német Szövetségi Köztársaságban a cigányok képviselik egy etnikailag meghatározott társadalmi szélső csoport példáját. A cigányokról nem állnak rendelkezésre statisztikák, aminek oka szerző véleménye szerint egyrészt az, hogy még alig vagyunk tudatában annak, hogy a cigányok népi kisebbséget képviselnek, másrészt az, hogy maguk sem kívánják, hogy annak tekintsék őket. Nomádokról lévén szó, születésük pontos megállapítása az anyakönyvekből is nehézségekbe ütközne. A félig letelepedett cigányok kollektívái majdnem mindig olyan kicsik, hogy születési számuk évi ingadozásai számítással nem egyenlíthetők ki. Kisegítésképpen gyakorlatilag a következő módszerek állnak rendelkezésre: 1. a törzsfák (nemzetségfák) számlálása a gyermekszámot illetően a generációk közötti távolságok meghatározásával együtt; 2. a kollektívák megkérdezésű idejének kiszámítása; 3. a kor szerinti megoszlás megállapítása; 4. a testvérek számának megkérdezése.

A szerző ismerteti *Rivers, Ritter, Ferst* és saját cigánygenealógiai számításait a termékenység megállapítására és hangsúlyozza, hogy a genealógiákból nem olvasható ki sokkal több, mint a generációk közötti távolság.

A genealógiáknál megbízhatóbb állítások tehetők a népszámlálási összehasonlítások alapján. Mivel azonban az összehasonlítás feltételezi, hogy a népszámlálások közötti időben sem be-, sem kivándorlás nem történt az összeírási terület határait túllépően, ez a módszer a nomádoknál csak kivételes esetekben alkalmazható.

A tanulmány említést tesz arról, hogy a második világháború után az üldözéstől megszabadult német cigányok szociális helyzetük egyéb változásaival párhuzamosan kezdték megváltoztatni a családnagyság tekintetében addig követett szokásaikat is: számos letelepedetté vált cigány nem kíván többé nagy családot. 1965-ben például Pfalzban és Badenben a német törzsi cigányoknál 35, a vándorcigányoknál 40% volt a 15 éven aluli gyermekek aránya.

Szerző számos külföldi példával is illusztrálja a cigánynépesség magas termékenységét, megkülönböztetve ezen belül a törzsi és a nomád, illetve a vándorcigányokat. A törzsi (nemzetségi) cigányokénál jóval magasabb a keverék cigánynépességek termékenysége. Rámutat arra, hogy bizonyos európai nomád keverék cigányoknál a népesség fele gyermekekből áll.

A rendkívül magas termékenység nem csupán a cigány népességek sajátossága, hanem más társadalmi izolátumoknál is megfigyelhető. A történelmileg kialakult társadalmi izolátumok, falusi elszigetelődésük ellenére sem jelentenek stabil képződményt: ezek korösszetételét is befolyásolják a vándorlások. Ezért

valamely csoport korösszetételéből csak akkor lehet helyes következtetéseket levonni a csoport termékenységére, ha figyelembe vesszük a vándorlások következtében történt strukturális változásokat.

Az „aszociálisok” termékenységével foglalkozva szerző *Jürgens, Baumgärtner* és *Wilms* vizsgálataira támaszkodva úgy találja, hogy az oly sok szociális nehézséget okozó gyengeelméjűség általánosságban nem függ össze a magas termékenységgel.

Rámulat végül a családi teher jelentőségére a hajléktalan családok dezintegrációjának okai között, és arra, hogy a családot a nagyszámú gyermek túlterheli és saját erejéből nem képes a termékenységet a saját maga által kívánt keretek közé szorítani, ez esetben a társadalom köteles ebben segíteni. *K. V.*

HINES, C.—GOLDZIEHER, J. W.: Large-Scale Study of an Oral Contraceptive. (Egy orális fogamzásgátló kiterjedt vizsgálata. (*Fertility and Sterility*. 1968. 3. sz. 841—866. p.

Huszonhét női klinikán és anyavédelmi központban 8894 nőt kezeltek egy sequencialis típusú fogamzásgátlóval, a C-Quens-el. A kezelés közel 150 000 ciklusra (12 416 női évre) terjedt ki. A terhességi arányszám a különböző intézetekben hasonlóan alakult ahhoz, amit korábbi vizsgálatoknál is tapasztaltak. A teherbeesések aránya számos tényezőtől függ. A szerzők úgy találták, hogy lehetetlen a valóságban fennálló hatásosság megbízható mérése. A széles körű vizsgálat megállapította, hogy a kezelt nők körében az egészséget károsító vagy az életet veszélyeztető elváltozások nem fordulnak elő nagyobb számban, mint a normál populációban. A kezelt nők körében 1000 női évre kevesebb mint egy thrombophlebitis jut. A menstruációs ciklus általában szabályosabbá vált; az idősebb nők körében annak időtartama csekély mértékben meghosszabbodott. Az áttörő vérzések és amenorrhoeák viszonylag kis számban fordultak elő, de a tablettá elhagyásával ezek gyakoribbá váltak. Hosszantartó vérzés hiány rendkívül ritkán fordult elő. A hányinger, fejfájás és vérzés hiány szignifikánsan másként jelentkezett midőn először és midőn ismételtelen lépett fel. A szerzők annak a véleményüknek adnak kifejezést, hogy jelentős technikai és statisztikai felkészültség szükséges az orális fogamzásgátlóval kapcsolatos klinikai vizsgálatok értékeléséhez. *J. P.*

MICHALOPOULOS, Constantine: Labor Migration and Optimum Population. (Munkaerő-vándorlás és az optimális népesség.) *Kyklos*. 1968. 1. sz. 130—146. p.

A munkaerőnek és az egy főre jutó jövedelem maximalizálásának kapcsolatával foglalkozó tanulmányok általában a rendelkezésre álló munkaerőnek a népgazdasági ágak közötti optimális elosztását vizsgálják. Eközben csupán a munkaerőnek országon belüli vándorlását tételezik fel, s kizárják az országok, illetve világrészek közötti áramlást. A második világháború után azonban Európában olyan helyzet alakult ki, hogy a kevésbé fejlett dél- és kelet-európai országokból egy nagyobb arányú munkaerő-áramlás indult meg az iparosodottabb nyugat- és észak-európai országokba, s ez, valamint a fejlődő országok viszonylagos munkaerő-feleslege szükségessé teszi az optimális munkáslétszám problematikájának vizsgálatába a nemzetközi vándorlás lehetőségének a bevonását is.

A vizsgálandó kérdést tulajdonképpen úgy lehetne megfogalmazni, hogy adott technológia, a rendelkezésre álló árukészletek és megtakarítások mellett a munkaerőnek mekkora az az optimális száma, amely felett lehetővé kell, illetve lehet tenni a munkaerő elvándorlását. Ez a szám természetesen országonként változik, s elsősorban az adott ország gazdaságpolitikai céljaitól függ.

Az egy főre jutó jövedelem maximalizálásának szempontját véve figyelembe, abban az esetben, ha a munkabérek a bevándorló országban magasabbak, mint azok az átlagbérek, amelyeket a munkások a kivándorló országban a munkaerő csökkentése révén maximálisan elérhetnek, akkor a munkaerő-ván-

dorlás eredményeképpen az egy főre jutó jövedelem világviszonylatban emelkedni fog ugyan, de a kivándorló országban valamelyest csökkén. Abban az esetben azonban, ha a maximálisan elérhető átlagbérek a kivándorló országban magasabbak, mint a bevándorló országban, akkor az egy főre jutó jövedelem nemcsak világviszonylatban fog növekedni, hanem a ki- és a bevándorló országok viszonylatában is.

Éppen az a tény azonban, hogy egy ország gazdasági vezetése általában az egy lakosra jutó jövedelmet igyekszik maximalizálni, azt eredményezi, hogy bizonyos országokban — mindenekelőtt azokban, amelyekben az elvándorlás van túlsúlyban — korlátozó intézkedéseket fogantatosítanak a munkaerő és főleg a szakképzett munkásréteg elvándorlásának megakadályozására, még akkor is, ha az elvándorolt munkaerő fizetésének egy részét hazautalja.

A tanulmány jelentős elméleti támogatást nyújthat a fejlődő országoknak, de Dél-Európa országainak is a munkaerőhelyzettel kapcsolatos problémáik megoldásához, bár a szerző ismételten hangsúlyozza, hogy az elmélet statikus jellege hatókörét nagymértékben korlátozza. Vizsgálódásai közben a szerző ugyanis elvonatkoztat attól, hogy a munkaerő-vándorlás módosítja mind a ki-, mind bevándorló országban a tőke-munka arányát, s ezen keresztül a gazdasági élet számos tényezőjét, mint pl. a technológiát, a termelékenységet, a megtakarítások állományát stb.

P. T.-né

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Főszerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, V., Veres Pálné utca 10.
Telefon: 181—609

Kiadóhivatal: Budapest, II., Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358—530
Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója
Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél,
a Posta hírlapüzleteiben, és a Posta Központi Hírlap Irodánál
(KIII. Budapest, V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy csekkbefizetési lapon
(csekk számlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066),
valamint átutalással a KHL MNB. 8. sz. egyszámlájára.

Előfizetési díj fél évre 52,—, egész évre 104,— Ft
69.1776 Athenaeum Nyomda, Budapest — Ives magasnyomás
Felelős vezető: Soproni Béla igazgató